

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

ВИПУСК 34

Львів
Національна академія сухопутних військ
2020

УДК 94(477+100)(082)
ББК 63.3(4 УКР)
В 53

Збірник внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук, категорія «Б» (Наказ Міністерства науки і освіти України від 17.03.2020 року № 409)
Індексується в наукометричних базах
Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CrossRef,
Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory (Ulrichsweb),
ERIH PLUS, WorldCat.
Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Національної академії сухопутних військ
(протокол від 09.11.2020 року № 7)

Засновник – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22391-12291 ПР – видане 24 жовтня 2016 року.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Трофимович Володимир, доктор історичних наук, професор (головний редактор); Слюсаренко Андрій, доктор історичних наук, доцент (заступник головного редактора); Ткачук Павло, доктор історичних наук, професор; Куромія Гуроакі, доктор історичних наук, професор (США); Йокубаускас Вітаутас, доктор гуманітарних наук, старший науковий співробітник (Литва); Шуміло Мірослав, доктор габілітований, професор (Польща); Крушинські Марцін, доктор габілітований, професор (Польща); Смирнов Андрій, кандидат історичних наук, доцент; Шляхта Богдан, доктор габілітований, професор (Польща); Трофимович Лілія, кандидат історичних наук, доцент; Возний Ігор, доктор історичних наук, професор; Маишталір Вадим, доктор історичних наук, доцент; Мачюліс Дангірас, доктор гуманітарних наук з історії (Литва); Дурбас Малгожата, доктор габілітований, професор (Польща); Турчак Олександр, кандидат історичних наук, доктор юридичних наук, професор; Надрага Марта, кандидат історичних наук, старший дослідник; Харук Андрій, доктор історичних наук, професор; Виздрик Віталій, доктор історичних наук, доцент; Куцька Олеся, доктор історичних наук, доцент; Соляр Ігор, доктор історичних наук, професор; Якимович Богдан, доктор історичних наук, професор; Голубко Віктор, доктор історичних наук, професор; Литвин Микола, доктор історичних наук, професор; Чьвєнк Генріх, доктор габілітований, професор (Польща); Войтович Леонтій, доктор історичних наук, професор; Шеломенцев-Терський Святослав, доктор історичних наук, професор; Сухий Олексій, доктор історичних наук, професор; Франц Мацей, доктор габілітований, професор (Польща); Кривизюк Леонід, кандидат історичних наук, доцент; Дем'янюк Олександр, доктор історичних наук, професор; Бураков Юрій, кандидат історичних наук, доцент (науковий редактор); Щеглов Андрій, кандидат історичних наук (відповідальний секретар).

В 53 Військово-науковий вісник. – Випуск 34. – Львів: НАСВ, 2020. – 257 с.
ISSN № 2313-5603

34-й випуск «Військово-наукового вісника» містить статті з історії України, весівньої історії, історії озброєння і військової техніки, локальних воєн та збройних конфліктів сучасності. Окремі рубрики присвячені 75-річчю завершення Другої світової війни та 100-річчю Української революції.

Для науковців, викладачів, студентів, курсантів і всіх, хто цікавиться історією.

ISSN № 2313-5603

© Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2020

УДК 94(477)1990/1991

АЛЛЕРОВ В.Ю.

<https://orcid.org/0000-0003-1528-2568>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.3-15>

ПРОХОДЖЕННЯ СТРОКОВОЇ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА ТЕРИТОРІЇ СВОЄЇ ДЕРЖАВИ: ВИМОГИ ОПОЗИЦІЇ, ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (1990 – 1991)

Проаналізовано вимоги опозиційних до Комуністичної партії України (КПУ) сил, які зводилися до питання законодавчого забезпечення права громадян Української РСР відбувати строкову військову службу на території республіки. Відзначено, що окреслена ідея толерувалася неформальними громадсько-політичними організаціями, особливо студентськими та молодіжними товариствами, Комітетами солдатських матерів та була підтримана опозицією (Народною радою) у вищому законодавчому органі республіки. Зазначено, що комплекс військово-політичних питань неодноразово порушувався у 1990 – 1991 рр. на акціях непокори, вуличних маніфестаціях, які ограновували опозиційні до КПУ організації. Розглянуто постанови Верховної Ради Української РСР, які регулювали питання проходження строкової військової служби на території республіки, наголошено на їх неефективності та декларативності.

Ключові слова: Українська РСР, Збройні Сили, військова служба, Верховна Рада, постанова.

Актуальність проблеми. Завершення війни в Афганістані (1989 р.), поглиблення процесів гласності, демократизації на зламі 1980-х – 1990-х років, швидка політизація молодіжного середовища у цей період актуалізували питання проходження громадянами УРСР строкової військової служби на території своєї республіки. Вибори до Верховної Ради Української РСР (1990 р.) та формування політичної опозиції у парламенті (Народна Рада) стали тими каталізаторами, що прискорили процес законодавчого забезпечення права військовослужбовців на проходження строкової служби в республіці.

Постановка проблеми. Досліджувані у науковій статті проблеми на сьогодні належно не відображені в українській та зарубіжній історіографії. Вперше звернено увагу на процес

Аллеров Владислав Юрійович, командир окремого загону спеціального призначення Західного територіального управління Національної гвардії України.

© Аллеров В. Ю., 2020

законодавчого регулювання призовної кампанії 1990 – 1991 рр. на тлі суспільно-політичних процесів. Основу джерельної бази цієї наукової розвідки становлять законодавчі акти, матеріали періодичної преси, спогади очевидців. Основна мета статті – охарактеризувати особливості боротьби національно-демократичних сил за право проходити строкову військову службу громадян УРСР на території республіки крізь призму суспільно-політичних процесів та законодавчої бази.

В останні роки існування УРСР (1990 – 1991 рр.) у республіці зросла кількість акцій опозиційних до КПУ політичних сил, які були спрямовані на врегулювання питання проходження строкової військової служби українцями виключно на території республіки. Підґрунтя акцій непокори було закладено у 1987 р. – в УРСР були створені перші невідконтрольні партійно-державним органам влади т. зв. неформальні громадські організації, за сприяння яких у 1989 – на початку 1990 рр. організовано несанкціоновані владою мітинги та вуличні маніфестації. «Політика демократизації та гласності, проголошена новим керівництвом Комуністичної партії на чолі з М. Горбачовим в 1985 – 1987 рр., привела до різкого сплеску громадської активності населення. Можливість вільно висловити свою думку (хоча б в колі однодумців) з питань екології, «білих плям» історії, оцінити становище національної мови та культури, а то й просто краще організувати своє дозвілля привела до появи так званих неформальних організацій», – констатував К. Левчук (*Левчук, 2002:158-164*).

Саме неформальні організації актуалізували питання проходження військової служби громадянами УРСР в межах своєї республіки. Нового імпульсу ця ідея отримала після ухвалення Декларації про державний суверенітет України. І. Підкова зауважує, що логічним продовженням реалізації змісту Декларації мали стати рішучі заходи Верховної Ради із законодавчого забезпечення основних її положень, формування національного правового поля. «З цього огляду законодавчими актами особливої ваги, яких парламентська опозиція добивалася прийняття як першочергових, стали закон про економічну самостійність Української РСР (3 липня 1990 р.), постанова про проходження строкової військової служби громадянами УРСР на території республіки (30 липня 1990 р.), конституційні зміни, що запроваджували верховенство республіканського законодавства», – підсумовує науковець (*Підкова, 2014: 39-53*).

Виклад основного матеріалу. Напередодні цієї епохальної події, 14 липня 1990 р. відбувся Всеукраїнський форум солдатських матерів, скликаний з метою пришвидшення ухвалення Верховною Радою Української РСР і Радою Міністрів УРСР рішення про негайне повернення військовослужбовців строкової служби, які проходили службу в інших республіках колишнього СРСР, до України. Крім того делегати форуму вимагали ввести посаду міністра оборони України з числа цивільних осіб і з осіннього призову приступити до формування Збройних сил України, а також створити комітети солдатських матерів у всіх областях України (*Коропатнік, 2016:154-158*).

Зважаючи на гостроту питання, 30 липня 1990 р. народні депутати на черговому засіданні Верховної Ради розглянули комплекс питань, пов'язаних із проходженням строкової військової служби українцями. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проходження строкової військової служби громадянами Української РСР та використання працівників правоохоронних органів республіки за її межами» від 30 липня 1990 р. передбачала повернення до постійного місця служби працівників правоохоронних органів республіки, які брали участь в охороні громадського порядку та локалізації міжнаціональних конфліктів в інших регіонах країни, а також переведення до 1 грудня 1990 року громадян Української РСР, які проходили строкову військову службу, до України (*ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4491, арк. 25*).

Також депутати пропонували вирішити питання про переведення до 1 жовтня 1990 року громадян Української РСР, які проходили строкову військову службу, з районів, де відбуваються міжнаціональні конфлікти, на територію України (*Про проходження строкової військової служби громадянами ..., 1990*). «У відповідності з Декларацією про державний суверенітет України і шануючи суверенні права інших держав, на території яких проходять службу громадяни України, до 15 вересня 1990 року розробити порядок проходження військової служби громадянами Української РСР і, починаючи з осені 1990 року, здійснювати призов на строкову військову службу, як правило, до військових частин, які дислокуються на території України», – йдеться у Постанові (*Про проходження строкової військової служби громадянами ..., 1990*).

Відсутність прогресу у питанні суверенізації Української РСР радикалізувала суспільні настрої, що стало очевидним восени

1990 р.: 1 жовтня 1990 р. відбувся всеукраїнський страйк, у якому взяли участь близько десяти тисяч осіб (*Адамович, 2009: 151*), а 2 жовтня розпочалася студентська акція непокори («Революція на граніті») (*Студентська революція на граніті, 1995: 10*). Остання подія пришвидшила процес законодавчого регулювання проходження строкової військової служби на території України, оскільки це була одна із найважливіших вимог протестуючих. Згадуючи про особливості формування політичних вимог, О. Доній відзначав: «Там було кілька вимог, спочатку дві, потім – три: перевибори Верховної Ради та націоналізації майна Компартії України і ВЛКСМ, потім додалося – непідписання Союзного договору... А львів'яни приїхали вже з іншими проханнями: відставка прем'єр-міністра Масола та служба українських вояків лише на території України» (*Революція на граніті: нас можна назвати циніками..., 2015*).

У республіці значного розмаху набули політичні мітинги і демонстрації спрямовані на підтримку голодуючих студентів (*Передній край боротьби за волю, 1990: 1*). Згідно з підрахунками Міністерства вищої і середньо спеціальної освіти УРСР в акціях протесту, мітингах, демонстраціях взяли участь близько 510 тис. студентів вузів країни (*Тараненко, 1990: 1*).

Під впливом студентських виступів, 10 жовтня 1990 р. Верховна Рада Української РСР ухвалила Постанову «Про стан виконання постанови Верховної Ради Української РСР від 30 липня 1990 року в питанні проходження військової служби громадянами республіки» (*ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4497, арк. 10*). У ній констатовано, що прийнята раніше Постанова «виконується Урядом республіки незадовільно». Це, на думку депутатів, зумовлювалося тим, що порядок призову та проходження служби згідно з Конституцією УРСР регулювався загальносоюзним законодавством, яким проходження строкової служби громадянами, як правило, на території своєї республіки не передбачено (*Про стан виконання постанови Верховної Ради Української РСР від 30 липня 1990 року..., 1990*).

Депутати Верховної Ради Української РСР переконували, що Рада Міністрів УРСР не вжила заходів до своєчасного створення відповідних урядових структур, проведення необхідних консультацій з Радою Міністрів СРСР, не забезпечила повернення всіх військовослужбовців з числа громадян УРСР та працівників

правоохоронних органів республіки, які використовуються для вирішення міжнаціональних конфліктів (*Про стан виконання постанови Верховної Ради Української РСР від 30 липня 1990 року, 1990*).

Верховна Рада Української РСР пропонувала Раді Міністрів УРСР, виконавчим комітетам обласних, міських і районних Рад народних депутатів починаючи з осіннього призову 1990 року, забезпечити направлення призовників для проходження строкової військової служби у військові частини, розташовані на території республіки, крім випадків, передбачених цією статтею (*Про стан виконання постанови Верховної Ради Української РСР від 30 липня 1990 року, 1990*).

Предбачалося призов громадян УРСР для проходження строкової військової служби за межами республіки здійснювати: а) восени 1990 та навесні 1991 років у межах встановлених Радою Міністрів УРСР квот, необхідних для комплектування видів і родів військ Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, що забезпечують стратегічну оборону в інтересах республіки; б) для набуття військових спеціальностей з гарантією повернення в республіку; в) в усіх інших випадках на добровільних засадах. Постанова Верховної Ради Української РСР передбачала виключити випадки направлення громадян УРСР, які проходять строкову військову службу, для вирішення міжнаціональних та інших конфліктів за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР (*Про стан виконання постанови Верховної Ради Української РСР від 30 липня 1990 року, 1990*).

Раді Міністрів УРСР запропоновано утворити до 1 січня 1991 р. на республіканському, обласному, міському і районному рівнях при органах виконавчої влади структури з покладенням на них обов'язків по організації призову, а також заснувати до 1 листопада 1990 р. державно-громадську експертну комісію для розгляду конфліктних ситуацій під час призову і проходження строкової військової служби громадянами УРСР (*ЩДОВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4497, арк. 12*).

Депутати вважали за необхідне внести до 1 травня 1991 р. до Верховної Ради Української РСР пропозиції щодо створення в республіці альтернативної служби, а також забезпечити повернення в республіку протягом жовтня-листопада 1990 р. громадян УРСР, які проходили строкову військову службу за межами Української

РСР в частинах, що використовувалися для вирішення міжнародних та інших конфліктів та у військово-будівельних загонах (*ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4497, арк. 10*).

Для реалізації цієї Постанови депутати пропонували створити постійну Комісію Верховної Ради УРСР з питань зовнішньої та внутрішньої безпеки, а також повноважної делегації для проведення консультацій з Верховною Радою СРСР, Урядом СРСР та Міністерством оборони СРСР. Водночас Верховна Рада Української РСР вимагала від виконавчих комітетів обласних, міських і районних Рад народних депутатів забезпечити організоване проведення осіннього призову 1990 року, а відправку громадян УРСР для проходження строкової військової служби за межі республіки зупинити до прийняття союзними органами рішень, які б створили необхідні умови для виконання цієї постанови, і відновити за рішенням Ради Міністрів УРСР (*ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4497, арк. 14*).

Народні депутати також пропонували заслухати на засіданні Верховної Ради Української РСР звіт повноважної делегації про результати консультацій з Радою Міністрів СРСР та затвердити встановлену Урядом республіки квоту осіннього 1990 року призову на проходження громадянами строкової військової служби (*Про стан виконання постанови Верховної Ради Української РСР від 30 липня 1990 року, 1990*).

Однак Постанова «Про стан виконання постанови Верховної Ради Української РСР від 30 липня 1990 року в питанні проходження військової служби громадянами республіки» не знизила градус суспільної напруги. З цих причин, 17 жовтня 1990 р. Верховна Рада Української РСР ухвалила Постанову «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року» (*ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4497, арк. 55*), у якій передбачалося забезпечити проходження строкової військової служби громадянами України поза межами республіки тільки за добровільною згодою громадянина. З цією метою Верховна Рада Української РСР пропонувала до 31 грудня 1990 року прийняти Закон про проходження строкової військової служби громадянами України на території республіки, Закон про альтернативну військову службу, а також утворити необхідні державні органи (*ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4497, арк. 55*).

Також передбачалося у 1991 р. провести в країні всенародне голосування-референдум з питань довіри Верховній Раді УРСР і на основі його результатів прийняти рішення про проведення дострокових виборів; утворити тимчасову комісію Верховної Ради для розгляду питання щодо націоналізації майна КПРС і ВЛКСМ в УРСР; не укласти нового союзного договору до прийняття нової конституції УРСР, стабілізації політичної ситуації; відповідно до діючого законодавства провести відставку Голови Ради Міністрів УРСР В. Масола (*Бойко, 2003: 67*).

Згодом, 24 жовтня 1990 р. істотних змін зазнала чинна Конституція Української РСР 1978 року – з неї вилучено положення про Збройні сили СРСР та підпорядкування Москві питань безпеки, утворено незалежну республіканську генеральну прокуратуру, Рада Міністрів УРСР дістала статус найвищого органу виконавчої влади, підпорядкованого виключно Верховній Раді Української РСР (*Шевченко, 2011*).

Зрештою, 5 липня 1991 р. Президія Верховної Ради Української РСР підготувала Постанову «Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР з питань проходження громадянами республіки строкової військової служби» (Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР..., 1990). У ній зауважено, що «реалізація вимог постанов і доручень Верховної Ради Української РСР у питаннях проходження громадянами Української РСР строкової військової служби в цілому позитивно позначається на їх вирішенні, сприяє посиленню соціального захисту військовослужбовців» (*Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР..., 1990*).

Водночас відзначено, що «перевірки на місцях і аналіз звернень військовослужбовців та їх батьків свідчать про те, що в деяких областях республіки призовні комісії не завжди дотримуються принципу добровільності проходження дійсної військової служби громадянами Української РСР за її межами. Мають місце факти порушення чинного законодавства про загальний військовий обов'язок, зокрема дезертирства, ухилення від призову на дійсну військову службу, а також загибелі та каліцтва військовослужбовців» (*Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР..., 1990*).

Постанова санкціонувала утворення спеціальної Комісії при Президії Верховної Ради Української РСР по розгляду звернень

громадян республіки з питань загибелі та каліцтва військово-службовців під час проходження військової служби. Депутати пропонували Комісії працювати «в тісному зв'язку з постійними комісіями Верховної Ради Української РСР, апаратом Державного міністра з питань оборони, національної безпеки і надзвичайних ситуацій Української РСР, Державним Комітетом УРСР з військових справ, виконавчими комітетами обласних, Київської і Севастопольської міських Рад народних депутатів, Міністерством оборони СРСР, Головною військовою прокуратурою, Прокуратурою Української РСР, Міністерством юстиції Української РСР, командуванням округів і флотів, спеціальною державно-громадською комісією, створеною відповідно до Указу Президента СРСР від 15 листопада 1990 року «Про заходи по реалізації пропозицій Комітету солдатських матерів» (*Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР..., 1990*).

Вкотре Верховна Рада Української РСР доручала Кабінету Міністрів Української РСР провести моніторинг законів СРСР та Української РСР про порядок проходження громадянами республіки дійсної військової служби та з метою недопущення ігнорування встановленого в Українській РСР принципу добровільності проходження строкової військової служби за межами України за письмовою згодою укласти з Кабінетом Міністрів СРСР або Міністерством оборони СРСР тимчасову угоду. Запропоновано передбачити у цьому документі запровадження механізму державно-громадського контролю за проходженням громадянами республіки строкової військової служби як на території України, так і за її межами (*Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР..., 1990*).

Постанова передбачала створення республіканського військового комісаріату, на який покладалося керівництво обласними, міськими і районними військовими комісаріатами у питаннях організації і проведення допризовної і призовної підготовки молоді до військової служби, проведення призову, здійснення контролю за додержанням чинного законодавства у цій сфері. Кабінету Міністрів Української РСР прискорити вирішення зазначеного питання з Міністерством оборони СРСР (*Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР..., 1990*).

Також народні депутати пропонували Кабінету Міністрів Української РСР розробити республіканську державну програму підготовки молоді до військової служби. Ретельно проаналізувати

діяльність допризовних і призовних комісій і вжити практичних заходів до її поліпшення уже під час осіннього призову 1991 р. Передбачалося особливу увагу звернути на докорінне поліпшення проведення медичними комісіями лікувально-оздоровчої роботи серед допризовної і призовної молоді. *(Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР..., 1990).*

Прокуратурі Української РСР разом з командуванням Київського, Прикарпатського, Одеського військових округів, військовими прокурорами, Державним комітетом УРСР з військових справ до 1 вересня 1991 р. запропоновано розібратися у причинах дезертирства військовослужбовців з військових частин, в яких вони проходили строкову військову службу. Про висновки і вжиті заходи доповісти Президії Верховної Ради Української РСР *(Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР..., 1990).*

Як уже зазначалося, постанова ініціювала створення спеціальної Комісії при Президії Верховної Ради Української РСР по розгляду звернень громадян республіки з питань загибелі або каліцтва військовослужбовців під час проходження строкової військової служби *(Положення про створення спеціальної Комісії..., 1991).* У положенні, яке регламентувало її діяльність відзначено, що Комісії надається право: а) запитувати від військкоматів та командування військових частин необхідну інформацію про громадян республіки, які призиваються на дійсну військову службу, поступають у військові училища, а також з місця проходження ними служби або навчання; б) припиняти рішення призовних комісій щодо призову на дійсну строкову військову службу окремих громадян на період, необхідний для вирішення конфліктних ситуацій; в) використовувати наявну лікувально-діагностичну базу міністерств і відомств республіки для проведення експертних оцінок придатності громадян Української РСР до проходження строкової військової служби; г) брати участь у розслідуванні фактів загибелі, каліцтва, насилля, випадків нестатутних відношень під час проходження військової строкової служби в Збройних Силах СРСР; д) у необхідних випадках створювати робочі групи Комісії з числа народних депутатів, фахівців для виїзду у військові частини та військові комісаріати з метою встановлення на місці істинних причин смерті, покалічення військовослужбовців, складати необхідні документи, висновки та ін. *(Положення про створення спеціальної Комісії..., 1991).*

У Зверненні Президії Верховної Ради Української РСР до Рад народних депутатів усіх рівнів, їх виконавчих комітетів, командування військових частин і кораблів, військовослужбовців, призовників та їх батьків, громадських організацій республіки відзначено, що депутати зроблять «все для того, щоб громадяни України не ризикували своїм життям». Відзначено, що Верховна Рада Української РСР неухильно домагатиметься захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей, сприятиме розв'язанню їх складних соціальних проблем» (*Звернення Президії Верховної Ради Української РСР до Рад...*, 1991).

Звертаючись до командирів, військово-політичних працівників, офіцерського складу частин і підрозділів, дислокованих на території Української РСР, Верховна Рада Української РСР констатувала, що насамперед від них залежить настрої і бойовий дух армії. «Ви – її цементуюча сила, приклад для всього особового складу, – відзначено у документі. – Ваш професіоналізм, ставлення до справи, свого обов'язку вирішальною мірою визначають моральний клімат у військових колективах, створюють умови для їх згуртування і нормальної служби. Більшість з Вас дійсно близькі до солдата, живуть з ним одним життям, піклуються про підлеглих, уважні до їх потреб. Ми вправі сподіватися на те, що саме таким буде весь офіцерський корпус. Ми вправі розраховувати, що процес демократизації в армії набуде дальшого розвитку. Ми віримо, що справою честі для Вас, як і раніше, буде служіння Вітчизні, своєму народу» (*Звернення Президії Верховної Ради Української РСР до Рад...*, 1991).

Констатуючи, що в армії «не викорінено у деяких підрозділах казарменне хуліганство, мають іноді місце недбальство, недисциплінованість», народні депутати закликали все ж призовників «не ховатися за спинами батьків» та не саботувати призовну кампанію. «Якщо ми не на словах, а на ділі прагнемо відродити свою національну самосвідомість, якщо нам дорогий наш дім, якщо ми думаємо про своє майбутнє, зробимо все, щоб призов молоді на службу в армію проходив у республіці організовано, щоб наша молодь гідно виконувала свій найважливіший громадський обов'язок», – відзначено у постанові (*Звернення Президії Верховної Ради Української РСР до Рад...*, 1991).

Висновки. Таким чином, у 1990 – 1991 рр. у суспільно-політичній думці УРСР значного поширення набула ідея проходження громадянами УРСР строкової військової служби виключно на

території республіки. Подібні ініціативи пропонували представники національно-демократичних сил, опозиція у Верховній Раді УРСР (Народна Рада) і, особливо, неформальна молодь. Під впливом «вулиці» вищий законодавчий орган республіки ухвалив низку постанов, в яких врегульовувалося питання проходження громадянами УРСР строкової військової служби виключно на території республіки. Однак на практиці проблема вирішена не була через неузгодженість республіканського та союзного законодавства та саботаж військовими комісаріатами постанов Верховної Ради УРСР.

Використані посилання

Адамович С. (2009). Дезінтеграційні ризики в умовах національного відродження і здобуття Україною незалежності (1989 – 1991 рр.). *Українознавчі студії*. Вип. 10. С. 151.

Бойко О. (2003). Загострення політичної конфронтації в Україні: атака опозиції та контрнаступ консерваторів (серпень – грудень 1990 р.). *Сучасність*. № 2. С. 67.

Доній О. (1995). *Студентська революція на граніті: Альбом*. Київ: Смолоскип. С. 10.

Звернення Президії Верховної Ради Української РСР до Рад народних депутатів усіх рівнів, їх виконавчих комітетів, командування військових частин і кораблів, військовослужбовців, призовників та їх батьків, громадських організацій республіки. Доступно: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T133200.html [Дата звернення 10 вересня 2020].

Коропатнік І. (2016). Генеза правового регулювання взаємодії воєнної організації та громадянського суспільства. *Форум права*, №3. С. 154–158.

Левчук К. (2002). Неформальний рух в Україні (1986-1988). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 4. С. 158-164.

Передній край боротьби за волю. (1990). *За вільну Україну*. 9 жовтня. С. 1.

Підкова І. (2014). Суверенізація Української РСР: участь парламентської опозиції у створенні й ухваленні Декларації про державний суверенітет України. *Військово-науковий вісник*. Вип. 21. С. 39-53.

Положення про створення спеціальної Комісії при Президії Верховної Ради Української РСР по розгляду звернень громадян республіки з питань загибелі або каліцтва військовослужбовців під час проходження строкової військової служби. (1991). Доступно: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T133200.html [Дата звернення 10 вересня 2020].

Про проходження строкової військової служби громадянами Української РСР та використання працівників правоохоронних органів республіки за її межами: Постанова Верховної Ради Української РСР (1990). Доступно <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-12#Text> [Дата звернення 10 вересня 2020].

Про стан виконання постанови Верховної Ради Української РСР від 30 липня 1990 року в питанні проходження військової служби громадянами республіки: Постанова Верховної Ради Української РСР. (1990). Доступно <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-12#Text> [Дата звернення 10 вересня 2020].

Про хід виконання постанов і доручень Верховної Ради Української РСР з питань проходження громадянами республіки строкової військової служби: Постанова Президії Верховної Ради Української РСР (1991). Доступно: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T133200.html [Дата звернення 10 вересня 2020].

Революція на граніті: нас можна назвати циніками, які готові загинути за ідею. (2015) Доступно: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/2/148579/> [Дата звернення 10 вересня 2020].

Тараненко В. (1990). Переможців не судять. *Літературна Україна*. 25 жовтня. С. 1.

ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 4491. Арк. 25.

ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 4497. Арк. 10.

Шевченко О. (2011). *Три міфи московських фальсифікаторів*. Доступно <https://tyzhden.ua/Politics/28939> [Дата звернення 10 вересня 2020].

References

Adamovych, S., 2009. Disintegration risks in the conditions of national revival and gaining of independence of Ukraine (1989 – 1991). *Ukrainian studies*. Iss. 10. pp. 151–154. (ukr).

Boyko, O., 2003. Exacerbation of political confrontation in Ukraine: opposition attack and counter-offensive of conservatives (August – December 1990). *Modernity*. № 2. p. 63–72. (ukr).

Address of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR to the Soviets of People's Deputies of all levels, their executive committees, commands of military units and ships, servicemen, conscripts and their parents, public organizations of the republic URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T133200.html (ukr).

Koropatnik, I. *Genesis of legal regulation of interaction of military organization and civil society* URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?-I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP.htm_2016_3_29 (ukr).

Levchuk, K. *Informal movement in Ukraine* URL: Nzvdpu_ist_2002_4_41.pdf (ukr).

The leading edge of the struggle for freedom. (1990). *For a free Ukraine*, 9 October, p. 1. (ukr).

Pidkova I. *Sovereignization of the Ukrainian SSR: participation of the parliamentary opposition in the creation and adoption of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine* URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/01/66.pdf> (ukr).

Regulations on the establishment of a special Commission under the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR to consider appeals of citizens of the republic on the death or injury of servicemen during military service URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T133200.html (ukr).

On the passage of conscript military service by citizens of the Ukrainian SSR and the use of law enforcement officers of the republic outside its borders: Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-12#Text> (ukr).

On the state of implementation of the resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR of July 30, 1990 on the issue of military service by citizens of the republic: Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-12#Text> (ukr).

On the progress of the implementation of resolutions and instructions of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on the passage of citizens of the republic of military service: Resolution of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/T133200.html (ukr).

Revolution on granite: we can be called cynics who are ready to die for the idea URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/2/148579/> (ukr).

Student revolution on granite: Album [ed. and emphasis. O. Doniy], 1995. 82 p. (ukr).

Taranenko, V. (1990). Winners are not judged. *Literary Ukraine*, 25 October, p. 1.

TsDAVO of Ukraine. F. 1. Op. 16. Ref. 4491. Arc. 25.

TsDAVO of Ukraine. F. 1. Op. 16. Ref. 4497. Arc. 10.

Shevchenko, O. *Three myths of Moscow forgers* URL: <https://tyzhden.ua/Politics/-28939> (ukr).

Allerov V.

PERFORMANCE OF CONSTITUTIONAL MILITARY SERVICE BY UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC CITIZENS: OPPOSITION REQUIREMENTS, LEGISLATIVE SUPPORT (1990 – 1991)

The demands of the opposition forces to the Communist Party of Ukraine (CPU) were analyzed, which were reduced to the issue of legislative provision of the right of citizens of the Ukrainian SSR to perform military service on the territory of the republic. It was emphasized that such initiatives of informal socio-political organizations became especially relevant after the adoption of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine and the deepening of the process of sovereignty of the republic. It was noted that the opposition called for the return of Ukrainian servicemen from the «hot spots» as soon as possible and criticized the CPU for its unwillingness to resolve the issue. It is noted that the idea of military service in the republic was tolerated by informal socio-political organizations, especially student and youth societies, Committees of Soldiers' Mothers, and was supported by the opposition in the highest legislative body of the republic (People's Council). It is noted that the complex of military-political issues was repeatedly raised in 1990 – 1991 at actions of disobedience, street demonstrations in almost all cities of the USSR, which were organized by organizations opposed to the CPU. It has been proved that after the student revolution on granite, people's deputies were forced to include the issue of military service in the republic on the agenda of the session of the Verkhovna Rada of the USSR in order to prevent further escalation of the confrontation between the government and the opposition. The resolutions of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, which regulated the issue of military service on the territory of the republic, are considered, their inefficiency and declarativ are emphasized.

Keywords: Ukrainian SSR, Armed Forces, military service, Verkhovna Rada, resolution.

УКРАЇНЦІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У ВІЙСЬКОВОМУ ДИСКУРСІ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ (ІВАН ТЕОДОР РУДНИЦЬКИЙ)

Стаття присвячена військовому, громадсько-політичному діячеві, адвокату – доктору права Івану Теодору Рудницькому, життєвий шлях якого відображає долю багатьох галичан першої половини ХХ ст., які жертвовно боролися за незалежну Українську державу. Завдяки архівним документам та віднайденим спогадам І. Рудницького повертаємо його ім'я із політичного забуття. Стаття містить невідомі фрагменти біографії діяча. Досліджена генеалогія роду Рудницьких. Базуючись на українських, австрійських архівних матеріалах, мемуарах і спогадах, реконструюється багате подіями життя австрійського, а згодом українського офіцера, адвоката і учасника Визвольних Змагань, мал, який був одним із провідних очільників Листопадового Чину 1918 р. у Львові.

Ключові слова: Іван Теодор Рудницький, Листопадовий Чин, Українська Галицька Армія, військовий офіцер.

Постановка проблеми. Цілі покоління галицьких українців, які народилися наприкінці ХІХ ст., заслуговують на повагу і пам'ять, бо своєю громадянською позицією та високою національною свідомістю спричинили героїчну боротьбу за українську волю. Після складних воєнних років Першої світової війни вони брали участь у Визвольних Змаганнях 1918 – 1920 рр., воювали в Українській Галицькій Армії, продовжили боротьбу у таборах інтернованих в еміграції та на рідних землях. Виклики столітньої давнини актуальні й сьогодні, відповідно буде корисний сучасникам набутий досвід попередніх поколінь. Повернути призабуті імена українських героїв є *метою статті*.

Актуальність теми полягає у тому, щоб, простеживши когерентність проблем захисників України різних часів, зробити доступним для ширшого загалу попередній військовий досвід. За останні сто років українські військові не вперше потрапляють у складні обставини. Відмінним від попередніх військових конфліктів

Белінська Людмила Семенівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії мистецтв (факультету культури і мистецтв) Львівського національного університету ім. Івана Франка, м. Львів.

© Белінська Л. С., 2020

є те, що вони захищають землю незалежної України, а не перебувають у складі інших державних організацій, та воюють за їхні інтереси. 2014 р. українська армія вперше за часи незалежної Української держави зіткнулася з реальним ворогом. В силу багатьох обставин українці виявилися неготовими до війни. Реальну допомогу військо отримало від волонтерів, які розуміли, щоб не годувати чужу армію, потрібно негайно підтримати свою. Захисники України, які народились наприкінці ХХ століття, заслуговують на шану і вдячність, бо своєю героїчною боротьбою захищають нашу волю.

Виклад основного матеріалу дослідження. За своєю ментальністю галицькі українці мирний народ і військова справа їх надто не приваблювала. Серед української інтелігенції початку ХХ ст. в Галичині були модними антимілітаристичні настрої, і батьки не хотіли посилати своїх синів до військових шкіл. Хоча у мудрих і далекоглядних порадах митрополит Андрей Шептицький при зустрічах зі священниками з нагоди канонічних візитацій говорив про потребу мати своїх людей у старшинському корпусі австрійської армії. За законами Австро-Угорщини, до якої належали галицькі українці, кожен юнак повинен був відбутися військовою службою.

Напередодні Першої світової війни молоді українці, вихідці здебільшого зі священничих родин, мріяли закінчити студії, отримати світський фах лікаря, держслужбовця, економіста чи адвоката. Серед них Іван Теодор Рудницький. Він походив зі шляхетського роду герба Яструбець. Статус шляхтича більшість українців замінили у ХІХ ст. статусом греко-католицького священника. На початку ХХ ст. з їхніх лав формувалася світська, патріотична інтелігенція, що усвідомлювала себе українцями.

Батько Івана Теодора Рудницького о. Дионізій майже чверть століття служив парохом у селі Бедриківці Заліщицького повіту на Тернопільщині у церкві святого Михайла (*Шематизм всего клира греко-католицької Епархии Станиславовской на рок Божий, 1912:93*), мати Катерина теж походила зі священничої родини о. Героніма Темницького та Ангели з Кисілевських. З 1900 р. отцю Дионізію доручили парафію у гірському селі Тюдів коло Кутів над Черемошем (повіт Косів).

Іван Теодор Рудницький народився 20 лютого 1886 року в селі Бердиківці Заліщицького повіту на Тернопільщині. Юнацькі роки пов'язані з гуцульським краєм, хлопець часто повторював,

що вважає себе «напівгуцулом». Ці часи, проведені у колі дружньої родини, серед колоритних гуцулів були найбільш щасливими у житті Івана, бо доросле життя склалось з низки важких випробувань.

Іван Теодор Рудницький міг стати, як його батько та дід – священником, це була традиція дому, однак обрав світський мирний фах адвоката. Рудницький отримав добру освіту: навчався у Коломийській гімназії (1900-1905), у Львівському університеті з 10 квітня 1906 року (*ДАЛО, ф. 26. оп. 6. спр. 638:13*). Записався до університету звичайним слухачем правничого факультету на підставі легіматиційної книжки (*ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 131:110*). І. Рудницький відвідував лекції з «Процедури права» (проф. Вергановський), «Австрійського торгівельного права» (проф. Долинський), «Австрійського політичного права» (проф. Старжинський), «Науки гіпотетичного господарства» (проф. Грабзький), «Наука адвокатська» (проф. Бужек) (*ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 131:110*). Викладання велося польською, тому її довелось освоїти досконало.

Навчання І. Рудницького у вищій школі збіглося із загостренням боротьби за український університет у Львові, коли протистояння українців з поляками досягло апогею. Власна національна вища школа для громадсько-політичного життя українців в Галичині на початку ХХ ст. мала велике культурне, суспільно-виховне значення («Як буде пізніше студент жити та що робити, залежить найбільше від поглядів, які він виніс з університету» (*Заклинський, ч. 28*), національно-політичне та всеукраїнське значення. 1 липня 1910 р. українсько-польська боротьба досягла апогею, загинув студент-українець Адам Коцко. Поліція арештувала 128 українських студентів, серед яких Івана Теодора Рудницького (*Буда, 1912: 35*).

Після закінчення Львівського університету молодий правник почав працювати судовим ад'юнктом (стажистом) у Станіславові (тепер Івано-Франківськ). З вибухом Першої світової війни в серпні 1914 р. стажиста забрали до війська (*Буда, 1912:35*), а саме 30-го (львівського) піхотного полку австрійської армії 9-ї піхотної дивізії (59% вояків українці) (*Шанковський Л., 1974: 43*). З 1915 р. перевели до 15-го піхотного полку. Як фронтовий старшина, командант скорострільної сотні, у ранзі поручника (оберлейтенанта), І. Рудницький брав участь у боях на сербському та італійському фронтах (*УГА, 1958*). Офіцерське звання поручник

І. Рудницький отримав, бо мав вищу освіту і закінчив навчання у військовій школі для офіцерів. Такі школи існували у різних місцевостях Австро-Угорської імперії: у Турнусі, Шатмар-Німеті, Ягендорфі. (*Staatsarchiv in Wien. Kriegsarchiv. Krt. № 1647*). 1 липня 1915 р. Рудницький став лейтенантом піхоти в резерві 15-го піхотного полку, а з серпня 1917 р. – обер-лейтенантом (*Bibliothek des Staatsarchiv in Wien. Schematzymus 1918. Ranglisten des k.u. k. Herres, 1918: 230*).

11 жовтня 1915 р. до австро-угорського війська забрали Марка Рудницького, який повторив шлях старшого брата: служив у 30-му піхотному полку, закінчив 1915 р. військову школу у Турнусі, здобув звання обер-лейтенанта (*Staatsarchiv in Wien. Kriegsarchiv. Krt. № 1650*).

Очевидно, що братам хотілося потрапити до лав Українських Січових Стрільців, але австрійський уряд обмежив їхню кількість у національному військовому формуванні до 2,5 тисячі осіб. Більшість українців мобілізували до австрійського війська. У слушний момент вояки-українці багатонаціональних цісарських полків підтримали національну справу: старшини 30-го піхотного полку Петро Бубела (служив з 1 жовтня 1913 р.), Йосип Букшований (з 10 жовтня 1912 р.), Петро Бакови, (з 28 липня 1914 р.) (*Staatsarchiv in Wien. Kriegsarchiv. Krt. № 1650*), Мирон Коновалець, який служив у 15-му піхотному полку з 19 вересня 1915 р., Стефан Коновалець (служив з 6 вересня 1915 р.), Володимир Пясецький, Йосип Караван з 41-го полку, Володимир Баб'як (служив з 8 вересня 1915 р.) (*Staatsarchiv in Wien. Kriegsarchiv. Krt. № 1650*).

Полки австрійського війська зі Східної Галичини наполовину склалися з українців, на італійському фронті стримували натиск чотирьох ворожих полків. Про запеклі бої на цій ділянці фронту писали львівські газети: «Між Брентою і Монте Пертіка по сильним гарматнім приготуванні, яке хвилями доходило до сили ураганного вогню, перейшли італійці до наступу піхоти. По надзвичайно нагальній рукопашній боротьбі удалося ворогові вдертися до наших ровів, але контрнаступом їх відперто. В цілій області наступу перша лінія є в наших руках. Противник потерпів важкі втрати. Над долишною Піявою ворожий приступ коло Брессані скоро задержано» (*Діло, 1918, Ч. 11:1*). Цей поодинокий епізод свідчить про пекло війни, яке перейшли українські вояки у

лавах неукраїнської армії. На збережених з того часу картах військових позицій особливо відзначено місця важких боїв над Піявою, Бругнера, Кассіно, Нончелло (*Staatsarchiv in Wien. Kriegsarchiv. Krt. № 1688*).

На фронті поручник І. Рудницький був важко поранений, куля потрапила в живіт, життя врятувала звичка: рано не снідати (*Кордюк, 1966: 22*). Після поранення та хвороби Івана Рудницького у березні 1918 р. перевели у запасний курінь 15-го полку піхоти у Моравську Оставу, сформований на 62% з тернопільчан (*Шанковський, 1974: 43*). Влітку полк перевели до Львова.

За відвагу на фронтах війни обер-лейтенант Івана Теодора Рудницького нагородили високими фронтовими нагородами: ювілейним військовим хрестом третього класу, бронзовою військовою медаллю на стрічці військового хреста, медаллю за участь у війні, медаллю, присвяченою походу 1864 р. на Данію (*Schematyzmes, 1918: 492*). Богдан Кордюк згадував молодого поручника: «... він сподобався мені не лише через те, що «фундував» при кожній нагоді морозиво чи суниці з сметанкою, і не лише стройним офіцерським мундиром. Цей високий, стрункий офіцер полонив мою уяву вояцькою поставою фронтового старшини. Він завжди був маломовний, ніби глумливо підсміяний, серйозний, але й часто жартівливий та сповнений почуття гумору» (*Кордюк, 1966: 22*).

12 жовтня 1918 р. на аудієнції у австрійського цісаря Карла з представниками парламентських клубів чехи заявили, що домагаються утворення самостійної Чехословацької республіки і визнають право усіх народів імперії на власні самостійні держави. Поляки ствердили, що прийшли з цісарем попроситися, бо вже будують на основі 13 пункту заяви Вільсона свою незалежну від Австрії державу. Українців представляли д-р Є. Петрушевич та д-р Є. Левицький. Вони оголосили про прагнення українців утворити Українську державу із земель Східної Галичини, північної Буковини і північно-східної Угорщини, а також повідомили, що 19 жовтня у Львові буде обрана Національна Рада для реалізації права на самовизначення. Цісар не підтримав ідеї поділу Галичини (*Кузьма, 1931: 26*).

16 жовтня 1918 року цісар Карл видав «Маніфест до своїх вірних народів», яким намагався врятувати цілісність імперії. Згідно з ним, мали постати чотири національні держави, а саме

німецько-австрійська, чеська, південно-слов'янська й українська. До кінця проблемні моменти цей документ не вирішував і протест проти нього в той же день висловили у президента чехи, українці та південні слов'яни. Народний Комітет у Львові, навпаки, прийняв цісарський маніфест за платформу побудови української національної держави.

Вільгельм Габсбург згадує про Карла так: «це людина з найлуччими намірами, але слабкої волі. Про національний склад своєї держави був добре проінформований, про українську справу також. Раз рішився вже був на поділ Галичини і залишив це президентові міністрів Зайднерові. Але ще того самого дня відкликав своє рішення з обави перед криком поляків у парламенті. Не можна сказати, що він їх боявся, але не хотів скандалу» (*ЦДДА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 1198, арк. 8*). Прихильним до української справи був вбитий у Сараєво Франц-Фердинанд, який «носився з замірами відбудувати велику українську державу» (*ЦДДА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 1198, арк. 8*).

19 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада устами Євгена Петрушевича проголосила Українську державу на українських землях Австро-Угорщини. Проте тільки 27 жовтня галицька делегація нотифікувала цей історичний акт австрійському президентові міністрів Гусареку.

Народи Австро-Угорщини рішуче і швидко добивались постанов на руїнах приреченої імперії своїх незалежних держав, а українці зволікали.

На зміну урядові Гусарека прийшов ліквідаційний кабінет Лямаша, який прислухався до поляків, котрі наполягали на польському характері Східної Галичини, українці втратили слушний час через надмірну лояльність до австрійського уряду.

Поляки організували маніфестації за злуку Галичини з Польською державою. Центром маніфестацій став Львів, населення якого було переважно польським. У Кракові сформували Польську ліквідаційну комісію, яка оголосила, що Східна та Західна Галичина належить до новоутвореної Польської держави. Українська Національна Рада у Львові протестувала, 30 жовтня 1918 р. вийшла постанова, яка дії Польської ліквідаційної комісії на території Української держави кваліфікувала як незаконні. Український легіон Січових Стрільців Українська Національна Рада призначила за основу національних збройних сил.

Оскільки Польська держава відмовляла у праві на існування Українській державі, то конфлікт тепер можна було вирішити лише збройним шляхом. Отже, тягар помилок дипломатичного характеру лягав на плечі військових, змучених довготривалою війною, знекровлених у боях, ідеологічно не підготованих до майбутньої акції. Зорієнтовані на вірну службу цісареві вчора, тепер вони повинні були воювати проти Австрії і Польщі за Україну. Військові мали рятувати щойно проголошену Українську державу, яку втрачали цивільні. Всі народи Австро-Угорщини на 31 жовтня вже стали самостійними і не визнавали австрійської влади. Тільки українці ще висували конкретні умови до de-facto не існуючого уряду.

Найбільш свідомі українські військовики австрійської армії ще задовго до цих подій розуміли, що йде до падіння Австрійської імперії, і прагнули на її руїнах становлення Української держави. Для цього українські старшини ще 1917 р. у Відні організували таємний гурток, що мав на меті провадити серед українців-вояків агітаційну роботу за незалежну Українську державу (*Німчук, 1921: 3*). Під кінець року таких підпільних груп було уже декілька.

В. Баб'як, І. Рудницький та М. Зашківський заснували підпільний український осередок у австрійському війську, проводили таємні наради, на яких обговорювалися подальші напрями діяльності (*Зашківський, 1951: 1*). М. Зашківський зазначає: «...мушу признати, що енергійна вояцька постать сотн. І. Рудницького підсилювала нашу активність і незважаючи на особисту небезпеку (у разі виявлення організації, згідно з воєнним законом, усім загрожував розстріл – Л.Б.), наповняла нас самовпевністю й вірою в успіх нашої акції» (*Зашківський, 1951: 1*). «...В малому гурті визріла творча, здавалося, нездійсненна та одчайдушна думка – захопити владу. Ініціатором, організатором, і справжнім керівником в цих напружених та бурхливих місяцях був саме І. Рудницький» (*Гуцуляк, 1973: 189*).

У своїх споминах М. Коновалець пише, «на одній з нарад членів таємного гуртка, що відбувалися кожним разом деінде, пор. І. Рудницький поінформував, що він порозумівся з іншими українськими старшинами в справі утворення спільного малого комітету з представників поодиноких військових частин. Спершу був утворений малий п'ятичленний комітет, який поставив собі завдання організувати вояків-українців з різних австрійських формацій в одну таємну військову силу, підчинену одній команді,

яка б, у випадку розвалу австрійської імперії, виступила б в обороні незалежності українських земель» (*Гуцуляк, 1973: 193*).

Так у першій половині вересня 1918 р. у Львові постав Український Військовий Комітет. У своїх спогадах Іван Рудницький, який був не лише членом цього комітету, а й – як стверджує Степан Ріпецький – й одним із його засновників, називає його «Український генеральний військовий комісаріат». «Його засновниками, фактично був заснований підпільний український осередок у межах австрійського війська, – пише С. Ріпецький, – стали 32-річний уроженець Заліщик, поручник 15-го полку піхоти Іван Рудницький, Володимир Караван, четар військової поліції Любомир Огоновський, а також хорунжі пресового відділу військової команди залоги Василь Бараник, Володимир Батрак та Юрій Полянський» (*Ріпецький, 1961: 16*). Військовий комітет передбачав можливе захоплення влади з метою створення Української держави.

Очолити Листопадовий зрив уповноважили представника УСС-ів – сотника Дмитра Вітовського. Легіон УСС-ів дислокувався у Вижниці, що на Буковині. Іван Рудницький поїхав туди, щоб попросити дозволу у коменданта УСС архикнязя Вільгельма на приїзд до Львова сотника Д. Вітовського.

Рудницький так згадував свою поїздку з В. Панейком до архикнязя Вільгельма: «... представив йому справу в тім світлі, що українці Східної Галичини хочуть, на випадок агресивності поляків, боротись, як ні, то виступлять під кличем Соборної України. Архикнязь віднісся до справи дуже прихильно і заявив про готовність все зробити, щоб лиш нам допомогти. Між іншим обіцяв ужити всіх впливів, щоб УСС прийшли на гарнізон до Львова. Згодився на те, щоб сотник Вітовський, який був тоді в його групі, виїжджав на два дні в тиждень до Львова, та просив, щоб його принаймні раз у тиждень інформували про стан справ» (*Рудницький, 1921: 3*).

Збереглися спогади про ці відвідини і у мемуарах архикнязя. Він пише : «Коло 15 жовтня 1918 приїхали до мене два українських офіцери з Галичини й повідомили мене, що українці лагодяться перебрати владу в Галичині. Вже тоді обговорювали ми справу висадження моста на Сяні. Чому його в відповідний час не висадили – не знаю. Не кажу, що через те був би врятований Львів, бо критикувати легко» (*ЦДДА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 1198: 7*).

До Львова прибув сотник Дмитро Вітовський, щоб очолити підготовану Українським Військовим Комітетом акцію захоплення влади. Виступ було призначено на 4 годину ранку 1 листопада 1918 р., українські вояки мали обеззброїти неукраїнські військові частини та захопити державні, краєві і міські установи.

15-ий полк піхоти мав захопити головний двірець, головну пошту, намісництво, австро-угорський банк, обидві власні касарні при вул. Яблонських і Курковій, дім військового командування і залізничний двірець на Перзенівці – тобто найважливіші стратегічні об'єкти Львова. Надзусиллями 1400 українських вояків та 60 старшин 1 листопада 1918 р. Львів став українським, на ратуші замайорів блакитно-жовтий прапор, 250-тисячне місто, з половиною польського, національно дуже активного населення було здобуте.

Після Листопадового Чину служба Австро-Угорській імперії завершилася. Однак утворився польсько-український фронт. Польське населення швидко оговталось і почало чинити шалений опір, не хотіло втрачати Львів, а українські вояки не мали жодного досвіду боротьби у місті. Вони у ньому погано орієнтувалися, несподіванкою стали раптові ворожі вистріли з вікон будинків. «Міст через Сян не підірвали, а Січові стрільці прибули пізно» (ДАЛО. ф.121 сч., оп. 1, спр. 405: 51).

Після Листопадового Чину розпочалася українсько-польська війна, Визвольні змагання, формування Української Галицької Армії та її участь у боротьбі за українську державу.

1 січня 1919 р. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ опублікував реєстр старшин УГА, піднесених на один військовий ранг вище. Серед поручників, яким присвоювалося звання сотника, є прізвище Рудницького Івана Теодора (*Українська Галицька Армія, 1960: 303*). Сотник Рудницький пройшов з УГА усі її дороги – від Львова до Києва, з Києва до Карпат, від Карпат до таборів інтернованих у Чеській Республіці, продовжуючи служити українській справі.

Висновки. Українська нація повинна пам'ятати своїх героїв, усвідомлювати їхні зусилля, покладені на вівтар нашої волі. Історики мають повертати призабуті імена. З іншого боку, популяризувати виклики столітньої давнини для того, щоб сьогодні використовувати набутий досвід попередніх поколінь і вистояти в умовах нинішніх випробувань.

Використані посилання

- Буда С. (1912) *За український університет*. Київ, 35 с.
- Гуцуляк М. (1973) *Перший Листопад 1918 року*. Нью-Йорк, 468 с.
- Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 26. Оп. 6. Спр. 638. Арк. 143.
- ДАЛО. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 131. Арк. 110.
- 3 війни. *Діло*. 1918. Ч. 11. С. 1.
- Заклинський К. (1910) Чому боремося за український університет? *Громадський голос*. 13 липня. Ч. 28.
- Зашківський М. (1951) Людина Чину. Славній пам'яті Івана Рудницького. *Християнський голос*. 17 червня. Ч. 24. С. 1.
- Кордюк Б. (1966) Призабута постать. *Український самостійник*, Ч. 2. С. 22.
- Кузьма Ол. (1931) *Листопадіві дні*. Львів, 167 с.
- Німчук І. (1921) Українська військова організація у Відні в днях перевороту. *Український Прапор*. Ч. 43. С. 3.
- Ріпецький С. (1961) *Листопад 1918 року*. Нью-Йорк, Детройт, 48 с.
- Рудницький І. (1921) Спомини львівських падолистових днів 1918 р. *Український Скиталець*. Ліберці. Ч. 1. С. 3.
- УГА. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях* (1958) Вінніпег, 661 с.
- Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДА України у Львові). Ф. 309, оп. 1, спр. 1198, арк. 7-8.
- ЦДА України у Львові. Ф. 205, оп. 1, спр. 923, арк. 18.
- Шанковський Л. (1974) *Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія*. Ванкувер, 396 с.
- Шематизм всего клира греко-католицкої Епархии Станиславовской на рок Божий* (1912) Львів. 93 с.
- Bibliothek des Staatsarchiv in Wien. Ranglisten des k.u.k. Herres 1916. Wien, 1916. 204 p.
- Bibliothek des Staatsarchiv in Wien. Schematzymus 1918. Ranglisten des k.u. k. Herres 1918. Wien, 1918. 230 p.
- Staatsarchiv in Wien. Kriegsarchiv. Krt. N. 1647, N 1650, N. 1688.

References

- Buda S. (1912) For the Ukrainian University. Kyiv, 35 p.
- Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv (CSHA of Ukraine in Lviv). File 309, Description 1, file no. 1198, p. 7-8.
- CSHA of Ukraine in Lviv. F. 205, Description 1, file no. 923, sheet 18.
- From the war. *Dilo*. 1918. Ch. 11. P. 1.
- Gutsulyak M. (1918) *The first of November*. New York, 1973, 468 p.
- Kordyuk B. Forgotten figure. *Ukrainian independent*, 1966, Part 2. p. 22.
- Kuzma Ol. (1931) *November days*. Lviv. 167 p.
- Library of the State Archives in Vienna. *Ranking lists of the k.u.k.* Herres. 1916. Wien, 1916. S. 204.
- Library of the State Archives in Vienna. Schematzymus 1918. *Ranking lists of the k.u.k.* Herres 1918. Wien, 1918. p. 230.
- Nimchuk I. (1921) Ukrainian military organization in Vienna in the days of the coup. *Ukrainian Flag*. Ch. 43. P. 3.

- Ripetsky S. *November 1918*. New York, Detroit, 1961. 48 p.
- Rudnytsky I. *Memoirs of the Lviv Podolist Days of 1918*. *Ukrainian Wanderer*. Liberts, 1921. Part 1. P. 3.
- Schematics of the entire clergy of the Greek Catholic Diocese of Stanislav for the year of God*. Lviv, 1912. P. 93.
- Shankovsky L. (1974) *Ukrainian Galician Army: military-historical study*. Vancouver, 396 p.
- State Archives in Vienna. War Archives. Krt. N. 1647, N 1650, N. 1688.
- State Archives of Lviv Region (SALR). File 26, Description 6., file no., 638., Sheet.,143.
- SALR File 26, Description.,15, file no., 131., Sheet 110.
- UGA. *On the 40th anniversary of her participation in the Liberation Struggle*. Winnipeg, 1958 661 p.
- Zaklynsky K. *Why are we fighting for a Ukrainian university? Public voice*. 1910. Ch.28. July 13.
- Zashkivsky M. *Man of Rank. To the glorious memory of Ivan Rudnytsky*. *Christian Voice*. June 17, 1951. Part 24. p. 1.

Belinska L.

EASTERN GALICIA UKRAINIANS IN MILITARY DISCOURSE: A LOOK THROUGH AGES (IVAN THEODOR RUDNYTZKY)

The article is devoted to the activity of Ivan Theodor Rudnytzky, a military, social and political figure and a lawyer. His life is a vivid example of the fate of many Ukrainians from Galicia, who dedicated their lives to the struggle for Ukraine's freedom and independence. Archival records, other documents and his memoirs were used to reclaim his name from oblivion.

This article is the biography of one of the unsung heroes of Western Ukraine's struggle for independence. It offers a brief genealogy of the Rudnytzky family and dwells on the formation of his character- beginning with Ivan's birth in Galicia (village Bedrykivci), on February 20, 1886 to 1920.

Based on Ukrainian, Polish, Czech and Austrian archival materials and on secondary literature and memoirs, author traces the eventful life of an Austrian and, later, Ukrainian military officer, lawyer and freedom fighter who, although little known today, was one of the chief architects of the historic 1918 November Uprising in Lviv.

While crystallizing the personality of her subject and describing his activities in military and civil life, both in Ukraine and in emigration, the author offers glimpses of new and heretofore unknown historical facts as well as insights into Zeitgeist of the inter and post bellum periods in Ukraine.

July 1910 he is member a student demonstration at the University of Lviv. Beginning with the 1914, it describes Rudnytzky's career in the Austrian army, where he served as a commander of a machine-gun regiment and was wounded on the Italian front.

It discusses as a key member of the Ukrainian Military Committee, which prepared the November Uprising of 1918, his work in the Ukrainian Galician Army. In Massaryk's Czechia (1920-1927), I. Rudnytzky served as a representative of the Ukrainian Galician Army in Vienna as well as a military attache in Prague until 1927.

Keywords: Ivan Theodor Rudnytzky, the November Uprising of 1918, Ukrainian Galician Army, military officer.

УДК 94(4) “192/194”: 358.1

ЄФІМОВ Г.В.

<https://orcid.org/0000-0003-3289-8292>

МУЗИКА О.О.

<https://orcid.org/0000-0003-2866-096X>

В'ЯТКІН Ю.О.

<https://orcid.org/0000-0002-4242-5184>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.27-41>

СЕПАРАТИЗМ, СТАБІЛІЗАЦІЙНІ ДІЇ, ТЕРИТОРІАЛЬНА ОБОРОНА – СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ, ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Стаття присвячена дослідженню джерел виникнення та розвитку європейського сепаратизму, його сучасні реалії і відповідно вплив на Україну, розглянуті різні шляхи стабілізації обстановки, узагальнені основні риси сучасних воєнних конфліктів, тенденції їх розвитку, інші чинники, які впливають на зміни форм і способів збройної боротьби в сучасних умовах зовнішніх та внутрішніх загроз Україні, особливо загроз проявів сепаратизму в деяких регіонах країни, з метою подальшого всебічного обговорення та відпрацювання конкретних пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового поля застосування складових сектору безпеки і оборони держави у кризових ситуаціях, зокрема розвитку системи територіальної оборони.

Ключові слова: сепаратизм, територіальна оборона, Сили спеціальних операцій, воєнний конфлікт, форми і способи збройної боротьби.

Постановка проблеми та її актуальність. В сучасних умовах російські державні кола продовжують спроби здійснити власні великодержавні, гегемоністичні, національні, сепаратистські та інші цілі за допомогою воєнної сили, в тому числі широкого застосування диверсійних сил та здійснення терористичних актів.

У кінці лютого 2014 р. в АР Крим проросійські організації та рухи активізували проведення мітингів та зборів місцевих громад у містах Севастополь, Сімферополь і Керч. На них лунали

Єфімов Геннадій Васильович, кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Музика Олександр Олексійович, науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

В'яткін Юрій Олександрович, викладач кафедри водіння бойових машин та автомобілів факультету бойового застосування військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Єфімов Г. В., Музика О. О., В'яткін Ю. О., 2020

заклики та виступи, які коливалися від поміркованих, щодо проведення політики зближення України і РФ, до відверто сепаратистських – про відокремлення Криму від України. Одночасно відмічалось активне пересування частин і підрозділів сухопутних, повітрянодесантних військ, транспортної авіації у південно-західній частині РФ. Десантні кораблі військово-морського флоту РФ використовувалися для перекидання особового складу військових частин з континентальної частини РФ до Криму. Спостерігалось збільшення особового складу з числа повітрянодесантних військ та військ спеціального призначення. Таким чином, Росія запустила сценарій відокремлення Криму від України.

Одночасно, для відволікання уваги світового суспільства від ситуації, яка склалася в АР Крим, РФ почала проводити заходи щодо подальшої дестабілізації обстановки в Україні, насамперед, в південно-східних регіонах, а в подальшому у Дніпропетровській, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській, Одеській областях з метою створення на їх території так званої «Новоросії». Це супроводжувалося широкомасштабним інформаційно-психологічним та агітаційно-пропагандистським впливом на населення України, спробами приниження української мови і культури, фальшуванням української історії, кібератаками та економічним тиском, чисельними суспільно-політичними провокаціями та актами тероризму насамперед на території Донецької та Луганської областей.

Крім підтримки сепаратистського руху, діяльності незаконних збройних формувань (НЗФ), військовий конфлікт відрізняється рівнем підтримки їх з боку РФ. Безумовно, методи транскордонного озброєння терористів не є новими. Однак ситуація на сході України за своїми масштабами є безпрецедентною. Саме масове введення військової техніки у різні способи – пряме перекидання через кордон, завезення під виглядом «гуманітарних конвоїв», за повного заперечення причетності російської сторони, є унікальною особливістю цієї агресії.

Актуальність теми визначається тим, що вищезазначене вимагає внесення значних, а головне, чітких, прозорих та ефективних змін до державних програм реформування та розвитку не тільки Збройних Сил (ЗС) України, а одночасно і всіх складових сектору безпеки і оборони держави (СБіО), суттєвих змін у багатьох документах чинної законодавчої бази з питань національної безпеки і оборони країни, стає очевидною потреба в розгортанні

широкої організаційної і дослідницької роботи щодо мобілізації наявних можливостей для створення загальнодержавної системи оборонних заходів в умовах дестабілізації суспільно-політичної обстановки, докорінного переосмислення концепції організації оборони держави з метою забезпечення її територіальної цілісності, з урахуванням сучасних реалій, особливо проявів сепаратизму та екстремізму.

Стан дослідження проблеми. Якщо досі теорія воєнного мистецтва визначала як основні види бойових дій тільки оборону і наступ, то на теперішній час цього недостатньо. На наш погляд, виникла необхідність розробки теорії стабілізаційних дій (операцій) та її складової контртерористичної (протидиверсійної) операції на власній території щодо знищення Сил спеціальних операцій (ССО) противника (їх похідних – ДРС, НЗФ, ДРГ), як складових частин територіальної оборони, і відповідно як форми стратегічних дій, але не тільки ЗС України, а всього сектору безпеки і оборони держави, так як йому якраз притаманно залучення різновідомчих сил і засобів для забезпечення національної безпеки держави. Такий підхід ще не розглядався і відповідно вимагає широкого обговорення, так як за зміною підходів та поглядів на будь-яку проблему стає необхідність внесення суттєвих змін у чисельні нормативно-правові, керівні і статутні документи та навчальний процес вищих військових навчальних закладів. При цьому у вітчизняній науковій літературі існують лише поодинокі дослідження, які тою чи іншою мірою стосуються проблем застосування частин (підрозділів) СВ у цих умовах (Колесніков, Кривошеєв 2004: 118-122; Магась. 2015: 79-95; Михайлишин, 2010: 45-48; Назаренко, 2010:13-17; Панченко, 2013:202-205; Сутюшев, 2011:150-154; Петров, 2012: 180-188; Ткачук, 2017:153-166; Аллеров, 2011: 69-74). Невипадково в новій редакції Воєнної доктрини України зазначено, «що на спроможності України щодо адекватного реагування на виклики та загрози воєнній безпеці негативно впливає недостатній рівень готовності ЗС та інших військових формувань до ведення сучасної збройної боротьби і, насамперед, в умовах ведення «гібридної війни». Це в свою чергу свідчить про необхідність спільної підготовки силових структур для забезпечення обороноздатності в системі територіальної оборони держави (Указ Президента України, від 02.09.2015 року № 555/2015..., 2015).

Висновки щодо ведення антитерористичної операції, в подальшому операції Об'єднаних сил, результати навчань, тренувань, конференцій і семінарів з територіальної оборони свідчать, що на сьогодні в Україні залишається низка нерозв'язаних питань і суперечностей щодо визначення сутності категорії «територіальна оборона», її організації та ведення, зокрема протидії сепаратистським рухам (Єфімов, 2017: 20-28), місця в загальній системі забезпечення оборони держави, її співвідношення з такими базовими поняттями, як «антитерористична операція», «стабілізаційні дії», «спеціальні операції на власній території», «операції з організації руху опору на тимчасово захоплених територіях». Тобто існує розбалансованість воєнної науки у сфері створення єдиного понятійного апарату, який повинен стосуватися всіх складових забезпечення обороноздатності держави і мати єдине тлумачення щодо форм і способів ведення спеціальних (бойових) дій. Відповідно актуальною стає нагальна потреба в удосконаленні нормативно-правової бази та категорійно-понятійного апарату, який стосується забезпечення як воєнної, так і у цілому національної безпеки держави.

Мета та завдання дослідження полягають в узагальненні та аналізі матеріалів, які стосуються зазначеного напрямку досліджень, відпрацювання пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового поля щодо забезпечення обороноздатності держави, особливо в умовах ескалації сепаратистських рухів.

Виклад основного матеріалу. В умовах збройної агресії РФ проти України вже ні для кого не є таємницею, що так звані «Мінські угоди» всі сторони, що залучені до участі в них, не тільки трактують, але і використовують їх положення, насамперед, залежно від своїх власних інтересів та амбіцій. Росія, здебільшого, – для агітаційних цілей усередині країни, щоб виправдати свою агресивну сутність. Україна – щоб виграти час, модернізувати армію і виснажувати агресора за рахунок міжнародних санкцій. Європейські чиновники – щоб при першій-ліпшій можливості примушувати українську владу до переговорів з сепаратистами, виборів на окупованих територіях, внесення змін до законів – тобто до будь-яких безкровних процедур, що демонструють просування до виходу з конфлікту. У зв'язку з цим слід зазначити, що за свою історію Європа пережила значну кількість державних переколювань, міжнаціональних і міжетнічних конфліктів,

пролилося безліч крові за кожен кілометр власних внутрішніх кордонів, в результаті змогла досягти лише певної стабільності у регіоні. Європейський досвід свідчить про те, що у ворожнечі зазвичай винна сторона, яка має імперські амбіції, хоче пожитися за рахунок іншої, як правило, використовуючи її тимчасову слабкість, обумовлену як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, перш за все внутрішніми, разом з цим європейські країни прийшла до достатньо пасивних поглядів на прояв агресії в міжнародній політиці і відповідно шляхах стабілізації обстановки в окремих її регіонах.

При цьому слід зазначити, що сучасна Європа вкрай неохоче погоджується з появою нових держав, але позитивно відноситься до будь-яких форм розширення прав народів, етносів, общин – особливо коли це відбувається в результаті досягнення консенсусу між сторонами, що сперечаються. В унітарних державах з'являються різноманітні форми автономії. Відмінності між унітарним і федеральним державним устроєм в Європі розмиті і взагалі не є предметом дискусії. Головне, щоб рішення, яким би організаційно складним воно не було, знижувало конфлікт. Цим пояснюються й обережне ставлення європейців до виділення незалежних держав із складу СРСР в 90-х роках, і спокійне – до повернення України часів Януковича в орбіту впливу Росії, і заклики до вирішення конфлікту на Донбасі шляхом надання регіону особливих прав аж до автономії.

Найбільший в історії проект розділення європейського народу на дві політичні нації був зроблений в результаті Другої світової війни, коли відбувся розділ Німеччини на ФРН і НДР. Острів Ірландія був розділений, Північна Ірландія увійшла в Сполучене Королівство. Фламандці і голландці, що є практично одним етносом і говорять на одній мові, через історичні обставини живуть в двох сусідніх державах: Нідерландах і Бельгії, але в цьому етносі періодично загострюються стосунки, переважно на економічному підґрунті. Разом з цим, ведучи мову про «окремі райони Донецької і Луганської областей», неможливо і безглуздо стверджувати, що на їх території проживає якась особлива етнічна або конфесійна спільність людей.

На наш погляд, коріння більшості проблем минулого і нинішнього століття, які пов'язані з територіальними претензіями та проявами сепаратизму в Європі, необхідно шукати у Версальській

системі міжнародних відносин. Незважаючи на те, що були задекларовані «взаємні гарантії незалежності і територіальної цілісності великих і малих держав» ефективності на вирішення міжнародних конфліктів ця система не мала.

Відповідно до Версальських угод, Німеччина поступилася Франції Лотарингією і Ельзасом. Польщі відійшли частина Помор'я, Сілезії та Познаньщина. При цьому Данциг (Гданськ) проголошений був вільним містом. Данії був повернений Шлезвіг, а порт Мемель (Клайпеда) перейшов під юрисдикцію Ліги націй, в подальшому у 1923 році – до Литви. Румунії відійшли Східний Банат і Трансильванія. Вони були відірвані від Угорщини, як і частина Хорватії. Закарпаття і Словаччина увійшли до складу Чехо-Словаччини.

Державна незалежність у цей час, як правило, здобувалася шляхом збройної боротьби. Хвиля локальних збройних конфліктів за спірні території охопила значні території від берегів Східного Середземномор'я та Балтики. Громадянська війна, що розпочалася на території колишньої Російської імперії, охопила значні території, на які версальські угоди практично не мали ніякого впливу.

За згоди світової спільноти постійно відбувалися етнічні чистки. Із Малої Азії, Кілікії, Трапезунда і Кавказу до Греції втекли 1,3 млн греків. З грецької території втекло майже 400 тисяч турок і понад 100 тисяч із Болгарії.

Емігрувавши з Фракії, Македонії та Добруджі, близько 250 тисяч болгар повернулися на батьківщину. Вірмени рятувалися від турецького геноциду й більшовицької влади, переселяючись переважно до Лівану, США та Західної Європи (*Мессенджер, 2000: 321-326*).

Польща, відроджуючи Річ Посполиту, розпочала збройні конфлікти з литовцями – за Віленщину (Вільнюс), німцями в Помор'ї і Сілезії, українцями – за Львів і Східну Галичину, за Тешинський край з чехами. Західні українці й білоруси за умовами Ризького миру 1921 року стали підданими Речі Посполитої. Антанта обіцяла надати Східній Галичині автономію, але тільки спостерігала за відродженням польського шовінізму. Під приводом захисту цивільного населення від небезпеки більшовицької навали Рада послів Антанти 25 червня 1919 року визнала за Польщею право на окупацію Східної Галичини (*Субтельний, 1991: 410-412*).

В основу Версальської системи було покладено принцип національного самовизначення і встановлення кордонів відповідно до етнічного поділу. Ці принципи не були втілені у життя, ряд народів так і залишилися без держави. Українські землі опинилися в складі чотирьох держав: Радянського Союзу, Речі Посполитої, Чехо-Словаччини та Румунії.

Національні меншини у Румунії, Польщі, Чехо-Словаччині склали значну частину населення. У Польщі не були поляками понад 40% громадян. В особливому становищі перебували німці Польщі, Чехо-Словаччини, Румунії, Югославії, які отримували серйозну підтримку у Веймарській республіці і Третьому рейху.

Що стосується кордонів Угорщини, то вони були відновлені за станом на 1 січня 1938 р. Угорщина не змогла утримати за собою анексовані в 1941 р. у Югославії землі Воєводини, на яких проживала угорська меншина, і остаточно втратила надії повернути собі хоч би частину Трансильванії з угорським населенням. Крім того, вона поступилася Чехословаччині частиною території в районі м. Братислави на протилежній від неї стороні Дунаю.

У цілому спроби вирішення територіальних спорів кінця 40-х років мали величезне значення для стабілізації міжнародних відносин в Європі, але вони не змогли забезпечити глибокого і остаточного вирішення міждержавних протиріч в цій частині світу.

Таким чином, необхідно відмітити, що територіальні конфлікти в Європі базуються головним чином на етнічних і релігійних відмінностях, територіальних претензіях, але в той же час замішані на економічних інтересах. На території сучасної Європи, незважаючи на задекларовану єдність, продовжують мати місце сепаратистські настрої, які періодично загострюються, а єдиних поглядів на вирішення міжнаціональних, міжетнічних і релігійних конфліктів, особливо в умовах поширення неконтрольованої міграції на територію Європейського Союзу – немає.

При цьому слід зазначити, що небезпечним вузлом протиріч залишається Близький і Середній Схід, а посилення ісламського фундаменталізму суттєво впливає на ситуацію в Західній Європі. З цього приводу голова Центру розвитку, концепцій і доктрин міністерства оборони Великобританії ще десять років тому виступив з доповіддю «Вплив масової імміграції на національну безпеку». Суть висунутої проблеми полягає у тому, що найближчі тридцять років Європу захоплять мігранти з «третього

світу», в яких немає нічого спільного з ідеалами Старого Світу, які ненавидять його, відхиляють ідею асиміляції. Автор назвав такий розвиток подій «зворотньою колонізацією», у результаті якої «Європа стане свого роду Римською імперією, що впаде під навалом варварів» (*Озеров, 2006: 2*). Основні висновки наведеної доповіді підтверджуються погромами і терористичними актами, які вчинили емігранти в Парижі, Берліні, Кельні, Гайльбронні, Лондоні тощо.

Про реальну загрозу подальших ескалацій конфліктів свідчить і статистика кількості і долі емігрантів відносно корінного населення в країнах Західної Європи: Німеччина – 6,7 млн (7,9%); Франція – 5,5 млн (9,6%); Іспанія – 3,7 млн (8,4%); Великобританія – 2,7 млн (4,5%); Голландія – 0,5 млн (3,2%); Данія – 0,37 млн (7%) (*Михалик, 2007: 3*), і ці показники з року в рік тільки збільшуються. Для України в найближчій перспективі ця проблема також може стати нагальною, в зв'язку з тим, що, починаючи з 2009 року, держава ратифікувала угоду щодо прийому з країн Заходу депортованих нелегальних мігрантів.

Підсумовуючи, слід визнати, що до власних проблем сепаратизму в європейських країнах додаються проблеми масової міграції, до яких неоднозначне ставлення в країнах Євросоюзу, тим більше що вони суттєво впливають на стан національної безпеки. Стабілізація обстановки в Європі досягалася і досягається різними шляхами, але все ж таки у кінцевому випадку для вирішення міжнародних протиріч і стабілізації обстановки здійснювалося і продовжує здійснюватися, як правило, комбіноване застосування як переговорних процесів, так і військової сили.

Аналізуючи європейський досвід боротьби з сепаратизмом за умов зовнішньої підтримки, необхідно визнати, що зазначений досвід безперечно необхідно враховувати для створення ефективної системи забезпечення територіальної єдності держави, але українські реалії значно відрізняються від європейських. А вони свідчать про те, що вже понад 300 років основні зусилля Московії були спрямовані на те, щоб знищити культурні та економічні переваги України, загальмувати її поступ на шляху цивілізації, нав'язати їй свій суспільний устрій. Від здійснення цієї мети і монархічна, і більшовицька московська влада ніколи не ухилялася ні на крок.

Уряд Москви завжди розумів: щоб зберегти імперію, необхідно знищити не лише самоуправління України, а й все, що відрізняє українців від московитів: українську культуру, українські звичаї та національні традиції, а найголовніше – українську мову. Треба знищити саме джерело українства – українське село. Для русифікації села необхідно було привезти в Україну якомога більше російськомовних і вивезти якомога більше українців. До 1917 року російську мову можна було почути лише в містах. За 40 років в Україну переселилося понад шість мільйонів осіб з російських провінцій.

Починаючи з 1919 року, відбулося знищення національно свідомої частини населення. Впродовж 1933–1941 років – тотальне знищення та арешт 80% української інтелігенції: інженерів, лікарів, науковців, письменників, вчителів тощо. Перепис населення Кубані показав, що внаслідок голодомору та арештів кількість українців там з 61,5% зменшилася до 4% у 1951 році.

У зв'язку з зазначеним необхідно наголосити, що ми ніколи не станемо повноцінною нацією, якщо нехтуватимемо збереженням історичної пам'яті й не зробимо висновків з минулого. Наші вороги й нині прагнуть будь-що знищити українську державність. Нинішньому поколінню України є над чим замислитися, аби бути чесними перед минулим і відповідальними перед майбутнім, аби утримати завоювання «революції гідності» і не дозволити руйнувати життєве поле української нації: мову, культуру, духовність, не дозволити відтворювати безбатченків, яничарів, які цинічно і несамовито разом з чужинцями розпинатимуть і плюндруватимуть Україну.

Загроза територіальної цілісності нашої держави виникає не тільки зі Сходу. Підтвердженням цьому є спроби окремих держав сформуванню у широких колах світової громадськості негативний образ України. Періодично реанімується інформаційна підтримка дій сил сепаратизму не тільки на сході України, але і в Закарпатті та на Буковині, з основним наголосом на вигадані проблеми дотримання прав людини та мовні суперечки щодо освіти. З розпадом комуністичної імперії в Угорщині і Румунії пригадали про старі образи. Спочатку – пошепки, потім ввіголоса, а потім – на державному рівні. Нагадаємо, що Закарпатська область до 1920 року входила до складу Австро-Угорщини, зараз в ній знаходиться угорський анклав – близько 156 тисяч чоловік.

Північна Буковина (нині Чернівецька область) і Південна Бессарабія (сьогодні – частина Одеської області) були раніше анексовані Румунією. В цілому в нашій країні проживає більше 150 тисяч румун, а також 258 тисяч молдаван, яких румуни вважають своїми братами, висуваючи тезу: «дві країни – одна нація» (відзначимо, що румунська і молдавська мови схожі, а з 1918 по 1940 роки Молдова була частиною Румунського Королівства). Отже, історичні претензії сусідніх держав стосуються нас безпосередньо. Так, не може не насторожувати той факт, що в умовах недофінансування потреб оборони в рамках НАТО уряд Угорщини знаходить кошти на фінансування створення і підготовку угорських загонів муніципальної гвардії Закарпаття.

Окремі румунські організації висунули свої політичні вимоги щодо отримання ними статусу їх корінної національності.

Складними є відносини і з Польщею, поступово знов набирають обертів праворадикальні настрої в цій країні стосовно «належності» Галичини до Польщі та «геноциду» проти поляків під час Другої світової війни. З цього приводу професор Ришард Терлецький, політик від партії «Право і Справедливість», озвучив ідею, в чому полягає справжній національний інтерес Польщі в її відносинах з Україною. По суті він полягає в тому, що «на користь Польщі, яка завжди буде відчувати загрозу з боку російського імперіалізму, необхідне існування України як буферної зони між Польщею і Росією. Проте при цьому лінія межі повинна відрізнитися від тієї, яка існує на сьогодні. Польща зобов'язана всіляко підтримувати ідею розколу і розділу України і робити все, щоб він наступив якнайскоріше, оскільки завжди існує небезпека того, що сучасна Україна знов підпаде під вплив Москви.

Та, мабуть, найбільш прикро, що західні сусіди вирішили шантажувати нас саме тоді, коли наша держава певним чином ослаблена, коли ми підпали під агресію, коли вкотре боремо свою незалежність.

У сучасних умовах Польща замість підтримки тільки нагнітає напруженість у відносинах, замість адвокату України у ЄС Польща намагається стати прокурором. У 1943 році за лаштунками польсько-українського протистояння активно діяли німецькі та радянські чинники (*В'ятрович, 2017: 109-111*).

За лаштунками волинської трагедії 1943 року працює російська пропаганда, спрямована на погіршення стосунків між нинішніми Україною та Польщею. Знову, як і понад 70 років тому,

суперечкою між українцями і поляками намагається скористатися третя сторона – Росія. Як тоді, так і зараз, вона є головною загрозою і для України, і для Польщі.

Наведений історичний досвід та сучасні реалії переконливо свідчать, що як тільки та чи інша країна за певних обставин втрачає стабільність, стає слабкішою у воєнному та економічному відношенні, відразу цим фактором миттєво намагаються використувати сусідні держави. В сучасних умовах цей висновок підтверджується анексією Криму РФ та агресією на Сході України. Але одночасно слід визнати, що ми маємо серйозні проблеми на західних кордонах, просте гальмування яких може привести до фатальних наслідків і відповідно вимагає прийняття адекватних заходів щодо збереження територіальної цілісності держави. Він також свідчить про те, що в зазначених умовах участь України у реалізації спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу, як це зазначено у Воєнній доктрині України, стає достатньо проблематичною.

Висновки. Історико-теоретичний аналіз виникнення і розвитку сепаратизму свідчить, що в основі виникнення будь-якої воєнно-політичної кризи лежать як довготривалі, так і ситуативні (безпосередні) причини. Одною з глибинних причин локальних війн і збройних конфліктів після 1945 року стало прагнення національно-етнічних спільнот до самовизначення. Подібне прагнення нерідко приймало різні форми боротьби – від анти-колоніальної до сепаратистської. Характерним процесом врегулювання воєнно-політичних криз є збройні зіткнення між частинами однієї і тієї ж розділеної за політико-ідеологічними, релігійними і соціально-економічними ознаками нації. Ці війни відрізняє гострий і безкомпромісний характер ведення бойових дій.

Слід визнати, що сепаратизм сьогодні – це складний конгломерат різноманітних нашарувань політичних, економічних і соціальних суперечностей. Ці етноконфесійні суперечки, автономізм, територіальні претензії, диференціація в рівнях розвитку Центру і провінцій, національний менталітет (егоїзм) того або іншого етносу, елементарна боротьба за владу, яка ґрунтується, як правило, на політико-ідеологічних постулатах значної кількості партій і організацій.

Що стосується нашої держави, ми повинні усвідомити, що агресія РФ проти України у підтримку збройних сепаратистських проявів на східних кордонах породила не на одне десятиліття

вороже ставлення до недавнього так званого «старшого брата», виключає можливість у найближчій перспективі добросусідніх стосунків та вимагає як від політичного, так і військового керівництва напрацювання адекватних заходів щодо відновлення і збереження територіальної цілісності України. Відповідно країни Європи повинні визнати, що саме Україна, а не Захід, змінила динаміку збройного конфлікту з РФ. Кремль недооцінив злагоженість і стійкість населення України, в тому числі російськомовного, яке стало на захист держави. Якби все було інакше, бойовики пройшлися б через Запоріжжя та Одесу до кордону з Молдовою.

Незважаючи на задекларований шлях до Євросоюзу, враховуючи існуючі загрози як зі Сходу, так і з Заходу, в умовах переходу на стандарти НАТО, необхідно чітко розуміти, що перш за все патріотично налаштоване суспільство повинно опиратися на власний сектор безпеки і оборони держави, створювати ефективну систему забезпечення її обороноздатності на підставі вивчення не тільки досвіду провідних країн світу та НАТО, а в першу чергу власного досвіду народу, який тривалий час виборював незалежність, знаходячись в умовах різних політичних устроїв та урядів, в різних структурах та формуваннях на теренах України. Успіх залежить насамперед від продуманої систематизації і всебічного аналізу набутого досвіду, його творчого переосмислення та продуманого втілення в життя, на основі системного наукового підходу з метою подальшого розвитку положень воєнної науки та воєнного мистецтва, зокрема удосконалення системи територіальної оборони держави.

Використані посилання

Аллеров Ю., Сутюшев Т., Морозов І. (2011). Порядок дій внутрішніх військ і Державної прикордонної служби під час виконання спільних завдань у ході спеціальної операції з припинення внутрішнього збройного конфлікту у прикордонному районі. *Честь і закон*. № 2. Харків. С. 69-74.

В'ятрович В. (2017). *За лайтунками «Волині – 43». Невідома польсько-українська війна*. Харків. 303 с.

Сфімов Г., Шарий В. (2017). Нові підходи до організації та ведення територіальної оборони держави в сучасних умовах за досвідом антитерористичної операції. *Збірник наукових праць Військової академії*. Вип 8. Одеса. С. 20-28.

Колесніков В., Кривошеєв А. (2004) *Розвиток поглядів на підготовку та проведення спеціальних операцій у збройних конфліктах*. Суми. 280 с.

Магась Г. (2015) Тенденції розвитку збройної боротьби у сучасних умовах. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Військові та технічні науки*. № 1. Хмельницький. С. 79-95.

Мессенджер Ч. (2000). *Энциклопедия войн XX века*. Москва: ЭКМО – Пресс. 510 с.

Михайлишин О. (2010) Концептуальні основи боротьби з незаконними збройними формуваннями у прикордонному збройному конфлікті. *Збірник наукових праць*. № 53. Хмельницький. С. 45-48.

Михалик В. (2007). Східні війни по західному. *Експрес*. 1-8 листопада 2007. С. 3.

Назаренко В. (2010) Особливості організації взаємодії різновідомчих сил і засобів, що виконують завдання з охорони Державного кордону України. *Наука і оборона*. № 3. Хмельницький. С. 13-17.

Некоторые вопросы организации и тактики действий незаконных вооруженных формирований Чеченской Республики. (1999). Ростов-на-Дону. С. 13.

Озеров М. (2006). Через 30 лет Европу захватят варвары. *Комсомольская правда*. 29 ноября 2006. С. 2.

Панченко В., Башкагов Є., Сутюшев Т., Пістряк П. (2013) Способи ізоляційних дій підрозділів внутрішніх військ та їх класифікація. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил ЗС України*. Вип. 2 (35). Харків. С. 202-205.

Петров М. (2012) *Как уничтожат террористов. Действия итермовых групп*. Минск, 320 с.

Субтельний О. (1991). *Історія України*. Київ: Либідь, 512 с.

Сутюшев Т. (2008) Принципи стратегії внутрішньої воєнної безпеки держави та оперативно-тактичної концепції застосування сил і засобів у внутрішньому збройному конфлікті. *Честь і закон*. № 2. Харків. С. 3-6.

Сутюшев Т., Панченко В. (2011) Розмежування понять «локалізація» та «ізоляція», класифікація способів ізоляційних дій. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. № 2 (6). Харків. С. 150-154.

Ткачук П., Красюк О., Кривизюк Л. (2017) *Робота командира і штабу під час участі механізованих і танкових підрозділів у стабілізаційних діях та виконанні інших визначених законодавством України завдань*. Львів: НАСВ. С. 296.

Указ Президента України від 02.09.2015 року № 555/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». (2015). Доступно <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> [Дата звернення 18 серпня 2020].

References

Kolesnikov V. (2004) *Development of views on the preparation and conduct of special operations in armed conflicts*. Sumy: Publishing and production enterprise "Dream-1" LTD, p. 280.

Magas G. (2015) Trends in the development of armed struggle in modern conditions. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Military and technical sciences*. № 1. pp. 79-95.

Mykhailiushyn O. (2010) Conceptual bases of struggle against illegal armed formations in the border armed conflict. *Collection of scientific works*. № 53. Khmelnytsky. p. 45-48.

Nazarenko V. (2010) Peculiarities of the organization of interaction of various forces and means performing tasks on protection of the State border of Ukraine. *Science and Defense*. № 3. Khmelnytsky. p. 13-17.

Some questions of the organization and tactics of actions of illegal armed formations of the Chechen Republic. (1999). Rostov-on-Don: Headquarters of the North Caucasus Military District. p. 13.

Panchenko V., Bashkatov E., Sutyushev T., Pistryak P. (2013) Methods of isolation actions of units of internal troops and their classification. *Collection of scientific works of Kharkiv University of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine*. Iss. 2 (35). Kharkiv. p. 202-205.

Sutyushev T., Panchenko V. (2011) Differentiating of concepts is «localization» and «isolation», classification of methods of isolating actions. *KHUPS ZS Ukraine Scitech Aircrafts of Military Powers of Ukraine*. № 2 (6). Kharkiv. p. 150-154.

Petrov M. (2012) *How to destroy terrorists. Actions of assault groups*. Minsk. p. 390.

Tkachuk P., Krasnyuk O., Krivizyuk L. (2017) *Work of commander and staff during participating of the mechanized and tank subsections in stabilizing actions and implementation of other certain by the legislation of Ukraine of tasks*. Lviv: Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy. p. 296.

Sutyushev T. (2008) *Principles of strategy of internal military safety of the state and operatively tactical conception of application of forces and facilities are in the internal armed conflict*. Kharkiv: Academy of IT of MIA of Ukraine. № 2. p. 3-6.

Allerov U., Sutyushev T., Morozov I. (2011) Order of actions of internal troops and Government boundary service during implementation of general tasks during the special operation from stopping of the internal armed conflict in a boundary district. *Honor and law*. № 2. Kharkov: Academy of IT of MIA of Ukraine. pp. 69-74.

A decree of the President of Ukraine № 555/2015 02.09.2015 About the decision of national security and defensive of Ukraine Council from September, 2, 2015 «About the new release of the Military doctrine of Ukraine». Kyiv.

Efimov G., Shary V. (2017) New approaches to the organization and conduct of territorial defense of the state in modern conditions based on the experience of the anti-terrorist operation. *Collection of scientific works of the Military Academy*. Iss. 8. Odesa. pp. 20-28.

Messenger C. (2000) *Encyclopedia of Wars of the twentieth century*. Moscow: ECMO – Press. S. 510.

Subtelny O. (1991) *History of Ukraine*. Kiev: Lybid. S. 512.

Ozerov M. (2006) In 30 years Europe will be conquered by barbarians. *Komsomolskaya Pravda*. November 29, S.2.

Mikhalyk V. (2007) Eastern wars in the West. *Express*. November 1-8, S. 3.

Vyatrovych V. (2017) Behind the scenes of "Volyn - 43". Kharkiv: *Center for Liberation Movement Studies*. S. 303.

Yefimov H., Muzyka O., Vyatkin Yu.

SEPARATISM, STABILIZING ACTIONS, TERRITORIAL DEFENSE: CORRELATION OF CONCEPTS, HISTORY AND CONTEMPORANEITY

The article investigates the sources of the emergence and development of European separatism, its modern realities and, accordingly, the impact on Ukraine, discussed various ways to stabilize the situation, summarized the main features of modern

military conflicts, their development tendencies, other factors that influence changes in the forms and methods of armed struggle in the current conditions of external and internal threats to Ukraine, especially the threats of separatism in some regions of the country, for further full discussion and working out specific proposals to improve the regulatory framework for the use of components of the security and defense sector in crisis situations, in particular the development of the territorial defense system.

The relevance of the topic is determined by the fact that the above requires significant, but most importantly, clear, transparent and effective changes to the state reform programs and development of not only the Armed Forces (AF) of Ukraine, and at the same time all components of the security and defense sector of the state (OBIS), significant changes in many documents of the current national security and defense legislation.

If martial arts theory still defined defense and offensive as the main types of combat, at the present time this is not enough. In our view, there is a need to develop a theory of stabilization actions (operations) and its component of counter-terrorism (protodioscin) operations on its own territory for the destruction of the special operations forces (SOF) of the enemy (their derivatives – SRS, illegal armed groups, SSG) as a part of territorial defense and accordingly, as forms of strategic action but not only the Armed Forces of Ukraine, but the entire security and defense sector of the state, because it just inherent in random attraction of forces and means to ensure national security.

Keywords: separatism, territorial defense, special operations forces, military conflict, forms and ways of armed struggle.

УДК 355 (044)

ПАШКОВА О.О.

<https://orcid.org/0000-0002-6525-4613>

КАМЕНЮК Ю.В.

<https://orcid.org/0000-0003-1017-1439>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.42-51>

РОЛЬ І МІСЦЕ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ПРОЦЕСІ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті розглянуто роль і місце історичної свідомості у процесі військово-патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України; окреслено одну із головних складових історичної свідомості військовослужбовців і чинники, що сприяють її формуванню. Одним із важливих чинників, на думку авторів, є системна воєнно-історична робота у Збройних Силах України.

Ключові слова: історична свідомість, військово-патріотичне виховання, патріотизм, воєнно-історична робота, воєнно-історичні знання.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії проти нашої держави виховання національно свідомого, патріотично налаштованого особового складу залишається завданням загальнодержавного значення. Кожна політична нація потребує осмислення минулого для визначення свого місця в історії, через звернення спільноти до минулого обґрунтовується її ідентичність. Минуле опредметнюється у відповідних культурних формах (традиціях, пам'ятках, мемуарах тощо), а також існує у вигляді історичної свідомості. Роль історичної свідомості як одного з регуляторів соціальної поведінки особливо зростає у переломні та кризові моменти. Під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників відбувається її трансформація (*Тасевська, Землянський, 2016: 195*). В умовах зовнішньої збройної агресії посилення патріотизму особового складу сил оборони держави через формування їх історичної свідомості стало актуальним завданням вітчизняної військової освіти.

Пашкова Ольга Олегівна, науковий співробітник науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ.

Каменюк Юлія Вікторівна, аспірант кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця.

© Пашкова О. О., Каменюк Ю. В., 2020

Поступова зміна ментальності, позбавлення радянських рудиментів у свідомості має стати запорукою для формування кадрового потенціалу Збройних Сил України. Водночас наявність історичних стереотипів та міфів в оцінюванні подій воєнної історії, інформаційна експансія деяких країн, що супроводжується фальсифікацією історії України, актуалізує проблему формування (трансформації) історичної свідомості громадян України, зокрема військовослужбовців Збройних Сил України.

Так, необхідність поступової зміни ментальності (образу мислення) особового складу ЗС України було визначено Державною програмою розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року (*Про Державну програму розвитку Збройних Сил України...*, 2017) та Планом дій (Дорожньою картою) з відновлення та впровадження військових традицій Українського народу в систему діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил України на 2018–2020 рр. (*План дій (Дорожня карта) з відновлення та впровадження військових традицій...*, 2018), що має стати запорукою якісних перетворень у Збройних Силах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські корифеї педагогічної думки (А. Алексюк, Г. Балл, І. Бех, О. Киричук, В. Кузь, О. Сухомлинська та ін.) у своїх наукових дослідженнях поняття “патріотизм” інтерпретують по-різному. Зокрема, А. Алексюк розглядає цю категорію як дієве ставлення особистості до формування власного духовного багатства, добропорядності, свідомої громадянськості (Алексюк, 1998: 374). І. Бех, акцентуючи на понятійно-концептуальному зрівнюванні моралі і духовності людини, у змісті патріотичного виховання акцентує на готовності особистості обстоювати громадянські ідеї, які виявляються як джерело її переживань і духовності. Це – ідеї свободи, справедливості, патріотизму і громадянського обов'язку. Учений зазначає, що такі ідеї спочатку мають стати особистісно значущими, обрости людськими пристрастями, втілитися у вчинках (Бех, 2006: 4–5).

Педагогічні і соціальні аспекти формування історичної свідомості досліджували В. Вашкевич, А. Землянський, В. Пержун, Л. Нагорна, В. Малієнко, І. Селищева. Історична свідомість за В. Вашкевичем є узагальненим уявленням про людину і суспільство в їх спільній еволюції на конкретних історичних етапах (Вашкевич, 2010: 71). Ю. Малієнко розглядає історичну свідомість

молоді як особливий конструкт, що складається з таких компонентів як розуміння історичного контексту, власного досвіду дослідницької діяльності, сукупності найрізноманітніших сенсорних образів минулого, уявлень, почуттів, переживань, пов'язаних із ставленням особистості до історичного змісту, формуванням ідентичності та почуття власної гідності (Малієнко, 2018: 247).

Мета статті – розкрити роль і місце історичної свідомості у процесі військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Після початку збройної агресії Російської Федерації проти України питання формування патріотизму на фоні загрози територіальній цілісності набуло пріоритетного значення. З огляду на це у 2015 році в Україні було розпочато оновлення програмних та концептуальних документів державного рівня у зазначеній сфері: прийнято Концепцію національно-патріотичного виховання дітей і молоді, а також план заходів щодо її реалізації, Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки. Водночас події, що розпочалися у 2014 році, відбувалися на фоні підвищення інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до національної історії. Обидва нормативні документи виділяли військово-патріотичне виховання як складову національно-патріотичного і окрему увагу приділяли галузі історії, вшануванню пам'ятних дат та історичних постатей (*Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, 2015; Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, 2015*).

Водночас було розгорнуто роботу, спрямовану на наповнення національним змістом діяльності структур Міністерства оборони України та Збройних Сил України, що мало на меті поліпшення військово-патріотичного виховання особового складу. Цьому сприяло впорядкування процесу присвоєння нових почесних найменувань, відмова від святкування пам'ятних дат, пов'язаних із діяльністю радянської армії, а також введення у систему підготовки військ (сил) предмета “Національно-патріотична підготовка”.

Формування державницького світогляду та національної самосвідомості на основі знань історичних процесів національного державотворення та національних бойових традицій було визначено одним із завдань національно-патріотичної

підготовки у Збройних Силах України. Заняттями було охоплено усі категорії військовослужбовців. Зокрема загальна кількість годин у навчальному році, що виділялася на проведення занять з військовослужбовцями органів військового управління, офіцерського складу військових частин (кораблів), військових навчальних закладів, установ та організацій, складала 10 годин (*Інструкція з організації національно-патріотичної підготовки ...*, 2017). Крім того, з метою військово-патріотичного виховання та популяризації історії і бойового шляху підрозділів було розроблено Програму заходів щодо відновлення та впровадження національних бойових традицій у Збройних Силах України та Положення про кімнату традицій у Збройних Силах України.

Водночас основою історичної свідомості у широкому розумінні є знання і пізнання як процес засвоєння історичних знань. Історична свідомість може формуватися на основі як систематизованої інформації (переважно через систему освіти), так і неупорядкованої (наприклад, через засоби масової інформації) (*Вашкевич, 2010: 71, 72*). Процес історичного пізнання кожного нового покоління здійснюється саме через спеціально організований процес, чому сприяють зусилля науковців і педагогів, які виконують фундаментальні дослідження та забезпечують передавання знань у ході предметного вивчення розділів історичної науки, формуючи у свідомості індивіда відповідну картину світу.

Під поняттям “історична свідомість військовослужбовців” (воєнно-історична свідомість) розуміють сукупність ідей та поглядів, за допомогою яких військовослужбовець усвідомлює військово-історичне минуле, формує своє ставлення до нього, а також свою ідеологічну мотивацію до військової діяльності. Однією із необхідних складових воєнно-історичної свідомості військовослужбовців Збройних Сил України можна вважати воєнно-історичні знання (*Використання історичних знань...*, 2019: 42).

В умовах фальсифікації воєнної історії України як елементу інформаційної агресії Російської Федерації актуалізувалося питання викладання воєнно-історичних дисциплін у вищих військових навчальних закладах. На думку вітчизняних фахівців, наразі курсанти та слухачі практично не мають системних знань щодо всесвітньої та вітчизняної історії, що зумовлено недостатніми шкільними знаннями. Не менш суттєвою проблемою залишалися слабкі аналітичні навички та вміння виявляти причинно-наслідкові зв'язки між подіями тощо (*Фурман, Резнік, 2018: 49*).

Перевірка стану воєнно-історичної роботи у вищих військових навчальних закладах Збройних Сил України у 2017 році засвідчила, що до навчальних програм історичних дисциплін було внесено зміни, що передбачали відповідні теми лекційних і семінарських занять, присвячені передумовам та перебігу збройного конфлікту на Сході України. Зокрема, до робочої програми дисципліни “Історія війн та воєнного мистецтва” у Військовій академії (м. Одеса) у змістовий модуль “Історія та розвиток воєнного мистецтва українського війська (від Карпатської Січі до сьогодення)” було включено лекційне заняття на тему “Збройні Сили України в умовах незалежної держави”, що передбачало вивчення таких питань: розбудова Збройних Сил України в умовах незалежної держави; досвід проведення антитерористичної операції в умовах гібридної війни.

Події збройної агресії проти України знайшли своє відображення і у рамках викладання дисципліни “Історія України та української культури”. Зокрема, в академії в межах змістового модуля “Історія України з середини XVII ст. до сучасності” дві години навчального часу було заплановано на проведення лекційного заняття на тему “Розвиток суспільно-політичного життя в незалежній Україні”, що включало вивчення проблематики українських Майданів 2004, 2013–2014 рр., причин регіонального сепаратизму в Україні; окупації Криму Росією та розв’язання нею війни на Сході України; особливостей сучасного та традиційних форм російського експансіонізму (на історичному досвіді). Крім того, робочою програмою із зазначеної дисципліни передбачалося заняття, присвячене вивченню методичних засад проведення заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення з історичних питань як складової військово-патріотичного виховання.

Водночас перевірка засвідчила наявність проблеми навчально-матеріального забезпечення викладання навчальної дисципліни “Історія війн і воєнного мистецтва (у тому числі “Історія українського війська”), а саме відсутність єдиного підручника з дисципліни, нестачу сучасних посібників, методичних рекомендацій, відеоматеріалів тощо. Також результати перевірки виявили, що у закладах, які підлягали моніторингу, були відсутні кафедри воєнної історії та предметно-методичні комісії з історії війн і воєнного мистецтва, а викладання дисципліни здійснювалося на кафедрах тактики викладачами цієї же кафедри, які не завжди були фахівцями в галузі історії.

У той же час історична свідомість військовослужбовця не обмежується лише знанням історичних фактів. Важливими його компонентами є також узагальнений історичний досвід та уроки історії. Так, узагальнення і розповсюдження передового досвіду підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил під час антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил стало одним із видів наукової роботи та воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України.

Впровадження в освітній процес вищих військових навчальних закладів досвіду антитерористичної операції для підвищення ефективності підготовки військових фахівців, починаючи з 2014 року, набуло пріоритетного значення. У вересні–листопаді 2014 року на доручення заступника Міністра оборони України робоча група з представників Департаменту військової освіти та науки та Національного університету оборони України вивчила стан справ щодо впровадження в освітній процес вищих військових навчальних закладів досвіду антитерористичної операції. Було встановлено, що протягом липня–листопада 2014 року у вищих військових навчальних закладах було розроблено понад 90 пам'яток і методичних рекомендацій по досвіду АТО для випускників закладів. Збір відповідних матеріалів здійснювався через узагальнення та аналітичне оброблення інформації, що надходила з Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗС України, через особовий склад закладів, який відряджався у район проведення антитерористичної операції, а також через випускників, які брали участь у бойових діях (*Галузевий державний архів...*, 2014: 63–65).

Важливою віхою у використанні досягнень воєнно-історичної науки у процесі підготовки та виховання особового складу ЗС України стало налагодження системної воєнно-історичної роботи. Правовою основою для її реалізації стало Положення про воєнно-історичну роботу у Збройних Силах України, що визначило її зміст, основні напрями, завдання та види, а також порядок її організації, планування та ведення. Заходи, у тому числі військово-патріотичного виховання, почали визначатися щорічними планами воєнно-історичної роботи, затвердженими заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України. Важливим документом у сфері використання потенціалу воєнно-історичної науки у

справі патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України стала Концепція воєнної історії України, затверджена Міністром оборони України.

Висновок. Таким чином, на відміну від попередників авторки статті тісно пов'язали проблему виховання патріотизму у військовослужбовців Збройних Сил України із необхідністю розуміння й усвідомлення того, що собою представляє історична свідомість і яким чином її треба враховувати в ході військово-патріотичного виховання особового складу. Історична свідомість дає змогу сприйняти минуле, сформувати зв'язок його із теперішнім і майбутнім, встановити причинно-наслідкові зв'язки, спрогнозувати ймовірні сценарії розвитку подій, спираючись на попередній досвід. Завдання з її формування у вищих військових навчальних закладах більшою мірою покладається на військових педагогів у ході викладання воєнно-історичних дисциплін. Складання єдиної програми навчальної дисципліни “Історія України та українського війська” (з варіативною складовою відповідно до специфіки підготовки фахівців певних видів (родів) військ Збройних Сил України) та розроблення єдиного підручника з зазначеної дисципліни для усіх вищих військових навчальних закладів тактичного рівня освіти сприяло б покращенню військово-патріотичного виховання через вироблення єдиних підходів до викладання. Водночас військово-патріотичне виховання військовослужбовців має здійснюватися у тому числі в ході системної, ретельно продуманої воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України і ґрунтуватися на об'єктивному вивченні історичного минулого. Разом з тим вкрай необхідно враховувати загрози та виклики в інформаційній сфері та поєднувати формування історичної свідомості із протидією фальсифікації історії та викривлення історичної дійсності.

Використані посилання

- Алексюк А. (1998). *Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія*. Київ: Либідь. 560 с.
- Бех І. (2006). *Виховання особистості: Сходження до духовності*. Київ: Либідь. 272 с.
- Вашкевич В. (2010). *Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири*. Київ: Світогляд. 274 с.
- Використання історичних знань в якості інструменту пропаганди у війнах і воєнних конфліктах*. (2019). Київ: ФОП Маслаков. 157 с.

Галузевий державний архів Міністерства оборони України. Ф. 6829. Департамент військової освіти та науки Міністерства оборони України. Оп. 1П. Спр. 8. *Доповіді Міністру оборони України і його заступникам за 2014 рік. 11.01.2014–11.12.2014*. 69 арк.

Малієнко Ю. (2018). Поняття «історична свідомість старшокласників» у контексті компетентнісного навчання. *Проблеми сучасного підручника*. Вип. 21, С. 244–252.

Наказ Генерального штабу Збройних Сил України № 108 “Про затвердження Інструкції з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України” від 28.03.2017.

Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641. *Інформаційний збірник та коментарі МОН України*. 2015. № 7. С. 70.

План дій (Дорожня карта) з відновлення та впровадження військових традицій Українського народу в систему діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил України на 2018–2020 рр., затверджений Міністром оборони України 03.07.2018.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Державну програму розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року»: Указ Президента України від 22 березня 2017 № 73. *Урядовий кур’єр*. 2017. № 56.

Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки: Указ Президента України від 13 жовтня 2015 № 580. *Урядовий кур’єр*. 2015. № 193.

Тасевська Д., Землянський А. (2016). Історична свідомість студентської молоді в умовах мінливості соціокультурного простору. *Матеріали міжнародної наук.-практ. конференції “Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір”* Мелітополь, 3–4 червня 2016 р. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького. С. 193–196.

Фурман І., Резнік В. (2018). Викладання воєнно-історичних дисциплін у вищих військових навчальних закладах: проблемні питання та шляхи вирішення. *Зб. матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. конференції “Українське військо: сучасність та історична ретроспектива”* Київ, 30 листопада 2018 р. Київ: НУОУ. С. 48–56.

References

Action Plan (Road Map) for the restoration and implementation of military traditions of the Ukrainian people in the system of activities of the Ministry of Defense and the Armed Forces of Ukraine for 2018-2020, approved by the Minister of Defense of Ukraine on 03.07.2018. (ukr.).

Aleksiuk A. (1998). *Pedagogy of higher education in Ukraine. History. Theory*. Kyiv: Lybid, 560 p. (ukr.).

Bekh I. (2006). *Education of personality: Ascent to spirituality*. Kyiv: Lybid, 272 p. (ukr.).

Furman I., Reznik V. (2018). Teaching military history disciplines in higher military educational institutions: problematic issues and solutions. *Coll. materials of the III All-Ukrainian scientific-practical Conference "Ukrainian Army: Modernity and Historical Retrospective"*. Kyiv, November 30, 2018. Kyiv: NDU, P. 48–56. (ukr.).

Maliienko Yu. (2018). The concept of "historical consciousness of high school students" in the context of competence education. *Problems of a modern textbook*. Vol. 21, P. 244–252. (ukr.).

On approval of the Concept of national-patriotic education of children and youth, Measures to implement the Concept of national-patriotic education of children and youth and guidelines for national-patriotic education in secondary schools: *order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 16.06.2015 № 641. Information collection and comments of the Ministry of Education and Science of Ukraine*. 2015. № 7. S. 70. (ukr.).

On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 29, 2016 "On the State Program of Development of the Armed Forces of Ukraine for the period up to 2020": Decree of the President of Ukraine of March 22, 2017 № 73. *Government courier*. 2017. № 56. (ukr.).

On the Strategy of national-patriotic education of children and youth for 2016–2020: Decree of the President of Ukraine of October 13, 2015 № 580. *Government courier*. 2015. № 193. (ukr.).

Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine № 108 "On approval of the Instruction on the organization of national-patriotic training in the Armed Forces of Ukraine" dated 28.03.2017. (ukr.).

Sectoral state archive of the Ministry of Defence of Ukraine. F. 6829. Department of Military Education and Science of the Ministry of Defence of Ukraine. D. 1P. F. 8. *Reports to the Minister of Defence of Ukraine and his deputies for 2014. 11.01.2014–11.12.2014*. 69 p. (ukr.).

Tasevska D., Zemlyanskiy A. (2016). Historical consciousness of student youth in the conditions of variability of sociocultural space. *Materials of international scientific-practical conference "Man in the variability of socio-cultural space: the spiritual and practical dimension"*. Melitopol, June 3–4, 2016 Melitopol: MSPU B. Khmelnytsky, P. 193–196. (ukr.).

Using historical knowledge as a tool of propaganda in wars and military conflicts (2019). Kyiv: FOP Maslakov, 157 p. (ukr.).

Vashkevych V. (2010). *Historical consciousness of student youth: values and worldviews*. Kyiv: Svitohlyad, 274 p. (ukr.).

Pashkova O.

Kamenyuk Yu.

THE ROLE AND PLACE OF HISTORICAL CONSCIOUSNESS IN THE PROCESS OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF MILITARY PERSONNEL OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The urgency of educating patriotism in the servicemen of the Armed Forces of Ukraine requires understanding and awareness of what is historical consciousness and how to take it into account in the patriotic education of military personnel. The historical consciousness of servicemen is formed under the influence of various

factors, the most effective of which are: military science, historical and military-historical science, military education, military culture, as well as military-patriotic education. The concept of “historical consciousness of servicemen” (military-historical consciousness) means a set of ideas and views with which a serviceman is aware of the military-historical past, forms his attitude to it, as well as his ideological motivation for military activity. The following can be considered main component of the military-historical consciousness of servicemen of the Armed Forces of Ukraine – military-historical knowledge.

Patriotic education of the Ukrainian servicemen should be based on an objective study of the historical past of the Motherland. Military-historical knowledge makes it possible to perceive the past, to form its connection with the present and the future, to establish causal relations, to predict probable scenarios of development of events, based on previous experience. In particular, the curricula of historical disciplines of higher military educational institutions included topics of lectures and seminars on the preconditions and course of the armed conflict in eastern Ukraine. Such topics can serve as a basis for military patriotic education of future officers of the Armed Forces of Ukraine. Also, patriotic education should be carried out within the framework of systematic, carefully thought-out military-historical work in the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: historical consciousness, military-patriotic education, patriotism, military-historical work, Armed Forces of Ukraine, military-historical knowledge.

СИСТЕМА КОНТРОЛЮ НАД ОЗБРОЄННЯМ В УКРАЇНІ: ВЕРИФІКАЦІЯ ДОГОВОРНОЇ БАЗИ

Розкрито питання верифікаційної діяльності державних органів влади України щодо договорів у сфері контролю над озброєнням. На прикладі Управління верифікації Генерального штабу Збройних Сил України показано існуючі організаційно-правові засади для виконання комплексу заходів, пов'язаних з верифікацією архітектури європейської та національної безпеки в українських реаліях. Звернена увага на специфічний характер контролю над озброєнням та запропоновано підвищення ефективності їх функціонування в сучасних умовах державного управління національною безпекою. Зроблено висновки про те, що належна нормативно-правова основа у сфері безпеки та контролю над озброєнням, налагоджена в рамках вітчизняного законодавства система організаційних структур України, призначених для практичної реалізації заходів з контролю над озброєнням, як на території України, так і поза її межами, а також встановлений порядок взаємодії державних органів центральної виконавчої влади складають основу верифікаційної діяльності в Україні та в цілому здатні забезпечити контроль над Міноборони України та ЗС України положень міжнародних договорів та домовленостей у сфері контролю над озброєнням.

Ключові слова: ЗС України, система безпеки, геополітика, верифікація.

Від часу відновлення незалежності (1991 р.), Україна неодноразово доводила світовій спільноті свою вірність демократичним принципам та нормам міжнародних договорів, а її активна участь в роботі міжнародних організацій, зокрема у сфері контролю над озброєнням, вказують на значний внесок у зміцнення світової безпеки (*Торкунов*). З огляду на кризу системи міжнародної безпеки, яку, у тому числі, спровокувала російська агресія (2014 р.) в Україні, питання верифікаційної діяльності державних органів влади України щодо договорів у сфері контролю над озброєнням в Україні набуває особливого значення, оскільки в умовах дотримання взятих на себе зобов'язань в рамках міжнародних угод наша держава може вкотре підкреслити свою принциповість у дотриманні норм міжнародного права, а також заручитися підтримкою міжнародного співтовариства у протистоянні агресору.

Попко Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, генерал-полковник, головний інспектор Міністерства оборони України, м. Київ.

© Попко С.М., 2020

Аналіз вітчизняної історіографії засвідчує, що проблема верифікаційної діяльності є недостатньо висвітленою. Нечисленні праці цієї тематичної ніші хоча й розкривають певні аспекти адаптації України до систем колективної безпеки євроатлантичного простору, проте не відображають механізму здійснення верифікаційної діяльності «на місцях». Саме тому, метою статті є дослідження верифікаційної діяльності державних органів влади щодо договорів у сфері контролю над озброєнням в Україні.

Верифікація – специфічний вид міжнародного співробітництва, спрямований на використання міждержавних систем та механізмів міжнародної безпеки шляхом дотримання договірних зобов'язань у сфері роззброєння та контролю над озброєнням, моніторингу виконання зобов'язань зарубіжними державами–учасницями міжнародних договорів (*Положення про організацію та проведення міжнародного співробітництва...*, 2006). Основу верифікаційної діяльності становить нормативно-правова база у сфері безпеки та контролю над озброєннями, «вертикаль» організаційних структур України, призначених для практичної реалізації заходів з контролю над озброєнням, як на території України, так і поза її межами, а також встановлений порядок взаємодії державних органів центральної виконавчої влади під час зазначених заходів. Визначальною передумовою ефективного функціонування державно-управлінської системи у сфері контролю над озброєнням є організаційна структура державного управління, зорієнтована на забезпечення належної реалізації цілей і завдань. Цілі та функції як держави, так і державного управління впливають з її Конституції (*Мельник, 2009: 44*).

Юридичне підґрунтя контролю над озброєнням державою забезпечують основоположні нормативно-правові документи стратегічного планування для гарантування національної безпеки: Конституція України, укази Президента України з питань забезпечення національної безпеки та оборони, Стратегії національної безпеки та Воєнної доктрини України, Стратегії воєнної безпеки, Стратегічного оборонного бюлетеня, Державні програми розвитку озброєння та військової техніки, Державні програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу та ін. Головними суб'єктами стратегічного планування у сфері національної безпеки в межах наданих повноважень є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України,

місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; урядові комісії, міжгалузеві та відомчі робочі групи тощо (Мельник, 2009: 46).

Координувальним органом з питань верифікаційної діяльності у ЗС України є Управління верифікації Генерального штабу ЗС України, яке забезпечує інспекційну діяльність на території України та поза її межами, збирає, опрацьовує інформацію та повідомлення згідно з міжнародними договорами у галузі роззброєння та контролю над озброєннями незалежно від підлеглості об'єктів інспектування та має можливість залучати представників правоохоронних органів для забезпечення виконання міжнародних договорів та угод під час проведення інспекційної діяльності на території України (Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України, 2019).

Основні завдання ЗС України як головної державної структури у сфері верифікаційної діяльності: дотримання встановлених обмежень для певних видів озброєнь та військової техніки у кількісному та якісному відношенні; підготовка та передача поточної та щорічної обмінної інформації, передбаченої міжнародними договорами та угодами; підготовка місць інспекцій на території України; забезпечення супроводжень іноземних інспекційних груп на території України; моніторинг виконання державами-учасницями зобов'язань, передбачених міжнародними договорами та угодами, шляхом проведення контрольних заходів; участь у переговорному процесі, робочих зустрічах та семінарах з питань міжнародної безпеки та контролю над озброєннями; розробка нормативно-правової бази щодо практичної реалізації міжнародних договорів та угод на території України (Договір про звичайні збройні сили в Європі, 1992).

Щороку розробляється план верифікаційної діяльності України за міжнародними договорами та угодами у галузі контролю над озброєннями (на підставі та з урахуванням основоположних нормативно-правових документів стратегічного планування для забезпечення національної безпеки та безпосередньо Положення про організацію та проведення міжнародного співробітництва у Міністерстві оборони та ЗС України, затвердженого наказом Міністра оборони України від 24.08.06 № 502 (Положення про організацію та проведення міжнародного співробітництва..., 2006), міжнародних зобов'язань України згідно з Договором про звичайні

збройні сили в Європі (*Договір про звичайні збройні сили в Європі, 1992*), Віденським документом 2011 року переговорів щодо заходів зміцнення довіри та безпеки (*Венський документ 2011 года..., 2011*), Договором про відкрите небо (*Державна цільова програма реалізації Договору з відкритого неба, 2012*), Договором про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (*Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки..., 1991*), угодами між Кабінетом Міністрів України та урядами інших держави щодо заходів у сфері розвитку двосторонніх військових зв'язків). Міжвідомчим державним органом погодження і координації політики України в галузі роззброєння та контролю над озброєнням за Указом Президента України (*Про оборону України, 1992*) був створений Національний комітет України з питань роззброєння (НКР).

За рекомендацією Генеральної військової інспекції при Президентові України у 2000 році створено Центр військового співробітництва і верифікації ГШ ЗС України. Зазначимо, що організаційні зміни 2002-2003 років проходили на тлі підвищеної уваги міжнародного співтовариства щодо дотримання Україною міжнародних зобов'язань у сфері контролю над озброєннями, зокрема після звинувачень України у продажу озброєння терористичним організаціям (Повідомлення деяких ЗМІ щодо причетності України до продажу афганським талібам танків Т-55) чи диктаторським режимам (*Про забезпечення роботи міжнародних експертів..., 2005*) тощо.

Все ж визначальна роль у процесі верифікаційної діяльності належить Управлінню верифікації, яке реалізовує військово-політичні аспекти зовнішньополітичного курсу держави у сфері контролю над озброєнням. Також управління займається забезпеченням виконання міжнародних договорів у сфері контролю над озброєннями інспекційної діяльності на території України та поза її межами, збирання, опрацювання інформації та повідомлень відповідно до цих міжнародних договорів незалежно від підлеглості об'єктів інспектування. Управління верифікації також покликане здійснювати керівництво та координацію діяльності підпорядкованими регіональними центрами (групами) забезпечення реалізації договорів про скорочення озброєнь, контроль за їх діяльністю.

З метою виконання поставлених завдань щороку розробляється низка планувальних документів: План верифікаційної діяльності

України за міжнародними договорами та угодами у сфері контролю над озброєнням, погоджений Прем'єр-міністром України (*План зовнішньої верифікаційної діяльності України...*, 2013), Плани перевірки оголошених місць Збройних Сил, а також інші планувальні документи в межах своєї компетенції.

Управління верифікації проводить експертну оцінку та розробку проектів законів України, розпоряджень Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів, наказів і директив Міністра оборони України, начальника ГШ ЗСУ України з питань, що належать до компетенції Управління верифікації, прогнозування перспектив та тенденцій розвитку, ефективності системи контролю над озброєнням; відпрацювання пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері контролю над озброєнням до проектів щорічних Указів Президента України щодо складу та вказівок делегаціям України на Віденських, Женевських та Вашингтонських переговорах у рамках Спеціальної контрольної комісії за Договором між СРСР і США про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності, Спільної консультативної групи за Договором про звичайні збройні сили в Європі, Консультативної комісії з відкритого неба за Договором з відкритого неба, Форуму Організації з безпеки та співробітництва в Європі із співробітництва в галузі безпеки (*Про делегацію України для участі в переговорах...*, 2008).

Управління верифікації також бере участь у переговорах, конференціях, робочих зустрічах та інших заходах з питань, що належать до його компетенції; у зборі та узагальненні пропозицій міжнародних організацій з питань контролю над озброєннями, доведення їх до відповідних органів державного управління для подальшого опрацювання. Підготовка обмінної інформації за Україну, передбачену міжнародними договорами, та її передачу державам-учасникам відбувається офіційними каналами передачі інформації через міждержавну лінію зв'язку (*Матвієнко, 2014: 35–40*).

Персонал Управління верифікації залучається до участі у плануванні використання літаків спостереження України, розробці двосторонніх та багатосторонніх міжнародних угод з їх застосування; участі у переговорах у складі державних делегацій України; взаємодії з верифікаційними структурами інших держав-учасниць з проведення взаєморозрахунків. Управління розробляє пропозиції до щорічного проекту Закону України «Про Державний

бюджет України» за напрямом «Верифікаційна діяльність», формує та супроводжує бюджетний запит до моменту подання за Міністерство оборони України; надає засобам масової інформації (відповідно до визначеного порядку) об'єктивну інформацію щодо проведення Збройними Силами заходів верифікаційної діяльності для сприяння у формуванні позитивної громадської думки та зміцнення довіри суспільства (*Матвієнко, 2014: 35–40*).

Управління верифікації для виконання покладених на нього завдань має право в установленому порядку з питань, що належать до його компетенції: залучати установи та організації, які належать до сфери управління Міністерства оборони України та Генерального штабу, до діяльності, пов'язаної з практичною реалізацією міжнародних зобов'язань держави у сфері контролю над озброєнням; здійснювати свої повноваження безпосередньо та через підпорядковані верифікаційні підрозділи Збройних Сил; здійснювати погодження проектів нормативно-правових актів з питань верифікаційної діяльності; надавати пропозиції щодо визначення засад державної політики та реалізовувати військово-політичні аспекти зовнішньополітичного курсу держави у сфері контролю над озброєннями; за дорученням начальника Генерального штабу та його заступника скликати наради, створювати робочі групи, з включенням фахівців до їх складу, за погодженням з відповідними керівниками структурних підрозділів Міністерства оборони України, Генерального штабу та командувань видів Збройних Сил України для вирішення питань, пов'язаних з реалізацією міжнародних зобов'язань держави у сфері контролю над озброєннями; представляти інтереси України, Міністерства оборони України та Генерального штабу в міжнародних організаціях та державних органах; у межах компетенції проводити експертну оцінку матеріальних носіїв інформації, які плануються для передачі іншим державам та міжнародним організаціям. Значна кількість структур, з якими здійснюється погодження, особливо на верхніх ланках міністерської влади, суттєво ускладнює процес прийняття рішень та їх безпосереднє виконання, оскільки збільшується зайва бюрократизація. Введення Національного центру з державного контролю над озброєнням дозволить мінімізувати часові показники, знизити трудовитрати, оптимізувати вирішення завдань у сфері державного контролю над озброєнням.

Обґрунтування організаційно-правових засад у цьому контексті має здійснюватися крізь форму введення концепції державного контролю над озброєнням, закону України про державний контроль над озброєнням та створення комплексної структури у вигляді окремої державної одиниці зі статусом національної (Матвієнко, 2014: 35–40).

З Управлінням верифікації співпрацюють представництва України при міжнародних організаціях та Департамент міжнародної безпеки Міністерства закордонних справ України, яким оперативно надається кваліфікована інформація для вироблення позиції України за напрямами військово-політичних договірних зобов'язань. В рамках зазначеного дослідження пропозиції щодо трансформації організаційно-правових засад контролю над озброєнням на міжнародному рівні не розглядаються. Водночас висновки роботи можуть бути застосовані при виробленні механізмів деескалації гібридного протистояння з урахуванням імплементації Віденського документа як найбільш актуального на сьогодні. На основі останнього розробляються двосторонні угоди України, що є реальним внеском для попередження агресії. Порядок взаємодії з причетними структурними підрозділами Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України визначено в інструкціях, затверджених (введених в дію) відповідними наказами Міністра оборони України, більшість з яких, щоправда, потребує оновлення. Для вирішення проблемних питань реалізації договорів та угод у сфері контролю над озброєнням на постійній основі працюють: Форум з безпеки і співробітництва в Європі (Відень, Австрія); Спільна консультативна група за Договором про звичайні збройні сили в Європі (Відень, Австрія); Консультативна Комісія з відкритого неба (Відень, Австрія); Спільна Комісія по виконанню та інспекціях за Договором про СНО (Женева, Швейцарія); Верифікаційний координаційний комітет НАТО (Брюссель, Бельгія). Представники Управління у складі делегації України згідно з відповідними Указами Президента України (Про делегацію України для участі в переговорах у рамках Форуму ОБСЄ із співробітництва в галузі безпеки, Спільної консультативної групи та Консультативної комісії з відкритого неба) та за рішенням керівництва Генерального штабу Збройних Сил України беруть участь у засіданнях згаданих робочих органів ОБСЄ та інших міжнародних організацій.

Відповідно до низки постанов КМУ створені регіональні верифікаційні структури: Центри забезпечення реалізації договорів про скорочення озброєнь у Львові та Одесі, група забезпечення реалізації договорів про скорочення озброєнь у Житомирі, регіональні представники у Дніпрі, Харкові, Миколаєві, Вінниці, Чернігові тощо. Основними завданнями зазначених регіональних верифікаційних структур є: прийом та відправка іноземних інспекційних груп у визначених пунктах в'їзду/виїзду міст Київ, Львів, Одеса, Харків, Дніпро, тимчасово окупований Сімферополь; організація та проведення супроводжень іноземних інспекційних груп у зонах відповідальності; збір, опрацювання та надання до Управління верифікації даних про наявність і переміщення військової техніки та озброєння, а також іншої інформації, передбаченої міжнародними договорами у сфері контролю над озброєннями; надання інформаційної та методичної допомоги командирам об'єднань, з'єднань і військових частин щодо підготовки підпорядкованих їм оголошених місць та об'єктів контролю до проведення інспекцій; контроль готовності оголошених місць та об'єктів контролю до проведення інспекцій; взаємодія з регіональними структурами Державної митної служби, Державної прикордонної служби, Міністерства внутрішніх справ України. При цьому двосторонні угоди з суміжними країнами передбачають використання певної прикордонної смуги при проведенні інспекційних заходів на різних відстанях, в залежності від держави, з якою цю угоду укладено (Управління верифікації Генерального штабу Збройних Сил України).

Нові виклики та загрози національній безпеці держави, впровадження нездійснюваних раніше форм імплементації міжнародних договорів та угод, що вперше застосовуються на території України з початком військової агресії, концентрують увагу на трансформації організаційно-правових засад державного контролю над озброєнням. Зокрема, імплементація Мінських домовленостей, пов'язаних з врегулюванням бойових дій на Сході України, які вважаються «дорожньою картою» та безпековим компонентом й одним із ключових складників втілення в умовах належного рівня безпеки політичного процесу (Управління верифікації Генерального штабу Збройних Сил України), потребують окремого підходу і зусиль в організації верифікаційної діяльності та мають перспективи трансформації організаційно-правових засад як на відомчому рівні Міністерства оборони України, так і для організації міжвідомчої

взаємодії. Заходи з технічного захисту інформації здійснюються відповідно до Указу Президента України від 06.10.2000 зі змінами «Про Положення про технічний захист інформації в Україні» (*Про Положення про технічний захист інформації в Україні, 1999*).

Таким чином, в Україні впроваджені та існують повноцінні організаційно-правові засади у сфері контролю над озброєнням для підвищення ефективності їх функціонування в сучасних умовах державного управління національною безпекою. Виконання комплексу заходів, пов'язаних з верифікацією архітектури європейської та національної безпеки в українських реаліях, покладені на Управління верифікації Генерального штабу Збройних Сил України. Контроль над озброєнням є специфічним видом міжнародного співробітництва, який належить до воєнно-політичної сфери, що реалізується в рамках механізмів міжнародної безпеки шляхом дотримання міжнародних договірних зобов'язань у сфері роззброєння та контролю над озброєнням, моніторингу виконання зобов'язань зарубіжними державами–учасниками міжнародних договорів. Міністерство оборони України, Збройні Сили України є практичною складовою державних верифікаційних структур України. Мета контролю над дотриманням Міноборони України та ЗСУ положень міжнародних договорів та домовленостей у сфері контролю над озброєнням полягає у повному та якісному виконанні покладених на них завдань щодо практичної реалізації міжнародних зобов'язань держави у сфері міжнародної безпеки та контролю над озброєннями. Належна нормативно-правова основа у сфері безпеки та контролю над озброєннями, налагоджена в рамках вітчизняного законодавства система організаційних структур України, призначених для практичної реалізації заходів з контролю над озброєнням, як на території України, так і поза її межами, а також встановлений порядок взаємодії державних органів центральної виконавчої влади в ході зазначених заходів складають основу верифікаційної діяльності в Україні.

Використані посилання

Венский документ 2011 года о мерах укрепления доверия и безопасности. (2011). Доступно: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-dvbr.nsf/> [Дата звернення 7 серпня 2020].

Державна цільова програма реалізації Договору з відкритого неба. (2012). *Офіційний вісник України.* 28.09.2012. № 71. С. 22.

Договір про звичайні збройні сили в Європі. (1992). Доступно http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text [Дата звернення 7 серпня 2020]

Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991 року. (1991). Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050#Text [Дата звернення 7 серпня 2020]

Матвесенко О. (2014). Організаційно-правові засади передачі обмінної інформації за договорами у сфері контролю над озброєнням. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. матеріалів наук.-практ. конф.*, 20 березня 2014 року. Київ, Ч. 2. 260 с.

Мельник А. (2009). *Державне управління*. Київ: Знання. 584 с.

Нижник Н., Машков О. (1998). *Системний підхід в реалізації державного управління*. Київ: Вид-во УАДУ. 159 с.

План зовнішньої верифікаційної діяльності України за міжнародними договорами та угодами у галузі контролю над озброєнням у 2013 році. (2013). Доступно: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30113> [Дата звернення 7 серпня 2020].

Повідомлення деяких ЗМІ щодо причетності України до продажу афганським талібам танків Т-55. (2002). Доступно: http://old.mil.gov.ua/news/print_news.php?lang=ua&id=593 [Дата звернення 1 серпня 2020].

Положення про організацію та проведення міжнародного співробітництва у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України. (2017). Доступно: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30113> [Дата звернення 1 серпня 2020].

Про делегацію України для участі в переговорах у рамках Форуму ОБСЄ із співробітництва в галузі безпеки, Спільної консультативної групи та Консультативної комісії з відкритого неба: Указ Президента України. (2008). Доступно: https://ips.ligazakon.net/document/U007_17 [Дата звернення 1 серпня 2020].

Про забезпечення роботи міжнародних експертів з питань експорту станцій радіоелектронної розвідки «Кольчуга»: Розпорядження Президента України. (2005). Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352/2002-%D1%80%D0%BF#Text> [Дата звернення 1 серпня 2020].

Про оборону України: Закон України. (1992). *Відомості Верховної Ради України*. 1992, № 9. 106 с.

Про оголошення міст Києва, Львова, Одеси, Сімферополя, Дніпропетровська та Харкова пунктами в'їзду (виїзду) для здійснення інспекційної діяльності за міжнародними угодами: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 1992 р. (1992). Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-92-%D0%BF#Text> [Дата звернення 1 серпня 2020].

Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: Указ Президента України. (2019). Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text> / [Дата звернення 1 серпня 2020].

Про Положення про технічний захист інформації в Україні: Указ Президента України. (1999). Доступно: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1229/99#Text> [Дата звернення 1 серпня 2020].

Торкунов А. *Стратегічний паритет і контроль над озброєннями*. Доступно: http://crk-knteu.kiev.ua/52970-Strategicheskiiy_paritet_i_kontrol_nad_voouzheniyami.html [Дата звернення 1 серпня 2020].

Управління верифікації Генерального штабу Збройних Сил України. Доступно: <http://archive.ec/oGAf/image> [Дата звернення 1 серпня 2020].

References

Vienna Document of 2011 on Confidence- and Security-Building Measures (2011) URL: [http://www.mid.ru/bdomp/ns-dvbr.nsf/\(ukr\)](http://www.mid.ru/bdomp/ns-dvbr.nsf/(ukr)).

State target program for the implementation of the Open Skies Agreement. *Official Gazette of Ukraine*. 28.09.2012 № 71, p. 22. (ukr).

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_314 (ukr).

Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms of the USSR - USA URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050#Text (ukr).

Matveenko O. (2014) Organizational and legal bases of transfer of exchange information under agreements in the field of arms control. *Actual problems of information security management of the state: coll. materials scientific-practical. conf.*, March 20, 2014. Part 2., pp. 43–45. (ukr).

Melnyk A. (2009) *Public administration*. Kyiv, 584 p. (ukr).

Nyzhnyk H., Mashkov O. (1998) *System approach in the implementation of public administration*. Kyiv: UADU Publishing House, 159 p. (ukr).

Plan of external verification activities of Ukraine under international treaties and agreements in the field of arms control in 2013 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30113> (ukr).

Some media reports on Ukraine's involvement in the sale of T-55 tanks to Afghan Taliban URL: http://old.mil.gov.ua/news/print_news.php?lang=ua&id=593 (ukr).

Regulations on the organization and conduct of international cooperation in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine: Order of the Minister of Defense of Ukraine URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30113> (ukr).

On the delegation of Ukraine to participate in the negotiations within the OSCE Forum for Security Co-operation, the Joint Consultative Group and the Open Skies Consultative Commission: Decree of the President of Ukraine URL: <https://ips.ligazakon.net/document/> (ukr).

On ensuring the work of international experts on the export of electronic reconnaissance stations "Kolchuga": Order of the President of Ukraine URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/352/2002-%D1%80%D0%B> (ukr).

About the defense of Ukraine: Law of Ukraine URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/> (ukr).

About the announcement of the cities of Kyiv, Lviv, Odessa, Simferopol, Dnipropetrovsk and Kharkiv as points of entry (exit) for carrying out inspection activities under international agreements. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. October 25, 1992 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/> (ukr).

On the Regulation on the Ministry of Defense of Ukraine and the Regulation on the General Staff of the Armed Forces of Ukraine: Decree of the President of Ukraine URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/406/2011/> (ukr).

About Regulations on technical protection of information in Ukraine: Decree of the President of Ukraine URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1229/99/print1481587544298883> (ukr).

Torkunov A. *Strategic parity and arms control* URL: http://crk-knteu.kiev.ua/52970-Strategicheskiiy_paritet_i_kontrol_nad_vooruzheniyami.html (ukr).

Department of Verification of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine URL: <http://archive.ec/oGAF/image> (ukr).

Popko S.
ARMS CONTROL SYSTEM IN UKRAINE: VERIFICATION OF THE CONTRACTUAL BASE

This scientific article reveals the issue of verification activities of state authorities of Ukraine on agreements in the field of arms control in Ukraine. The example of the Verification Department of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine shows the existing organizational and legal framework for the implementation of a set of measures related to the verification of the architecture of European and national security in the Ukrainian reality. It is noted that the main tasks of the Armed Forces of Ukraine, as the main state structure in the field of verification activities – is compliance with certain restrictions for certain types of weapons and military equipment in quantitative and qualitative terms, preparation and transmission of current and annual exchange information provided by international treaties and agreements, places of inspections on the territory of Ukraine, providing support for foreign inspection teams on the territory of Ukraine, as well as monitoring the implementation by member states of obligations under international treaties and agreements, by conducting control measures, etc.

It is stated that in line with the studied problems, an important role is assigned to regional verification structures – Centers for ensuring the implementation of arms reduction agreements, which receive and send foreign inspection teams at certain points of entry / exit, accompany foreign inspection teams in areas of responsibility, collect, process and provide the Verification Office with data on the availability and movement of military equipment and armaments, as well as other information provided by international agreements in the field of arms control, etc. Attention is paid to the specific nature of arms control and it is proposed to increase the efficiency of their functioning in the current conditions of state management of national security. It is concluded that the appropriate regulatory framework in the field of security and arms control, established within domestic legislation, the system of organizational structures of Ukraine, designed for the practical implementation of measures to control arms, both in Ukraine and abroad, as well as the established procedure for interaction of state bodies of central executive power, form the basis of verification activities in Ukraine and in general are able to ensure control over the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine provisions of international treaties and agreements in the field of arms control.

Keywords: Armed Forces of Ukraine, security system, geopolitics.

100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

УДК 94:355.318] (477.63) "1917/1921"

ЗАЙЦЕВ С. І.

<https://orcid.org/0000-0003-2277-9345>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.64-73>

ОРГАНІЗАЦІЯ ІРРЕГУЛЯРНИХ БОЙОВИХ ФОРМУВАНЬ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ У 1917–1921 рр.

У статті на основі архівних матеріалів, мемуарів, статей періодики та нормативно-правових документів проаналізовано особливості організації іррегулярних збройних формувань, які брали участь у революційних подіях на теренах Катеринославщини в період Української революції 1917–1921 рр.: більшовицьких, проукраїнських, а також анархістських повстанських і партизанських бойових підрозділів. Визначено, що поділ на структурні одиниці був важливим елементом побудови тамтешніх нерегулярних сил і залежав від низки факторів. Розглянуто принципи організації, як повстанських, так і партизанських загонів. Здійснено їх порівняльний аналіз та наведено головні особливості.

Ключові слова: організація бойових підрозділів, іррегулярні бойові формування, Катеринославщина, більшовизм, анархізм, проукраїнські сили.

Постановка проблеми. Повноцінне вивчення питань, пов'язаних із подіями Української революції 1917–1921 рр. на Катеринославщині, неможливе без дослідження такого характерного явища цього періоду, як повстансько-партизанський рух. Так, саме діяльність іррегулярних збройних формувань стала важливою складовою тогочасного життя у регіоні. При цьому значну увагу слід приділити особливостям організації цих формувань. Це дозволить як розкрити малодосліджену сторінку вітчизняної історії, так і проаналізувати особливості військового будівництва на українських землях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні спостерігається активне зростання уваги істориків до проблем, пов'язаних із революційними подіями 1917–1921 рр. Однак малодослідженими залишаються питання, пов'язані із організаційною структурою тогочасних іррегулярних повстанських і партизанських формувань. Серед доробків сучасних авторів, які у своїх роботах у тій чи іншій мірі торкаються вказаної тематики, слід виділити публікації Д. Архірейського (*Архірейський, 2015*), В. Бондаренка (*Бондаренко, 2005*), В. Задунайського (*Задунайський, 2009*), О. Конєва (*Конєв, 1989*), В. Лободаєва (*Лободаєв, 2010*), О. Тимошука (*Тимошук, 1996*) та колективну працю Г. Гребенюка, Р. Ковалю, В. Коротенка й О. Маслака (*Гребенюк та ін., 1997*).

Зайцев Сергій Іванович, аспірант історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

© Зайцев С. І., 2020

Мета статті полягає в аналізі поділу на структурні бойові одиниці більшовицьких, проукраїнських й анархістських нерегулярних бойових формувань, які діяли на території Катеринославщини у 1917–1921 рр.

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом побудови будь-якого повноцінного бойового формування, в тому числі й іррегулярного, виступає його організація, тобто поділ на структурні одиниці. Безумовно, ця практика активно використовувалася повстанськими та партизанськими утвореннями, що діяли на теренах Катеринославщини в роки революційних потрясінь 1917–1921 рр.: прихильниками анархізму, більшовизму та українського уряду Центральної Ради, а пізніше Директорії Української Народної Республіки. Однак на всій досліджуваній території цей поділ не був однаковим і залежав від багатьох факторів: характеру, форм і способів ведення бойових дій певним бойовим формуванням, його чисельності та всебічного забезпечення, фізико-географічних особливостей місцевості, чисельності та стану озброєності противника, а також, часто головним чином, від принципів, якими керувалися провідні для бойового формування політичні сили.

Пробільшовицькі сили, що брали участь у повстанському русі на Катеринославщині, були представлені, головним чином, напіввійськовими робітничими загонами Червоної гвардії. В основі її поділу на бойові одиниці було покладено положення статуту Виборзького району міста Петрограда (*Хвостенко ред., 1957: 345*). Саме вони й лягли в основу статуту т. зв. «Робітничої гвардії» Катеринослава. За ним найменшою бойовою одиницею червоногвардійського формування був десяток на чолі з десяцьким. Десятки складалися у сотні, очолювані сотськими, а 10 сотень утворювали батальйон. Останнім мав керувати начальник, на допомогу якому відводилися два помічники. Окрім того, при батальйоні повинна була існувати очолювана начальником батальйонна рада, до складу якої входили його помічники та сотські. Варто підкреслити, що усі посади мали бути виборними (*Гонтарь, 1927: 181*). Очільниками червоногвардійських загонів, зазвичай ставали амбітні партійні діячі, що мали авторитет у середовищі товаришів по зброї, або ветерани підпільного більшовицького руху. Відтак, можна констатувати, що Червона гвардія була побудована за десятиковою системою та відзначалася виборністю посад.

Для управління червоногвардійськими загонами нерідко могли створюватися спеціальні штаби. На сьогодні відомо про їх існування в середовищі названих іррегулярних бойових формувань Кам'янського та Катеринослава. Штаб, як правило, організовувався при конкретному підрозділі (*Воспоминания Тржасковского В. о революционных событиях в с. Каменском в 1917 году, 1962: арк. 9*).

Однак існували і штаби, що об'єднували під собою кілька формувань. Так, у Катеринославі навесні – початку літа 1917 р. штаби Червоної

гвардії спочатку були утворені окремо на кожному заводі. Та для кращого керування загонами червоногвардійців в липні (за іншими даними в жовтні) того ж року місцевим партійним більшовицьким комітетом було створено 3 штаби, що склалися із 5 чоловік кожен: Миський районний; Брянський або Військово-революційний штаб Червоної гвардії Брянського району при Брянському заводі, який об'єднав червоногвардійські штаби Брянського та Трубноного заводів міста; Задніпровський районний у Амур-Нижньодніпровську, який був створений при заводі «Сиріус» й об'єднав штаби приміських лівобережних заводів. Згодом також було створено 4-й районний штаб, на який покладалося завдання керувати червоногвардійцями-латишами, які працювали на підприємствах міста. Для керівництва переліченими штабами було організовано головний загальноміський штаб Червоної гвардії Катеринослава та його околиць. При цьому окрім посади начальника штаба існував і пост начальника міської Червоної гвардії (*Потанов, 1957: 258–259; Прохоров, 1957: 212*).

Ще одним прикладом штабу, який здійснював контроль над кількома червоногвардійськими формуваннями, був утворений у листопаді 1917 р. в Катеринославі Військово-революційний штаб червоногвардійців-залізничників. Відомо, що навколо нього було об'єднано розрізнені загони Червоної гвардії, які здійснювали контроль над Катерининською залізницею (*Левченко, 1957: 324*).

Зовсім інакшу організацію мали сформовані більшовиками партизанські підрозділи. Основною бойовою одиницею партизанських формувань виступав загін, чисельність якого варіювалася від кількох десятків до 2–3 сотень бійців, у край рідко перевищуючи цю позначку (*Воспоминания Макарова-Никитина Н. М. об его участии в гражданской войне 1918–1919 г.: арк. 12, 14; Воспоминания Потанова Г. В. о его участии в борьбе за установление советской власти на Екатеринославщине 1917–1919 гг.: арк. 2; Никитин-Макаров, 1929: 199–216*). Якщо загін усе ж таки був надто чисельним, то зазвичай він дробився на менші підрозділи, або з числа його особового складу відбиралися найдосвідченіші бійці, які й займалися підготовкою та проведенням бойових операцій, складаючи таким чином ядро самого загону (*Задорожный: арк. 4; Никитин-Макаров, 1929: 201*). Крім того, загони могли поділятися на роти, а ті, в свою чергу, на взводи. При неможливості діяти великими силами зі складу загону формувалися спеціальні групи чисельністю до 25 партизан (*Воспоминания Макарова-Никитина Н. М. об...: арк. 15–16, 29; Никитин-Макаров, 1929: 209*).

У випадку, якщо кількість партизанських загонів на території певного повіту була великою, вони могли об'єднуватися у полки чисельністю 2,5–3 тисячі бійців на чолі з командиром полку та комісаром (*Воспоминания Макарова-Никитина Н. М...: арк. 29*). Іншим

варіантом організаційної структури більшовицького партизанства було об'єднання розрізаних загонів у бригади, чисельністю близько 4–6 тисяч партизан (*Никитин-Макаров, 1929: 215–216*).

Для керування розрізненими загонами створювалися революційні комітети (ревкоми), які підпорядковувалися губернському революційному комітету (губревкому), як було наприкінці літа – початку осені 1918 р., коли на території лівобережжя Катеринославщини, охопленій більшовицьким партизанським рухом, було сформовано Новомосковський і Павлоградський ревкоми, що перебували під керівництвом Катеринославського губревкому (*Воспоминания Макарова-Никитина Н. М. об...: арк. 14*). Проте існував й інший варіант керівництва розрізненими партизанськими силами. Наприклад, влітку 1919 р. радянським урядом, який цього разу напяму взаємодіяв із більшовицькими партизанськими формуваннями Катеринославщини, для управління іррегулярними силами було створено командування повстанськими військами Лозово-Синельниківського напрямку, що складалося із командира та штабу (*Никитин-Макаров, 1929: 199, 215–216*).

Перші проукраїнські повстанські формування Катеринославщини були представлені організаціями Вільного козацтва. Вільні козаки Катеринослава мали організаційну структуру, наближену до червоногвардійської. Так, статут організації «Вільне козацтво», аналогічно до статуту «Робітничої гвардії», найменшою бойовою одиницею вільнокозацького підрозділу проголошував десятки, на чолі яких стояли десяцькі старшини. Десятки формували очолювані сотенними старшинами сотні. Кожна сотня мала власну раду, що складалася із десятників на чолі з сотенним старшиною. 10 сотень утворювали курінь, на чолі якого стояла курінна рада, що складалася із отамана та двох помічників і писаря. В допомогу отаманові куреня також відводилися 2 осавули, що стояли на чолі кожних 5 сотень. Усі посади були виборними й обирались відповідними зборами (сотенними або загальними), при цьому отаманами, помічниками отаманів та писарями могли стати лише сотенні старшини та осавули (*Статут організації «Вільне козацтво», 1917: арк. 2–2 зв.*).

Дещо іншу структуру військової організації пропонував затверджений у листопаді 1917 р. Центральною Радою «Статут Вільного козацтва України». За ним, найнижчим бойовим підрозділом організації була зона, що складалася із 4–6 козаків і очолювалася зонним. Зони складали рої, а рої чоти, що, в свою чергу, складали сотні на чолі з сотенною старшиною в складі сотника, підсотника і писаря. До штату кожної сотні також входили бунчужний, скарбник, складник, а у випадку походу – ще й обозний і кашовар. Усі сотні однієї волості становили курінь на чолі з курінним, його заступником і писарем. Курені повіту мали об'єднуватися в полк, очолюваний полковником,

його товаришем і писарем, а усі полки губернії утворювали кіш. На чолі коша стояли кошовий отаман, 2 його товариші та писар. До того ж, у порядкуванні справами кожного названого підрозділу брали участь козацькі збори (сотенні, курінні, полкові та кошові), які також обирали старшину, оскільки усі посади були виборними (*Верстюк, Смолій, 1996: 435–440*). Таким чином, в основі вказаного статуту лежав уже не десятковий, а адміністративно-територіальний принцип поділу формування на структурні підрозділи.

Однак в подальшому обидва типи структурного поділу не набули значного поширення серед проукраїнських повстанських формувань. Так, зовсім інакшу структуру мала Степова Дивізія, утворена в 1920 р. К. Степовим-Блакитним (Пестушком). Вона складалася із 4 полків і одного окремого загону. Якщо враховувати, що чисельність останнього підрозділу була незначною (до 200 бійців), а загальне число вояків дивізії сягало 18 тисяч, то до кожного полку, таким чином, повинно було входити близько 4,5 тисяч вояків. Керування повстанцями окрім К. Степового-Блакитного, який мав звання отамана дивізії, здійснював і штаб (*Степовий, 1947: 46*).

Та у більшості випадків проукраїнські повстанські формування, виникаючи стихійно, не мали чіткої організаційної структури. Зазвичай вони склалися із загонів різної чисельності, котрі при потребі об'єднувалися у більші підрозділи або вливалися до складу більш потужних і чисельних формувань.

Проукраїнські партизанські формування у більшості випадків склалися із постійного бойового загону з кількох десятків найдосвідченіших бійців і резервів, що застосовувалися лише при масштабних бойових діях (*Гордієнко, 1976: 187; Охроменко, 1921: 3*). Існували й випадки поділу загонів на частини (*Доклад Криворозжского уездного военного совещания о ведении перемирия с бандой Иванова, 1921: арк. 9*).

На чолі загонів перебували керівники – отамани. В переважній більшості випадків це були представники сільської інтелігенції, значна частина із яких були учасниками Першої світової війни. Однак окрім наявності освіти та вміння вести бойові дії отамани повинні були мати значний авторитет у середовищі своїх підопічних. Ось як охарактеризував вимоги до особи, що прагнула стати отаманом, один із учасників повстансько-партизанського руху на Катеринославщині Д. Гонта (*Гонта, 1957: 19*): «Щоб бути отаманом, треба було бути непересічною людиною, треба було чимось імпонувати своєму оточенню. Отаман мусів бути рішучим, хоробрим, добрим організатором, мусів уміти опанувати масу, яку діставав у свої руки».

Бойові іррегулярні формування анархістів переважно відзначалися використанням партизанських способів ведення бойових дій, а тому, зазвичай, являли собою загони різної чисельності й гуртувалися навколо

авторитетного в їхньому середовищі ватажка (Данилов, Шанин, 2006: 50; Махно, 1937: 72–73). Нерідко останні мали статус «батька», як у випадку Н. Махна (Белаш, Белаш, 1993: 44; Махно, 1937: 86), І. Кулика (Григор'єв, 1934: 2; Кулык Иван Григорьевич, 1935: арк. 8) та інших менш відомих очільників (Белаш, 1928: 220).

Втім, відомо про спроби Н. Махна переформатувати об'єднані під його керівництвом сили за взірцем регулярної армії. Вперше це було втілено у життя на початку січня 1919 р. Тоді усі зосереджені під контролем Н. Махна анархістські іррегулярні загони було реформовано у 5 полків чисельністю від 500 до 2,5 тисячі бійців на чолі з полковниками. Кожен полк мав складатися з трьох батальйонів. Батальйони утворювалися із трьох рот, а ті – з трьох взводів, відповідно. Керівництво об'єднаними силами, поряд із Н. Махном, доручалося спеціально сформованому оперативному штабові (Белаш, 1928: 220).

На дещо інакшому рівні була побудована Революційна повстанська армія України (махновців), утворена у вересні 1919 р. також за взірцем регулярних армій. Її організаційна структура була наступною: армія складалася із чотирьох корпусів; корпуси – із полків; полки – з батальйонів і дивізіонів; батальйони та дивізіони – з рот і сотень; роти та сотні – зі взводів, а ті – з напіввзводів. При цьому для підрозділів встановлювався спеціальний штат. Для управління військами існували штаб армії на чолі з її очільником Н. Махном, що мав титул командарма, та начштармом, а також Реввійськрада із 30 чоловік (Белаш, Белаш, 1993: 338).

Висновки. Таким чином, можна переконатися, що поділ на структурні одиниці був важливим елементом побудови більшовицьких, проукраїнських і анархістських нерегулярних бойових формувань, які діяли на теренах Катеринославщини у 1917–1921 рр. При цьому організаційна структура цих мілітарних утворень відзначалася різноманітністю й залежала від низки факторів. Подальше вивчення зазначеної тематики дозволить глибше та всебічніше дослідити історію військового будівництва та військових традицій на українських землях.

Використані посилання

Архірейський Д. В. (2015). *Махновська веремія. Тернистий шлях Революційної повстанської армії України (махновців) 1918–1921 рр.* Київ: Темпора. 295 с.

Белаш А. В., Белаш В. Ф. (1993). *Дороги Нестора Махно: историческое повествование.* Київ. 591 с.

Белаш В. (1928). Махновщина. (Отрывки из воспоминаний). *Літопис революції.* № 3 (30). С. 191–226.

Бондаренко В. Г. (2005). Відродження козацтва на Катеринославщині (серпень-листопад 1917 р.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету.* Вип. XIX. Запоріжжя: Просвіта. С. 160–165.

Верстюк В. Ф., Смолій В. А. (1996). *Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. Т. 1.: 4 березня – 9 грудня 1917 р.* Київ: Наукова думка. 587 с.

Воспоминания Макарова-Никитина Н. М. об его участии в гражданской войне 1918–1919 г. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. Р-4533. Оп. 1. Спр. 1. 43 арк.

Воспоминания Потапова Г. В. о его участии в борьбе за установление советской власти на Екатеринославщине 1917–1919 гг. ДАДО. Ф. Р-3493. Оп. 1. Спр. 74. 5 арк.

Воспоминания Тржасковского В. о революционных событиях в с. Каменском в 1917 году. (1962). ДАДО. Ф. Р-3493. Оп. 1. Спр. 24. 26 арк.

Гонтарь (1927). *Воспоминания о Красной гвардии. Борьба за Советы на Екатеринославщине. Сборник воспоминаний и статей.* Днепропетровск: Издание Днепропетровского Истпарга и Окружной комиссии по проведению 10-летия Октябрьской революции. С. 176–184.

Гордієнко Г. (1976). *Під щитом Марса.* Філадельфія. 369 с.

Гребенюк Г. С., Коваль Р. М., Коротенко В. В. та Маслак О. О. (1997). *Кость Блакитний, отаман Степової дивізії. Збірник документів і спогадів.* Київ: редакція газети «Незборима нація», «Просвіта». 97 с.

Григор'єв (1934). Зірвати машкару. *Шахтар мангану*, 26 серпня. С. 2.

Гонга Д. (1957). Отаманщина: (Отаман Божко). *Київ*. № 1 (40). С. 16–19.

Данилов В., Шанин Т. (2006). *Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918–1921: Документы и материалы.* Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1000 с.

Доклад Криворожского уездного военного совещания о ведении перемирия с бандой Иванова. (1921). ДАДО. Ф. Р-3225. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 9–10 зв.

Задорожний М. В. *Воспоминания о революционных событиях в Кривбасе и других местах в 1905–1929 гг.* ДАДО. Ф. П-24. Оп. 2. Спр. 27. 11 арк.

Задунайський В. (2009). Організація та бойова діяльність Українських повстанських формувань (1917–1921). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 18. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. С. 419–425.

Конев А. М. (1989). *Красная гвардия на защите Октября.* Москва: Наука. 336 с.

Кулик Иван Григорьевич (1935). ДАДО. Ф. Р-2177. Оп. 1. Спр. 202. 121 арк.

Левченко М. (1957). *Більшовики Катерининської залізниці в 1917–1918 рр. Борці за Жовтень розповідають. (Спогади учасників боротьби за владу Рад на Катеринославщині).* Дніпропетровськ: Дніпропетровське обласне видавництво. С. 292–335.

Лободаєв В. М. (2010). *Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр.: Наукове видання.* Київ: Темпора. 672 с.

Махно Н. (1937). *Воспоминания. Книга 3. Украинская революция (июль-декабрь 1918 г.).* Париж: Издание Комитета Н. Махно, 184 с.

Никитин-Макаров Н. М. (1929). В тьлу у Деникіна. *Літотис революції.* № 5–6 (38–39), С. 199–216.

Охроменко. (1921). Повстанські отамани. *Свобода*, 26 липня 1921 р. С. 3.

Потапов М. І. (1957). Червона гвардія Катеринослава. В *Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції.* Київ: Держполітвидав УРСР, С. 253–273.

Прохоров М. (1957). В рядах Червоної гвардії. *Борці за Жовтень розповідають. (Спогади учасників боротьби за владу Рад на Катеринославщині)*. Дніпропетровськ: Дніпропетровське обласне видавництво, С. 199–221.

Статут організації «Вільне козацтво». (1917). ДАДО. Ф. 566. Оп. 1 дод. Спр. 4. Арк. 2–2 зв.

Степовий Ю. (1947). *В Херсонських степах*. Мюнхен: Культура. 127 с.

Тимошук А. В. (1996). *Анархо-комуністическіє формування Н. Махно (сентябрь 1917 – август 1921 г.)*. Симферополь: Таврия. 190 с.

Хвостенко С. П. (1957). *Октябрь в Екатеринославе. (Сборник документов и материалов)*. Днепропетровск: Обл. изд-во. 378 с.

References

Arkhirejskiy D. V. (2015). *Makhnovist fuss. Thorny way of the Revolutionary Insurgent Army of Ukraine (Makhnovists) 1918–1921*. Kyiv: Tempora, 295 p. (ukr.).

Belash A. V. and Belash V. F. (1993). *Roads of Nestor Makhno: historical narration*. Kyiv, 591 p. (rus.).

Belash V. (1928). Makhnovshchina. (Excerpts from memories). In *Annals of the revolution*. № 3 (30), P. 191–226 (rus.).

Bondarenko V. G. (2005). Revival of the Cossacks in the Ekaterinoslav region (August–November 1917). In *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*. Issue XIX. Zaporizhzhia: Prosvita. P. 160–165 (ukr.).

Danilov V. and Shanin T. eds. (2006). *Nestor Makhno. Peasant movement in Ukraine. 1918–1921: Documents and materials*. Moscow: "Russian Political Encyclopedia" (ROSSPEN), 1000 p. (rus.).

Gonta D. (1957). Otamanshchina: (Otaman Bozhko). In *Kiev*. № 1 (40), P. 16–19 (ukr.).

Gontar (1927). Memories of the Red Guard. In *Struggle for the Soviets in the Yekaterinoslav region. Collection of memoirs and articles*. Dnepropetrovsk: Publication of the Dnepropetrovsk Ispart and the District Commission for the 10th Anniversary of the October Revolution, P. 176–184 (rus.).

Gordienko G. (1976). *Under the shield of Mars*. Philadelphia, 369 p. (ukr.).

Grebenyuk G. S, Koval R. M, Korotenko V. V and Maslak O. O (1997). *Kost Blakytyny, Ataman of the Steppe Division. Collection of documents and memoirs*. Kyiv: editorial office of the newspaper "Nezbornyma naciya", "Prosvita", 97 p. (ukr.).

Grigoriev (1934). Tear off the mascara. In *Shakhtar manhanu*, Aug. 26, P. 2 (ukr.).

Khvostenko S.P. ed. (1957). *October in Yekaterinoslav. (Collection of documents and materials)*. Dnepropetrovsk: Obl. publishing house, 378 p. (rus.).

Konev A. M. (1989). *Red Guard in defense of October*. Moscow: Nauka, 336 p. (rus.).

Kulik Ivan Grigorievich (1935). Fund R-2177. Inventory 1. File 202. 121 fols. State Archives of Dnipropetrovsk region (SADR). (rus.).

Levchenko M. (1957). Bolsheviks of the Catherine Railway in 1917–1918. *Fighters for October tell. (Memoirs of participants in the struggle for Soviet power in the Ekaterinoslav region)*. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Regional Publishing House, P. 292–335 (ukr.).

Lobodaev V. M. (2010). *Revolutionary element. Free Cossack movement in Ukraine 1917–1918: Scientific publication*. Kyiv: Tempora, 672 p. (ukr.).

Makhno N. (1937). *Memories. Book 3. Ukrainian revolution (July–December 1918)*. Paris: Edition of the Committee N. Makhno, 184 p. (rus.).

Memories of G. V. Potapov about his participation in the struggle for the establishment of Soviet power in the Yekaterinoslav region in 1917–1919. Fund R-3493. Inventory 1. File 74. 5 fols. SADR (rus.).

Memories of N. M. Makarov-Nikitin about his participation in the civil war of 1918–1919. Fund R-4533. Inventory 1. File 1. 43 fols. SADR (rus.).

Memoirs of V. Trzhaskovsky about the revolutionary events in the village Kamensky in 1917. (1962). Fund R-3493. Inventory 1. File 24. 26 fols. SADR (rus.).

Nikitin-Makarov N. M. (1929). In the rear of Denikin. In *Annals of the revolution*. № 5–6 (38–39), P. 199–216 (rus.).

Okhromenko. (1921). Insurgent atamans. In *Svoboda*, July 26, P. 3 (ukr.).

Potapov M. I. (1957). Ekaterinoslav's Red Guard. In *Struggle for the Victory of Soviet Power in Ukraine. Collection of Memoirs of the Participants of the Great October Socialist Revolution*. Kyiv: State Political Publishing House USSR, P. 253–273 (ukr.).

Prokhorov M. (1957). In the ranks of the Red Guard. *Fighters for October tell. (Memoirs of participants in the struggle for Soviet power in the Ekaterinoslav region)*. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Regional Publishing House, P. 199–221 (ukr.).

Report of the Krivoy Rog district military conference on the conduct of an armistice with Ivanov's gang. (1921). Fund R-3225. Inventory 1. File 56. Fols 9–10 back. SADR (rus.).

Statute of the organization "Free Cossacks". (1917). Fund 566. Inventory 1 add. File 4. Fols 2–2 back. SADR (ukr.).

Stepovy Yu. (1947). *In the Kherson steppes*. Munich: Culture, 127 p. (ukr.).

Timoshchuk A. V. (1996). *Anarcho-communist formations N. Makhno (September 1917 – August 1921)*. Simferopol: Tavria, 190 p. (rus.).

Verstyuk V. F. comp. and Smoliy V. A. ed. (1996). *Ukrainian Central Rada: documents and materials: in 2 vols. Vol. 1.: March 4 – December 9, 1917*. Kyiv: Naukova Dumka, 587 p. (ukr.).

Zadorozhny M. V. *Memories of revolutionary events in Kryvbas and other places in 1905–1929*. Fund P-24. Inventory 2. File 27. 11 fols. SADR (rus.).

Zadunayskiy V. (2009). Organization and military activity of the Ukrainian insurgent formations (1917–1921). In *Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*. Issue 18. Lviv: I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine, P. 419–425 (ukr.).

Zaitsev S.

ORGANIZATION OF IRREGULAR COMBAT FORMATIONS OF KATERYNOSLAV REGION IN 1917–1921

In the article, based on archival materials, memoirs, periodicals and legislative documents, attempts to consider features of the military organization of Bolshevik, pro-Ukrainian and anarchist irregular combat formations, that operated in the Katerinoslav region during the Ukrainian Revolution of 1917–1921.

The study found that practice of division into structural units was actively used by the local insurgent and partisan formations and was an important element in building their forces. But this division was not the same and depended on a number of factors: the forms and methods of combat operations by a particular combat formation, its number and comprehensive providing, physical and geographical features of the area, number and state of weapons of the enemy, principles that guided the leading political forces for the combat formation.

The principles of organization of insurgent and partisan detachments are considered. Thus, the Bolshevik insurgent formations, represented by units of the Red Guard, were built on a decimal system. Headquarters were often created to lead several detachments. Bolsheviks partisan formations consisted of detachments. They could split into smaller units and combined into regiments or brigades. Pro-Ukrainian insurgent forces were represented by Free Cossack units. They, like the Red Guard units, were based on their structure of the decimal system, or were formed on the administrative-territorial principle. The partisan forces were detachments consisting of the main core and reserves. Atamans were at the head of the detachments. Anarchist formations were characterized by the unification of detachments of various numbers under the leadership of leaders. However, there were also attempts to build forces on the model of the regular army.

Keywords: organization of combat units, irregular combat formations, Katerinoslav region, Bolshevism, anarchism, pro-Ukrainian forces.

УДК 929:94(477+437)«1919-1921»

ТРУБА Р. І.

<https://orcid.org/0000-0003-4645-3825>

ПОЛЯНСЬКИЙ О. А.

<https://orcid.org/0000-0002-0379-7591>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.74-86>

МАРКІЯН ТЕРЛЕЦЬКИЙ: МІКРОІСТОРІЯ ТАБОРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НІМЕЦЬКОМУ ЯБЛОННОМУ (1919–1921)

У статті на прикладі педагога, історика, географа й громадського діяча Маркіяна Терлецького розглядається культурно-просвітницька діяльність у таборі інтернованих українців у Німецькому Яблонному. Проблеми інтернованих українців у Чехословаччині загалом добре висвітлені в історіографії, але постать М. Терлецького практично невідома не лише широкому читачькому загалу, а й фахівцям: історикам, педагогам, географам. Саме в цих галузях, а також в активній громадській діяльності, він відзначився насамперед. У статті висвітлюється лише кілька обмежених часовими рамками 1919–1921 рр. аспектів, що стосуються його культурно-просвітницької праці у таборі Німецького Яблонного.

Аналізується й робота у т.зв. «Просвітньому кружку» й «Стрілецькому університеті», де він читав лекції з історії та географії, звертається увага на їх тематику та кількість, показано участь у різноманітних культурних проєктах, що здійснювалися у таборі, висвітлено його роботу, як лектора та викладача, а також важливе для збереження історичної пам'яті праця зі збирання спогадів про польсько-українську війну 1918–1919 рр.

Окремо наголошується на роботі як члена редколегії таборового часопису «Український Стрілець». Вперше в історіографії проаналізовано ряд його дописів у даному виданні на історичну й політологічну тематику.

Таким чином, розглянувши діяльність М. Терлецького у Німецькому Яблонному, маємо підстави стверджувати, що його кількарічна багатопланова робота у таборі для інтернованих вояків УГА була спрямована, передусім, на піднесення їх культурного-освітнього рівня, а також на соціалізацію й професійну адаптацію після перебування у таборі.

Ключові слова: Маркіян Терлецький, табір Німецьке Яблонне, інтерновані, «Український Стрілець», лекції.

Постановка проблеми. Маркіян Терлецький належав до когорти тих невтомних трудівників на ниві педагогічної й громадської діяльності, які своєю жертвовою працею закладали міцний фундамент під будівлю майбутньої Української Держави. Це були діячі,

Труба Руслана Іванівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського.

Полянський Олег Арсенович, кандидат історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського.

© Труба Р. І., Полянський О. А., 2020

так би мовити «другого ешелону», але саме вони здійснювали величезну й розмаїту роботу «на місцях», яка дала вагомі результати в Галичині міжвоєнного періоду, перетворивши її у своєрідний епіцентр українського національного руху.

У боротьбі за державну незалежність, зокрема на західно-українських землях, важливу роль відіграла інтелігенція. В окремі періоди вона була різною за своїм соціальним походженням та професійною приналежністю. Так, на зміну «добі священників» прийшла «доба адвокатів», а згодом – істориків і військовиків. Серед них виділялися своїм чітким державницьким баченням гімназійні професори, які були активними учасниками культурно-освітніх, мистецьких, кооперативних товариств, а у період визвольних змагань першими стали на захист власної держави. Зазнавши поразки у війні з Польщею (1918–1919), частина роззброєних вояків Української Галицької Армії знайшла тимчасовий політичний притулок на території Чехословаччини та змушена була адаптуватися до нових життєвих реалій.

У цьому контексті постать М. Терлецького займає особливу нішу у творенні т.зв. культурно-освітнього простору таборового життя інтернованих українських вояків на теренах Чехословаччини у міжвоєнний період. Детальне вивчення його діяльності розкриває нові перспективи в оцінці культурно-освітньої роботи конкретних діячів та їх вплив на широкий таборовий загал в умовах вимушеної еміграції.

Історіографія проблеми. Потрібно зазначити, що донині немає жодної історичної розвідки, присвяченої постаті М. Терлецького. Щоправда, варто зауважити, що у дослідженнях, у яких порушуються проблеми інтернованих українців у Чехословаччині, прізвище М. Терлецького поодинокі згадується у працях С. Наріжного (*Наріжний, 1942*), В. Пришляка (*Пришляк, 1992*), М. Павленка (*Павленко, 1999 а*), І. Срібняка (*Срібняк, 2000*), О. Ямкової (*Ямкова, 2004*) та ін. А також у спогадах С. Годованого (*Годованій, 1931*), О. Залеського (*Залеський, 1976*) й М. Терлецького (*Терлецький, 1958*).

Мета дослідження – реконструювати діяльність Маркіяна Терлецького в період 1919-1921 рр., зокрема висвітлити його перебування у таборі для інтернованих вояків УГА в Німецькому Яблонному та дослідити різнопланову культурно-освітню працю. Систематизувати й проаналізувати виявлені у часописі «Український Стрілець» статті М. Терлецького.

Виклад основного матеріалу. М. Терлецький в роки національно-демократичної революції 1918–1919 рр. на західноукраїнських землях був хорунжим 8-ї Самбірської бригади Української Галицької Армії (УГА) артилерійської групи «Глибока», якою командував сотник Вільгельм Майнль (*Приватний архів Володимири Качмар (м. Львів):1*). На початку травневої 1919 р. операції поляків (наступ армії Галлера) ця артгрупа разом з куренями Гірської бригади була відрізана від головних сил III корпусу й змушена перейти чеський кордон (*Мацькевич, 1958: 196*). Тут їх роззброїли та відправили до табору інтернованих в Німецькому Яблонному. У ньому перебувала 4 тис. вояків УГА, в тому числі 400 старшин, 100 жінок і 120 дітей (*Павленко, 1999: 114*). Очевидці пишуть про прихильне ставлення Чехословаччини до інтернованих українців: «Інтерновані діставали повний військовий харч, а крім того, старшини і стрільці одержували платню...» (*Терлецький, 1958: 583*). Значна частина 1200–1800 осіб – це вихідці із Галичини, Поділля, Гуцульщини, де до війни займалися сільськогосподарськими роботами й часто були неписьменними (*Krotofil & Sribnyak, 2018: 59*).

Як зазначає Яким Ярема: «Пробоева горстка перших робітників рішила піти назустріч загальній духовій потребі якоїсь-то одної, об'єднуючої, культурно-будуючої праці посеред кількатисячної схвильованої громади стрільцтва, роззброєного та засудженого на мимовільний спочинок далеко від рідного бездоленого краю» (*Ярема, 1920:1*). Визначальними напрямками просвітньої діяльності в таборах мали бути: 1) освіта взагалі, тобто вивчення окремих предметів в організованих школах, курсах і проведення окремих викладів; 2) національно-політичне виховання (*Терлецький, 1919: 42*). Виходячи із цих реалій створення Просвітнього кружка 24 червня 1919 року стало нагальною необхідністю (*Ярема, 1920:3*).

З метою формування у стрільцтва високої патріотичної свідомості та піднесення культурно-освітнього рівня, за ініціативою отамана Дякова та підтримкою Просвітнього кружка, з першого вересня 1919 по перше травня 1920 рік у таборі діяв т.зв. «Стрілецький університет». Щоденні двогодинні виклади, регламентовані відповідним наказом, «мали доповнювати програму військових занять, зважаючи на особливу важність духовного вишколу в процесі творення новочасної армії» (*Ярема, 1920: 10*). Навчання мало на меті не лише ознайомити слухачів із провідними історичними постатями, історією, географією, а й спонукати до творення позитивного мікроклімату в непростих умовах чужини, коли кілька

тисяч осіб з різними моральними принципами, світосприйняттям, освітою та військовим вишколом волею обставин опинилися поза рідною землею. М. Терлецький читав для слухачів Стрілецького університету лекції з історії та географії (*Ярема, 1920: 13*), також провів цикл лекцій («Будова всесвіту», «Перші звірі і рослини», «Подорож по Швейцарії», «Рим»), візуалізованих за допомогою діапозитивів, або, як тоді їх називали, «світляних картин» (*Ярема, 1920: 16*):

За ініціативою очільників Просвітнього кружка, було проведено з 12 листопада по 10 грудня 1920 р. науково-популярні лекції для слухачів вечірнього Стрілецького університету, де М. Терлецький виголосив лекцію: «Погляд на всесвітню історію» (*З культурно-просвітнього життя бригади, 1920:15*). З 10 грудня 1920 по травень 1921 р. ним було прочитано лекції на розмаїті теми, зокрема: «Французька революція 1789»; «Основні відомости землепису», «Головні напрями історії XIX ст.», «Суспільні рухи XIX ст.», «Огляд подій» (*Український Стрелець, 28 лютого: 20; 31 марта: 20; 15 травня: 3*).

Оскільки одним з пріоритетних завдань відділу було проведення культурно-просвітньої роботи серед інтернованих, М. Терлецький безпосередньо брав активну участь у національно-просвітницькій та викладацькій роботі. Зокрема, працював на курсах вищої освіти для стрільців і підстаршин, що тривали з 27 грудня 1919 р. по 30 квітня 1920 р. Українська дипломатична місія в Празі виділила на потреби навчання 3000 чеських крон, з них – 2288, 36 крон покрило витрати на навчання (опалення, освітлення, книги тощо). Навчальна програма була «модерна по змісту, складена на зразок зар. европ. людських університетів, обіймала усі ті галузи знання, що є необхідні для кожного освіченого громадянина, беручи теж і сам національно-виховуючий напрямок учення на увагу» (*Курс вищої освіти: 13*). Викладачами курсу були: Я. Ярема, С. Ріпецький, К. Коберський, Б. Чабак, Мацейович, Дучимінський та інші. Вони забезпечували навчання таких дисциплін: українська мова і письмо, геометрія та арифметика, фізика, хімія, біологія рослин і тварин, гігієна, історія суспільних поглядів і рухів, політично-державний лад у світі, історія України та ін. Зокрема, М. Терлецький прочитав 78 лекцій з всесвітньої історії та географії, з 435 загалом (*Курс вищої освіти: 13*). 86 слухачів отримали свідоцтва про закінчення курсу, серед них – 85 вихідців із Галичини та 1 – з Чернігівщини.

На зборах Драгоманівського кружка, який теж функціонував у таборі, М. Терлецький виголосив лекцію «Ідея державности в житті українського народу» (*З культурно-просвітнього життя бригади: 16*).

Під час урочистого святкування другої річниці Злуки він виступав з промовою, у якій «приступно і цікаво пояснив присутнім ідею єдності українських земель в усіх уважніших фазах історичного розвитку, починаючи від Володимира Великого. Підчеркнувши як слід оту духову роллю, яку відіграла Велика Україна в історії національного відродження Галичини. Ідея єдності мусить перемагати, бо поки вона не здійснена, народ не може почуватися цілим та дужим і так довго його організм знаходитись буде у певному стані духовного і тілесного Каліцтва і він не спочине поки його не позбудеться» (*З життя в таборі: 19*).

Керівництво табору в Німецькому Яблонному розуміло вагу усної історії у дослідженні та відтворенні важливих сторінок минулого. Тому спеціальна інструкція, видана Просвітнім Кружком, зобов'язувала старшин та стрільців занотовувати спогади про участь у військових битвах 1918-1919 і відповідно формувати архів. У функціональні обов'язки М. Терлецького власне входив збір спогадів учасників польсько-української війни (1918–1919). Результатом цієї роботи стало опублікування у часописі «Голос Табору» «Споминів», які є своєрідним історичним нарисом бойового шляху УГА під командуванням генерала О. Грекова. Варто підкреслити, що зібраний матеріал був ілюстрований картосхемами авторства М. Терлецького (*Спомини (май–червень 1919 р. в Галичині): 9-16*).

У таборі М. Терлецький працював у Просвітньому відділі, а у лютому 1921 року його обрали секретарем цього відділу. Коло діяльності М. Терлецького було доволі широким, зокрема, він був референтом шкіл, бібліотек, курсів, співробітником і скарбником «Українського Стрільця», входив також до складу редакційної колегії таборового видання «Український Стрілець» (*Звіт з діяльності Просвітнього кружка: 1, 3*). Часопис «Український Стрілець», який виходив з грудня 1920 до вересня 1921 років, мав «бути гуртучим і освідомлюючим ідейним органом для всіх останків колишньої української збройної сили, розкинутих в межах Чехо-Словаччини» (*Український Стрілець, 15 січня: 10*). На його шпальтах М. Терлецький опублікував ряд дописів під криптонімами Т. та М. Т-кий. Привертає увагу невелика стаття «На Великій Україні».

Автор аналізує ситуацію, що склалася на тій частині українських земель, що були окуповані більшовиками. В центрі його уваги численні селянські повстання, викликані тим, що: «червоні московські наїзники поводяться на Україні не як в краю братнього народа... , але як на завойованій землі» (*М. Т-кий, 1921, 15 січня: 9*). Він пише, що більшовики прийшли в Україну з метою використання її природних багатств та експлуатації людського потенціалу. Користуючись необмеженою владою, вони правлять Україною, як за царських часів. Всі національно свідомі українці не допускаються до влади, а навпаки – зазнають репресій. Тому комуністичні ідеї й радянський спосіб правління, на його думку: «не можуть знайти відгону серед українського загалу», зокрема серед селян. «Через три роки революції, – підкреслює М. Терлецький, – народ надто прозрів і зрозумів, що ніяк йому зречись свого українського імени і піддатись чужинцям, що ніяк дозволити чужому стати господарем в його хаті» (*М. Т-кий, 1921, 15 січня: 10*).

До становища українських земель під більшовицькою окупацією М. Терлецький повертається в іншій статті – «З останніх днів» (*Т., 1921, 15 квітня: 1-3*). Він акцентує увагу на масовому повстанському русі весною 1921 р. Якщо у попередньому матеріалі називалися прізвища 25 ватажків селянських повстанських загонів, то в останній публікації автор локалізує територію, охоплену повстаннями: Київщина, Волинь, Поділля, Катеринославщина, Полтавщина, Чернігівщина, Херсонщина. Роблячи стислий історико-політологічний аналіз ситуації, М. Терлецький наголошує на брутальних ревізіціях, здійснюваних «російськими комісарами та чрезвычайниками»: «Не допускають народ до правління, нищать всякі партії, що обстоюють самостійність України і т.п. Село всюди одноцільно українське, відповідає на це оружним повстанням, бо через роки революції свідомість і самоповага народу сильно зросли. Він бореться не лише в обороні свого майна, але й за право самому радити на своїй землі» (*Т., 1921, 15 квітня: 1-2*).

Але, звичайно, найчастіше в полі його зору є Галичина, її правовий і державний статус, а також українсько-польські взаємини. У рубриці «З останніх днів» він розглядає міжнародну ситуацію в Європі після закінчення Першої світової війни, політику щодо Галичини Найвищої Ради Антанти й польські домагання на цей край.

Так у політичному огляді «3 останніх днів» М. Терлецький не оминув проблему розколу Всеукраїнської Національної Ради (ВНРади) та Ради Республіки, причиною якого стало підписання членами Президії та Виконавчого комітету ВНРади О. Грековим, О. Макаренком й О. Андрієвським 24 березня 1921 р. декларації, що підтверджувала умови Варшавського договору, а питання Східної Галичини розглядалося як внутрішньо польське (*Соляр, 2010*). Автор з жалем пише, що «...інтриги кількох одиниць зуміли розбити цілу ВНР, – і підкреслює – А таж Рада представляла всеукр. зєдинений фронт. Це ж мала бути представництво, що перед Європою мало виказати наші одноцільні змагання!» (*Т., 1921, 15 травня: 1-2*).

У іншому огляді звертається увага на те, що Польща намагається ставити Антанту перед доконаними фактами, порушуючи Версальський договір. Поляки, з іронією пише він: «повинні шанувати версальський договір, бо не поляки самі, а англійські, італійські, американські і французькі вояки виборювали полякам волю. Поляки повинні шанувати та цілувати кожду крапку й букву версальського договору» (*Т., 1921, 31 травня: 3*). Маючи на увазі окупацію Польщею Галичини, він наголошує, що теперішні її кордони «основуються на чужій (тобто українській – Р.Т., О.П.) кривді» (*Т., 1921, 31 травня: 3*).

На підтвердження українського характеру Східної Галичини й безпідставності польських претензій на неї, М. Терлецький в одному з номерів «Українського Стрільця» публікує власноруч створену картосхему, на якій зображено т.зв. лінію Керзона, а також українські землі, загарбані Польщею, із цікавими статистичними даними щодо чисельності в Галичині, Волині, Холмщині й Берестейщині українців, поляків та євреїв (*Польська грабіж: 5*).

Небезінтересні асоціації із сучасністю викликають рядки із статті М. Терлецького «Сучасна хвиля», в якій аналізуючи міжнародну ситуацію в Європі автор вдало зауважує: «...війна ніби скінчена й Європа хоче конче спокою, але не вирішені досі справи на Сході тривожать її...». А далі із сарказмом підкреслює: «Та ще й розбрикалось антантсько-німецьке байстря Польща – бо ж обі сторони в часі війни виростили й плекали його» (*Т., 1921, 15 червня: 1*). Щодо статусу Галичини, автор категоричний: «Світ

мусить раз-у-раз чути, що ми не годимося з польським пануванням, що Галичина це вибуховий вулкан, який не дасть Європі так бажаного нею спокою, якщо не вирішиться справедливо її доля» (Т., 1921, 15 червня: 1).

Перебування інтернованих українських вояків у таборах М. Терлецький розглядає в контексті подальшої долі Галичини: «Наш побут за границями Галичини є справді протестом, що ми не погоджуємось з польською окупацією» (Т., 1921, 15 червня: 1).

Допис М. Терлецького «Трьохсоті Чеська річниця», опублікований на сторінках «Українського Стрільця», приурочений трьохсотим роковинам від смерті 21 червня 1621 року 27 учасників Ставівської непокори проти династії Габсбургів (Т., 1921, 30 червня: 1).

На сторінках останнього номера «Українського Стрільця» привертає увагу розлогий матеріал М. Терлецького «Загальний погляд на життя бригади в таборі», який є унікальним джерелом для вивчення історії табору інтернованих українців у Німецькому Яблонному. Автор, як безпосередній учасник, детально і дуже емоційно описує передумови і сам організаційний процес творення табору для інтернованих військовиків УГА в Німецькому Яблонному. Він звертає увагу на політичні настрої та психоемоційний стан вояків, пов'язаний із невирішеністю українського питання на міжнародній арені.

М. Терлецький чітко виділяє основні аспекти, особливості й відмінності розмаїтих напрямів діяльності у таборі впродовж усього часу його функціонування, зміни у ньому через ротацію керівництва. Він звертає увагу на розбіжності між старшиною і рядовими військовиками. «Менш одноцільним і ідейно менш вартним показався старшинський збір, – зазначаючи при цьому, – значна частина опинившись в розмірно добрих матеріяльних умовах, маючи можливість жити в містечку зажила собі спокійно, нічим не інтересуючися. Інша ...відчулилася від життя в бригаді і мріяла лише про захоплення років і іспитів, мало інтересуючися загальними справами». Пише про «духовий застій значної частини, який викликав пошесть т. зв. «баракізіс» пошесть сплетень, взаємного недовіря, особистих амбіцій, ображених великостей, діточого політиканства і т. ін.» (Терлецький, 1921, серпень-вересень: 20).

Варто зазначити, що у спогадах М. Терлецького «Табір інтернованих в Німецькім Ябліннім в Чехо-Словаччині» (Терлецький, 1958), які побачили світ у 1958 році, цих розбіжностей між різними

категоріями інтернованих уже немає, відповідно акцент зроблено передовсім на різноманітних формах та методах культурно-просвітницької роботи з стрілецькою громадою в умовах табору.

Слід також зауважити, що більшість дослідників цієї теми використовують як джерело лише спогади М. Терлецького 1958 року. В той час, як стаття цього ж автора ще з 1921 р., тобто написана, так-би мовити, по «гарячих слідах», з багатьма нюансами і деталями, що інколи порушують ідилічну картину взаємин між інтернованими, практично не згадується в роботах з цієї проблеми.

Певна нормалізація чехословацько-польських стосунків, пов'язана з вирішенням Конференцією послів у липні 1920 р. Територіальних чехословацько-польських суперечок, вплинула на ставлення уряду Т. Масарика до інтернованих галичан. Намагаючись не афішувати надані їм привілеї, які не можна було приховати від місцевого населення, а відтак, і від поляків, уряд Т. Масарика вирішив перевести мешканців табору з Німецького Яблонного та Ліберець до Йозефова (у стару австрійську фортецю) (*Павленко, 1999: 118*). Тож, М. Терлецький «з липня 1921 року, у зв'язку із ліквідацією табору у Німецькому Яблонному, переведений на короткий час до табору у Йозефові» (*Приватний архів: 1*).

Висновки. Таким чином, проаналізувавши діяльність М. Терлецького у Німецькому Яблонному, маємо підстави стверджувати, що його кількарічна багатопланова робота у таборі для інтернованих вояків УГА була спрямована, передусім, на піднесення їх культурного-освітнього рівня, а також на соціалізацію й професійну адаптацію після перебування у таборі.

Використані посилання

Годований С. (1931). Освітня справа в таборах для українських інтернованих в Дайч-Габлю. *Літопис Червоної Калини*. Вип 1. С. 18-19.

Залеський О. (1976). Українська бригада в Німецькім Яблінні у ЧСР. *Вісті комбатанта*. Вип. 1. С. 38-51.

Звіт з діяльності Просвітного кружка (1920). *Український Стрелець*. Серпень-вересень. Німецьке Яблонне. С. 1-3.

З життя в таборі (1921). *Український Стрелець*. 15 січень. Німецьке Яблонне. С. 19-20.

З культурно-просвітнього життя бригади (1920). *Український Стрелець*. 15 грудень. Німецьке Яблонне. С. 15-16.

Krotofil M., Sribnyak I. (2018). Activity of schools and educational courses for soldiers of the Ukrainian Galician Army interned in Czechoslovakia as a form of their socialization

(1919-1920). *Схід*. Вип. 6. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2018_6_11 [Дата звернення 4 липня 2020].

Курс вищої освіти (1920). *Голос табору*. 19 травня. Німецьке Яблонне. С 13-14.

Мацькевич С. (1958). Артилерійська група «Глибока». *Українська Галицька армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях в 1918–1920 рр. (Матеріали до історії)*. Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка. С. 196.

Наріжний С. (1942). Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Част.1. Прага. С. 53-70.

Павленко М. (1999). Перебування угруповань Української галицької армії на території Чехословаччини (1919-1923 рр.). *Український історичний журнал*, Вип. 2. С. 114.

Павленко М. (1999 а). Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.). Київ: Інститут історії України. С. 160.

Польська грабіж (1921). *Український Стрілець*. 15 марта. Німецьке Яблонне, С. 5.

Пришляк В. (1992). Історико-просвітницька діяльність інтернованих стрільців УГА в Чехословаччині. Українська еміграція: історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади. Львів. С. 301–308.

Приватний архів Володимира Качмара (м. Львів). Терлецький Маркіян. Спомини. 2 арк.

Соляр І. (2010). Ідея консолідації національних сил у діяльності Всеукраїнської Національної Ради і Ради Республіки в 1921 р. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Випуск 17. С. 25-30.

Спомини (май–червень 1919 р. в Галичині) (1920). *Голос Табору*. 15 серпень. Німецьке Яблонне. С. 9-16.

Срібняк І. (2000). Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924 рр.). Київ. 323 с.

Терлецький М. [М. Т–кий]. (1921). На Великій Україні. *Український Стрілець*. 15 січень. Німецьке Яблонне. С. 9-10.

Т. [Терлецький Маркіян]. (1921). Сучасна хвиля. *Український Стрілець*. 15 червень. Німецьке Яблонне. С. 1-2.

Терлецький, М. (1958). Табір інтернованих в Німецькiм Яблоннiм в Чехo-Словаччинi. *Українська Галицька армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях в 1918–1920 рр. (Матеріали до історії)*. Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка. С 582–588.

Трьохсота Чеська річниця (1921). *Український Стрілець*. 30 червень. Німецьке Яблонне. С. 1.

Терлецький, Маркіян (1921). Загальний погляд на життя бригади в таборі. *Український Стрілець*. Серпень-вересень. Німецьке Яблонне. С. 17-21.

Т. [Терлецький Маркіян]. (1921). З останніх днів. *Український Стрілець*. 15 квітень. Німецьке Яблонне. С. 1-3.

Т. [Терлецький Маркіян]. (1921). З останніх днів. *Український Стрілець*. 15 травень. Німецьке Яблонне. С. 1-2.

Т. [Терлецький Маркіян]. (1921). З останніх днів. *Український Стрілець*. 31 травень. Німецьке Яблонне. С. 3.

Терлецький О. (1919). Українці в Німеччині 1915-1918. *Історія української громади в Рауштамі*. Т. 1. Київ; Ляйпціг: Українська накладня. 260 с.

Український Стрілець. (1921). Німецьке Яблонне.

Ярема Я. (1920). Україна в таборі. Огляд культурно-просвітницької діяльності від червня 1919 р. до червня 1920 р. в таборі Української Бригади. (Німецьке Яблонне). Німецьке Яблонне: Просвітній Кружок.

Ямкова О. (2004). Культурно-просвітницька діяльність та національно-патріотичне виховання у таборах інтернованих українців у Чехословаччині. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. Вип. 74-76. С. 56-59.

References

Archive (private) Volodymyr Kachmar (Lviv). *Markiiian Terletsnyi (Memories)*. 2 p. [in Ukrainian].

Hodovanyi S. (1931). Educational work in camps for interned Ukrainians in Deutsch Gabel. *Litopys Chervonoï Kalyny*. No 1. pp. 18-19. [in Ukrainian].

Krotofil M., Sribnyak I. (2018). Activity of schools and educational courses for soldiers of the Ukrainian Galician Army interned in Czechoslovakia as a form of their socialization (1919-1920). *Skhid*. No 6. pp. 58-62. [in English].

Higher education course (1920). *Voice of the camp*. 19 May. Německé Jablonné. Pp. 13-14. [in Ukrainian].

Matskevych S. (1958). Artillery Group «Hlyboka». *Ukrainian Galician Army. On the 40th anniversary of its participation in the liberation struggle v 1918–1920 rr. (Materials for history)*. Winnipeg: D. Mykytiuk Publication house. P. 196. [in Ukrainian].

Narizhnyi S. (1942). *Ukrainian emigration. Cultural work of Ukrainian emigration between the two World Wars. Prague*. pp. 53-70. [in Ukrainian].

Pavlenko M. (1999). The presence of factions of the Ukrainian Galician Army on the territory of Czechoslovakia (1919–1923). *Ukrainian Historical Magazine*. No. 2. P. 114. [in Ukrainian].

Pavlenko M. (1999 a). *Ukrainian prisoners of war and internees in the camps of Poland, Czechoslovakia and Romania: the attitude of the government and conditions of stay (1919-1924)*. Kyiv. P. 160. [in Ukrainian].

Polish robbery (1921). *Ukrainskyi Strilets*. 15 March. Německé Jablonné. P. 5. [in Ukrainian].

Pryshliak V. (1992). The historical-educational activity of the interned riflemen of UGA in Czechoslovakia. *Ukrainian emigration. History and modernity: materials international science conference dedicated 100th anniversary of Ukrainian emigration to Canada*. Lviv, 1992. pp. 301-308. [in Ukrainian].

Soliar I. (2010). Idea of consolidating national forces in the activity of All-Ukrainian national Soviet and Soviet of Republic in 1921. *Bulletin of the Precarpathian University. History*. No 17. pp. 25-30. [in Ukrainian].

Memories (May-June 1919 in Galicia) (1920). *Voice of the Camp*. 15 August. Německé Jablonné. pp. 9-16. [in Ukrainian].

Sribniak I. (2000). *Ukrainians Abroad. Captive and Interned Ukrainian Soldiers in Central and Southeastern Europe: status, organization, cultural and educational activities (1919–1924)*. Kyiv. 323 p. [in Ukrainian].

Terletskyi M. [M. T–kyi]. (1921). In The Dnieper Ukraine. *Ukrainian Rifleman*. 15 January. Německé Jablonné. pp. 9-10. [in Ukrainian].

T. [Terletskyi Markiiian]. (1921). Contemporary wave. *Ukrainian Rifleman*. 15 June. Německé Jablonné. pp. 1-2. [in Ukrainian].

Terletskyi, M. (1958). Camp of the interned in Německé Jablonné. *Ukrainian Galician Army. On the 40th anniversary of its participation in the liberation struggle v 1918–1920 rr. (Materials for history)*. Winnipeg: D. Mykytiuk Publication house. pp. 582–588. [in Ukrainian].

T. [Terletskyi Markiiian]. (1921). 300th Anniversary of the Bohemian Revolt. *Ukrainskyi Strilets*. 30 June. Německé Jablonné. P. 1. [in Ukrainian].

Terletskyi, M. (1921). General view on the brigade life in the camp. *Ukrainian Rifleman*. August–September. Německé Jablonné. pp. 17-21. [in Ukrainian].

T. [Terletskyi Markiiian]. (1921). In recent days. *Ukrainian Rifleman*. 15 April. Německé Jablonné. pp. 1-3. [in Ukrainian].

T. [Terletskyi Markiiian]. (1921). In recent days. *Ukrainian Rifleman*. 15 May. Německé Jablonné. pp. 1-2. [in Ukrainian].

T. [Terletskyi Markiiian]. (1921). In recent days. *Ukrainian Rifleman*. 31 May. Německé Jablonné. p. 3. [in Ukrainian].

Terletskyi O. (1919). *History of the Ukrainian Community in Rastatt 1915–1918*. T. 1. Kyiv; Leipzig. [in Ukrainian].

Yamkova O. (2004). Cultural and educational activities and national-patriotic education in the camps of interned Ukrainians in Czechoslovakia. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History series*. Vol. 74-76. pp. 56-59. [in Ukrainian].

Yarema Ya. (1920). *Ukraine in the Camp. An Overview of the Cultural and Educational Activities from June 1919 to June 1920 in the camp of Ukrainian Brigade (Jablonné v Podještědí)*. Německé Jablonné: Prosvitnii Kruzhok. [in Ukrainian].

Zaleskyi O. (1976). Ukrainian Brigade in the German Jablonny in Czechoslovakia. *Visti kombatanta*. No 1. pp. 38-51. [in Ukrainian].

Report on the Activities of Prosvita Society (1920). *Ukrainskyi Strilets*. August–September. Německé Jablonné. pp. 1-3. [in Ukrainian].

From the Cultural and Educational Life of the Brigade (1920). *Ukrainskyi Strilets*. 15 December. Německé Jablonné. pp. 15-16. [in Ukrainian].

Life in the Camp (1921). *Ukrainskyi Strilets*. 15 January. Německé Jablonné. pp. 19-20 [in Ukrainian].

Truba R., Polianskyi O.

MARKIYAN TERLETSKYI: MICROHISTORY OF CAMP ACTIVITIES AT NĚMECKÉ JABLONNÉ (1919-1921)

The article analyzes cultural and educational activities at Německé Jablonné camp for interned Ukrainians using the example of educator, historian, geographer and public figure Markiyian Terletskyi. The problems of interned Ukrainians in Czechoslovakia have been widely discussed in historiography, yet the personality of M. Terletskyi is little known not only to average readers but also to professional historians, educators and geographers. It is history, education, geography and social

activism that he is primarily known for. The article highlights only a few aspects of his cultural and educational activities at Německé Jablonné camp, limited by the time span of 1919-1921.

The paper analyzes M. Terletskyi's work in so-called Prosvitniy Kruzhok (Educational Circle) and Striletskyi Universytet (Riflemen University) where he delivered lectures on history and geography, focusing on topics and the number of lectures delivered; discusses his participation in various cultural projects which took place at the camp; highlights his work as a lecturer and teacher as well as his activities on collecting memories about the Polish-Ukrainian war of 1918-1919, which are important for preserving historical memory.

Particular attention is paid to his work on the editorial board of *Ukrayinskyi Strilets (Ukrainian Rifleman)* camp journal. Papers on history and political science that he contributed to this publication have been analyzed for the first time in historiography.

Thus, a closer look at the activities of M. Terletskyi at Německé Jablonné gives ground to believe that the several years of his manifold work at the camp for interned UHA soldiers were primarily aimed at enhancing their cultural and educational background as well as socialization and professional adaptation after spending time at the camp.

Keywords: Markiyan Terletskyi, Německé Jablonné camp, internees, Ukrayinskyi Strilets (Ukrainian Rifleman), lectures.

75-РІЧЧЯ ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

УДК 94(477+438) «1945/1947»

ЗІНКЕВИЧ Р.Д.

<https://orcid.org/0000-0002-0780-0508>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.87-102>

ДІЯЛЬНІСТЬ І ТАКТИКА УПА НА ЗАКЕРЗОННІ

У статті з'ясовано коло питань, пов'язаних із обставинами, умовами та особливостями діяльності УПА на Закерзонні у Другій світовій війні та у післявоєнний період. Досліджено діяльність і тактику УПА, її роль у захисті українського населення на даній території від збройних формувань польського комуністичного режиму та військ НКВД. Показано основні завдання, які були поставлені перед вояками УПА та ОУН на Закерзонні. Висвітлено причини проведення акції «Вісла» польським комуністичним режимом і як це вплинуло на долю українського місцевого населення та на подальшу діяльність УПА. Досліджено та проаналізовано факти бойових зіткнень між вояками УПА та польськими комуністичними військовими формуваннями (в основному міліція та збройні сили новоствореної Польської держави) та причину їх виникнення. Проаналізовано роль військ НКВД на даній території у боротьбі проти визвольного українського національного руху та у виселенні українського населення з цієї території. Показано причини припинення боротьби УПА на Закерзонні.

Ключові слова: УПА, Закерзоння, VI Воєнна округа УПА «Сян», Тактичний Відтинки, курінь, сотня, акція «Вісла».

Постановка проблеми та її актуальність. Окремою сторінкою історії УПА є її боротьба на так званому Закерзонні. Основним завданням повстанців було захищати українське населення від польських військових формувань та не допустити виселення української людності з своїх прадідівських територій.

Закерзоння – це назва тієї частини української етнічної території, яка внаслідок рішення Ялтинської конференції в лютому 1945 р. й встановлення нового польсько-радянського кордону опинилася на захід від лінії Керзона, ставши частиною відновленої Польської держави. До складу її території увійшли Лемківщина, Надсяння, Холмщини і Підляшшя.

Термін «Закерзоння» виник у міжвоєнний час від імені англійського політика Н.Г. Керзона (1859–1925), який 11 липня 1920 р. на конференції у Спа виступив з пропозицією укласти перемир'я у

Зінкевич Роман Дмитрович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів.

© Зінкевич Р., 2020

польсько-більшовицькій війні. Він запропонував розмежувати сторони, що воювали, вздовж лінії Гродно, Ялівка, Немирів, Брест, Дорогуськ, Устилуг, на схід від Грубешева, через Красилів, на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат. Автор стверджував, що саме там мав проходити східний кордон Польщі. Відтак проект відпав, переговори було перервано, а 18 березня 1921 р. у Ризі було підписано мирний договір, який санкціонував приєднання до Польщі українських та білоруських теренів, які з 1919 р. були зайняті польськими військами.

Незважаючи на віддаленість від головних центрів політичного, культурного та релігійного життя Галичини і Волині, на Закерзонні навіть після встановлення нового кордону надалі існували відповідні умови, що сприяли розвиткові національного і культурного життя корінного українського населення. Українці на землях Закерзоння не були зайшлою людністю. Своєю реальною Вітчизною вони вважали від поколінь батьківські землі, Вони усвідомлювали їх як українську територію (*Misilo, 1993:11*). У 20–30-х роках ХХ століття ці терени зазнали значного піднесення української національної свідомості. За кілька років перед спалахом німецько-радянської війни її мешканці були вже охоплені сильними впливами ОУН (*Литонис УПА, 2001:7*). У час Другої світової війни її структури стихійно розгорнулися і зміцніли, включно із творенням відділів Української національної самооборони, яка прийняла на себе завдання охорони українського населення від репресій німецької окупаційної адміністрації та польського підпілля.

Внаслідок рішень Ялтинської конференції територія Закерзоння (Лемківщина, Надсяння, Холмщина та Підляшшя) залишилася в складі новоствореної Польської держави. УПА вважала цю територію споконвічно етнічно українською, тому виступила на захист місцевого українського населення.

Насамперед, в даній статті автор хоче зупинитися на діяльності та тактиці загонів УПА, які знищували переселенські комісії, чинили опір польським комуністичним військовим формуванням, загонам НКВД, що сприяли переселенню та боролися проти УПА.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Працюючи над матеріалами для дослідження з'ясовано, що комплексного вивчення обраної теми українськими та польськими науковцями ще повністю не проведено. Відтворюючи загальну характеристику подій на Закерзонні в даний період, можна помітити багато суперечностей

пов'язаних з ідеологічною позицією авторів та політичною ситуацією в період їх написання а також у їх ставленні до подій що відбувалися на території Закерзоння у роки Другої світової війни та післявоєнний період. На увагу заслуговують праці українських істориків Ю. Шаповала (про діяльність ОУН та УПА на терені Польщі) (2000), Ю. Киричука (Історія УПА) (1991), П. Мірчука (про Українську Повстанську Армію) (2011), Б. Якимовича (про Збойні Сили України) (1995), Р. Зінкевича (діяльність куреня «Залізняка» на Закерзонні) (1997), К. Бондаренка, Ю. Киричука (про політичні контакти УПА та АК на Закерзонні) (2002), В. В'ятровича (спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни) (2003). Серед польських дослідників можна виділити роботи М. Самборського (про діяльність УПА на Перемишльщині та Бещадах) (2008), О. Плеченя (про спогади вояка УПА) (1991), А. Запаловського (боротьба Війська Польського проти УПА) (2016), А. Щесняка та В. Шоти (про діяльність ОУН та УПА на Закерзонні) (2013), Г. Мотикі (1999) (про відносини між АК та УПА).

Мета та завдання дослідження. Опіраючись на стан наукової розробки пропонованої проблеми розглянемо діяльність і тактику УПА на Закерзонні у роки Другої світової війни та післявоєнний період. Ставлення українського населення до українських військових формувань. Роль УПА у захисті українського населення від терору і насилля польського комуністичного режиму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Весною 1944 р. Командування УПА для захисту українського населення направило на Закерзоння свої загони. У квітні 1944 р. на Холмщину з Волині прибуло 2 курені із загону Острожського та сотня «Вовки», яку очолював Ягода-Черняк. На Надсяння із Карпат з куреня «Сіроманці» прибула сотня УПА під командуванням Яструба. Головним завданням членів УПА була організація з місцевого українського населення кущових відділів самооборони (КВС). Також восени цього ж року на Закерзоння прийшов сотенний Громенко з 32-а стрільцями. Їх було розподілено по певних місцевостях, і з місцевої молоді бійці почали організовувати самооборону (*Хрін, 1953:90-91*).

У жовтні 1944 р. на Лемківщину приходить курінь УПА на чолі з Реном (В. Мізерський), а також підрозділи, очолювані Бродичем (Р. Гробельський), Хроном (С. Стебельський), Бурлакою (В. Щигельський). Навесні 1945 р. на Холмщину приходять сотні УПА, на

чолі яких стояли сотенні Штиль, Куліш, Ворона, Думський. В цей самий час на Надсяння з Прикарпаття приходять 11 сотень УПА та 3 відділи воєнної округи (ВО) «Маківка» (*Виговський, Кучер, 1994:98*).

До моменту встановлення польського східного кордону у липні 1944 р. сітка ОУН на західних окраїнах українських земель не виділялася із загальної структури українського підпілля. Однак у лютому 1945 р. після зимового наступу Червоної Армії кордон фактично уже існував: прикордонні застави, засіки з колючого дроту, численні гарнізони прикордонних військ НКВД – все це не дозволяло вільному переходу відділів УПА, ускладнювало організаційні зв'язки. У цій ситуації виникла необхідність виділити для Закерзоння окреме місце у структурах підпілля, забезпечувати можливість його самостійної діяльності на цій території.

Реорганізація підпільних структур відбулася в кілька етапів і закінчилася наприкінці 1945 р. У результаті здійснених змін на українських землях Закерзоння було створено окремий Крайовий провід ОУН, який очолив Ярослав Старух («Стяг»). Територію Закерзоння поділено на три округи ОУН, відтак на надрайони і райони.

Змінено також організацію збройних сил Закерзоння. Досі на Томашівщині й Перемишльщині діяли сотні УПА, підпорядковані команді військових округів «Буг» та «Маківка», що входили до складу УПА-Захід. На Грубешівщині оперували сотні військової округи «Турів» з УПА «Північ». Протягом 1945 р. ці сотні повернулися на Україну. Натомість почалося започатковане вже раніше творення закерзонських сотень та куренів, головним чином, з місцевого населення (*Pleczeń, 1991:36,43*). Також до УПА вступили колишні вояки Дивізії «Галичина», що вже мали хороший військовий вишкіл, та українські поліцаї. Тільки з відділів поліції до УПА перейшли з с. Бірча – 60 осіб, з с. Риботичі – 20, с. Кужмині і с. Войткова – 30, с. Крошцінку – 30 і с. Медики – 30 поліцаїв (*Samborski, 2008:205*). Також лави поповнили члени Української Самооборони. До кінця 1945 р. побудовано основи військових сил Закерзоння, що в загальних структурах українського підпілля дістало визначення VI Воєнної округи УПА «Сян», підпорядкованої командуванню УПА-Захід. Організаційно VI ВО «Сян» ділилися на три військові тактичні відтинки: «Лемко», «Бастіон», «Данилів» (*Гук, 1994:8-9*). У їхньому складі діяли 4 курені: «Рена»,

«Коника-Байди», «Месники», «Прірви-Беркута». До 26 Тактичного Відтинку «Лемко» входили курені Лемківський «Рена» і Перемишльський «Коника-Байди», до 27 Тактичного Відтинку – курінь «Месники» і до 28 Тактичного Відтинку курінь «Прірви-Беркута», кожен з яких формувався з чотирьох сотень. Це приблизно 1500 вояків, підстаршин і старшин. В курінь Лемківський «Рена» входили сотні «Біра», «Бродича», «Хріна», «Стаха», в курінь Перемишльський «Коника-Байди» – сотні «Бурлаки», «Громенка», «Крилача», «Ластівки», в курінь «Месники» – сотні «Месники-1», «Месники-2», «Месники-3», «Месники-4» і в курінь «Прірви-Беркута» – сотні «Чавса», «Давида», «Дуди», «Яра» (Зінкевич, 1997:7-8).

Якщо взяти структуру УПА, то чоти, як і сотні, мали в основному назви псевдонімів своїх командирів. Командир першої чоти був заступником командира сотні. В склад сотні входили санітарна секція, політично-виховничий відділ, командир сотні, тайний резидент СБ-ОУН, також Польова Жандармерія, яка мала власну розвідку. Очолював тактичний відтинок (ТВ) 27 «Бастіон» Іван Шпонтак (псевдо «Залізник»), ТВ 28 «Данилів» – Євген Штендера (псевдо «Прірва»). ТВ 26 «Лемко» склався з двох куренів. Першим, що називали Перемишльським, керував Михайло Гальо (псевдо «Коник»), а другим Лемківським – Мартин-Василь Мізерний («Рен») (Zapałowski, 2016:52).

Кожен відділ УПА, від найнижчого до найвищого, був тісно пов'язаний з відповідними клітинами ОУН. Лише члени ОУН займали керівні посади в УПА. Тісний зв'язок між УПА та ОУН також відбувся в економічному, безпековому та організаційно-мобілізаційному апараті (Szczęśniak, Szota, 2013: 159). Поряд з УПА створено окремі структури Служби безпеки ОУН, а також цивільної мережі ОУН. Командиром УПА VI ВО «Сян» призначено підполковника Мирослава Онишкевича («Ореста») (Zapałowski, 2016:34), а Служби безпеки – Петра Федоріва («Дальнич») (Гук, 1994:8-9). Серед найбільш відомих керівників підрозділів УПА були М. Савченко («П. Миколенко», «Байда»), В. Шишканинець («Бір»), С. Стебельський («Хрін»), Я. Коцьолка («Крилач»), М. Дуда («Громенко»), Р. Грубельський («Бродич»), В. Щигельський («Бурлака») (Шаповал, 2000:13). У рамках такої організаційної структури українське підпілля на Закерзонні проіснувало до літа 1947 р., аж до його ліквідації під час акції «Вісла».

У 1945 році в цілому ВО «Сян» було не більше 10 старшин УПА. Тому керівництво округу здебільшого покладалося на унтер-офіцерів. Щоб покращити підготовку керівного складу УПА навесні 1945 р. ВО «Сян» організувало школу для підготовки під-офіцерів у лісах біля Явірника Руського. «Зленко» став її керівником. Кандидатів у школу відбирали командири тактичних відтинків. Перший вишкіл у складі 30 осіб відбувся у квітні-травні 1945 р. Другий відбувся у липні та серпні 1945 р. У ньому взяли участь 60–70 осіб. Третій вишкіл було організовано у травні-квітні 1946 р., в якому взяли участь близько 100 осіб. (*Szcześniak, Szota, 2013:265*). З 1 травня по 30 червня 1946 р. проводився вишкіл підхорунжих під командуванням «Зенька». У ньому взяли участь 110 осіб із сотень «Бурлаки», «Ластівки», «Крилача», «Громенки», «Гриня», «Біра», «Бродича» та бійців СБ-ОУН (*Zapalowski, 2016:58*).

Кількість вояків УПА, що перебували на Закерзонні, досить складно визначити. Більшість дослідників приходять до висновків, що протягом 1945–1946 рр. залежно від періоду нараховувалось приблизно 1600–2400 повстанців. Якщо взяти ще сили інфраструктури і тих, хто допомагав УПА (наприклад загони самооборони), то їх можна визначити в кількості ще близько 5000 осіб. Озброєння повстанців складалося в основному зі стрілецької зброї, яку вони взяли зі складів відступаючих армій або здобули в боях. Кожен загін мав значну кількість автоматичної зброї, включаючи кулемети. На початковому етапі боротьби, це 1945 – 1946 рр., загони УПА часто переважали ворога у вогневій потужності.

Діяльність і тактика УПА. Діяльність УПА на Закерзонні можна поділити на декілька етапів, що було пов'язано зі зміною політичної та військової ситуації в Польщі. Перший етап – це був період становлення УПА. В цей час в Польщі йде процес становлення польської комуністичної влади за підтримки СРСР. Польські органи влади починають тільки формуватися. Він триває з жовтня 1944-го по липень 1945 р. Другий етап охоплює період зміцнення новоствореної Польської держави і створення підрозділів польської армії. В цей період уряд Польщі починає вже використовувати у боротьбі проти УПА підрозділи регулярної польської армії, яка поводить широкомасштабні бойові операції проти повстанців. Він тривав з липня 1945 до осені 1946 р. Третій етап – це зима 1946–1947 р., коли після великих втрат у боротьбі проти польських регулярних військ УПА змушена була припинити активні

бойові дії і провести реорганізацію та змінити тактику ведення бойових дій. Четвертий етап тривав з весни по жовтень 1947 року. В цей період відбулися останні бої УПА і повна її поразка внаслідок проведення операції «Вісла», хоча поодинокі відділи і групи УПА діяли і переховувалися в різних регіонах до початку 50-х років.

Активну діяльність на Закерзонні УПА розпочала в жовтні 1944 року. Із Західної України в цей регіон було надіслано інструкторів, які мали провести інспектування, провести реорганізацію та координування дій загонів УПА, які тут вже діяли. Активну участь у реорганізації повстанських загонів брали члени ОУН. На відміну від інших регіонів України, мережа ОУН тут була неушкоджена, тому що з початком Другої світової війни ці терени потрапили під німецьку окупацію та організація відповідних структур для формування загонів УПА була відносно нескладною.

Діяльність УПА на Закерзонні була тільки тимчасово призупинена під час пересування фронту на Захід. Під час наступу на цих теренах перебувала значна кількість червоноармійців, військ прокомуністичної польської армії та служб держбезпеки. Але не зважаючи на це, протягом кількох місяців не було проведено якихось широкомасштабних операцій проти загонів УПА. Тільки були деякі сутички між повстанцями та новоствореними загонами польських спецслужб та поліції. Але їх діяльність була малоефективна, так як вони не мали досвіду боротьби проти повстанців.

Місця постійної дислокації на Закерзонні в даний час УПА не мало. Головною опорою повстанців стало місцеве українське населення. В українських населених пунктах УПА створювали свої бази, проводили вишкіл повстанців і відпочивали. Там були створені пункти для проведення мобілізації новобранців і продовольчі склади. Свою діяльність УПА проводила напівлегально. Не відчуючи великої загрози ворога, свої переходи часто здійснювали вдень, використовуючи головні і другорядні дороги. В районах, де переважно проживало українське населення, повстанці разом з членами ОУН створювали органи місцевого самоуправління. Фактично, вони були єдиною реальною владою на даних українських і навіть польських теренах, так як польська прокомуністична влада тільки формувалася і не володіла ситуацією в багатьох селах і деяких невеликих містечках.

Весною 1945 р. УПА розпочинає активні бойові дії проти військових формувань новоствореної прокомуністичної польської

влади. Тільки за один місяць, з 15 квітня по 15 травня 1945 р., відділи УПА розгромили понад 20 дільниць польської міліції (Грозьова, Роботичі, Тисова, Вільшани, Жапалів, Старе Село, Брусно, Тирява, Сальва) (*Киричук, 1991:20; Зінкевич, 1997:118-121*). Обстріляли гарнізони ВП в Конюші, Берендьовичах (*Мірчук, 1953:169*).

У перші місяці 1945 року кількість повстанців УПА значно зросла. Вони не відчували сильного військового опору від новоствореного польського прокомуністичного уряду, який тільки формувався. Все це призвело до надмірної самовпевненості та нехтування заходами безпеки, що дещо послабило дисципліну та пильність. Це все негативно відобразилося в подальшій боротьбі УПА, коли в липні 1945 р. на Закерзоння прийшли перші загони регулярної польської армії. На дані терени уряд направив три неповні дивізії, що мали охороняти безпеку місцевого польського населення та в подальшому забезпечити успішне виселення українського населення та боротися проти УПА. Відділам польського війська поступово вдалося витіснити повстанців з сіл і ті змушені були перейти на більш придатні терени для партизанської боротьби – у ліси та в гори. Там були створені нові повстанські бази, табірні стоянки і побудовано нові криївки. Ситуація, яка склалася, змусила їх вдосконалити військову тактику боротьби проти ворога та зміцнити дисципліну. Територіально Закерзоння було поділено на райони дії куренів і сотень та були визначені постійні місця дислокації загонів УПА. Основним завданням повстанців стало не допустити насильницької депортації українського населення з Закерзоння до Радянського Союзу, що почалася 1 вересня 1945 р. Загони УПА нападають на переселенські кантори, залякують або викрадають їх службовців, нищать документи (*Шаповал, 2000:13*).

Захищаючи українське населення від насильницького переселення, частини УПА спрямували удари на головні укріплені міста: Бірча, Олешичі, Кузьмина, Нова Гребля, на передмістя Перемішля і Любачева. 1 вересня 1945 р. на шосе Белз–Варяж вбито 19 польських міліціонерів. 18 вересня пошкоджено міст на шосе Кропиця–Будомир, пошкоджено міст на шосе Любачів–Рава. 19 вересня 1945 р. знищено міст біля села Верхрати. 20 вересня 1945 р. висаджено в повітря мости на шосе Чесанів–Брусно і Горинець–Брусно, залізничний міст на шляху Олешичі–Суховоля

і два мости біля с. Тимці. 22 вересня 1945 р. зруйновано залізничну колію на дільниці Любачів–Ярослав та Олешичі–Нова Гребля. 25 вересня 1945 р. в с. Млинах розстріляно трьох членів переселенської комісії (*Киричук, 1991:21; Зінкевич, 1997:81-84, 94-97*). Протягом вересня повстанці здійснили ще цілий ряд воєнних операцій, підривали мости, залізничні колії, знищували телефонні мережі, опорні пункти ворога. 5 жовтня відділи УПА захопили залізничні станції Кристинополь і Сокаль-Забужжя. Знищені були вагони, у яких мали вивозити українське населення, людям, яких мали депортувати до УРСР, дали можливість повернутися додому (*Киричук, 1991:41*). 9 жовтня загони УПА ліквідували переселенську комісію у Новому Селі, яку охороняло 20 енкаведистів (*Зінкевич, 1997:121-122*).

У боротьбі проти ворога УПА переважно використовувала загони чисельністю до сотні, а деколи і до куреня. Основними методами боротьби були засідки на невеликі загони та патрулі, напади на міліцейські пости, боротьба проти польських спецслужб та НКВД, нищення представників місцевої влади. Загони УПА намагалися уникати сутичок з формуваннями польської регулярної армії. Крім цього, вони нищили лінії зв'язку, нападали на потяги, що вивозили українців, підривали вантажівки, мости і вокзали. Здійснювали напади на місцеві промислові об'єкти, в основному, це були нафтосховища, лісопилльні і продуктові склади. Вибірково знищували місцевих функціонерів, членів комуністичної партії та цивільних службовців. В цілому загони УПА були добре озброєні, мали велику кількість автоматичної зброї і були досить мобільними. Вони добре орієнтувалися на місцевості і мали добре розвинену розвідувальну мережу. (*Шановал, 2000:21*). Часто для уникнення сутичок з польськими військами повстанці переходили через кордон на територію Чехословаччини. Там вони проводили бойовий вишкіл та відпочивали або просто ховалися від ворога. Якщо взяти в цілому, їх протистояння регулярній польській армії було досить успішним незалежно від того, чи проводили вони військові дії, чи уникали їх. Регулярні армійські формування не мали ще досвіду з тактики ведення партизанської боротьби, не орієнтувалися на місцевості, були сильно розкидані і вимагали більше військ для виконання різноманітних завдань. За даними органів Міліції Обивательської, у 1945 році їхні втрати становили: 1411 міліціонерів убитими, 1 410 пораненими, 1940

полонених повстанцями (*Мірчук, 1953:179*). Це давало можливість на деякий час загонам УПА зірвати план переселення, так як урядові війська змушені були тимчасово переключатись з переселення на операції проти повстанців (*Зінкевич, 1997:7*).

Однією з найбільших операцій УПА в січні 1946 р. було заволодіння загonom «Коника» добре укріпленого міста Бірча, де перебувало близько 1,5 тис. польських солдатів, Міліції Обивательської та загін НКВД. Уночі з 6 на 7 січня повстанці атакували місто. Під час жорстокого бою повстанцям вдалося прорватися до центру міста. Вуличні бої точилися до самого ранку. Ворог втратив 70 вбитими і 150 пораненими. Загинули 23 повстанці, 22 одержали поранення. В цьому бою загинув полковник Коник, сотенний Орський і чотовий Павленко (*Літопис УПА, 1987:163*).

8 березня 1946 р. сотня УПА «Месники-2» (командир «Шум») в кількості близько 300 повстанців провела бойову акцію на залізничну станцію Любачу Королівську, де розмістилася переселенська комісія. Всі будинки були спалені, а військовий штаб та комісія повністю ліквідовані і вбито 40 польських солдатів (*Зінкевич, 1997:140-141*).

14 березня сотня «Балая» на дорозі Липина-Жапалів знищила автоколонну енкаведистів. На полі бою ворог втратив дві автомашини та 30 солдатів НКВД убитими (*Зінкевич, 1997:154-155*).

Загін Дідика 22 березня 1946 року здійснив напад на село Кам'янку де знаходилася переселенська комісія. Протягом бою повстанці знищили приміщення держбезпеки, міліції та залізничну станцію, де перебувало 49 вагонів, призначених для вивозу українського населення. Наступного дня, 23 березня 1946 року, дізнавшись про підхід до с. Радомиці загонів УПА, польська охорона без бою залишила село (*Киричук, 1991:21*).

26 березня 1946 року у селах Височани, Кожушнові, Шавнові, загін «Хріна» розгромив відділ польської міліції, що нараховував близько 180 осіб (*Киричук, 1991:21*).

Протягом 28–31 березня 1946 р. на польсько-словацькому кордоні відділам «Хріна» вдалося розгромити польські прикордонні застави, взявши в полон 150 солдатів (*Киричук, 1991:21*).

21 квітня сотня «Месники-2» (камадир «Шум») здійснила військову акцію на залізничний вузол Угнів, де був переселенський пункт і перебувало біля 400 ворожих солдатів і офіцерів. Операція пройшла успішно і ворог втратив понад 30 солдатів убитими та

кільканадцять пораненими. В кінці квітня 1946 р. чота командира «Гонти» сотні командира «Шума» знищила на дорозі Плазів – Наріль та Гребенне – Потоки автоколони енкаведистів. У першому випадку втрати ворога 15 офіцерів та солдатів. В другому – десять солдатів убитими та десять раненими (*Зінкевич, 1997:147-149*).

Якщо підсумувати діяльність УПА у лютому-липні 1946 р., то, за неповними даними, було здійснено понад 50 великих і малих операцій, диверсій та оборонних дій. Одна з найбільших операцій повстанців була проведена в травні 1946 року. Загони УПА разом з бійцями польської антибільшовицької організації «Вольность і неподлеглость» (ВІН) здійснили військовий напад на місто Грубешів. Було знищено добре укріплені будівлі НКВД, УБП (Ужонд Безпеченства Публічного), звільнено значну кількість в'язнів та вбито понад 30 осіб. Повстанці втратили 1 бійця, а ВІН 4 вбитими та 8 пораненими (*Мірчук, 1953:183*). Крім військових дій, УПА вела цілком конкретно спрямовану пропагандистську політику. Як вимагала одна з інструкцій ОУН, слід «карати, але завжди з обов'язковим політично-пропагандистським роз'ясненням» (*Шаповал, 2000:17*).

Внаслідок активних військових дій проти польських збройних формувань та військ НКВД до зими 1946 р. УПА зазнало великих втрат. Тому в кінці 1946 р. УПА змінює тактику боротьби проти ворога. Це було пов'язано з новою ситуацією, яка склалася на Закерзонні в даний період.

Зимою 1946 – 1947 рр. бойові операції проти УПА польських військових сил не були такими активними. Це було пов'язано з декількома основними причинами, що виникли в цей час. Зимові умови сильно обмежували воєнні операції проти повстанців через труднощі пересування, патрулювання та постачання. Польські урядові структури вважали, що внаслідок військових дій ще до зими 1946 р. основні сили УПА були знищені і в подальшій боротьбі проти повстанців військові операції можуть ефективно проводити місцеві підрозділи внутрішньої безпеки та регулярні поліцейські сили. Ще однією причиною зменшення військової активності було проведення виборів до Сейму. З грудня 1946 по січень 1947 рр. Тимчасовий уряд відволік значні військові сили, що боролися проти повстанців, для охорони «виборчих» комісій, особливо у великих містах. Насправді ці чисельні військові сили були використані для перемоги на виборах прокомуністичних сил

у Польщі. Вони проводили на виборчих дільницях агітаційну кампанію за допомогою примусу і терору.

На початку 1947 р. залишки підрозділів УПА дістали змогу відродити і віджити свої сили. Проводиться мобілізація з українського місцевого населення, яке ще залишилося на території Закерзоння та уникло останньої депортації. Повстанці поповнювали свої запаси і поновлювали місця базувань. Незважаючи на те, що у грудні 1946 р. був завершений термін угоди між Польщею та СРСР про обмін населенням, в регіоні ще залишилось чимало українського населення. Це давало можливість поповнювати запаси продовольства, здобувати розвідувальну інформацію для загонів УПА. Вище Командування УПА Закерзоння видало нову директиву, в якій наказувало розпочати підготовку до відновлення військових дій проти урядових військових сил. Структура УПА на Закерзонні зазнає значних змін. Військова організація минулих літ, що базувалася в основному на курені, була замінена на більш мобільні сотні та чоти, які ставали основною бойовою одиницею. З сотень було сформовано чотири курені. Чисельність кожного куреня становила приблизно 400 – 800 бійців, а регіон був поділений на чотири головних райони операцій. За оцінкою польської влади, на початок 1947 р. загальна чисельність чотирьох куренів УПА становила приблизно 2400 повстанців та кілька тисяч осіб, задіяних у цивільній мережі інфраструктури ОУН (*Rąkowski, 2012:341*).

Навесні 1947 р. УПА розпочинає активні воєнні дії. В основному вони нападали на поліцейські пости, малі армійські підрозділи та війська внутрішньої безпеки, влаштовували засідки. Активізація УПА налякала центральну польську владу і вона вирішила будь-яким способом остаточно знищити загони повстанців. Для цього 28 травня 1947 р. у Варшаві був підписаний договір між урядами Польщі, СРСР та Чехословаччини про спільні військові дії проти УПА. Він був тісно пов'язаний з новою акцією примусового виселення українців польським прокомуністичним режимом, які ще залишалися на Закерзонні. Згідно з цим договором уряд Радянського Союзу кинув зі Львова одну танкову дивізію та спеціальні протипартизанські загони й заблокував прикордонними військами українсько-польський кордон, чехи вислали одну гірську бригаду і теж закрили кордон (*Зінкевич, 1999:157*).

Операційна група «Вісла» мала проводити виселення українського населення і ліквідувати УПА. 24 квітня генерал Стефан Моссор видав командирам дивізії і полків наказ провести масові арешти серед цивільного українського населення, яке підозрювалось у співпраці з підпіллям. З 28 квітня, коли почалося виселення українців, до 8 серпня 1947 р. було виселено 140 000 чол., кілька тисяч вбито та арештовано (*Зінкевич, 1999:157*).

Проти неповних двох тисяч воїнів УПА кинуті кількадесяти-тисячні сили Війська Польського і НКВД. Попри геройський опір УПА українське цивільне населення брутально викинули з прадідівських земель. Повне виселення українського населення позбавило збройну боротьбу УПА на цих теренах основної мети. Тому Командування УПА дає доручення припинити дальшу збройну боротьбу на Закерзонні. Деякі відділи одержують завдання іти в рейди на захід, решта – повинні були перейти на терени УРСР (*Якимович, 1996:195*). Так закінчилася героїчна боротьба повстанців УПА на Закерзонні.

Висновки. З вище викладеного матеріалу ми бачимо, що головним завданням УПА на Закерзонні (територія Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя) в роки Другої світової війни та у післявоєнний час був захист українського населення від польських військових формувань та недопущення виселення українського автохтонного населення з їх етнічних територій. Насамперед, її загонами почали знищувати переселенські комісії, польських військових, загонами НКВД, які безпосередньо брали участь у виселенні українського населення, а також спалювали села, з яких було виселено українців і в які заселяли поляків. ОУН і УПА, як правило, вели не лише каральну, але цілком конкретно спрямовану пропагандистську політику. Діяльність УПА в 1944 – 1948 рр. можна поділити на чотири періоди. Перший (жовтень 1944 – липень 1945 рр.), коли в Польщі тільки встановлювалася комуністична влада, другий (липень 1945 – травень 1946 рр.) – перше застосування регулярних підрозділів польської армії проти УПА, третій (травень 1946 – лютий 1947 рр.) – реорганізація УПА та зміна тактики боротьби, четвертий (лютий 1947 – жовтень 1947 рр.) – останні бої УПА та повна її поразка. Хоча можна виділити ще один етап це початки формування повстанських загонів ще до встановлення у липні 1944 р. польського східного кордону. Можна

зробити висновок, що внаслідок активної збройної боротьби УПА в 1944 – 1946 рр. польській комуністичній владі за підтримки загонів НКВД не вдалося повністю виселити українське населення з Закерзоння на територію СРСР. Українське населення після проведення акції «Вісла» в 1947 р. польським комуністичним урядом за підтримки урядів СРСР та Чехословаччини, було повністю виселено з Закерзоння, це позбавило збройну боротьбу на цих теренах основної мети і призвело до припинення діяльності УПА.

Використані посилання

Виговський М., Кучер В. (1994). Закерзоння. *Київська старовина: історичний науково-популярний та літературний журнал*. № 1, С. 94–102.

В'ятрович В. (2016). *За лапштунками «Волині-43». Невідома польсько-українська війна*. Харків, С.303.

Гук Б. (1994). *Закерзоння*. Т. 1. Варшава: Український архів, С.440.

Зінкевич Р. (1997). *Партизанськими дорогами з командиром «Залізнякам»*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», С. 359.

Зінкевич Р.Д. (1999). Антиукраїнський терор на Закерзонні в 1944 – 1947 рр. *Держава та армія. Вісник Державного університету «Львівська політехніка»*. Львів. № 377, С. 161–157.

Киричук Ю. (1991). *Історія УПА*. Тернопіль. Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, С. 55.

Літопис УПА (2001). Вінніпег-Львів: Літопис УПА, Т.33, С.899.

Мірчук П. (1953). *Українська Повстанська Армія (1942–1952)*. Мюнхен, С. 319.

Мотика Г. 2013. *Від волинської різанини до операції «Вісла»*. Польсько-український конфлікт 1943-1947. Київ: Дух і літера, С. 360.

Хрін С. (1953) *Крізь сміх заліза. Хроніка 1944 – 1945. Спогади*. Мюнхен: Вид-во «До зброї», С. 160.

Шаповал Ю. 2000. *ОУН і УПА на терені Польщі (1944 – 1947 рр.)*. К.: Інститут історії України НАН України, С. 240.

Якимович Б. 1996. *Збройні Сили України: Нарис історії*. Львів: Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, С. 360.

Misilo E. (1993). *Akcija «Wisla»*. Warszawa: Arhiwum Ukrainske, S. 524.

Motyka G. (1999). *Tak bylo w Bieszczadach*. Warszawa: Wyd. Volumen, S. 552.

Motyka G., Wnuk R. (1997). *Pany i rezuny. Współpraca AK-WIN i UPA. 1943-1947*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, S. 212.

Pleczeń O. (1991). *9 lat w bunkrze. Wspomnienia żołnierza UPA*. Lublin: TAKT, S. 188.

Rąkowski G. (2012). *Polska egzotyczna. Część II. Wydane IV aktualizowane*. Pruszków: Oficyna Wydawnicza «Rewasz», S. 341.

Samborski M. (2008). Oddziały UPA w Przemyślem i Bieszczadach w roku 1944. *Rocznik Przemyski*. z. 4, S. 195–226.

Szcześniak A.B, Szota W.Z. (1973). *Droga do nikąd. Wojna polska z UPA*. Warszawa: Ministerstwa Obrony Narodowej, S. 590.

Zapałowski A. (2016). *Granica w ogniu. 35 «Przemyska» Komenda Odcinka WOP w działaniach przeciw OUN I UPA 1945 – 1948*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Muzeum Historii Ruchu Ludowego. S. 337.

References

- Misilo.E. (1993). *Action «Wisła»*. Warsaw: Archive of Ukraine, S. 524.
- Motyka G. (1999). *This was the case in the Bieszczady Mountains*. Warsaw: Wyd. Volumen, p. 552.
- Motyka G., Wnuk R. (1997). *Pany i rezuny. Cooperation between AK-WIN and UPA. 1943 – 1947*. Warsaw: Oficyna Wydawnicza Volumen, p. 212.
- Peczen O. (1991). *9 years in the bunker. Memoirs of a UPA soldier*. Lublin: TAKT, S. 188.
- Rąkowski G. R. (2012). *Exotic Poland. Part II. Released IV updated*. Pruszków: «Rewasz» Publishing House, p. 341.
- Samborski M. (2008). UPA branches in Przemyskie and Bieszczady in 1944. *Przemyski Yearbook* 2008, issue 4, pp. 195–226.
- Szcześniak A.B, Szota W.Z. (1973). *Road to nowhere. Polish war against the UPA*. Warsaw: Ministry of National Defense, S. 590.
- Zapałowski A. (2016). *Border in fire. 35 «Przemyska» WOP section command in activities against the OUN and the UPA 1945 – 1948*. Warsaw: ASPRA-JR Publishing House, Museum of the History of the People's Movement. S. 337.
- Vyhovsky M., Kucher V. (1994). Zakerzonnya. *Kyiv Antiquity: Historical Popular Science and Literary Journal*. №1, P. 94–102.
- Vyatrovych V. (2016). *Behind the scenes of "Volyn-43". Unknown Polish-Ukrainian war*. Kharkiv, P. 303.
- Huk B. (1994). *Transcarpathia*. Vol. 1. Warsaw: Ukrainian Archives, p. 440.
- Zinkevych R. (1997). *Guerrilla roads with the commander «Zaliznyak»*. Drohobych: Publishing House «Renaissance», P. 359.
- Zinkevych R.D. (1999). Anti-Ukrainian terror in the Transcarpathian region in 1944 – 1947. *State and Army. Bulletin of Lviv Polytechnic State University*. № 377, pp. 161–157.
- Kyrychuk Y. (1991). *History of the Ukrainian Insurgent Army*. Ternopil: Editorial and Publishing Department of the Press Department, P. 55.
- Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army* (2001). Venniipeg-Lviv: Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army., Vol. 33, P. 899.
- Mirchuk P. (1953). *Ukrainian Insurgent Army (1942-1952)*. Munich, P. 319.
- Motyka H. (2013). *From the Volyn massacre to Operation Vistula. Polish-Ukrainian conflict 1943-1947*. Kyiv, P. 360.
- Khrin S. (1953). *Through the laughter of iron. Chronicle 1944-1945. Memoirs*. Munich: Publishing House "To Arms", P. 160.
- Shapoval Yu. (2000). *OUN and UPA on the territory of Poland (1944 - 1947)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, P. 240.
- Yakymovych B. (1996). *The Armed Forces of Ukraine: An Essay on History*. Lviv: Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine, P. 360.

Zinkevych R.

ACTIVITY AND TACTICS OF THE UPA ON ZAKERZONIA

The article addresses several issues related to the circumstances, conditions, and features of the UPA's activities in Zakerzonia in World War II and the post-war period. The activity and tactics of the UPA, its role in protecting the Ukrainian people on this territory from the armed formations of the Polish communist regime and the NKVD troops were investigated. The main tasks set before the UPA and OUN soldiers in Zakerzonia are shown. The reasons for the implementation of the Operation Vistula by the Polish communist regime and how it affected the further fate of the Ukrainian local people and the subsequent UPA activities are covered. The facts of fights between the UPA soldiers and the Polish communist militias (mainly the police and the armed forces of the newly created Polish state) and their causes were investigated. The role of the NKVD troops on this territory in the fight against the liberation of the Ukrainian national movement and the eviction of the Ukrainian people from this territory is analyzed. The reasons for the cessation of the UPA struggle at Zakerzonia are shown.

It is established that the UPA, considering the territory of the Lemkivshchyna, Nadsianina, Chełm Land and Podlachia regions, which remained on the borders of the Polish state, as the original Ukrainian ethnic territory, acted in defence of the rights and lives of the local autochthonous Ukrainian people. First of all, its detachments began to destroy the displacement commissions, the Polish military, as well as to burn villages from which the Ukrainians were expelled and to which the Poles settled. The OUN and the UPA essentially not just defended Ukrainian people but also pursued specifically targeted propaganda policy.

The complete eviction of the Ukrainian people has deprived the UPA's armed struggle in these territories of its primary objective. Therefore, the UPA command decides to cease further armed struggle in Zakerzon. Some departments were tasked with going in raids to the west, while others had to move to the UkrSSR territory.

Keywords: UPA, Zakerzonia, VI UPA Military District "San", Taktychnyi Vidtynok, kurin, sotnia, Operation Vistula.

СТАНОВЛЕННЯ УАПЦ НА КИЇВЩИНІ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Стаття присвячена формуванню церковно-інституційної структури УАПЦ на Київщині в роки німецької окупації. Відродження церковного життя на Київщині супроводжувалося об'єктивними труднощами: необхідністю відбудови сакральних споруд, підготовкою священницьких кадрів, гострою нестачею богослужбової літератури, начиння та антимінсів. За результатами роботи архиєрейського Собору в Києві була висвячена нова група єпископів і створене окреме вікаріатство Адміністратора УАПЦ, що мало керувати відродженням церковного життя на Сході України. Це свідчить про те, що центр автокефального руху поступово перемістився з Волині до Києва.

Ключові слова: Православна Церква, Київщина, окупація, Никанор Абрамович.

Постановка проблеми та її актуальність. Історія українського православ'я в роки Другої світової війни продовжує привертати увагу дослідників, породжує палкі наукові й суспільні дискусії. Вагомий внесок у наукове вивчення цієї проблеми здійснили В. Борщевич, І. Власовський, Ю. Волошин, О. Лисенко, о. Тимофій Міненко, В. Пашенко, С. Савчук та Ю. Мулик-Луцик, Н. Стоколос та інші автори.

Власне джерельна база досліджуваної теми доволі вузька, що позначилося на історіографії проблеми. Авторіві поталанило віднайти в архівних зібраннях нові джерельні матеріали, що дають змогу детальніше розкрити процес становлення УАПЦ, створюють потребу глибшого дослідження обставин проведення Київського Собору. З огляду на це *метою наукової статті* є висвітлення формування церковно-інституційної структури УАПЦ на Київщині в роки німецької окупації.

Сьогодні більша частина дослідників пов'язує виникнення УАПЦ формації 1942 р. із так званим декретом митрополита Варшавського Діонісія від 24 грудня 1941 р. З перших днів свого існування Адміністрація УАПЦ, виступаючи за реалізацію ідеї

Смирнов Андрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія», м. Острог.

© Смирнов А.І., 2020

автокефалії української Церкви, була змушена рахуватися з щонайменше кількома чинниками: по-перше, визначення взаємин з АПЦ; по-друге, врахування настроїв серед вірян, які вимагали висвяти єпископів на Сході; по-третє, адаптація до нових політичних умов (співіснування з німецькою окупаційною адміністрацією). Ускладнювала ситуацію відсутність безпосередньої комунікації з митрополитом Діонісієм, якому німці категорично заборонили відвідувати райхскомісаріат «Україна».

Одним із головних викликів для УАПЦ була катастрофічна нестача архиєреїв, оскільки автокефалістів представляв лише архиєпископ Луцький і Ковельський Полікарп, а ієрархам з Генерал-губернаторства не вдавалося отримати перепустку для в'їзду на територію України. У лютому 1942 р. у Пінську владика Полікарп за допомогою архиєпископа Олександра Іноземцева розпочав рукоположення єпископів для Української Церкви в канонічній єдності з Варшавським митрополитом. Нововисвячених архиєреїв Юрія Кореністова, Никанора Абрамовича та Ігоря Губу включили до складу Собору єпископів.

Пріоритетним завданням розбудови Адміністрації УАПЦ було відродження церковно-єпархіального життя в центральних і східних регіонах окупованої України. Нововисвячені єпископи УАПЦ Никанор Абрамович та Ігор Губа 12 березня 1942 р. прибули до Києва. Напередодні вони отримали від владики Полікарпа інструкцію з 20 пунктів, якою мали керуватися в своїй діяльності щодо організації церковних структур.

Згідно з документом головним завданням вікаріїв було відкриття парафій і призначення священників та членів причту. Владикам доручалося ретельно перевіряти документи кандидатів на священство і клириків, рукоположених іншими архиєреями. Духовні особи УАПЦ митрополита В. Липківського мали прийматися відповідно до пінської постанови. Настоятель мав керувати парафією разом із членами причту й церковним старостою. За потреби на місцях могли створюватися парафіяльні ради. Єпископи-вікарії отримували право призначати й звільняти священників, дияконів, іподияконів і дяків, а також нагороджувати духовенство нижчими церковними нагородами до протоієрейства включно. З розвитком парафіяльної мережі найближчими помічниками владик мали стати благочинні. Для керівництва єпархіями вікаріям доручалося організувати єпархіальні управління, а також створити дорадчі

органи – єпископські ради з авторитетних мирян. Отже, як зазначає о. Т. Міненко, інструкція базувалася на довоєнній волинській церковній практиці організації єпархіяльно-парафіяльного устрою, за якою головну роль відігравав архиєрей, а не миряни (*УАА, Minenko Collection, box 57, item 1406*). Водночас ієрархам УАПЦ доводилося на місці розв'язувати багато складних канонічних питань, зважаючи на власний пастирський досвід і богословську освіту.

У неділю 15 березня 1942 р. владики Никанор та Ігор відправили урочисту літургію в Андріївському соборі, «в якому не могли вміститися вірні, що давно вже не чули архиєрейської Служби Божої в рідній мові» (*Власовський, 1998: 217*). Правдоподібно саме під час цього богослужіння відбулося посвячення київського духовенства згідно з чином приєднання, затвердженим на Пінському Соборі. Оскільки в лютому німецька влада ліквідувала Київську церковну раду, то в місті залишилося всього три церкви й вісім священнослужителів УАПЦ. Решта парафій і монастирів перебували під омофором єпископа Пантелеймона, який користувався всебічною підтримкою окупаційної адміністрації (*Мартирологія, 1987: 710*).

Входження вірян і «липківського» духовенства до молитовного й літургійного єднання з Адміністрацією було оформлено підписанням Акта від 19 березня 1942 р. Настоятелі трьох київських церков протоієреї Юрій Пелешук, Микола Саранча й Федот Шпаченко, уповноважені німецькою владою представляти інтереси УАПЦ, «на скуюток бажання віруючих цієї Церкви і чоловічих органів її, цим передаємо зверхність і представництво Православної Автокефальної Церкви репрезентантові Адміністратора Автокефальної Православної Церкви на визволених українських землях – єпископові Чигиринському Никанорові в Києві» (*Мартирологія, 1987: 708*). Канонічною підставою для цього стала пінська ухвала від 10 лютого 1942 р. Найвищою духовною владою для УАПЦ клирики визнали Собор єпископів у складі п'яти архиєреїв. Цей акт відкривав додаткові можливості для Адміністрації посилити свої позиції в Центральній та Східній Україні, а також запобіг розколу автокефального руху під час війни. Його загроза, як твердить Ю. Волошин, була надзвичайно великою в разі визнання волинським духовенством «липківців» як «самосвятів» (*Волошин, 1997: 47*).

Формування церковно-інституційної структури УАПЦ на Київщині відбувалося за вельми несприятливих обставин, пов'язаних із протидією окупаційній владі. Очільники німецьких цивільних органів відмовлялися зустрічатися з новоприбулими ієрархами, оскільки були задоволені співпрацею з єпископом Пантелеймоном. Останній у спеціальному посланні звинуватив владик Никанора та Ігоря в тому, що вони «увійшли в молитовне та літургічне об'єднання з одлученими та зверженими самосвятами, хочаби таким чином надати нібито канонічну санкцію самосвятам... Єпископи своїм дійством впроваджують новий соблазн та заколот в церковне життя нашої України та на підставі 10 і 11 Апост[ольських] прав[ил] підлягають відлученню від святої Православної Церкви та позбавлення сану». Відтак владика Пантелеймон заборонив своїм православним священникам, ченцям і мирянам входити в церковне спілкування з архиєреями Адміністрації, «оберігаючи себе від смертельного гріха та суду Божого. Рівно ж церквам і парафіям згаданих самосвятців та єпископів приймати не можна» (*Мартирологія, 1987: 707*). Як впливає з тексту відозви, ієрарх не знав про особливий чин приєднання «липківського» духовенства, тому помилково ототожнив дві еклезіальні структури.

Своєю чергою владика Полікарп, реагуючи на закиди автономістів, видав архиєпископський лист від 8 квітня 1942 р., в якому наголошувалося: «Істота подій у нашій Православній Автокефальній Церкві на українських землях зводиться до питання, чи бути тут нашій Православній Церкві дійсно українською національною Церквою з своєю рідною мовою в богослужінні, Церквою, овіяною традиціями соборноправними і її минулого і всією національно-культурною духовною красою, чи навпаки, бути їй знярядям у руках купки москвофілів єпископів для панування над українським народом Москви і духу московського». Крім того, адміністратор вважав, що автокефалія 1924 р. була надана не Польській державі, а «православній церковній громаді на землях, що входили в склад Польщі», і продовжує далі існувати (*Мартирологія, 1987: 657; Власовський, 1998: 219-220*).

Міська управа надала для УАПЦ митрополичі палати на території Софійського собору, однак єпископ Никанор постійно відчував труднощі матеріально-побутового характеру: відсутність телефонного зв'язку, електро- і водопостачання (*Мартирологія, 1987: 712*;

Дублянський, 1962: 34; Чигиринський, 1962: 8). Під час окупації українцям не дозволяли звершувати богослужіння як в Софійському соборі, так і в Малій Софії.

Важливим джерелом інформації про умови архипастирської праці владики Никанора після приїзду до Києва є його лист до архієпископа Полікарпа, датований 21 квітня 1942 р. У ньому, зокрема, йдеться про першочергові заходи й плани вікарія:

1. «Негайно приступити до праці по відбудові зруйнованого релігійного життя...».
2. Лояльно ставитися до німецької влади, але без підлабузництва.
3. Не звертати увагу на протидію єпископа Пантелеймона.
4. Перебрати на себе повноваження Київської церковної ради.
5. «Заложити Вище церковне управління в Києві й нав'язати контакт з іншими українськими областями».
6. Не втручатися в політичні справи.
7. Швидко призначати священників на парафії.
8. «Організувати деканати, призначити благочинних і доручити їм безпосереднє керування церковною справою на місцях» (*Мартирологія, 1987: 712-713*).

Відповідно до розпорядження владики Никанора 1 квітня 1942 р. було створене Вище церковне управління. Воно складалося з адміністративного, освітнього, судового та господарчого відділів. На посаду керівника справ призначено Романа Мельниченка, котрий згодом був висвячений на священника. На жаль, архів Вищого церковного управління УАПЦ у Києві, яке керувало церковним життям Східної України, був утрачений під час евакуації, що значно ускладнює дослідження його діяльності (*Дублянський, 1964: 41*).

Головною проблемою, з якою зіткнулися владики після прибуття до Києва, був великий брак священників на парафіях, які стихійно відроджувалися з приходом німецької влади. «...Двері архиєрейського дому не зачинялися від безперестанних делегацій парафій, що вперто чекали на приїзд українських єпископів, які б вивести для них українських священників», – писав митрополит Никанор до І. Власовського в 1956 р. (*Власовський, 1998: 218*). Ураховуючи це, владики почали, насамперед, висвячувати досвідчених дияконів, а потім представників інтелігенції з богословською освітою. Водночас вони керувалися рекомендаціями Пінського Собору щодо можливості висвяти під час літургії кількох ставленників у священнослужителі. Протягом перших трьох місяців було

рукоположено 122 священники, котрих «посилалося, як місіонерів, які мали своїм завданням не тільки обслуговувати доручені парафії, але й організовувати церковне життя в околиці» (*Чигиринський, 1962: 9*).

Загалом станом на 1 вересня 1942 р. УАПЦ налічувала 513 парафій, з яких 298 припадало на Київщину, а решта – на інші області. До Адміністрації приєдналося 93 «липківських» священників і 226 клириків РПЦ. Владика Никанор наводить такі дані щодо освітнього рівня духовенства: «З вищою богословською освітою – 3, вищою загальною освітою – 51, середньою духовною – 42, середньою загальною – 104, нижчою зі спеціальною підготовкою – 49, нижчою без спеціальної підготовки, але з довголітньою церковною практикою – 16» (*УАА, Minenko Collection, box 100, item 1960; Чигиринський, 1962: 9-10*). Великий поспіх і брак підготовлених кандидатів та богослужбової літератури призвели до того, що духовний сан часто приймали випадкові й малограмотні люди, котрі своєю поведінкою дискредитували Церкву. З огляду на це в Києві була створена іспитова комісія, яка мала перевіряти духовний та освітній рівень кандидатів. На думку Ю. Волошина, автокефалісти мали більший авторитет на селі, оскільки в 1920-х роках. УАПЦ користувалася чималою популярністю саме серед сільського населення (*Волошин, 1997: 53, 60*).

Духовним центром православних українців у Києві, як зазначав А. Дублянський, став Андріївський собор, що під час богослужінь був завжди переповнений (Дублянський, 1962: 36). Позаяк ще на початку квітня владика Ігор переїхав до Умані, то регулярні відправи в ньому звершував єпископ Никанор. Надзвичайно цінними видаються спогади Ігоря Денисенка, котрий у дванадцятирічному віці прислужувався у храмі: «В Андріївському соборі в той час тон задавало духівництво липківської висвяти. Першим настоятелем був згаданий мною о. Петро, привітний і контактний чоловік, хороший промовець. Потім він кудись від'їхав, і настоятелем став о. Юрій, навпаки, похмурий і неконтактний чоловік, але теж хороший промовець, проповіді якого були дуже патріотичними. І той, і другий часто цитували Святе Письмо і Шевченка, ніколи не заглядаючи в папірці. Тут служив священник липківської висвяти о. Григорій, який пізніше від'їхав, здається, в Таращу, і тут вже бував тільки наїздами. Тут служив статечний і вдумливий протодиякон о. Карпо з тієї ж когорти, у 1943 році він був висвячений

на ієрея і кудись від'їхав» (Денисенко, 2005: 22-23). Значно складнішою була ситуація в інших храмах УАПЦ. Зокрема, під час архиєрейської Служби Божої на Солом'янці молилося не більше ста вірян (*Мартирологія, 1987: 716*).

Відновлення повноцінного літургійного життя на парафіях потребувало не тільки священнослужителів, але й церковних речей і богослужбових облачень. Зокрема, владики відчували гостру нестачу мощей для антимінсів і мира для звершення таїнств. Дізнавшись про це, небайдужі віряни принесли скляний дзбан мира з дореволюційних часів, а музеї безперешкодно повернули старовинні антимінси, які вважалися символом влади єпископа і маркували кордони його пастирського впливу. Труднощі з мощами були подолані завдяки допомозі обновленського єпископа Вікентія Никіпорчука, котрий привіз велику частину мощей великомучениці Анастасії Узорішительки. Після невдалої спроби автокефалістів дістати в Києво-Печерській лаврі мощі для антимінсів, єпископ Пантелеймон Рудик сам запропонував для них необхідну кількість реліквій великомучениці Варвари. Згодом вдалося отримати з Харкова мощі святого Афанасія Лубенського (*Власовський, 1998: 233; Чигиринський, 1962: 10*).

За дорученням владики Полікарпа єпископ Никанор розпочав пошук кандидатів до єпископського служіння серед місцевої інтелігенції. Протягом квітня йому вдалося підшукати вісім мирян-удівців, але тільки один із них – Степан Гаєвський – був висвячений на архиєрея (*Мартирологія, 1987: 715*). З огляду на воєнний час більшість кандидатів довелося підбирати без погодження з адміністратором, який встиг рекомендувати тільки священників П. Тимошука і М. Тарнавського. Каталізатором висвят могло стати повідомлення про намір німців невдовзі заборонити архиєрейські хіротонії. Однак, як стверджував о. Т. Міненко, це пояснення було пізнішою вигадкою, оскільки в листуванні між ієрархами немає згадок про загрозу з боку окупантів (*Власовський, 1998: 222; UAA, Minenko Collection, box 57, item 1406*).

9 – 17 травня 1942 р. у Києві проходив другий Собор єпископів УАПЦ за участю духовенства і мирян, який обрав нових ієрархів і ухвалив низку важливих організаційних рішень. Він був скликаний не головою Собору чи адміністратором, а вікарними архиєреями, що не відповідало канонічному праву й православній практиці. Щоправда, їм вдалося отримати карт-бланш від архиєпископа Полікарпа на нові єпископські хіротонії. Зокрема, 4 травня

в листі до владики Никанора він писав: «Обставини вимагають, щоб в самому найближчому часі всі головні міста на Україні були обсажені єпископами, як Харків, Суми, Білгород, Херсон, Запорізька область, Ворошилівська, Сталінська, а також і Крим, й інші міста і містечка. Отже ж, Вам як старійшому і як мешкаючому в Києві, звідкіля можливо нав'язати будь-який контакт із тими містами і областями, доручаю підшукувати достойних кандидатів на єпископів, які б відповідали вимогам канонічним Православної Церкви. Висвячувати на єпископів таких кандидатів благословляю Вам згідно ухвалам Собору єпископів, який Ви зможете зібрати, а мені Ви маєте надсилати всякий раз копії ухвал, життєписи висвячених єпископів і обітничі єпископські для дальнішого канонічного оформлення» (*UHECA, UAOC records, box 2, folder 3*). Підтвердження цієї інформації знаходимо в листі архієпископа Полікарпа до архієпископа Олександра від 3 червня 1942 р.: «Я примушений був дати свою згоду, як Адміністратор, владикам Никанору й Ігорю, щоб вони висвятили єпископів у Києві з кандидатів, вибраних на Пінському Соборі, й з місцевих людей, кандидатури яких виставлять церковні ради, і які будуть відповідати вимогам канонічним» (*UAA, Minenko Collection, box 57, item 1406*).

Як свідчать нововиявлені нами в архіві УПЦ у США ухвали Київського Собору, впродовж 9 – 11 травня соборяни заслухали звернення від владики Полікарпа і висвятили двох нових єпископів: Чернігівського Фотія Тимощука та Білоцерківського Мануїла Тарнавського, а також включили їх до складу архиєрейського Собору (ч. 1–4). 11 травня владики Никанор виголосив доповідь «про хаос в церковному житті на звільнених від більшовиків східних українських землях, внаслідок довголітнього більшовицького панування з одного боку, та розкладової роботи представників московського церковного проводу протягом останнього часу з другого боку». У ній вікарій адміністратора, зокрема, звернув увагу на необхідність пастирської опіки над православним населенням, яке «тужить за церковним життям» і просить надіслати священників і єпископів. З огляду на це на підставі 36 Апостольського правила було ухвалено рішення ч. 5 хіротонізувати 4 кандидатів, запропонованих Вищим церковним управлінням, і згодом просити благословення на їх висвяту у владик Діонісія, Олександра, Полікарпа.

Відтак 12 травня колишній протоієрей Михаїл Хороший був рукоположений у єпископа Єлисаветградського, а 14 травня висвячено

на єпископа Переяславського громадсько-політичного діяча Степана Скрипника, що дістав у монашому постригу ім'я Мстислав. «Рукополагали мене владики Никанор, Ігор і щойно висвячений владики Михаїл, – згадував митрополит Мстислав. – Висвята відбулась удосвіта – в такий таємний спосіб відбувалося три хіротонії. Крім єпископів було два священники, диякони, були хлопчики. Співало троє людей...» (*Мартирологія, 1987: 740*). Після цього були висвячені єпископи Лубенський Сильвестр Гаєвський (16 травня) і Житомирський Григорій Огійчук (17 травня). Усі архиєрейські хіротонії відбувалися у підземній церкві прп. Сергія Радонезького, яку спорудили під Андріївським собором у Києві в 1864 р. з ініціативи А. Муравйова.

17 травня пройшло розширене засідання архиєрейського Собору за участю працівників Вищого церковного управління, а також представників духовенства й мирян. Секретарем Собору призначили Р. Мельниченка. Заслухавши доповідь єпископа Чигиринського Никанора про стан Православної Церкви в Україні, соборяни ухвалили (ч. 14):

1. Вищою церковною владою є Собор єпископів на чолі з архієпископом Пінським Олександром.

2. Обрати головою засідання вікарія адміністратора в Києві архієпископа Никанора.

3. Звернутися з привітаннями до «високих достойників Святої Автокефальної Православної Церкви» владик Діонісія, Олександра, Полікарпа.

4. Ухвали Собору подати на затвердження митрополиту Діонісію та просити благословення владики Полікарпа.

5. Ухвали Собору подати до відома архієпископа Олександра та єпископа Георгія.

6. Просити владику Полікарпа подати ухвали до відома державної влади.

7. Наречення єпископів, хіротонізованих у Києві, подати на затвердження владики адміністратора (УНЕСА, UAOC records, box 2, folder 3).

Характерно, що в ухвалі ч. 15 було висловлене ставлення УАПЦ до автономістів. По-перше, Почаївський «псевдособор» був визнаний «неправним і неіснуючим, а постанови його не належними до виконання». По-друге, соборяни вирішили «не мати молитовного єднання з його учасниками, аж доки вони не покаються і

не повернуться до свого канонічного митрополита». По-третє, «священнослужителів на звільнених українських землях і всю віруючу людинність закликати до єднання в Єдину Святу Автокефальну Православну Церкву» (*UHECA, UAOC records, box 2, folder 3*). Крім того, архиєрейський Собор постановив вважати митрополита Діонісія місцєблостителем Київського митрополичого престолу до наступного Всеукраїнського церковного Собору, просити архиєпископа Полікарпа прийняти титул митрополита Волинського і Луцького, а владика Олександра – титул митрополита Пінського і Поліського (*ч. 16*).

Відповідно до ухвали ч. 17 соборяни вирішили просити владика Никанора прийняти під своє безпосереднє керівництво Київську кафедру й титул архиєпископа Київського і Чигиринського з підпорядкуванням правобережних районів, а також єпископа Ігоря – прийняти титул архиєпископа Полтавського і Кременчузького. Собор уповноважив владика Никанора на власний розсуд визначити територіальні межі діяльності нововисвячених ієрархів. Його учасники звернули особливу увагу на необхідність впорядкування церковного життя і вжили низку організаційних заходів (*ч. 17*):

1. Затвердили положення про Вище церковного управління, персональний склад якого формував архиєрей. За київським зразком мали бути створені єпархіальні управління як дорадчі органи при єпископах.

2. Визнали актуальність повернення церковного майна і землеволодінь.

3. Розпочали роботу над відкриттям навчальних закладів або короткотермінових курсів для підготовки священнослужителів.

4. Заснували в Києві органи для друку богослужбових книг й охорони святинь і пам'яток церковної старовини.

5. Запровадили добровільні внески на утримання керівних органів від парафій у розмірі 20% усіх прибутків, що надходять як пожертви вірян.

Як впливає з останньої постанови, всі ухвали Собору єпископів передбачалося оголосити для духовенства й мирян УАПЦ, а також роз'яснити їм «заколотницьку діяльність на Україні представників Московської Церкви, закликавши до єднання в єдину святу Автокефальну Православну Церкву» (*ч. 18*) (*UHECA, UAOC records, box 2, folder 3; UAA, Minenko Collection, box 2, item 1*).

Очевидно, така войовнича риторика соборян лише поглиблювала міжправославне протистояння і не сприяла примиренню Церков.

Після завершення Київського Собору владика Мстислава делегували до Луцька для інформування адміністратора про релігійно-церковні процеси в центральній Україні. Skorиставшись сприятливим моментом, 24 травня вони рукоположили Геннадія Шиприкевича в єпископа Січеславського. Порозумівшись із Сікорським, Скрипник дістав благословення залишитись у Києві допомагати архієпископу Никанору розбудовувати церковне життя (*Дублянський, 1964: 6*). Попри те, що Мстислав номінально був висвячений на єпископа Переяславського, через перепони з боку німців він фактично перебував у Києві разом із владикою Никанором як його помічник. Поступово всі київські ухвали й хіротонії були затверджені владиками Полікарпом (24 травня), Олександром (17 червня) і Діонісієм (25 серпня). Як свідчать нововиявлені джерела, останній надав згоду прийняти титул місцеблюстителя Київського митрополичого престолу з певними застереженнями. «Також мусите на майбутнім Соборі роз'яснити значення невдало щитого щодо мене титулу «місцеблюстителя» Київського престолу, – писав митрополит Діонісій до архієпископа Никанора. – Як голова Автокефальної Нашої Церкви, я є «органічно» місцеблюстителем цього престолу і вся моя дотеперішня діяльність впливає власне з невідривності мого положення від опіки над Київським престолом. Й лише в сенсі ствердження цього, що вже є, себто, що я, як Голова Церкви блюду цей престол, а не в сенсі надання мені титулу. Я погоджуюся на формулювання Собору щодо «місцеблюстителя». Крім того, Варшавський митрополит рекомендував надати Абрамовичу інший почесний титул, оскільки «титул архієпископа Київського належить голові Церкви» (*AWMP, sygn. 1151-RII-6D (Cerkiew ukraińska w latach 1939–1944)*). Через це до жовтня ієрарх підписувався як «заступник адміністратора УАПЦ у Києві».

Висновки. Отже, як впливає з документальних джерел, відродження розгромленого більшовиками церковного життя на Київщині супроводжувалося об'єктивними труднощами: необхідністю відбудови сакральних споруд, підготовкою священницьких кадрів, гострою нестачею богослужбової літератури, начиння та антимінсів. За результатами роботи архиєрейського Собору за участю духовенства і мирян в Києві була висвячена нова група єпископів і створене окреме вікаріатство Адміністратора УАПЦ, що мало

керувати відродженням церковного життя на Сході України. Це свідчить про те, що центр автокефального руху поступово перемістився з Волині до Києва, хоча більшість хіротонізованих у роки окупації владик УАПЦ представляла волинську духовну верству.

Використані посилання

- Власовський І. (1998). *Нарис історії Української Православної Церкви*, Т. 4: (XX ст.). Ч. 2, Київ. 384 с.
- Волошин Ю. (1997). *Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.)*. Полтава. 151 с.
- Денисенко І. (2005). Уривки з минулого. Ч. 1. До 1948-го. *Молода нація*, № 2. С. 5–60.
- Дублянський А. (1962). *Тернистим шляхом: Життя митрополита Ніканора (Абрамовича)*. Лондон. 80 с.
- Дублянський А. (1964), Київський Собор 1942 року, *Рідна Церква*, ч. 52, С. 4–6.
- Мартирологія Українських Церков* (1987), Т. 1. Торонто-Балтимор. 1207 с.
- Чигиринський Є. Н. (1962). Українська Православна Церква в 1941–1943 роках. *Рідна Церква*. ч. 49. С. 8–10.
- Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej, sygn. 1151-RII-6D (Cerkiew ukraińska w latach 1939–1944).
- Ukrainian History and Educational Center Archives, Somerset, New Jersey, UAOC records, box 2, folder 3.
- University of Alberta Archives (UAA), Minenko Collection, box 2, item 1.
- UAA, Minenko Collection, box 57, item 1406.
- UAA, Minenko Collection, box 100, item 1960.

References

- Vlasovsky I. (1998), *Outline history of the Ukrainian Orthodox Church*, Vol. 4. P. 2, Kyiv.
- The martyrdom of the Ukrainian Churches* (1987), V.1. Ukrainian Orthodox Church, Toronto-Baltimore.
- Voloshyn Yu. (1997), *Ukrainian Orthodox Church during Nazi occupation, 1941–1944*, Poltava.
- Denysenko I. (2005), Excerpts from the past. Ch.1. Till 1948, *Young nation*, № 2, p. 5–60.
- Dublianskyi A. (1962), *Thorny Path: Metropolitan Nikanor Abramovych's Life*, London.
- Dublianskyi A. (1964), Kyiv Council 1942, *Native Church*, Vol. 52, P. 4–6.
- Chyhyrnskyi Ye. (1962), Ukrainian Orthodox Church, 1941–1943, *Native Church*, Vol. 49, P. 8–10.
- Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej (AWMP), sygn. 1151-RII-6D (Cerkiew ukraińska w latach 1939–1944).
- Ukrainian History and Educational Center Archives, Somerset, New Jersey (UHECA), UAOC records, box 2, folder 3.
- University of Alberta Archives (UAA), Minenko Collection, box 2, item 1.
- UAA, Minenko Collection, box 57, item 1406.
- UAA, Minenko Collection, box 100, item 1960.

Smyrnov A.
**THE ESTABLISHMENT OF UAOC IN THE KYIV REGION DURING
THE NAZI OCCUPATION**

The article deals with the making of church structure of the of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in the Kyiv region during the German occupation. The Metropolitan Dionisii Valedynskyi of Warsaw gave his blessing for the establishment of the UAOC and designated Archbishop Polikarp Sikorskyi as administrator of the Church. In February 1942 Sikorsky consecrated the first two bishops of the UAOC on Ukrainian territory (Nykanor Abramovych and Ihor Huba). The wartime Autocephalous Church attracted the more nationally conscious faithful and readily welcomed the revival of the Ukrainian language and national traditions in the life of the church.

The revival of church life in the Kyiv region was accompanied by the following difficulties: rebuilding sacred buildings, training priests, lack of liturgical literature, items and antiminses. According to the results of work of the Council of bishops in Kyiv the new group of hierarchs was consecrated, Metropolitan Dionisii was elected as locum tenens of the Metropolitan See of Kyiv, and separate vicariate was established. It should manage church revival in Eastern Ukraine. This indicates that the center of the autocephalous movement gradually shifted from Volhynia to Kyiv. and in May 1942 the Kyiv Council of UAOC bishops

The study proved that, firstly, the revival of church structures in the occupied territory was significant and vital for the spiritual needs satisfaction of the Orthodox population. Secondly, the occupation authority contributed to the restoration of the church network primarily to meet its own interests. On the one hand, this authority opposed itself the Stalinist regime, and on the other hand, was aimed to use the Orthodox Church for its own colonialist policy. Not only the slightest resistance was brutally suppressed by Germans, but any manifestation of Ukrainian religious identity was prevented.

Keywords: the Orthodox Church, Kyiv region, occupation, Nykanor Abramovych.

УДК 94(44+470+477) «1916/18»:358.4

ХАРУК А.І.

<https://orcid.org/0000-0003-3459-1657>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.116-128>

ФРАНЦУЗЬКІ АВІАТОРИ ТА АВІАЦІЙНІ ЧАСТИНИ НА СХІДНОМУ ФРОНТІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуті питання формування та участі у бойових діях французьких авіаційних контингентів на Східному фронті Першої світової війни. Відзначено, що у 1916–1917 рр. Франція відправила до Росії два авіаційні контингенти. Перший з них складався з окремих авіаторів, розподілених по російських авіачастинах на різних ділянках фронту. Другий становили дві повноцінні авіаційні ескадрильї з підрозділами забезпечення. Вони прибули у 1917 р. і діяли на Південно-Західному фронті. На озброєнні французького авіаційного контингенту знаходились досить сучасні літаки-винищувачі та розвідники. Особовий склад значною мірою формувався за рахунок добровольців. Французькі авіатори продовжували свою бойову діяльність аж до перемир'я між більшовицьким урядом Росії і Німеччиною. Подальше перебування їх на території України, яке тривало до лютого 1918 р., характеризувалось прагненням зберегти нейтралітет і забезпечити повернення на батьківщину.

Ключові слова: військова авіація, Перша світова війна, Східний фронт, Франція, Росія, Україна.

Постановка проблеми та її актуальність. Під час Першої світової війни союзники Росії по Антанті скерували їй на допомогу кілька військових контингентів: бельгійський та британський броньові дивізіони, французькі та британські авіаційні частини. Порівняно невеликі за чисельністю, але оснащені першокласною для свого часу військовою технікою, вони призначались для якісного посилення російської армії на ключових ділянках фронту. Переважна їх більшість діяла на території України. Серед них були і дві французькі авіаційні ескадрильї. Вивчення їх бойового шляху становить значний інтерес не лише з точки зору історії Першої світової війни, але й під кутом дослідження української національної революції 1917–1921 рр. – адже французькі авіатори перебували на теренах України до лютого 1918 р.

Харук Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Харук А.І., 2020.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Досліджуючи питання участі французьких авіаторів в бойових діях на Східному фронті Першої світової війни та їхнього перебування на території України, ми звертались виключно до зарубіжних публікацій, оскільки в українській історіографії ця проблема досі зовсім не розглядалась. Найбільш авторитетний російський дослідник історії військової авіації періоду Першої світової війни В. Куліков у своїх працях (1998, 2014) лише фрагментарно згадує про факт участі французьких ескадрилій в бойових діях на Південно-Західному фронті. Це ж стосується і його англомовного дослідження, виданого спільно з американськими вченими (*Durkota, Darcey, Kulikov, 1995*). Технічний аспект формування та оснащення французьких ескадрилій для Росії висвітлено в праці Дж. Давілли та Е. Солтана (*Davilla, Soltan, 1997*). Уточненню біографічних фактів низки авіаторів сприяла робота з довідником М. Нешкіна та В. Шабанова (2006), дослідженням М. Хайруліна і В. Кулікова (2014) та працями Н. Франкса і Дж. Гутмана (*Franks, 2000; Gutman, 2005*). Певний інтерес становлять і роботи С. Аверченка (2011) і А. Шиукова (1927), присвячені участі авіації в наступальних операціях Південно-Західного фронту.

Мета та завдання дослідження. У нашій статті ми маємо за мету проаналізувати особливості формування та основні етапи бойового шляху двох французьких авіаційних контингентів, скерованих на Східний фронт для допомоги російській армії: першого, який складався з авіаторів, приділених до російських авіазагонів, і другого (у складі двох окремих ескадрилій та підрозділів забезпечення). Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від початку 1916 р. (ухвалення рішення про відправлення першого контингенту) до лютого 1918 р. (евакуації другого контингенту).

Виклад основного матеріалу дослідження. 20 січня 1916 р. (тут і далі усі дати наведені за новим стилем) російський військовий аташе в Парижі полковник Алексей Ігнат'єв надіслав у генштаб французької армії прохання відрядити певну кількість пілотів, повітряних спостерігачів та авіамеханіків для служби в частинах російської авіації. Прохання Ігнат'єва задовольнили. Почалось формування авіаційного загону французької військової місії (*Le détachement aviation de la mission française*), офіційно утвореного 30 квітня 1916 р. (*Durkota, Darcey, Kulikov, 1995:176*).

Термін «загін» у цьому випадку – поняття умовне, оскільки перший французький авіаційний контингент не діяв як єдине ціле, а був розподілений між різними російськими авіачастинами. Капітан Туслен (Tuslane), який очолював цей загін, по суті, не був командиром у звичному розумінні цього слова, а, швидше, координатором. 24 червня 1916 р. його замінив майор Поль Бергер (Paul Berger) (*Pillorget, 2013*).

У квітні 1916 р. в розпорядження російського командування виділили 20 льотчиків (10 пілотів і 10 повітряних спостерігачів) і 10 авіамеханіків. Шість пілотів мали кваліфікацію інструкторів: три – для літаків-монопланів і три – для біпланів. Повітряні спостерігачі теж мали свою спеціалізацію: шестеро з них були навчені обслуговувати радіостанції, а четверо були фахівцями з бомбометання. Жоден з льотчиків не був офіцером, тому перед відправленням до Росії їм усім присвоїли тимчасові звання сулейтенантів (молодших лейтенантів). Це мало підвищити статус льотчиків в очах російських союзників. Механікам залишили попередні звання: лише один з них був капралом, решта – рядовими (*Détachement aviation en Russie*).

Після прибуття в Росію в травні 1916 р. французьких авіаторів розподілили по авіаційних частинах. Вісім осіб (чотири пілоти і чотири спостерігачі) потрапили до 10-го авіаційного дивізіону, який діяв на Західному фронті (в російській армії авіадивізіони мали номери тих армій, яким підпорядковувались). Шість авіаторів (три пілоти і три спостерігачі) скерували до 5-го авіадивізіону Північного фронту. Ще шість потрапили на Південно-Західний фронт: четверо – до 7-го дивізіону і лише двоє – до 8-го (*Détachement aviation en Russie*). Такий розподіл невдовзі довелося відкоригувати, оскільки влітку 1916 р. найбільш напружена обстановка у повітрі склалась на Південно-Західному фронті. Німці зосередили тут потужне авіаційне угруповання, для протидії якому росіянам не вистачало сил (*Харук, 2016:170*). Тому в липні 1916 р. чотирьох пілотів-винищувачів зі складу французького контингенту разом зі своїми літаками передали у 8-й авіадивізіон (*Аверченко, 2011:20*).

Серед прибулих у 8-й авіадивізіон був і найбільш досвідчений пілот з усього контингенту – Едвардс Пульпе (Edwards Pulpe). Латиш за походженням, він виїхав у Францію в 1912 р. Тут він навчався у повітроплавній студії при Сорбоннському університеті.

Після початку війни Пульпе вступив до Іноземного легіону і невдовзі перевівся в авіаційну школу. Отримавши кваліфікацію військового пілота, Пульпе воює на Західному фронті. Тут він отримав чотири повітряних перемоги. Прибувши до Росії, він спочатку потрапив до 27-го корпусного авіазагону (КАЗ) 10-го авіадивізіону. У деяких дослідженнях вказується, що Пульпе служив у 10-му авіаційному загоні винищувачів (АЗВ) і, воюючи в його складі, 1 липня 1916 р. збив німецький літак поблизу Ковеля (*Durkota, Darcey, Kulikov, 1995:176*). Пульпе, хоч і перебував на французькій службі, але залишався російським підданим. Тому нібито здобута ним п'ята повітряна перемога дозволила деяким дослідникам оголосити Пульпе першим російським асом. Однак насправді 10-й АЗВ ніколи не діяв над Волинню, воюючи північніше, на Західному фронті. Сам же Пульпе прибув в Луцьк десь у третій декаді липня 1916 р. Він був прикомандирований до щойно сформованого 8-го АЗВ і першим серед пілотів цього загону почав бойові вильоти. Однак його кар'єра невдовзі обірвалась. 2 серпня в бою з трьома німецькими літаками поблизу м. Рожище, який тривав близько години, літак Пульпе був збитий, а сам пілот загинув (*Хайрулін, Куликов, 2014:264–265*). Переможцем Пульпе став екіпаж «Альбатроса» С.Ш з німецького бомбардувального загону Kasta 10 у складі пілота Е. Бьоме (E. Böhme) і спостерігача Ладемахера (Lademacher) (*Аверченко, 2011:16*). Посмертно Пульпе нагородили орденом Св. Георгія 4-го ступеня (*Нешкин, Шабанов, 2006:242*).

Пульпе став не першою, але й не останньою втратою французького авіаційного контингенту. 25 червня 1916 р. на мінському аеродромі у катастрофі літака «Моран-Парасоль» загинули пілот Франсуа Мерітель (François Méritel) і механік Марсель Був'є (Marcel Bouvier). 9 серпня в Одесі під час випробувань літака «Анаде» (виробництва місцевої фірми «Анатра») розбився Марк Бон'є (Marc Bonnier) – досвідчений пілот з довоєнним стажем (*Волошенков*). 11 вересня загинув повітряний спостерігач Анрі Лоран (Henri Laurent). В повітряному бою біля озера Дрисвяти (неподалік від стику кордонів сучасних Білорусі, Литви та Латвії) пілот його біплана прапорщик Онисим Панкратов був вбитий. Лоран намагався взяти керування літаком на себе, але й сам був поранений. Літак впав на землю, а Лоран помер за кілька хвилин. Обидва авіатори посмертно були нагороджені орденами Св. Георгія 4-го ступеня (*Нешкин, Шабанов, 2006:174*).

Ще одним приводом зменшення чисельності французького авіаційного контингенту стали конфлікти через недоречні, з точки зору російських властей, висловлювання авіаторів. Спостерігач Огюстен Шабер (Augustin Chabert), прикомандирований до 7-го авіадивізіону, рішенням командувача авіації, великого князя Александра Михайловича, був відправлений у Францію через неприхильні висловлювання щодо російської дійсності, які цензор знайшов у його листі. Після повернення до Франції Шабер був позбавлений тимчасового звання су-лейтенанта. Для перестраховки 18 вересня 1916 р. слідом за ним відправили і напарника – пілота Марка Парто (Marc Parteau), хоч стосовно останнього жодних підозр не було (*Détachement aviation en Russie*).

Таким чином, за кілька перших місяців перебування в Росії льотний склад французького авіаційного контингенту скоротився майже на третину – зі строю вибули четверо пілотів та двоє спостерігачів. Однак загальний досвід участі французьких авіаторів в бойових діях був позитивний. 28 жовтня 1916 р. російська сторона звернулася до керівника французької військової місії генерала Моріса Жанена (Maurice Janin) з проханням направити до Росії дві повноцінні авіаційні ескадрильї – розвідувальну і корегувальну. Прохання було задоволене, причому французи вирішили також скерувати до Росії авіаційний парк, який мав би займатись ремонтом літаків.

Пріоритет у комплектуванні другого авіаційного контингенту (так само, як і першого) надавався добровольцям. Однак останніх не вистачало, тому довелось вдатись до наказного порядку комплектування. Загальна чисельність контингенту склала 267 осіб (42 офіцери, 25 унтер-офіцерів та 200 рядових). Як і у випадку з першим контингентом, усім льотчикам, які не були офіцерами, присвоїли тимчасові звання су-лейтенантів. Унтер-офіцерів і рядових переодягли в російські однострої, офіцерам залишили французькі мундири. Командиром контингенту залишився Анрі Бергер (*Pillorget, 2013*).

Для винищувальної ескадрильї відібрали 10 пілотів, для корегувальної – 11 пілотів і 14 повітряних спостерігачів. Командиром першої з них призначили лейтенанта Луї де Гейдона (Louis de Gueydon), другої – капітана Жюля Балавуана (Jules Balavoine) (*Escadrille N 581 – SAL 581*).

Винищувальна ескадрилья отримала позначення N 581, корегувальна – SOP 582. Ці позначення свідчили, що першу з них мали укомплектувати винищувачами «Ньюпор», а другу – літаками-коректувальниками «Сопвіч». Однак з самого початку французьке командування передбачило мішаний склад ескадрилій. Для кожної з них планувалось виділити по 15 літаків, зокрема для N 581 – 8 «Ньюпор» 17С1 (двигуни «Рон» потужністю 110 к.с.) і 7 СПАД 7С1 («Іспано-Сюїза», 150 к.с.), для SOP 582 – 8 «Сопвіч» 1А2 (мотори «Клерже», 130 к.с.) і 7 А.Р. 1 («Рено», 160 к.с.) (*Davilla, Soltan, 1997:13*). Усі вони вважались досить сучасними – наприклад, літаки «Сопвіч» 1А2 почали надходити до французьких ескадрилій навесні 1917 р. (*King, 1980:92*). Дещо раніше – в серпні 1916 р. – на фронті з'явилися перші винищувачі СПАД 7С1 (*Обухович, Никифоров, 2003:314*). Тому постачання СПАД 7С1 для французького авіаційного контингенту в Росії почалось із запізненням, а літаки-розвідники А.Р. 1 до Росії взагалі не потрапили.

Крім авіаційної техніки, до Росії відправили багато іншого майна: 15 радіопередавачів для літаків і чотири наземних, 50 радіоприймачів, 200 км телефонного кабелю, три польових комутатори, повний комплект обладнання фотографічної лабораторії та ін. (*Escadrille N 581 – SAL 581*).

Оскільки в кампанії 1917 р. російське командування збиралось зосередити основні зусилля на Південно-Західному фронті, саме сюди й скерували французький авіаційний контингент. Головною тиловою базою став Київ, де розгорнули французькі підрозділи забезпечення – 5-й авіаційний парк і 405-й авіасклад. В Москві організували перевалочне авіаційне депо.

Доставка майна й особового складу в Росію зайняла досить багато часу. Особовий склад ескадрилій прибув пароплавом до Мурманська лише у квітні 1917 р. 23 квітня авіатори дістались до Києва, а 27 травня прибули на фронт – в Бучач. Місцем дислокації N 581 став польовий аеродром Голгоча (на північний захід від Бучача), а SOP 582 – площадка біля хутора Черемхів (нині у складі с. Швейків Монастирського району Тернопільської обл.) (*Куликов, 1998:34*). Обидва аеродроми знаходились майже поряд – за 5 км один від одного.

В оперативному відношенні французькі ескадрильї підпорядкували 7-му авіадивізіону, який об'єднував авіаційні частини 7-ї армії.

Однак бойову роботу одразу розпочати не вдалось – літаки прибули лише 15 червня. До того часу контингент встиг зазнати перших втрат – 8 травня в Одесі під час польоту на біплані «Анаде» зазнав аварії су-лейтенант Марсель Блох (Marcel Bloch), пілот-випищувач, який до прибуття в Росію збив п'ять аеростатів. Після кількох місяців, проведених у шпиталі, Блох був відкликаний до Франції (*Franks, 2000:54; Gutman, 2005:36-37*).

Ескадрилья N 581 спочатку отримала, в основному, винищувачі «Ньюпор». Єдиний СПАД 7, який прибув в першій партії, дістався лейтенантові Жоржу Лякманну (George Lachmann), – досить досвідченому пілоту, який встиг повоювати на Західному та Італійському фронтах. З 8 червня 1917 р. він виконував обов'язки командира ескадрильї N 581. До часу прибуття в Росію Лякманн вже мав на своєму рахунку дві повітряні перемоги (*Gutman, 2005:71*). Вночі 26 червня він спробував атакувати виявлений напередодні ворожий прив'язний аеростат. Об'єкт був знищений запалювальними ракетами, але Лякманн не зміг вивести літак з атаки і врізався в схил пагорба. Льотчик вцілів, але з травмами потрапив до шпиталю. До того ж виявилось, що в темряві Лякманн дезорієнтувався, і замість австро-угорського аеростата збив російський (*Durkota, Darcey, Kulikov, 1995:167*).

1 липня 1917 р. почався наступ військ Південно-Західного фронту. У цій операції 7-ма армія мала 13 авіаційних загонів – включаючи дві французькі ескадрильї. Всього в них налічувалось 72 літаки (*Шуков, 1927:1; Куликов, 2014:65*). Напередодні наступу французький контингент був посилений – ескадрилья N 581 отримала сім нових винищувачів СПАД 7. Разом з російськими авіачастинами французькі авіатори вели розвідку і патрулювали повітряний простір над наступаючими військами. Однак 13 липня наступ захлинувся, а за три дні ворог завдав контрудару. 20 липня правий фланг російської 7-ї армії розсипався. Почався відступ.

Увечері 21 липня французькі ескадрильї отримали наказ евакуюватись в Озеряни, де їх чекали два ешелони. Майно автомобілями перевезли упродовж ночі, а літаки своїм ходом перелетіли того ж вечора. Вечері 22 липня французів відправили далі на схід – в Чортків. Наступними пунктами на шляху відступу були Гусятин і Ярмолинці, куди французькі ескадрильї прибули 24 липня. Відступ призвів до значних втрат, але французи змогли їх швидко компенсувати. Ескадрилья N 581 прибула в

Ярмолинці з сімома літаками (5 «Ньюпорів» і 2 СПАД), але наприкінці липня мала у своєму складі вже 10 «Ньюпорів» і 7 СПАД. Ескадрилья SOP 582 в той же час мала п'ять літаків «Сопвіч» (*Escadrille SOP 582 – SAL 582*).

Після стабілізації фронту по лінії р. Збруч французькі ескадрильї відновили бойову роботу. 12 серпня 1917 р. їх перевели до Кам'янця-Подільського, в смугу Румунського фронту, і оперативно підпорядкували 3-му Кавказькому корпусу. На цій ділянці французькі пілоти здобули низку повітряних перемог. Зокрема, 1 вересня біля Мельниці-Подільської Ж. Лякманн збив аеростат австро-угорської 22-ї повітроплавної роти. 15 вересня південніше р. Дністер він збив ворожий двомісний біплан (*Durkota, Darcey, Kulikov, 1995:167*). 24 вересня відзначився сулейтенант Поль Жалаге (Paul Jalaguier), який збив двомісний літак поблизу с. Михайлень (на півночі Молдови).

3 жовтня Ж. Лякманн збив австро-угорський літак-розвідник «Ганза-Бранденбург» С.І. 8 жовтня в парі з сулейтенантом Луї Кудоре (Louis Coudouret) він провів вдалий бій з німецьким двомісним аеропланом. Збитий літак записали на рахунок Л. Кудоре, що стало його третьою повітряною перемогою (*Durkota, Darcey, Kulikov, 1995:149*). А за три дні Л. Кудоре сам ледве не загинув в бою з трьома німецькими винищувачами.

16 жовтня Лякманн здобув свою п'яту повітряну перемогу – його жертвою став ворожий аеростат. Того ж дня він атакував розвідник «Ганза-Бранденбург» С.І австро-угорської 11-ї авіароти. Літак був пошкоджений, однак його пілот зумів перетягти за лінію фронту, привізши вбитого спостерігача. Цю перемогу Лякманну не зарахували, оскільки падіння ворожого аероплана не було підтвержене (*Franks, Bailey, 1992*).

Після більшовицького перевороту 7 листопада 1917 р. процеси розвалу в російській армії посилились, однак бойові дії тривали. 15 листопада обидві французькі ескадрильї передислокували у Волочиськ, в смугу дій 11-ї армії Південно-Західного фронту. Тут пілоти ескадрильї N 581 здобули дві останні повітряні перемоги, і обидві – на рахунку Л. Кудоре. 23 листопада він збив літак-розвідник «Альбатрос» С.Х, пілот якого зумів здійснити вимушену посадку. Екіпаж німецького літака потрапив в полон. А 14 грудня над Волочиськом Кудоре збив винищувача «Альбатрос» D.V (*Durkota, Darcey, Kulikov, 1995:150*). 15 грудня 1917 р. в силу

вступило німецько-більшовицьке перемир'я. Того ж дня ешелон з технікою і особовим складом ескадрильї N 581 (близько 100 осіб, у тому числі багато прикомандированих росіян) вирушив зі станції Волочиськ до Лубен, куди прибув 18 грудня. Ескадрилья SOP 582 ще 7 жовтня була реорганізована у навчальну частину для підготовки російського персоналу. Її передислокували в Сімферополь, але дата цієї події точно не встановлена. У будь-якому разі, в другій половині грудня 1917 р. SOP 582 вже знаходилась в Криму (*Escadrille SOP 582 – SAL 582*).

26 грудня 1917 р. в м. Лубни, яке перебувало під контролем властей УНР, спалахнуло більшовицьке повстання. Французьким авіаторам під командуванням Ж. Лякманна довелось зайняти оборону, але на цей раз все закінчилось благополучно – повстання вдалось придушити. «Сидіння» в Лубнах продовжувалось, хоч і втратило будь-який сенс. Французи не отримували грошей з листопада 1917 р., і Лякманну довелось продати кілька коней щоб прогодувати особовий склад (*Durkota, Darcey, Kulikov, 1995:169*).

25 січня 1918 р. у Лубни прибули п'ять ешелонів з більшовицькими військами Михаїла Муравйова. Більшовики швидко заволоділи містом, яке було проміжним пунктом на їхньому шляху до Києва. Лякманн з Кудоре провели переговори з більшовицьким командуванням, переконавши його у нейтралітеті французів. Персоналу N 581 видали перепустки для пересування містом з правом носіння зброї. Того ж дня Лякманн вирішив відправити посильних до Києва за грішми. Для цієї операції він обрав Л. Кудоре та су-лейтенанта Мурата (Murat). Удвох вони вилетіли літаком до Києва (*Pillorget, 2013*).

Коли про виліт дізнався Муравйов, він вирішив, що французи полетіли до Києва, щоб попередити керівництво УНР про наближення більшовиків. Негайно він наказав роззброїти французьку ескадрилью. З літаків зняли кулемети, а у військовослужбовців відібрали карабіни й револьвери. Лякманн з лейтенантом Левембергом (Levemberg), який знав російську мову, упродовж кількох годин вели переговори. Зрештою, і цього разу їм вдалось переконати більшовиків у своєму нейтралітеті. Французам навіть повернули зброю (за винятком 46 револьверів) (*Escadrille N 581 – SAL 581*).

Тим часом Кудоре і Мурат зуміли дістатись до Києва, де йшли бої між військами Центральної Ради і більшовицькими повстанцями. Казначейство, незважаючи на хаос, продовжувало працювати. Пред'явлені французами векселі прийняли до оплати і видали необхідну суму готівки. Кудоре і Мурат змогли повернутись до Лубен, привізши такі необхідні гроші (*Escadrille N 581 – SAL 581*).

Оскільки подальше перебування французів на теренах України не мало сенсу, генерал Жорж Табуї (*Georges Tabouis*), французький комісар при уряді УНР, наказав відправити їх до Москви для подальшої евакуації на батьківщину. Техніку і майно слід було передати Чехословацькому корпусові, якщо ж це було б неможливо – знищити. Один із «Сопвічів» в Києві в січні 1918 р. передали авіації УНР (*Харук, 1998:103*). Ешелон з рештою майна французького авіапарку через Полтаву, Харків і Тулу 22 лютого 1918 р. прибув до Москви. Лякманну довелось залишити в Лубнах кілька автомобілів, для яких не вистачило платформ. Решту ж майна ескадрильї N 581 він зумів доставити до Москви. Ескадрилья SOP 582 змогла евакуювати з Сімферополя тільки особовий склад – всю техніку довелось залишити. 15 березня 1918 р. французи прибули в Мурманськ, звідки були евакуйовані на батьківщину (*Escadrille SOP 582 – SAL 582*).

Висновки. Однією з форм військової допомоги, яку Франція надавала в роки Першої світової війни союзницькій Росії стало направлення авіаційних фахівців. Упродовж 1916–1917 рр. до Росії було скеровано два авіаційні контингенти. Перший з них налічував лише 30 осіб і не був єдиним підрозділом – авіатори, що входили до його складу, були розподілені між різними російськими авіаційними частинами. Такий підхід виявився невдалим: вже за кілька тижнів після прибуття французьких пілотів довелось перекидати з одних ділянок фронту на інші, більш важливі. При формуванні другого контингенту цей негативний досвід врахували. Франція в 1917 р. скерувала до Росії дві повноцінні авіаційні ескадрильї, а також необхідні підрозділи забезпечення загальною чисельністю майже 270 осіб. Другий авіаційний контингент діяв на Південно-Західному фронті (і прилеглий ділянці Румунського фронту). Вибір саме Південно-Західного фронту зумовлювався тим, що тут у 1917 р. планувались найбільші операції російської армії.

На озброєнні французького авіаційного контингенту знаходились досить сучасні літаки-винищувачі та розвідники. Особовий склад значною мірою формувався за рахунок добровольців, що сприяло високому бойовому духу та активності авіаційного контингенту. Це засвідчують результати низки повітряних боїв, проведених французькими пілотами. Поряд з тим на бойових діях французьких ескадрилій позначалась загальна обстановка на фронті. Вони зазнали значних втрат у техніці під час відступу в липні 1917 р. Однак, незважаючи на розвал російської армії восени 1917 р., французькі авіатори продовжували свою бойову діяльність, аж до перемир'я між більшовицьким урядом Росії і Німеччиною. Подальше перебування їх на території України, яке тривало до лютого 1918 р., характеризувалось прагненням зберегти нейтралітет і забезпечити повернення на батьківщину.

Використані посилання

Davilla J.J., Soltan A.M. (1997). *French Aircraft of the First World War*. Stratford: Flying Machine Press, p. 624.

Détachement aviation en Russie. Available at: <http://albindenis.free.fr/Site_escadrille/Detachment_Russie.htm> [Accessed 15 May 2020].

Durkota A., Darcey T., Kulikov V. (1995). *The Imperial Russian Air Service: Famous Pilots & Aircraft of World War One*. Mountain View: Flying Machine Press, p. 545.

Escadrille N 581 – SAL 581 Available at: <http://albindenis.free.fr/Site_escadrille/escadrille581.htm> [Accessed 12 May 2020].

Escadrille SOP 582 – SAL 582 Available at: <http://albindenis.free.fr/Site_escadrille/escadrille582.htm> [Accessed 12 May 2020].

Franks N. (2000). *Nieuport Aces of World War I*. Oxford: Osprey Publishing, p. 96.

Franks N., Bailey F. (1992). *Over the Front: A Complete Record of the Fighter Aces and Units of the United States and French Air Services, 1914–1918*. London: Grub Street, p. 228.

Gutman J. (2005). *Balloon-Busting Aces of World War I*. Oxford: Osprey Publishing, p. 96.

King H.F. (1980). *Sopwith Aircraft 1912–1920*. London: Putnam, p. 324.

Pillorget R. (2013). L'Escadrille du Tsar. Available at: <http://www.hervedavid.fr/francais/14-18/Pillorget_article.htm> [Accessed 12 May 2020].

Аверченко С.В. (2011). Брусиловский прорыв. Борьба в воздухе. Часть 2 – наступление. *Военно-исторический журнал*, № 11, С. 11–20.

Волощенко Д. (2019). К 100-летию крушения империй: Одесское небо французского аса. *Слово* Available at: <<http://slovo.odessa.ua/news/40170-k-100-letiyu-krusheniya-imperiy-odesskoe-nebo-francuzskogo-asa.html>> [Accessed 11 May 2020].

Куликов В.П. (1998). Российская армейская авиация в I мировой войне. Кампания 1917 года. *Авиация и время*, № 4, С. 34–38.

Куликов В.П. (2014). *Русская авиация в Первой мировой войне*. Москва: Русавиа, с. 320.

Нешкин М.С., Шабанов В.М. (2006). *Авиаторы – кавалеры ордена Св. Георгия и Георгиевского оружия периода Первой мировой войны 1914–1918 годов: Биографический справочник*. Москва: РОССПЭН, с. 360.

Обухович В., Никифоров А. (2003). *Самолеты Первой мировой войны*. Минск: Харвест, с. 368.

Хайрулин М., Куликов В. (2014). *Российские летчики-истребители Первой мировой войны*. Санкт-Петербург: Гангут, с. 392.

Харук А.І. (1998). Військова авіація доби Центральної Ради (листопад 1917 – квітень 1918 рр.). *Вісник Державного університету «Львівська політехніка» Держава та армія*, № 344, С. 100–107.

Харук А. (2016). Російські винищувачі над Волиню (серпень 1916 – січень 1917 рр.). *Минуле і сучасне Волині і Полісся*, випуск 58, С. 169–173.

Шиуков А. (1927). Авіація Юго-Западного фронту в летній операції 1917 г. *Вестник воздушного флота*, № 3, с. 1–6.

References

Averchenko S.V. (2011). Brusilov's breakthrough. Fight in the air. Part 2 – the offensive. *Military History Journal*, N 11, P. 11–20 (rus).

Davilla J.J., Soltan A.M. 1997. *French Aircraft of the First World War*. Stratford: Flying Machine Press, p. 624.

Détachement aviation en Russie [online]. Available at: <http://albindenis.free.fr/Site_escadrille/Detachement_Russie.htm> [Accessed 15 May 2020] (fr).

Durkota A., Darcey T., Kulikov V. (1995). *The Imperial Russian Air Service: Famous Pilots & Aircraft of World War One*. Mountain View: Flying Machine Press, p. 545.

Escadrille N 581 – SAL 581 [online]. Available at: <http://albindenis.free.fr/Site_escadrille/escadrille581.htm> [Accessed 12 May 2020] (fr).

Escadrille SOP 582 – SAL 582 [online]. Available at: <http://albindenis.free.fr/Site_escadrille/escadrille582.htm> [Accessed 12 May 2020] (fr).

Franks N. (2000). *Nieuport Aces of World War I*. Oxford: Osprey Publishing, p. 96.

Franks N., Bailey F. (1992). *Over the Front: A Complete Record of the Fighter Aces and Units of the United States and French Air Services, 1914–1918*. London: Grub Street, p. 228.

Gutman J. (2005). *Balloon-Busting Aces of World War I*. Oxford: Osprey Publishing, p. 96.

Khairulin M., Kulikov V. (2014). *Russian Fighter Pilots of the First World War*. Sankt-Petersburg: Gangut, p. 392 (rus).

Kharuk A. (1998). Military aviation of the Central Rada (November 1917 – April 1918). *Bulletin of State University «Lviv'ska Polytechnika» State and Army*, N 344, p. 100-107 (ukr).

Kharuk A. (2016). Russian fighters over Volhyn (August 1916 – January 1917). *Past and present of Volyn and Polissya*, issue 58, p. 169-173 (ukr).

King H.F. 1980. *Sopwith Aircraft 1912-1920*. London: Putnam, p. 324.

Kulikov V.P. (1998). Russian army aviation in I World War. Campaign of 1917. *Aviation and Time*, № 4, p. 34-38 (rus).

Kulikov V.P. (2014). *Russian aviation in First World War*. Moscow: Rusavia, p. 320 (rus).

Neshkin M.S, Shabanov V.M (2006). *Aviators – Knights of the Order of St. George and St. George's Weapons of the First World War 1914–1918: Biographical Handbook*. Moscow: ROSSPEN, p. 360.

Obukhovich V., Nikiforov A. (2003). *Aircraft of the First World War*. Minsk: Kharvest, p. 368.

Pillorget R. (2013). L'Escadrille du Tsar. Available at: <[http://www.hervedavid.fr/francais/14-18/Pillorget article.htm](http://www.hervedavid.fr/francais/14-18/Pillorget%20article.htm)> [Accessed 15 May 2020] (fr).

Shiukov A. (1927). Aviation of the Southwestern Front in the summer operation of 1917. *Air Fleet Bulletin*, № 3, p. 1–6 (rus).

Voloshenkov D. (2019). To the 100th anniversary of the collapse of empires: Odessa sky of the French ace. *The Word*. Available at: <<http://slovo.odessa.ua/news/40170-k-100-letiyu-krusheniya-imperiy-odesskoe-nebo-francuzskogo-asa.html>> [Accessed 11 May 2020] (rus).

Kharuk A.

FRENCH AVIATORS AND AIR UNITS ON THE EASTERN FRONT OF THE FIRST WORLD WAR

One of the forms of military assistance that France provided to allied Russia during the First World War was the deployment of aviation specialists. During 1916–1917, two air contingents were sent to Russia. The first of them numbered only 30 people and was not the consolidated unit – the aviators who were part of it were distributed among the various Russian aviation units. This approach proved unsuccessful: a few weeks after the arrival of the French pilots, they had to move from one section of the front to another, more important one. This negative experience was taken into account when forming the second contingent. In 1917, France sent two full-fledged air squadrons to Russia, as well as the necessary units to provide a total of almost 270 people. The second air contingent operated on the South-Western Front (and the adjacent section of the Romanian Front). The choice of the South-Western Front was conditioned by the fact that in 1917 the largest operations of the Russian army were planned here.

The French aviation contingent was armed with quite modern fighter planes and reconnaissance aircraft. The personnel was largely formed at the expense of volunteers, which contributed to the high morale and activity of the aviation contingent. This is evidenced by the results of a series of air battles conducted by French pilots. At the same time, the fighting of the French squadrons was affected by the general situation at the front. They suffered significant losses in equipment during the retreat in July 1917. However, despite the collapse of the Russian army in the autumn of 1917, French aviators continued their hostilities until the armistice between the Bolshevik government of Russia and Germany. Their further stay on the territory of Ukraine, which lasted until February 1918, was characterized by the desire to maintain neutrality and ensure repatriation.

Keywords: military aviation, World War I, Eastern Front, France, Russia, Ukraine.

ПРОБЛЕМИ УЧАСТІ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ТРИДЦЯТИЛІТНІЙ ВІЙНІ

У дослідженні розібрано дискусійні проблеми участі українського козацтва у Тридцятилітній війні 1618–1648 рр. і пов'язані з ними стереотипи. Ці стереотипи залишаються шадциною польської і української патріотичних історіографій, які намагалися приписати «своєму» участь у спільних або ж і чужих формуваннях. Звернена увага на особливості наборів підготованих контингентів найманих військ з Речі Посполитої католицькою коаліцією та Францією та особовий склад формувань польських козаків, так званих «лісовчиків». Встановлено, що формування «лісовчиків» були легкою кавалерією, ефективною при виконанні розвідувальних і сторожових завдань, рейдах по території, зайнятій противником та переслідуванні відступаючого противника. Формування українського козацтва були піхотними, а піхоти у війську Речі Посполитої постійно не вистарчало. Тому дозволити найняти іншу піхоту, окрім українських козаків, Річ Посполита просто не могла. Під час війн поляки самі наймали угорську, німецьку чи чеську піхоту. Проаналізовані битви під Гуменним (1619), на Білій горі (1620), кампанії в Сілезії, на Рейні, в Гессені та Люксембурзі та балтійську експедицію. Обгрунтована гіпотеза щодо тотожності полковника Тараського з гетьманом Федоровичем Тарасом (Трясилом). Детально розглянено проблему участі і ролі козаків у здобутті Дюнкерка (1646) та участі у цих подіях Богдана Хмельницького, Івана Сірка та Солтенка.

Ключові слова: Тридцятилітня війна, українське козацтво, лісовчики, битва під Гуменним, битва на Білій горі, битва при Івоа, Дюнкерк.

Тридцятилітня війна (1618–1648) була першою загальноєвропейською війною, у якій взяли участь більше сотні великих і малих держав. Міжконфесійне протистояння католиків з протестантами привело до утворення у Священній Римській імперії Протестанської Євангелістської унії (1608), яку очолив курфюрст Пфальца Фрідріх V фон Віттельсбах (16.08.1596–19.11.1632), та Священної Католицької ліги (1609), очоленої герцогом Баварії і курфюрстом Максиміліаном I фон Віттельсбахом (27.04.1573–27.09.1651), втягнуло не тільки сусідні протестантські Нідерланди, Данію та Швецію, але й католицьку Францію, яка виступила на

Войтович Леоній Вікторович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії середніх віків і візантиністики Львівського національного університету ім. Івана Франка, м. Львів.

© Войтович Л. В., 2020

боці протестантів, налякана обіймами австрійських і іспанських Габсбургів, які ще у 1609 р. укласти між собою союзна угоду, спрямовану проти неї. Річ Посполита була готова підтримати Католицький табір, але амбітний авантюрист король Сигізмунд III, який сам загубив достатньо реальну можливість утвердження на московському престолі королевича Владислава Вази, визнаного московським боярством, рішився на чергову інтервенцію та поход на Москву у 1617–1618 рр., який скінчився Деулінським перемир'ям та підготовкою до продовження війни. Такі ж стосунки були у польського короля і з Швецією. З обома сусідами Річ Посполита була змушена воювати і під час Тридцятилітньої війни (*Östergren, 2005; Leitsch, 2009; Cac, 2010; Wimmer, 2013*). Тому безпосередня участь Польщі у цій війні обмежувалася її бойовими діями проти шведів у рамках польсько-шведської війни, яка була продовженням попередньої політики Сигізмунда III як шведського короля, усуненого шведами. Поряд з тим Польща не заперечувала проти участі своїх підданих у складі найманих контингентів, спочатку на боці Католицької ліги, а потім і Франції.

Тридцятилітня війна була періодом розквіту професійних найманих армій. Підготовка бійців була дорогою і довгою. Наприклад, аркебузирів чи мушкетерів, у яких ефективною була тільки залпова стрільба, готували роками. Тому наймали на службу цілі роти і полки підготованих бійців, які прибували зі своєю зброєю і своїми офіцерами та були готовими до використання на полях битв (*Войтович, 2016: 5–11*).

У польській та литовській частинах Речі Посполитої були обмежені можливості для вербування найманців-професіоналів. З можливого контингенту потрібно виключити затяжні шляхетські хорогви, з набором та утриманням яких мали проблеми і самі гетьмани, а також надвірні хорогви князів та окремих магнатів, які утримували їх своїм коштом. Переважно це була панцерна кавалерія, з якої виділялися гусари, які у польському війську, на відміну від інших, були важкою кавалерією. Особливо не вистачало піхоти. У 1563 р. було створено т. зв. кварцярне військо, яке утримувалося від чверті (кварту) доходів з королівщин (територій, які платили податки безпосередньо в коронний скарб). Це військо налічувало всього 3 тис. кінноти і 1 тис. піхоти (*Nowak, Wimmer, 1981: 292*). Кварцярна піхота мала роти по 200 чол., які ділилися на почети по 20 чол., очолені войсковими товаришами,

щеренговці яких звалися пахолками або драбами. У 1578 р. за короля Стефана Баторія була створена вибранецька піхота, яка комплектувалася і утримувалася за принципом 1 піхотинець від 20 ланів королівської землі (*Horski, 1893: 24*). Вибранці були мушкетерами, які проходили щорічний 3-місячний вишкіл. Десятники були озброєні алебардами. Вибранецькі роти у 1580 р. включали трьох офіцерів (ротмістра, поручника і хорунжого), барабанщика, 26 десятників-алебардистів і 236 мушкетерів. Але їх було небагато, всього близько 3 тис. в короні і близько 1 тис. у великому князівстві. Під Псков у 1581 р. прибуло 12 рот вибранців чисельністю 1878 чол. (*Wimmer, 1978: 140–141, 152–153*). Тому нестачу піхоти закривали найманцями. У польському війську були наймані угорські гайдуцькі роти чисельністю по 100 чол. та німецькі роти жолдаків, чисельністю 400 чол., серед яких, крім мушкетерів, були і пікінери (*Крип'якевич, 1936: 144*). Піші регіменти налічували різне число рот. Перший такий регімент був сформований у 1576 р. і налічував 600 жовнів (*Войтович, Овсінський, 2017: 766*). На теренах Речі Посполитої були тільки дві війської формації, де можна було набрати кваліфікованих професіоналів: українські козаки і польські козаки, звані лісовчиками. З українського козацтва можна було набрати досвідчених піхотинців-мушкетерів (*Войтович, 2012: 64–79*), з польських козаків – легку кінноту. Лісовчики були організовані і озброєні за козацькими зразками і прославилися сміливими діями на комунікаціях противника та рейдами по глибоких тилах. Ця формація була організована полковником Олександром Юзефом Лісовським (1580–11.10.1616), активним учасником шляхетського Рокошу Зебжидовського (1607), скараним на вигнання (баніцію), який з 6 тис. поляків і 8 тис. запорожців приєднався до московського самозванця Лжедмитрія II. У 1609 р. його полк прославився здобуттям Суздалі, Шуї, Ярославля і Кінешми. У 1610 р. лісовчики перейшли на королівську службу і здійснили успішний рейд до Торопця і Пскова. У 1615 р. Лісовський з 2 тис. лісовчиків здійснив ще сміливіший рейд, здобувши Карачев, Орел, Болхов, Белев і Перемишль. Раптово помер, впавши з коня під Вязьмою. Лісовчики обходилися без артилерії та обозів, утримуючись за рахунок реквізій та грабунків. Соратники Лісовського зберегли цю формацію і були готові служити за добру плату (*Dzieduszycki, 1844: t. 1-2; Ekes, Kotarski, Lisowski, 1972: 471–473; Wisner; Зорин, 2009; Зорин, 2012: 1–203; Зорин, 2017*).

У Західній Європі добре знали про українське козацтво, особливо після того, як цісарю Рудольфу II вдалося залучити козаків до війни проти турків наприкінці XVI – початку XVII ст. (*Січинський, 1991: 51–65; Наливайко, 1992: 81–99*). Польське козацтво стало більш відомим після участі лісовчиків у Тридцятилітній війні. Загалом козаками називали переважно запорозьких козаків, тобто українських козаків. Також в цілому у Західній Європі всіх вихідців із земель Речі Посполитої називали поляками. Всі ці речі потрібно враховувати при дослідженнях військових контингентів із Речі Посполитої на полях битв Тридцятилітньої війни, при цьому розуміючи, що кінні підрозділи могли бути набрані як з лісовчиків, так і з запорожців, а піші – виключно із запорожців (*Наливайко, 1998: 223*). Не можна погодитися з висновками, наприклад, Володимира Голобуцького, який вважав, що до найманого польського контингенту, який воював у Франції, входила німецька піхота (*Голобуцький, 1994: 317*). Наймані війська коштували завжди дорого і їх складно було набрати, а тим більше під час такої війни. І хто став би набирати в польських землях німецьких піхотинців або хто б дозволив забирати вже залучених до польського війська?

Недалекоглядна політика польського уряду у козацькому питанні штовхала козацьку верхівку на найману військову службу до іноземних володарів. Якщо сусідня Московська держава брала козаків, одразу ж розформовуючи їх частини і розсилаючи по дальніх гарнізонах, включаючи північні Холмогори (*Документи російських архівів з історії України., 1998: 196–218, 320–322*), то у Західній Європі іноземні наймані контингенти були звичним явищем. Їх наймали на певні періоди цілими частинами зі своїми старшинами за визначену плату, після чого вони поверталися додому. Уряд Речі Посполитої не заперечував проти наймання козаків, сподіваючись, що у такий спосіб їх проблеми самі по собі будуть вирішені. Те ж саме стосувалося лісовчиків, яких прагнули позбутися ще швидше, як тільки-но відпала необхідність у цій формації, розуміючи, що по потребі вони повернуться і знайдуть можливість для поповнення своїх рядів. Зрозуміло також, що наймали не реєстрових козаків, яких утримував уряд, а козаків нереєстрових, яких завжди було в рази більше і з якими уряд мав проблеми, небажаючи визнавати реального стану речей. Козацькі гетьмани, яких уряд називав старшими (*Брехуненко, 2011: 119–129*),

записували частину нерестрових джурами або і ділили отриману плату, але це відбувалося у періоди воєн, а між війнами серед запорожців було достатньо досвідчених воїнів, яких можна було набрати на службу.

Література, присвячена проблемі участі українських козаків у Тридцятилітній війні, досить численна (*Костомаров, 2004: 160–161; Dembołęski, 1830: 74–75; Diwald, 1987: 123; Борщак, 1922; Борщак, 1924: 87; Gayecky, Baran, 1969; Gayecky, Baran, 1983; Баран, 1974: 76–81; Крип'якевич, 1914: 65–114; Костомаров, 2004: 48; Голобуцький, 1962: 84; Голобуцький, 1985: 132–140; Голобуцький, 1994: 297–314; Wójcik, 1973: 580–585; Вергун, 1980: 626; Сергійчук, 1988: 68–71; Сергійчук, 1991: 129–134; Федорук, 1999: 87–98; Федорук, 2000: 116–120; Федорук, 2006: 450–453; Федорук, 2012: 258–261; Макух*), але більшість дослідників не беруть до уваги зазначених особливостей набору і формування цих військ або по різному трактують інформацію джерел, що призвело до гострих дискусій і протилежних висновків з багатьох питань.

Спробуємо проаналізувати найважливіші дискусійні моменти цієї безперечно актуальної проблеми. Війна почалася доволі несподівано і застала обидві конфлікуючі сторони ще недостатньо підготованими. 5 травня 1618 р. протестантські депутати чеського сейму звернулися до імператора Священної Римської імперії Матвія фон Габсбурга з протестом на дії чеського короля Фердинанда Штірійського. У відповідь імператор оголосив їх бунтівниками. 23 травня 1618 р. королівські намісники Славата і Мартінець та секретар уряду Фабріцій були викинуті з вікна Чеської канцелярії у Празі.

Ці події призвели до початку бойових дій, які розпочалися у червні 1618 р. із здобуття чеським військом, очоленим генерал-лейтенантом графом Ідржіхом Матяшем фон Турн-Вольсасін (24.02.1657–26.01.1640) (*Hallwich, 1895: 70–92*), замку Крумлов на р. Влтаві, який розмірами та потужністю поступався тільки Празькому Граду. 21 листопада 1618 р. кондотьєр на чеській службі граф Ернст фон Мансфельд (1580–29.11.1626) (*Kriissmann, 2010*) з 20-тис. найманим різноетнічним протестантським військом після трьох штурмів здобув Пльзень. Іспанські Габсбурги перекинули армію з Фландрії, яка одночасно з австрійським військом вторглася у Чехію. Граф Турн з полковником Андреасом Шликом блокували фландрську армію у Будвайзе. Австрійські емісари

(посол граф Адольф Алтген і Петер Фукс (*Баран, 1970: 76*) за мовчазної згоди короля Сигізмунда III почали вербувати козаків на австрійську службу.

Але події розвивалися дуже стрімко. У травні 1619 р. граф Турн виступив на Відень, на з'єднання з ним йшло угорське військо трансильванського князя Габора Бетлена (1580–15.01.1629) (*Wittmann, 1952; Wittmann, 1856: 35–57*). 10 червня 1619 р. при Заблаті під Чеськими Будейовіцями граф Мансфельд був розбитий імперським генерал-полковником-лейтенантом Карлом Бонавентурою де Бюкуа (9.01.1571–10.07.1621) (*Weyhe-Eimke Arnold von; Koblasa*). Хоча це змусило графа Турна повертати у Чехію, чеський сейм оголосив недійсним обрання чеським королем Фердинанда II Габсбурга. Його підтримали сейми Моравії, Сілезії і Лужиць. 26 серпня 1619 р. чеським королем обрали Фрідріха V курфюрста Пфальц, не стільки як главу Протестантської унії, але як зятя англійського короля, на допомогу якого чехи розраховували. Курфюрст прийняв це обрання і 4 листопада 1619 р. був коронований.

Тим часом, розгромивши біля Требішова на початку вересня 1619 р. лідера угорських католиків графа Дьєрдя Другета-Гомонаї ((1583–1620), який залишив Кашшу (Кошіце) і відступив через карпатські перевали до Галичини, 20-тис. угорське військо князя Габора Бетлена 16 жовтня 1619 р. здобуло Пожонь (Братиславу), а у листопаді підійшло до Відня. 27 листопада 1619 р. Габор Бетлен здобув літню резиденцію імператорів Еберсдорф.

Між тим барон Дьєрдь Другет-Гомонаї не гаяв часу. Він ще раніше провадив переговори з командиром лісовчиків полковником Валенти Рогавським, який погоджувався на кондотьєрську службу за умови оплати по 15 злотих за 5 тис. козаків і пахолків та повного права на військову здобич. Зрештою, отримавши частину виплат, Рогавський виступив до Спіша наприкінці жовтня з 4 тис. лісовчиків, але був розбитий і відступив до Кросна. Тут Рогавський разом з австрійськими емісарами долучили ще щонайменше 6 тис. запорожців. Рогавський став гетьманом всього війська. Як пізніше заявив Габору Бетлену крайчий великий коронний, а згодом один з героїв Хотинської битви 1621 р., Станіслав Любомирський (1583–17.06.1649) у цьому війську «польської крові було мало» (*Szabó, 1881*). Сучасник цих подій пізніший львівський бургомістр, хроніст і поет Бартоломей Зіморович (20.08.1597–14.10.1677), у

збірці поезій, присвячених лісовчикам, виданій у Кракові у 1620 р., писав, що лісовчики розмовляли українською мовою (*Wójcik, 1973*).

Капітан Верхньої Угорщини Дьєрдь I Ракоці (8.06.1593–11.10.1648), якому Габор Бетлен доручив охорону свого тилу, довідавшись про приготування графа Другета, негайно повідомив свого князя. Але Бетлен не повірив, що Другет-Гомонаї зміг за такий короткий час зібрати значні сили. Його безпечність приспала пильність молодого Ракоці, який дозволив Другету з козаками форсувати Лубківський перевал. 21–22 листопада 1619 р. біля с. Стрипсько під Гуменним козаки і лісовчики розгромили 7-тис. військо Ракоці (2500 гусарів, 2 тис. комітатського ополчення та 2,5 тис. угорських опришків сободів), який втратив до двох тисяч і відступив до Шарошпотока, а потім замкнувся у потужному замку Макк, який козаки обложили (*Nagy, 1969: 182–199; Papp, 2011: 915–973; Borbély, 2014: 295–309; Borbély, 2015: 110–208*). У цій битві відзначилися ротмістри лісовчиків Єронім Кличковський та Станіслав Русиновський, які зі своїми хорогвами атакували противника, а потім імітували втечу, заманивши угорців в оточення. Було здобуто 17 прапорів, три з яких Рогавський відіслав до короля Сигізмунда III, а решту – імператору. Козаки підійшли до Кашші (Кошіце) та Еперешу (Пряшева), але прихильники Габсбургів переважно були репресовані і Другета ніхто не підтримав (*Kudelka, 1902: 187–199; Баран, 1970: 76–81*).

Коштів на подальше утримання майже 10-тис. війська у графа Другета не було. Військо збунтувалося. Белзький хорунжий Адам Ліпський, який представляв особу короля, наполягав на поході під Відень проти Габора Бетлена. Другет хотів продовжувати боротьбу з Ракоці. Більшість козаків разом з Рогавським через Дукельський перевал вернули за Карпати 16 грудня 1619 р., попутно грабуючи села і містечка. У Дуклі на військовій раді було скинено з гетьманства Рогавського і замінено на Ліпського.

27 листопада 1619 р., отримавши у щойно здобутому Еберсдорфі звістку про розгром війська Ракоці, князь Бетлен Габор зняв табір і повернув назад. У січні 1620 р. він уклав перемир'я з Габсбургами. Залишившись без козаків, граф Дьєрдь Другет-Гомонаї не зміг протистояти Габору Бетлену і невдовзі загинув 21 липня 1620 р. (*Dzieduszycki, 1844: 200–202; Szilágyi, 1893: 70–71; Angyal, 1898: 240–241; Teodorczyk, 1988-1989: 324–325*).

Габор Бетлен підступив до карпатських перевалів і польний гетьман коронний Станіслав Конєцпольський з великим конюшим коронним князем Криштофом Збаразьким спішно перекидували військо до перевалів, щоб стримати угорців від вторгнення. В таборі Ліпського у Жмігороді було обрано новим очільником гетьманом Єроніма Кличковського, який з 4 тис. лісовчиків та запорожців вступив на цісарську службу. Решта війська з Рогавським, які не захотіли найматися, було розпущено (*Dzieduszycki, 1844: 196–201*).

Серед розпущеного війська було багато саме лісовчиків, бо полковнику Рогавському вдалося невдовзі зібрати 1200 бійців, з якими він взяв участь у виправі коронного гетьмана до Цецори. Він зумів вирватися з близько 700 бійцями, і далі він успішно воював з татарами у війську Станіслава Конєцпольського аж до смерті 30 листопада 1625 р., очолюючи рештки лісовчиків (*Dembołecki, 1830: 33–36; Magnuszewski, 1978*).

Єронім Кличковський з своїми козаками воював у Чехії і загинув в околицях Горна 4 березня 1620 р. (*Dzieduszycki, 1844: 340–341; Kersten, 1967: 557–558*). Формацію очолив полковник Станіслав Русиновський. У її складі залишалось щонайменше 3 тис. лісовчиків і українських козаків. Папський нунцій у Венеції в реляції до Риму від 20 серпня 1620 р. повідомляв про прибуття до цісарського війська 5 тис. козаків «з-над Чорного моря», яких очолював капітан Хасана Тараса (*Gayecky, Baran, 1969: 75*). Тому не можна відкидати можливої участі українців у знаменитій битві на Білій горі 8 листопада 1620 р.

Імперське військо К. Б. де Бюкуа з'єдналося з військами глави Католицької ліги баварського герцога Максиміліана I та його фельдмаршала Йогана Церкласа фон Тіллі (1559–30.04.1632) (*Klopp; Wittich, 1894: 314–350; Rill; Kaiser; Rebitsch*), досягнувши чисельності 28 тис. Тіллі відтіснив військо Фрідріха V до Праги. Вирішальна битва відбулася 8 листопада 1620 р. біля Білої Гори. Протестантським військом чисельністю близько 23 тис. при 10 гарматах командував герцог Христіан I фон Ангальт-Бернбург (11.05.1568–17.04.1630). Обидві армії склалися з найманців. Герцог Христіан I не зумів використати переваги місцевості, розгорнувши військо рівномірно по фронті. Він пробував застосувати нідерландську побудову, але його військо було непривчене до цієї системи. П'ять терцій Тіллі і п'ять баварських терцій

Максиміліана виявилися сильнішими. Хаотичний відступ протестанського війська прикрив герцог Вільгельм фон Саксен-Веймар (27.07.1598–17.05.1662), який до останнього залишався на полі бою. 7-тис. військо трансильванського князя Габора Бетлена не встигло підійти на поле битви. Протестанти втратили 5 тис. проти 2 тис. у католиків. У складі кінноти Тіллі (7550 осіб) був полк козаків Станіслава Русиновського, які розгромили 5-тис. угорську кінноту, що складала третю лінію протестанського війська, і здобули 52 штандарти, в т. ч. і головне знамено чеського короля Фрідріха V та його шатро (*Kavka, 2003; Krüssmann, 2010*).

Після цієї битви Станіслав Русиновський з частиною козаків вернувся до Польщі, взяв участь у битві під Хотином (1621), де був важко поранений, після чого через певний час знову опинився на цісарській службі (*Starowolski: 1978: 272*). Але в армії Тіллі залишився польсько-український полк полковника Станіслава Стройновського, який у 1622 р. налічував у своїх рядах від 3800 до 5 тис. осіб (*Theatrum Europaeum oder Warhafftige beschreibung alter..., 1662: 545*). Зрозуміло, що переважна більшість козаків, які поповнили його ряди після Хотинської війни, були запорожцями, бо за межами реєстру залишалось більше 30 тис. осіб, які мали досвід участі у цій війні, тоді як лісочиків залишилося буквально кілька сотень, зібраних пізніше Русиновським після того, як на сеймі 1624 р. було підтримано ухвалу сеймику у Вишні (1622) і всіх лісовчиків на інфамію (позбавлення честі) і баніцію (вигнання). Полк С. Стройновського відзначився у Сілезії в битвах під Клодзьком (травень 1622) та під Габельшвертом (червень 1622), а також під Спішом у Словаччині (серпень 1622 р.) (*Dzieduszycki, 1844: 107–109, 143–156, 207–212*). Далі цей полк було перекинено на Рейн, де він прославився знаменитою переправою під Друсенгеймом (1622) і воював до 1625 р. (*Teodorczyk, 1972: 180*). Після 1624 р. до цієї частини долучилися рештки лісовчиків, звинувачених у рокоші 1622 р. збунтованого війська, з яким не розраховалися за Хотинську війну (до якого вони не мали відношення) і засуджених сеймом на вигнання. Командував цією формацією у 1625–1626 рр. полковник Ідзі Калиновський, який почав кар'єру ще за Олександра Лісовського у 1610 р. під час московської авантюри. Воювали ці козаки навіть на Італійському фронті (*Dzieduszycki, 1844: t. 1: 212, 249, 332, 360; t. 2: 30, 52, 116, 273–274, 283, 345, 389, 443–444; Koblasa, 2002: 454–455*).

Рештки лісовчиків були виведені до Польщі і у 1626–1628 рр. Воювали у Пруссії в ході польсько-шведської війни 1626–1629 рр. під командуванням полковника Миколая Мочарського. У невдалій битві під Гнєвом (22.09–1.10.1626) (*Podhorodecki, 1975: 154–160; Skworoda, 2006*) їх було близько 400 осіб у складі двох хорогв, а у переможній битві під Чорним (Гаммерштейном) (12–17.04.1627) теж кілька сот осіб (*Podhorodecki, 1975: 166–172*). Сам Мочарський залишався на королівській службі і загинув у битві з українськими 16 грудня 1637 р.

Після поразки під Брейтенфельдом (17.09.1631) та смертельного поранення Тіллі на р. Лех (15.04.1632), не маючи чим стримати наступ протестантів, на боці яких виступала блискуча шведська армія Густава II Адольфа, імператор знову звернувся до відставленого генералісимуса Альбрехта Венцеля Еусебіуса фон Валленштейна герцога фон Фрідланд (24.09.1583–25.02.1634), який прибув з армією, набраною власним коштом (*Wittich, 1900: 582–641; Boehn, 1926; Diwald, 1987; Weir, 1993; Івонин, 2003: 48–77; Mann, 2006; Rebitsch, 2010; Schubert & Reichel, 2012*). Знаменитий полководець намагався найняти якомога більше козаків, але наштовхнувся на протидію польського уряду в умовах конфронтації з Москвою і Швецією при постійних можливостях серйозних кримських нападів. Крім того, у 1626 р. під командуванням барона Ді Дона в армії Валленштейна вже служило 4 тис. козаків, які були відпущені без оплати за останні три місяці, що теж впливало на вербування нових контингентів, яке 8 грудня 1631 р. оголосив генералісимум, обіцяючи щоденне утримання в розмірі 2 фунтів хліба, 1 фунта м'яса, 2 пива, 1 вино, півкорця вівса на тиждень для коня і плату в розмірі 6 рейнських талярів на місяць. Тому у 1632 р. у війську Валленштейна в Сілезії воювало тільки 2 тис. українських козаків. 29 січня 1633 р. під Штреленом козаки були розгромлені шведами і втратили більше 500 осіб. Далі, незважаючи на заборону короля Владислава IV найму і виведення війська з Речі Посполитої, число козаків у лютому 1633 р. сягнуло 6 тис. Але сюди ввійшли і рештки цих підрозділів, які воювали у Ломбардії, біля озера Комо і на Рейні. Вони вже не склали єдиної формації, а були розкидані по різних полках армії Валленштайна (*Баран, 1978: 40–51*).

Восени 1631 р. через Москву до запорозьких козаків була відправлена шведська місія у складі капітана П'єра д'Адміраль і

фендріх Жак де Грев. Залишивши в Києві свого провідника путивльця Григорія Гладкого, місія заблукала і замість Запорозжя потрапила до Переяслава, де реєстровий гетьман Іван Кулага-Петражицький заарештував її, повідомив польський уряд і таємно передав йому шведських післанців (*Szelągowski, 1899: 685–700; Грушевський, 1922: 129–132*).

Чергову польсько-шведську війну 1635 р. теж можна вважати однією з кампаній Тридцятилітньої війни. Польща поспішала скористатися ситуацією після загибелі шведського короля Густава II Адольфа. Але шведський флот повністю контролював балтійське побережжя. Польський флот у складі десяти фрегатів і двох галер одразу ж був розгромлений. Тоді Владислав IV наказав козацькому полковнику Костянтину Вовку, учаснику Хотинської битви і ротмістру коронного війська у Смоленській кампанії 1632–1634 рр., набрати півтори тисячі січовиків, добре обізнаних з морською справою, і прибути до Ковна (Каунаса). Одночасно у литовському Юрбурзі під наглядом козацького майстра почалося будівництво 30 чайок, необхідне обладнання для яких доставляли коштом уряду. 19 липня 1635 р. з гирла Німану флотилія чайок під командуванням полковника Вовка вирушила до Кенісбергу. Але до того часу бойові дії у Прибалтиці стихли і почалися переговори, в ході яких шведи захопили флагманський фрегат польського флоту «Чорний орел». І король наказав атакувати шведську ескадру, яка стояла у Піллау. Вовк провів свої чайки вночі з 30 на 31 серпня і несподівано атакував шведів, захопивши в абордажному бою великий шведський транспорт, який пізніше був обмінаний на польський флагманський фрегат. Після цього бою козацькі чайки ще два тижні крейсерували між Піллау і Кенісбергом. 12 вересня 1635 р. було укладено мир на 26 років. 23 вересня 1635 р. король наказав розрахуватися з козаками, виплативши їм у Торуні 15 тис. золотих і дозволивши їм забрати здобуті трофеї. Чайки з бойовими припасами мали бути відведені до Ковна і там зберігатися до нових потреб (*Мамчак, 2005: 111–114*).

Тоді ж за угодою від 23 вересня 1635 р. полковник Павло Носковський привів в імперську армію козацький контингент за плату по 6 талерів рядовим козакам. Сам полковник мав отримувати 200 талерів. Козаки воювали у Пікардії та Ельзасі, але восени 1636 р. залишили службу через вічні проблеми з оплатою за службу (*Войтович, Голубко, 2018: 143–144*).

Польський уряд не розплатився з козаками, які брали участь у Смоленській кампанії і не дуже противився набору козаків до імперської армії, яка вела переможну кампанію на Рейні. Козаки брали участь у Гессенській кампанії 1636 р., зокрема у здобуті Сеста (27 вересня 1636 р.) та інших міст (*Баран, 1974: 20–21*). 4 тис. козаків, очолених полковником Тараським, воювало в складі імперського війська у Люксембурзі проти французької армії принца Луї де Бурбон-Суассон (1.05.1604–6.07.1641) (*Courcelles Jean-Baptiste-Pierre Jullien de, 1821: 43–46*). Вони відзначилися перемогою при Івоа (*Федорук, 2006: 460–463*).

Виникає питання, хто такий полковник Тараський? Чи не був це Федорович Тарас на прізвище Трясило (+ 1639), гетьман нереєстрових козаків (1630, 1634–1635), чигиринський реєстровий полковник (1632) (*Ковалець, 2016: 33–45*), учасник Смоленської кампанії, який розбив московське військо під Щелкановим (10 квітня 1634 р.) (*Gayetsky, Baran, 1969: 140*). На січневій раді 1635 р. він не тільки здав гетьманство, але й спалив власний двір і покинув козацькі землі (*Зорин, 2017: 64*). Вважають, що колишній гетьман відразу ж кинувся шукати притулку на Дону та московській службі, але Тарас Чорний, який зустрічається в документах цього періоду, скоріше родич гетьмана Григорія Чорного ніж Тарас Федорович. Схоже, все ж таки, що Тарас Федорович з своїми прихильниками подався на цісарську службу і відзначився у боях в Люксембурзі.

Найбільш дискусійним залишається питання участі українських козаків у здобутті Дюнкерка у 1646 р. (*Федорук, 1999: 87–98*). Вступ Франції у Тридцятилітню війну на боці протестатського союзу змусив останню воювати на кількох фронтах із значними втратами. Ще керівник французького уряду кардинал герцог Арман-Жан дю Плессі де Рішельє (9.08.1585–4.12.1642) через свого посла 3 березня 1637 р. звернувся до польського уряду з проханням про залучення на французьку службу козацьких контингентів (*Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła kanclerza w. Litewskiego, 1839: 337*). Польща дотепер дозволяла наймати війська тільки цісарю і католицькій коаліції. Тому переговори йшли важко. Наступник Рішельє кардинал Джуліо Мазаріні (14.07.1602–9.03.1661) продовжив ці переговори. Французи допомогли полякам розв'язати суперечку з Вюртенбергом у

справі контрибуції з сілезьких князівств Ополе і Ратибор, які були під польським протекторатом, а взамін поляки таки дозволили набрати їм козацький контингент у 1645 р.

21 вересня 1644 р. віконт де Брежі, французький післанець при польському дворі, доносив кардиналу Мазаріні про налагодження контактів з козаками, зазначивши при цьому, що до переговорів залучений «... і нині дуже здібний полководець Хмельницький, його тут при дворі поважають». У жовтні 1644 р. де Брежі писав: «...цими днями був у Варшаві один з старшин козацької нації полковник Хмельницький, про якого я мав честь писати Вашій еміненції. Він був у мене, я мав з ним дві розмови. Це людина освідчена, розумна, сильна в латинській мові, що стосується служби козакиву його величності, то якщо війни з турками не буде, Хмельницький готовий допомогти мені в цій справі» (*Половцов, 1902: 123*). Зрозуміло, що мова не йшла про наймання реєстрових козаків, просто із запорожцями контакт можна було встановити тільки через реєстрову старшину. У переговорах брали участь також Солтенко та полковник коронного війська Пржемський. Вони погоджувалися набрати 1800 піхотинців та 800 кавалеристів з оплатою по 12 ріксталерів, а старшині по 120 (*Борщак, 1922*). В ході цих переговорів Богдан Хмельницький навіть їздив до Франції і особисто зустрічався з генералісімусом принцом Луї II де Бурбон-Конде (8.09.1621–11.12.1686). Це підтвердив П'єр Шевальє, французький офіцер і секретар графа де Брежі, який брав участь у цих перемовинах і супроводжував козаків до Дюнкерка, у своїй книзі, виданій у Парижі у 1663 р. «Хмельницькому, який з'явився з глибин Росії у Францію порадили, щоб показати себе тут, звернутись до Вас, монсиньор, який і може засвідчити його доблесть» (*Chevalier, 1663: 12; Шевальє, 1993: 19*). Сам Б. Хмельницький у 1655 р. при зустрічі з французьким агентом з гордістю називав принца Конде «своїм старим вождем» і з задоволенням згадував дні, які провів у Франції (*Половцов, 1902: 123; Крип'якевич, 1990: 48*). Останнє було би можливим тільки, як би Хмельницький справді зустрічався з принцом Конде, що, у свою чергу, було можливим тільки у Франції.

Набраний контингент близько 2–2,5 тис. піхотинців було зібрано у Гданську, куди 24 квітня 1654 р. прибув граф де Брежі, щоб особисто перевірити зосередження і відправку цього війська, а далі з П'єром Шевальє і полковником Пржемським ці козаки

були перевезені морем до Копенгагена і далі до Кале, де вони поступили під командування генерал-майора Клода де Летуфа барона де Сіро (12.07.1600–6.04.1652). Барон почав свою кар'єру у 15 років як волонтер голландської армії, у якій пробув до 1620 р. Далі він служив у війську герцога Савойї у Генуї, воював проти князя Габора Бетлена Габора (1625 р.), потім у війську герцога Франца Альберта фон Саксен-Лауенбург, воював у католицькому війську проти Данії (1627) та шведського короля Густава Адольфа (1635), повернувся до Франції, відзначився в Аррасі (1640) та в битві при Рокруа (1643). Після Дюнкерка став генерал-лейтенантом. Помер від мушкетної рани. Мемуари його були видані у Парижі у 1683 р. (*Mémoires et la vie messire Claude de Létouf...*, 1693). З легкої руки Ілька Борщака барон Сіро став полковником Іваном Сірком (*Борщак, 1922*), що і призвело до стереотипу, який гуляє досі.

Облога Дюнкерка тривала з 7 вересня по 11 жовтня 1610 р. Цю важливу фортецю, яку з моря підтримувала іспанська ескадра, обороняв 5-тис. гарнізон під командуванням досвідченого генерала маркіза Лейдена. Іспанці не вірили в можливість облоги і штурму такої потужної фортеці. Але, здобувши Фюрн, принц Конде перекрив канали, якими з Дюнкерка можна було дістатися до бельгійських міст. Крім того, 10 лінійних кораблів і 15 фрегатів союзного голландського флоту заваджали іспанській ескадрі. У розпорядженні принца Конде було 10 тис. піхоти на 5 тис. кавалерії. Військо відразу ж приступило до будівництва циркумвалаційної лінії для захисту від можливого наступу імперського фельдмаршала Пікколоміні з метою деблокади фортеці. Маршали Жан де Гассіон (20.08.1609–2.10.1647) та Йосифс Ранцау (18.10.1609–14.09.1650) зайняли флангові позиції, які уприралися у берегову лінію, а сам Конде – центр. Козацький регімент під командуванням барона Сіро був у складі корпусу маршала Гассіона. Складність підвозу продовольства і важкі кліматичні умови не дозволяли розтягувати облогу надовго. В апрошах розмістили 60 гармат і перший приступ відбувся 24–25 вересня, який маркіз Лейден відбив із значними втратами. 1-2 жовтня французи повторили приступ. Гарнізон його відбив, хоча втратив один з бастионів, у штурмі якого брали участь козаки. У маркіза Лейдена була надія на підмогу з моря, але іспанці не наважилися атакувати голландську ескадру і повернули назад. Гарнізон пробував вирватися через французькі позиції поруч з пляжем, але

був відкинений. В цій контратаці теж брали участь козаки. Після цього гарнізон капітулював на почесних умовах 11 жовтня 1646 р. і козаки вступили в місто як окрема частина під своїми прапорами (*Histoire du Siège de Dunkerque par M. le Prince...*, 1649; *Coste*, 1748: 86–95; *D'Aumale Henri d'Orléans duc*, 1889: t. 5, p. 93; t. 7, p. 169).

Далі частина козаків, невдоволена затримкою оплати, перейшла на службу до іспанців. Решта була перекинена у Лотарингію, звідки вони повернулися додому (*Половцов*, 1902: 123–124; *Борщак*, 1922; *Крип'якевич*, 1990: 48–49).

Під Дюнкерком не було Богдана Хмельницького та Івана Сірка, а також, напевно, і Солтенка, але це зовсім не значить, що там були виключно польські найманці, бо французькі автори військовики і дипломати називали їх поляками (*Wójcik*, 1973: 575–585; *Анцишкін*, 2005: 120–122; *Голубуцький*, 1985: 132–140), адже досі в Європі всіх вихідців з колишнього Радянського Союзу називають росіянами. Найняти підготованих польських піхотинців у 1645 р. не було фізичної можливості, бо, крім кварцярної та ланової піхоти, решту польської піхоти склали угорські та німецькі найманці. Жодну з цих формацій поляки б не дозволили забрати, тим більше, враховуючи військові плани короля Владислава IV. Лісовчиків у цей час теж не залишилося, зрештою вони теж не мали піхоти. І для чого для набору польської піхоти потрібно було залучати козацьких старшин Хмельницького та Солтенка? І для чого граф де Брежі замовляв для Мазаріні «книжки, написані руською мовою»? (*Вергун*, 1980: 625). Ця проблема, як і багато інших проблем, пов'язаних з участю українських козаків у Тридцятилітній війні, потребує подальших глибоких досліджень.

Використані посилання:

Анцишкін І. (2005). До питання про «французький похід» Івана Сірка. *Козацька спадщина*. Вип. 2. С. 120–122.

Баран О. (1970). Козаки на Закарпатті в 1619-ім році. *Український історик*. № 1–2 (37–38). С. 76–81.

Баран О. (1974). Козаки на імператорській службі в роки 1635–1636. *Український історик*. Ч. 1–3 (41–43). С. 5–22.

Баран О. (1978). Валленштайн і козаки. *Український історик*. Ч. 1–3 (57–59). С. 40–51.

Борщак І. (1922). Козаки Хмельницького під Дюнкерком 1645 (за невиданими документами архівів військового міністерства і міністерства закордонних справ у Парижі). *Українська трибуна*. Варшава. 6 січня.

Борщак І. (1924). Гетьман Пилип Орлик і Франція. Сторінки дипломатичної історії. *Записки НТШ*. Львів. Т. 134–135. С. 79–136.

Брехуненко В. (2011). Гетьман чи старший? За лаштунками номенклатури козацьких провідників (XVI – перша половина XVII ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 20. *Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича*. Львів. С. 119–129.

Вергун І. (1980). Чи козаки Хмельницького брали Дюнкерку в 1646 році? *Визвольний шлях*. Кн. 5 (386). С. 625–626.

Войтович Л. (2012). Козацька піхота: озброєння, організація, бойові можливості на тлі європейської лінійної піхоти кінця XV – середини XVII ст. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський. Вип. 3. С. 64–79.

Войтович Л. (2016). Професійні наймані армії: результат «порохової революції» чи еволюції військової справи? *Воєнно-історичний вісник*. № 3 (21). С. 5–11.

Войтович Л., Овінський Ю. (2017). Завершення переходу до професійних найманих військ. *Історія війн і військового мистецтва*. Харків. Т. 1. С. 739–817.

Войтович Л., Голубко В. (2018). Козацьке військо на іноземній службі у 1618–1648 рр. *Історія війн і військового мистецтва*. Харків. Т. 2. С. 143–144.

Голобуцький В. (1962). *Дипломатическая история Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг.* Киев. 360 с.

Голобуцький В. (1985). Про одну легенду з історії України XVII ст. *Український історичний журнал*. № 9. С. 132–140.

Голобуцький В. (1994). *Запорозьке козацтво*. Київ. 537 с.

Грушевський М. (1922). *Історія України-Руси*. Київ–Львів. Т. 8. 856 с.

Документи російських архівів з історії України. (1998). Т. 1. Документи до історії запорозького козацтва 1613–1620 рр. Упорядники Л. Войтович, Л. Заборовський, Я. Ісаєвич, Ф. Сисин, А. Турилов, Б. Флоря. Львів. 442 с.

Зорин А. (2009). Великий рейд Александра Лисовского (март–декабрь 1615 г.). *Русский сборник*. Брянск. Вип. 5. С. 224–232.

Зорин А. (2012). Александр Юзеф Лисовский: герой Смутного времени *История военного дела: исследования и источники*. Москва. Т. 3. С. 1–203.

Зорин А. (2017). *Лисовчики: Александр Юзеф Лисовский и его полк в истории Смутного времени*. Москва. 232 с.

Іванцов І. (2002). *Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635–1638 рр.* Київ. 289 с.

Івонин Ю. (2003). Альбрехт Валленштейн. *Вопросы истории*. Москва. № 1. С. 48–77.

Ковалець Т. (2016). Тарас Федорович: спроба реконструкції історичного образу, або козацька доля – наче голлівудський сценарій. *Військово-науковий вісник*. Київ. Вип. 25. С. 33–45.

Костомаров М. (2004). *Богдан Хмельницький*. Київ. 843 с.

Крип'якевич І. (1914). Козаччина у політичних комбінаціях 1620–1630-х років. *Записки НТШ*. Львів. Т. 117–118. С. 65–114.

Крип'якевич І. (1936). Запорозьке військо. *Історія українського війська*. Львів: видання Івана Тиктора. Ч. 2. 169 с.

Крип'якевич І. (1990). *Богдан Хмельницький*. Львів. 408 с.

Макух С. (2004). Казаки наемники в Тридцатилетней войне 1618–1648. *Зеркало недели*. № 16 (491). 24–29.04.2004.

- Мамчак М. (2005). Костянтин Вовк, полковник. *Мамчак Мирослав. Флотоводці України. Історичні нариси, хронологія походів*. Снятин. С. 111–113.
- Наливайко Д. (1992). *Козацька християнська республіка*. Київ. 495 с.
- Наливайко Д. (1998). *Очима Заходу: Реценція України в Західній Європі XI–XVIII ст.* Київ. 578 с.
- Половцов А. (1899). О малороссийских казаках на французской службе в 1646 г. *Киевская Старина*. № 5. С. 74–75.
- Половцов А. (1902). О малороссийских казаках на французской службе в 1646 г. *Труды XI Археологического съезда*. Киев. Т.2. С. 123.
- Сас П. (2010). *Запорожці у польсько-московській війні наприкінці Смути 1617–1618 рр.* Біла Церква. 512 с.
- Сергійчук В. (1988). Українські козаки у Франції. *Наука і суспільство*. № 3. С. 68–71.
- Сергійчук В. (1991). *Іменем війська запорозького. Українське козацтво у міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст.* Київ. 153 с.
- Січинський В. (1991). *Чужинці про Україну*. Київ. 256 с.
- Федорук А. (1999). До проблеми участі козаків у боях за Дюнкерк 1646 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей*. Чернівці: Золоті литаври. Т. 3. С. 87–98.
- Федорук А. (2000). Козаки в контексті військового мистецтва Тридцятирічної війни (1618 – 1648 рр.) *Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.* Чернівці: Золоті литаври. С. 116–120.
- Федорук А. (2006). Бій під Івоа 1636 р.: особливості тактичного мистецтва козаків у Тридцятирічній війні. *II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку»*. Кам'янець-Подільський, 17–18.09.2003. *Доповіді та повідомлення*. Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог: Вид-во На УОА, 2006. Т. 2. С. 460–463.
- Федорук А. (2012). «Лисовчики» в битві на Белой горі 1620 г. (К вопросу о военной деятельности украинского казачества после окончания русской Смуты). *Смутное время в России: конфликт и диалог культур. Санкт-Петербург, 12-14 октября 2012 г.* Санкт-Петербург. С. 258–261.
- Шевальє П. (1993). *Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхню походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другу розвідкою про перекопських татар*. Київ. 219 с.
- Angyal D. (1898). *Magyarország története II. Mátyásról III. Ferdinánd haláláig. Magyar Nemzet története*. 6 kötet. Ed. S. Szilágyi. Budapest. 320. l.
- D'Aumale Henri d'Orléans duc. *Histoire des princes de Condé pendant les XVI et XVII siècle*. Т. 5. Paris, 1889. – 584 p.; Т. 7. Paris, 1896. 653 p.
- Biernacki Witold. (2006). *Biala Góra 1620*. Gdańsk. 376 p.
- Boehn Karl von. (1926). *Wallenstein*. Wien. 185 s.
- Borbély Zoltán. (2014). A Homonnai Druget György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez. *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évforduliján rendezett konferencia tanulmányai*. Koloszvár. 295–309 old.
- Borbély Zoltán. (2015). *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*. Eger. 255 l.
- Chevalier Pierre. (1663). *Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. Avec un Discours de leur Origine, Pays, Moeurs, Gouvernement et Religion. Et un autre des Tartares Précopites*. Paris. 219 p.

Coste Pierre. (1748). *Histoire de Louis de Bourbon, second du nom, Prince de Conde et premier prince du Sang. Contenant ce qui s'est passé en Europe depuis 1640, jufques en 1686 inclusivement*. A La Haye. 628 p.

Courcelles Jean-Baptiste-Pierre Jullien de. (1821). *Dictionare historique et biographique des généraux français, depuis be onzième siècle jusqu'en 1821*. Paris. 496 p.

Dembolęcki Wojciech. (1830). Przewagi elearów polskich co ich niegdy lisowczykami zwano, które czynili w państwach Cesarskich przeciwko heretykom... *Dzielo wydane...* Puławy. 254 s.

Diwald Helmut. (1987). *Wallenstein. Biographie*. Berlin. 575 s.

Dzieduszycki Maurycy. (1844). *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. T. 1–2. Lwów. 560 s.

Ekes Janusz, Kotarski Henryk, Aleksander Józef Lisowski (1972). *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa. T. 17. S. 471–473.

Gayecky George, Baran Alexander.(1969). *The cossaks in the Thirty yars war*. Roma. Vol. 1: 1619–1624. 140 p.

Gayecky George, Baran Alexander. (1983). *The cossaks in the Thirty yars war*. Roma. Vol. 2: 1625–1648. 240 p.

Godley Eveline. (1915). *The Great Conde. A life of Louis II, De Bourbon, Prince of Condé*. London. 638 p.

Hallwich Hermann. (1895). Turn-Valsassina, Matthias Graf von. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig. Bd. 39. S. 70–92.

Histoire du Siège de Dunkerque par M. le Prince (Louis de Bourbon). Par Jean François Sarasin. (1649). Paris. 248 p.

Horski Konstanty.(1893). *Historia piechoty polskiej*. Kraków. 273 s.

Kaiser Michael. (1999). *Politik und kriegführung. Maximilian von Bayern, Tilly und die katholische Liga im Dreisigjährigen krieg*. Münster. 559 s.

Kavka Frantisek. (2003). *Bilá hora a české dejiny*. Praha. 325 s.

Kersten Adam. (1967). Hieronim Kleczkowski vel. Jarosz nazw. Takży Wojciechem, rzadziej Stanisławem (zm. 1620). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław, T. 12/4. S. 557–558.

Klopp Onno. (1861). *Tilly in dreisigjährigen kriege*. Stuttgart. Bd. 1–2.

Koblasa Pavel. (2002). *Buquoyové. Stručné dějiny rodu*. České Budějovice. 79 s.

Kotarski Henryk. (1964 – 1965). Kalinowski Idzi. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław. T. 11. S. 454–455.

Krüssmann Walter. (2010). *Ernst von Mansfeld (1580–1626), Grafensohn, Söldnerführer, kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreisigjährrigen krieg*. Berlin. 742 s.

Kudelka Frank. (1902). Bitwa pod Humiennem. *Przegląd Powszechny*. T. 85. S. 187–199.

Leitsch Walter. (2009). *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der wissemschafften. Bd. 1–4.

Magnuszewski Władysław. (1978). *Z dziejów elearów polskich*. Warszawa. 215 s.

Mann Golo. (2006). Wallenstein. *Spiegel*.Verlag. 1293 s.

Martin Juan Giménez. (1999). *Tercios de Flandes*. Madrid. 284 p.

Mémoires et la vie messire Claude de Létouf, chevalier baron de Sirot, lieutenant général des camps et armées du roy... sous les régnes des rois Henri IV, Louis XIII etc. Louis XIV. (1693). Paris. Vol. 1–2.

- Nagy László. (1969). *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Budapest. 484 p.
- Nowak Tadeusz, Wimmer Jan. (1981). *Historia oręża polskiego. 963–1795*. Warszawa. 699 s.
- Östergren Stefan. (2005). *Sigismund: en biografi över den svensk-polske monarken*. Ångelholm: Fredestad. 340 s.
- Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwilla kanclerza w. Litewskiego*. (1839). Poznań. T. 1. 431 s.
- Papp Sándor. (2011). Bethlen Gábor, a Magyar királyság és a Porta (1619–1621). *Századok*. – Budapest. Nr 135 (2011-4). 915–973. 1.
- Podhorodecki Leszek. (1985). *Rapier i koncerz*. Warszawa. 493 s.
- Quatrefages René. (1983). *Los tercios*. Madrid. 522 p.
- Quatrefages René. (1996). *La revolucion militar moderna. El crisol español*. Madrid. 438 p.
- Rebitsch Robert. (2010). *Wallenstein. Biografie eines Machtmenschen*. Wien. 232 s.
- Rill Bernd. (1984). *Tilly. Feldherr für kaiser und Reich*. München. 335 s.
- Saller Rudolf. (2007). *Reichsgraf Johann T'Serclaes von Tilly Chronik über Leben und Laufbahn*. Altötting. 292 s.
- Schuberth Inger, Reichel Maik. (2012). *Die blut'ge Affair' bei Lützen. Wallensteins Wende*. Wettin. 304 s.
- Skworoda Paweł. (2006). *Hammerstein 1627*. Warszawa. 256 s.
- Szabó Károly. (1881). Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. *Történelmi Tár*. 2. füz. 283–343. 1.
- Szelągowski A. (1899). Układy królewicza Władysława i dysydentów z Gustawem Adolfem w r. 1632. *Kwartalnik Historyczny*. Lwów. T. 13. S. 685–700.
- Szilágyi Sándor. (1893). *Rákóczy György*. Budapest. 452. 1.
- Szymona Starowolskiego *Wojownicy sarmaccy. Przełożył, wstępem poprzedził i przypisami opatrzył Jerzy Starnawski*. (1978). Warszawa. 294 s.
- Teodorczyk Jerzy. (1972). *Wojskowość polska w pierwszej połowie XVII w. Historia wojskowości polskiej. Wybrane zagadnienia*. Warszawa. S. 177–193.
- Teodorczyk Jerzy. (1988-1989). Walenty Rogawski. 2 pol. XVI w. – 1625.11.30. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław. T. 31. S. 324–325.
- Theatrum Europaeum oder Warhafftige beschreibung alter und jeden denckwürdiger Geschichten 1617–1629*. (1662). Frankfurt am Mayn. T.1. 745 s.
- Weir William. (1993). *Fatal Victories*. Connecticut. 272 p.
- Weyhe-Eimke Arnold von. (1876). *Karl Bonaventura Graf von Buquoy*. Wien. 91 s.
- Wimmer Jan. (1978). *Historia piechoty polskiej. Do roku 1864*. Warszawa. 615 s.
- Wimmer Jan. (2013). *Polska–Szwecja. Konflikty zbrojne w XVI–XVIII wieku*. Warszawa: NapoleonV. 253 s.
- Wisner Henryk. (1976). *Lisowczycy*. Warszawa. 356 s.
- Wisner Henryk. (2013). *Lisowczycy: Łupieżcy Europy*. Warszawa. 200 s.
- Wittich Karl. (1894). Tilly Johann T'Serclaes Graf von. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig. Bd. 38. S. 314–350.
- Wittich Karl. (1900). Wallenstein Albrecht Wenzel Eusebius von. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig. Bd. 45. S. 582–641.
- Wittmann Tibor. (1952). *Bethlen Gábor mint hadszervező*. Budapest. 39. 1
- Wittmann Tibor. (1856). Bethlen Gábor és az 1628–1629 evi erdélyi-orosz szövetségterv heletkezése. *Magyar-orosz történelmi kapcsolatok*. Budapest. 35–57. 1

Wójcik Zbigniew. (1973). Czy Kozacy Zaporoscy byli na służbie Mazarina? *Przedkład Historyczny. Zesz.* 3. 1973. T. 64. S. 580–585.

Zmrcz B. (Zimorowic Józef Bartłomej). (1620). *Żywot kozaków Lisowskich. Także i potyczki ich szczęśliwe.* Kraków. 140 s.

Voitovych Leontii

PROBLEMS OF PARTICIPATION OF THE UKRAINIAN COSSACKS ARE IN OF THIRTY YEARS WAR

In research the debatable problems of participation of the ukrainian cossacks are taken apart in of Thirty Years war 1618–1648 and the stereotypes related to them. These stereotypes remain the inheritance of Polish and Ukrainian patriotic historiography that tried to ascribe to «it» participating in general or and stranger formation. Convolute attention to the teature of sets of forming of The Polish cossacks, so-called «lisovchycks». It is set that forming of «lisovchycks» were a light horse effective at implementation of reconnaissance and watch, tasks, raids on teritoty busy at an opponent and pursuet of recessive opponent. Forming of the Ukrainian cossacks were infantry, and infantry in the army of Polish-Lithuanian Commonwealth constantly it was not enough. Therefore to allow to hire other infantry except the Ukrainian cossacks Polish-Lithuanian Commonwealth did not simply could. During wars Poland hired the Hungarian, German or Czech infantry. Analysed battles under Humenne (1619), on the White mountain (1620), campaigns in Silesia, on Rhine, in Hessen and Luxemburg and the Baltic expedition. Reasonable hypothesis in relation to equality of colonel Taraski with a hetman by Fedorovych Taras (Trjasylo). In detail the problem of participation and role of cossacks is analysed in the receipt of Dunkirk (1646) and participating in these events of Bogdan Chmelnytsky, Ivan Sirko and Soltenko.

Keywords: of Thirty Years war, the ukrainian cossacks, the «lisovchycks», battle under Humenne, battle on the White mountain, battle at Ivoa, Dinkirk.

УДК 94. 477. 8 «1920»

ПРОКІП А. В.

<https://orcid.org/0000-0002-7941-9909>

МИХАЛЬСЬКИЙ Ю. В.

<https://orcid.org/0000-0002-1504-2604>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.149-160>

ЗРАЗКИ ЗБРОЇ, ЕЛЕМЕНТІВ ОЗБРОЄННЯ ЧАСУ ПОЛЬСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1920 РОКУ З КОЛЕКЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ КОРОЛЯ ЯНА ІІІ ТА ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Розглянуто події польсько-російської війни 1920 року, проаналізовано характерні особливості предметів зброї та озброєння учасників конфлікту: холодної зброї (багнетів, шабель, шашок), вогнестрільної зброї (гвинтівок різних систем, обрізів), елементів захисного озброєння (штурмових шоломів-касок), які використовувалися у Дієвій армії Української Народної Республіки, польському війську, у російсько-більшовицькій, так званій, «червоній» армії. Особливу увагу приділено зразкам меморіальної зброї, що належала воякам української (шабля отамана Ярослава Воевідки), польської армій (шабля поручника Яна Казимира Бодновського). Вивчається зброя та озброєння, що походять з місць конкретних боїв польсько – російської війни 1920 року (Клекотів, Бар, Задвір'я).

Ключові слова: музей, зброя, польсько-російська війна 1920 року.

Постановка проблеми та її актуальність. Після кровопролитних битв Першої світової війни, триваючих визвольних змагань українським землям довелося стати ще й однією з головних арен польсько-російської війни 1920 року. У цьому конфлікті основна збройна сила українців – Дієва армія Української Народної Республіки (УНР) на чолі з Головним Отаманом Симоном Петлюрою у спілці з не дуже надійним союзником, учорашнім ворогом – Польщею на чолі з Юзефом Пілсудським, боролася з тоталітарною Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою (РРФСР), відстоюючи природне право українців на свободу, незалежність, державність.

Прокіп Андрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Львівського історичного музею, м. Львів.

Михальський Юрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії і філософії Львівського торговельно-економічного університету, м. Львів.

© Прокіп А.В., Михальський Ю.В., 2020

Мета та завдання дослідження – розгляд особливостей озброєння, елементів військового спорядження українських, польських та російсько-більшовицьких збройних угруповань, які брали участь у бойових діях 1920 р., на основі матеріалів з інвентарних книг Національного музею ім. короля Яна III у Львові та його наступника – Львівського історичного музею (далі ЛІМ).

Аналіз попередніх досліджень. За ці, більш як 100 років, що минули з часу польсько-російської війни 1920 р., її причини, перебіг та наслідки уже достатньо повно висвітлені у науковій, науково-популярній літературі. Загальна історіографія питання значна, адже цьому конфлікту присвячена чимала кількість досліджень різних авторів як у Польщі, так і в Україні, Росії. Серед основних праць можна згадати дослідження М. Литвина, К. Науменка, І. Мельника, О. Чубінського та ін.

Однак питання висвітлення особливостей озброєння учасників подій 1920 р. на прикладі зразків з музейних колекцій, на наш погляд, розкриті не повною мірою. До означеної проблеми частково зверталися музейні працівники спочатку Національного музею ім. короля Яна III у Львові, зокрема Р. Менкицький, а згодом ЛІМу – Б. Мельник, О. Роман, І. Свешнікова, О. Перелигіна у процесі роботи над складанням путівників, каталогів, інвентарних описів предметів.

Джерельну базу дослідження склали, передусім, матеріали фондової групи «Зброя» архіву ЛІМ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Події польсько-російської війни сприяли суттєвому поповненню і збагаченню музейної колекції зброї. Ці предмети можна умовно розділити на три групи:

1. Зброя та озброєння, пов'язані з українськими військовими підрозділами.
2. Зброя, озброєння поляків.
3. Зброя російсько-більшовицьких загарбників періоду війни 1920 р.

Скласти уявлення про зброю та озброєння українських вояків того часу дозволяє низка предметів з колекції. Цікавим є унтер-офіцерський багнет-кинджал українського вояка зразка 1895 р., виготовлений в Австро-Угорщині (*Архів ЛІМ: № 3-754*). Багнети такого типу використовувалися у комплекті разом з гвинтівковою системи Фердинанда Манліхера й були на озброєнні спочатку в

леґіоні Українських Січових Стрільців (УСС) австро-угорської армії, згодом в Українській Галицькій Армії (УГА) та Дієвій армії УНР.

Багнет має прямий, односічний, однодольний клинок. На рікасо з обох боків стоять клейма – з одного боку F. G. / G. Y., а з іншого – двоголовий орел (герб Австро-Угорщини). У багнета сталева хрестовина, один кінець її має кільце, інший загнутий гачком. Рукоятка – з дерев'яних обкладинок на двох загвіздках, коричневого кольору, різьблених у гуцульський орнамент та інкрустованих блакитним бісером.

З одного боку на грифі є накладні літери «УСС», вирізані з білого рогу, прибиті мідними цвяшками й інкрустовані блакитним бісером. З іншого – вирізьблена монограма з літер «Н» і «К».

Голівка багнета сталева, зі скошеним нижнім краєм, має пружину з кнопкою, паз та скобу, до якої причеплена китиця з вигаптуваними вензелем УСС й галицьким левом. Багнет має сталеву піхву з гачком і кулькою на кінці. Загальна його довжина складає 30 см, довжина клинка – 24,9 см (*Архів ЛІМ: № 3-754*).

Підвищену увагу дослідників завжди викликала не просто зброя, а меморіальні речі, що належали безпосереднім учасникам історичних подій 1920 року, адже вони допомагають краще зберегти пам'ять про людей, які колись ними користувалися. Меморіальні речі є справжніми свідками життя та діяльності знакових осіб.

Таким предметом у збірці ЛІМ є, наприклад, офіцерська шабля (3-1084), що належала Ярославу Воєвідці (1882–1920) – отаману УГА, командиру 1-го артилерійського (гарматного) полку УСС. У 1920 р. Я. Воєвідка перебував на службі у підконтрольній російським більшовикам Червоній Українській Галицькій Армії (ЧУГА), окремі підрозділи якої ще до початку головного наступу польсько-українських сил (25 квітня 1920 р.), наприкінці березня–початку квітня почали переходити на бік Дієвої армії УНР.

Я. Воєвідка загинув наприкінці березня 1920 р. у містечку Піщанка біля залізничної станції Попелюхи Балтського повіту Подільської губернії від кулі більшовицького комісара М. Табукашвілі, який пограбував убитого, привласнивши його коня та гроші – 150 карбованців (*Кучерук, 2010: 78*). Українські вояки з 11-ї (Стрийської бригади) не залишилися у боргу й зуміли

помститися за безпідставне вбивство популярного командира, учинивши над російським чекістом-мародером самосуд (*Литвин & Науменко, 1991: 161*).

Офіцерську, кавалерійську шаблю зразка 1904 р., що належала Я. Воевідці, виготовили на початку ХХ століття в Австро-Угорщині. Ця модель перебувала на озброєнні австро-угорської кавалерії упродовж 1904–1918 рр.

Шабля має нікельований клинок слабкої кривини, односичний, а на кінці двосичний. Туп'я розложисте, заокруглене, пересікає кінець клинка, утворюючи ребро. Біля п'яти з лева вибрано трохи металу так, що утворюється поріжок.

Арматура ефесу шаблі – сталева, нікельована. Гард складається з широкої акуратної чашки, що переходить у дужку, має два отвори під темляк, вільний кінець опущений. Гриф дерев'яний, обтягнений зміною шкірою, рубчастий по горизонталі, перевитий крученим дротом, внизу охоплений обоймицею. Гребінь з двома боковими лопатями, біля чашки горизонтально насічений, переходить у ковпачок. Піхва сталева, нікельована, з устям, двома гайками і «черевиком». На верхній гайці – скоба, на нижній – кільце. Загальна довжина шаблі складає 91 см, довжина клинка – 75 см, ширина клинка – 3,1 см, кривина – 1,1 / 30. Вага шаблі разом з піхвою – 1400 г, без піхви – 790 г.

При її виготовленні використовувалися такі матеріали як сталь, нікель, дерево, шкіра, застосовувалася техніка нікелювання та штампування. Шабля потрапила до ЛІМ з колекції Військово-історичного музею м. Львова (*Архів ЛІМ: № 3-1083*).

Цілком очевидно, що у 20–30-х роках ХХ століття, тобто у період польської окупації Західної України, в експозиції та фондах Національного музею ім. короля Яна III перевага надавалася представленню зброї, озброєння, елементів військового спорядження військових підрозділів Польщі, щоби підкреслити мужність і героїзм поляків й, по можливості, замовчати або ж применшити роль українців у подіях 1920 року.

Р. Менкицький у своєму путівнику по Національному музею ім. короля Яна III (1936 року випуску), повідомляв, що зброєю та озброєнням польського війська періоду польсько-більшовицької війни 1920 року можна оглянути на третьому поверсі колишньої кам'яниці К. Корнякта у ХІ залі (Зброярні II), де знаходилося східне озброєння та зброя ХVІІ століття, західноєвропейська

зброя XIX століття, польська зброя часів наполеонівських воєн, Варшавського князівства, т. зв. конгресового королівства, повстань 1830 – 1831 та 1863 – 1864 років, часів Першої світової війни та подій 1918 – 1920 років (*Mejicki, 1936: 58*).

Так на вішаку № 33 у музейній експозиції демонструвалися польські шаблі кавалерії та піхоти з 1920 року, а між вішаками – кавалерійські списи-піки (*Mejicki, 1936: 68-69*). У заскленій вітрині – чотири штурмові шоломи французького зразка, зібрані після бою під Задвір'ям з полеглих польських вояків (*Mejicki, 1936: 70*).

Бій 17 серпня 1920 р. біля залізничної станції Задвір'я між польськими добровольчими підрозділами та загонами російської 1-ї Кінної армії під командуванням С. Будьонного відбулася на ближніх підступах до Львова й завершилася операційним успіхом польських збройних формувань. У бою під Задвір'ям поляки захопили кілька сотень полонених, значну кількість російської зброї, елементів озброєння, російські бойові прапори та ін.

Шоломи-каска, пошкоджені більшовицькими шаблями, належали воякам польського добровольчого батальйону під командуванням майора Романа Абрахама, загиблим 17 серпня 1920 р. під Задвір'ям. Національному музею ім. короля Яна III їх передали за наказом командира Малопольських відділів Добровольчої Армії полковника Чеслава Мачинського разом з дарчим листом від 22 жовтня 1920 року.

В інвентарній книзі № 9 фондової групи «Зброя» ЛІМ подано опис одного з цих шоломів (№ 3-3735). В описі, між іншим, зазначено, що даний шолом-каска виготовлений у першій чверті XX століття. Модель знаходилася на озброєнні французької армії, а в 1918 – 1920 роках – польської.

Вказано, що каска належала невідомому воякові з батальйону майора Р. Абрахама, який загинув у бою під Задвір'ям. Її тулія має нижній край відігнутий під тупим кутом й утворює криси, а спереду та ззаду – козирки, обведені округлим кантом. Спереду до тулії прикріплено овальний картуш з виштампуванням зображенням польського орла. Б. Мельник, складаючи опис предмета, зауважив, що «каска сильно пом'ята у кількох місцях (сліди ударів)» (*Архів ЛІМ: № 3-3735*).

До захисного озброєння даного періоду можна віднести також французькі шоломи-каска (№ 3-2748, 3-2749, 3-2756) часів Першої світової війни, що були на озброєнні польських військ у

1918–1920 роках (*Архів ЛІМ: № 3-2748, 3-2749, 3-2756*). З них викликає зацікавлення каска під інвентарним номером 3-2756, яка належала польському воякові з армії генерала Юзефа Галлера. В інвентарній книзі «*Dziennik nabytków muzeum narodowego im. króla Jana III*» опис каски поданий під номером 1552. У ньому зазначено, що це сталевий французький шолом, використовуваний в армії Ю. Галлера (*Dziennik nabytków muzeum narodowego im. króla Jana III, 1939: № 1552*).

Сліди від шабельних ударів на захисних касках наглядно свідчать, що такі різновиди холодної рублячи-колючої зброї, як шабля і шашка активно використовувався учасниками війни 1920 р.

З шабель, що були на озброєнні польських вояків, найбільшу увагу привертає до себе, знову ж таки саме через те, що це меморіальна річ, офіцерська шабля зразка 1861 року (№ 3-3731), яка належала поручнику Яну Казимиру Бодновському, узятому в російський полон 26 – 27 червня 1920 р. червоноармійцем б дивізії 1 Кінної армії РРФСР Євгенієм Матушевським. У 1958 році її передав до ЛІМ сам учасник подій – на той час мешканець м. Житомира Є. Матушевський.

Ця модель шаблі перебувала на озброєнні офіцерів австрійської, згодом австро-угорської армії упродовж 1861 – 1918 років. Її загальна довжина складає 101,3 см, а довжина клинка – 87 см (*Архів ЛІМ: № 3-3731*). Поцерблений у кількох місцях шабельний клинок наглядно вказує на його бойове застосування.

Ще одним німим свідком боїв польсько-російського конфлікту 1920 р. стала шабля невідомого польського вояка з колекції ЛІМ за інвентарним номером 3-3730, знайдена у Рівненській області на полі поблизу села Клекотів, де у 1920 році відбувся бій між польськими підрозділами армії Ю. Галлера та Особливою бригадою 1-ї Кінної армії РРФСР.

Шабля виготовлена у 1917 – 1920 роках, має збірний характер. Її гард, можливо, від французької шаблі, а клинок – від австрійської офіцерської шаблі зразка 1904 року. Загальна довжина – 92,7 см, довжина клинка – 79,5 см (*Архів ЛІМ: № 3-3730*).

У 1921 р. командування VI корпусу Війська Польського передало на депозит (тимчасове зберігання) Національному музею ім. короля Яна III зброю часів Першої світової війни та подій 1918–1920 років (*Мельник, 2006: 11*). До цього депозиту належала,

зокрема, й французька гвинтівка системи Гра-Кропачека, виготовлена у 1880 роках на зброярських заводах м. Сен-Ент'єн (*Архів ЛІМ: № 3-3063*).

Гвинтівка конструкції капітана французької армії Базиля Гра являла собою переробку під металевий патрон наявної на озброєнні французів однозарядної гвинтівки системи Антуана Шаспо. У 1878 р. до гвинтівки Гра додався підствольний магазин, розроблений австрійським майором Альфредом Кропачеком.

Гвинтівки системи Гра-Кропачека перебували на озброєнні колоніальних військ Франції, а в 1918 – 1920 роках – польських військ. Гвинтівка має номер «L26», заводський номер «P52230», клейма, на лівій стінці ствольної коробки є напис: «MANUFACTURE D'ARME (St. ETIENNE), M le 1874-1885». (*Архів ЛІМ: № 3-3063*).

Ще одним прикладом особливої турботи країн Антанти, головним чином Франції, про оснащеність польського війська, може служити французька гвинтівка системи Лебеля зразка 1886 року, виготовлена на військових заводах Шательро у 1889 р.

Нарізні магазинні гвинтівки системи Лебеля французька армія мала на озброєнні з 1886 р. Вони двічі модернізувалися. Такі гвинтівки використовувалися арміями багатьох держав. Окремі зразки надходили на озброєння й польського війська у 1918 – 1920 роках.

У гвинтівки круглий, нарізний ствол, на дульній частині якого є сегментовидна мушка з прямокутною базою, а зі споду прилив під багнет. Під стволом знаходиться трубковидний магазин. Ближче до казни – підйомний рамковий приціл з пересувним хомутком і поділками від 1 до 24. На казенну частину нагвинчена ствольна коробка. Ствол кріпиться до ложі двома ложовими кільцями, переднє з яких має штир з плоскою голівкою, а заднє антабу.

Патронник позначений заводським номером «70931», є чотири випробувальні клейма і дата «МА С 1889». Затвор у гвинтівки поворотного-ковзний, з плоскою голівкою рукоятки, позначений номером «70931». На ствольній коробці, справа знизу, змонтовано важіль перевідника, а зліва на коробці стоїть напис: «MANUFACTURE D'ARMES | CHATELLERAULT Mle 1886 M93» («Військовий завод | Шательро 1886 рік M93» - П. А.). Ложа дерев'яна. Приклад приєднаний до ствольної коробки. На прикладі вибито номер «45467», на нижній стінці ствольної коробки A5373633 (*Архів ЛІМ: № 3-3048*).

У радянську епоху подіям 1920 р. тоталітарний режим надавав важливого значення як компоненту, необхідній складовій радянської ідеологічної пропаганди. Так у путівнику по ЛІМу 1976 р. зазначалося, що у музейній експозиції «відвідувачі можуть оглянути різноманітну ручну зброю червоноармійців Першої Кінної армії, бойову тачанку з кулеметом системи «Максим»... Розділ доповнює картина художника М. Добронравова (1948 р.), що зображує переможний бій Кінної армії з білопольськими військами під Задвір'ям (20 кілометрів від Львова) 17 серпня 1920 р.» (Цит. за: Багрий Р., Мельник Б., Свєшнікова І., 1976: 126).

Національний музей ім. короля Яна III у міжвоєнний період з тією ж самою пропагандистською метою, але уже для того, щоби вивістити польські звитяги, певне місце у музейній експозиції відводив трофейній російській зброї та іншим предметам (російсько-більшовицькими прапорами, відзнаками), пов'язаними з польсько-російським збройним конфліктом 1920 року.

Зокрема, в експозиції Музею 20-30-х років минулого століття демонструвалися: радянський металевий спис-піка з червоним прапорцем, російський револьвер системи «Наган», пошкоджений у бою під Задвір'ям 17 серпня 1920 р. вибухом гранати, більшовицькі прапори, здобуті поляками у 1920 р. біля Львова – прапор ІХ відділу радянської повітряної армії, прапор сибірського полку Червоної Армії РРФСР, прапор 1-ї Кінної армії РРФСР та ін. (Mękicksi, 1936: 72).

Більш докладну інформацію про російсько-радянську трофейну зброю подають інвентарні книги. Так в інвентарній книзі «Dziennik nabytków muzeum narodowego im. króla Jana III» (*Dziennik nabytków muzeum narodowego im. króla Jana III, 1939: № 1584*), а також у книзі № 2 фондової групи «Зброя» ЛІМ (№3-443) знаходимо інформацію про кавалерійську солдатську шашку зразка 1881 р., яку в 1920 р. передало до збірки Національного музею ім. короля Яна III Управління львівського армійського арсеналу (Zarząd zbrojowni Wojsk Polskich). В описі даного предмета, складеному науковим працівником ЛІМ О. Перелигіною 22 жовтня 1979 р., зазначалося, що шашку виготовили у Росії на Златоустівському заводі у 1903 р.

Цей тип зброї використовувався російською царською, згодом російсько-більшовицькою кавалерією до 1927 року. Шашка має кородований та пощерблений клинок. Її загальна довжина складає 100,1 см, а довжина клинка – 86,5 см, кривина – 1,8 / 45.

На п'яти клинка шашки стоїть клеймо військового заводу у Златоусті й дата «1903» (з лівого боку), а з правого – клеймо «Ш», клеймо в овалі, яке повторюється на обіймиці грифа та цифра «5». Гриф – дерев'яний, рубчастий по діагоналі. Має латунні обіймицю з клеймом «8 К» заводу в Златоусті, датою та голівкою у вигляді голови птаха з отвором під темляк (*Архів ЛІМ: № 3-443*).

На озброєнні російсько-більшовицьких угруповань звичайно ж була і вогнестрільна зброя, зокрема, досить зручні для кавалерії обрізи. Так, наприклад, трофейний російський обріз поляки здобули у боях під Баром 1920 р. Національному музею ім. короля Яна III його передав польський капітан, ад'ютант штабу Сильвестр Стрільчик-Висоцький (*Dziennik nabytków muzeum narodowego im. króla Jana III, 1939: № 1576*).

В інвентарному описі фондової групи «Зброя» ЛІМ даний предмет записаний під номером 3-2295 й визначений як обріз з круглим нарізним стволом, виготовлений на основі гвинтівки системи Мосіна. На патроннику стоїть клеймо «ИЖЕВСКИЙ ОРУЖЕЙНЫЙ ЗАВОД», дата випуску – 1916 рік, заводський знак, контрольні клейма та державне клеймо – двоголовий російський орел (повторюється на ствольній коробці). Ложа – дерев'яна, укорочена, без прикладу, калібр – 7,62 мм (*Архів ЛІМ: № 3-2295*).

Подібним до попереднього, є трофейний російсько-більшовицький обріз, переданий Національному музею ім. короля Яна III IX секцією «Громадянської Легії» (*Dziennik nabytków muzeum narodowego im. króla Jana III, 1939: № 1586*).

В інвентарній книзі фондової групи «Зброя» предмет визначений як обріз, перероблений з російської гвинтівки системи Мосіна (№ 3-2293). В описі зазначено, що ця зброя перебувала у користуванні вояка 1 Кінної армії РРФСР. На патроннику бачимо клеймо «ИЖЕВСКИЙ ОРУЖЕЙНЫЙ ЗАВОД» і дату – 1905 рік. Ложа дерев'яна, з рукояткою загнutoю під кутом 90°. З правого боку обріз має напівстертий напис «DAR LEGII OBYWATELSKIEJ» (*Архів ЛІМ: № 3-2293*).

Ще один трофейний російський обріз, перероблений з французької гвинтівки (№3-2294), теж знаходився на озброєнні вояка I Кінної армії РРФСР. Національному музею ім. короля Яна III (записаний під інвентарним номером 1584) цю зброю передало Управління львівського армійського арсеналу (*Zarząd zbrojowni*

Wojsk Polskich) (*Dziennik nabytków muzeum narodowego im. króla Jana III, 1939: № 1584*). На патроннику стоять клейма, дата виготовлення – 1916 р. і заводський номер А4481, який повторюється на затворі та кришці магазину (*Архів ЛІМ: № 3-2294*).

До подібних трофейних обрізів відноситься й обріз вояка І Кінної армії РРФСР (№3-2296), перероблений з російської гвинтівки системи Мосіна зразка 1891 року, теж переданий Музею Управлінням львівського армійського арсеналу (*Zarząd zbrojowni Wojsk Polskich*). У нього круглий нарізний ствол. На патроннику стоїть клеймо «ИЖЕВСКИЙ ОРУЖЕЙЫЙ ЗАВОД», державне клеймо – російський двоголовий орел, яке повторюється на ствольній коробці. Обріз має повздовжньо-ковзний затвор, позначений заводським номером 109 868. Ложа укорочена, без прикладу з магазинною коробкою, позначеною заводським номером 27 091, калібр – 8 мм (*Архів ЛІМ: № 3-2296*).

Зараз у ЛІМі, періоду українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років присвячена значна частина експозиції відділу «Музей визвольної боротьби України».

Висновки. Отже, короткий аналіз характерних особливостей предметів зброї та озброєння з колекцій Національного музею ім. короля Яна III та ЛІМу, здійснений у цій статті, дозволяє детальніше розглянути події польсько-російської війни 1920 року через призму вивчення окремих зразків зброї та озброєння учасників конфлікту.

Особливу зацікавленість викликає меморіальна зброя, яка у поєднанні з документальними та іншими джерелами, суттєво доповнює й поглиблює наші знання про цей збройний конфлікт сторічної давнини. Вважаємо, що тема є перспективною й потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Використані посилання

Архів Львівського історичного музею (*Архів ЛІМ*), м. Львів, ф. «Зброя». Кн. 2. Інв. №№ 3-443, 3-754.

Архів ЛІМ, м. Львів, ф. «Зброя». Кн. 3. Інв. № 3-1084.

Архів ЛІМ, м. Львів, ф. «Зброя». Кн. 5. Інв. №№ 3-2293, 3-2294, 3-2295, 3-2296.

Архів ЛІМ, м. Львів, ф. «Зброя». Кн. 7. Інв. №№ 3-2748, 3-2749, 3-2756, 3-3048.

Архів ЛІМ, м. Львів, ф. «Зброя». Кн. 8. Інв. № 3-3063.

Архів ЛІМ, м. Львів, ф. «Зброя». Кн. 9. Інв. №№ 3-3730, 3-3731, 3-3735.

Архів ЛІМ, м. Львів, ф. «Зброя». Кн. 10. Інв. № 3-4396.

Багрій Р., Мельник Б., Свєшнікова І. (1976). *Львівський історичний музей. Путівник*. Львів. 250 с.

Кучерук В. (2010). *Українська Галицька Армія: довідник. Львівський історичний музей*. Київ. 408 с.

Литвин М., Науменко К. (1991). *Історія галицького стрілецтва*, Львів, 200 с.

Мельник Б., Роман О. (1993). *Каталог вогнепальної зброї. Пістолети і револьвери. Львівський історичний музей*. Львів. 64 с.

Мельник Б., Роман О. (2006). *Колекція зброї Львівського історичного музею. Скарби зброї XV-XVIII ст. З колекції Львівського історичного музею. Каталог виставки*. Лодзь. 131 с.

Dziennik nabytków muzeum narodowego im. króla Jana III. (1939). Lwów. №№ 1552, 1570, 1576, 1584, 1586.

Mękicki R. 1936. *Muzeum narodowe im. króla Jana III we Lwowie. Przewodnik po zbiorach*. Lwów. 130 s.

References

Archive Lviv Historical Museum (Archive of LHM), Lviv, f. "Weapons". Book. 2. № 3-443, 3-754.

Archive of LHM, Lviv, f. "Weapons". Book. 3. № 3-1084.

Archive of LHM, Lviv, f. "Weapons". Book 5. № 3-2293, 3-2294, 3-2295, 3-2296.

Archive of LHM, Lviv, f. "Weapons". Book. 7. № 3-2748, 3-2749, 3-2756, 3-3048.

Archive of LHM, Lviv, f. "Weapons". Book. 8. № 3-3063.

Archive of LHM, Lviv, f. "Weapons". Book. 9. № 3-3730, 3-3731, 3-3735.

Archive of LHM, Lviv, f. "Weapons". Book. 10. № 3-4396.

Bagrij R., Melnyk B., Svehnikova I. (1976). *Lviv historical museum*. Guide-book. Lviv. 250 p. (ukr).

Kuheruk V. (2010). *Ukrainian Galychyna Army: reference book. Lviv historical museum*. Kyiv. 408 p. (ukr).

Lytvyn M., Naumenko K. (1991). *History of galician shooters*. Lviv. 200 p. (ukr).

Melnyk B., Roman O. (1993). *Catalogue of shooting-iron. Pistols and revolvers. Lviv historical museum*. Lviv. 64 p. (ukr).

Melnyk B., Roman O. (2006). *Collection of weapon of the Lviv historical museum. Treasures of weapon XV-XVIII century from collection of the Lviv historical museum. Catalogue of exhibition*. Lodz. 131 p. (ukr).

Dziennik nabytków muzeum narodowego im. króla Jana III. (1939). Lwów. №№ 1552, 1570, 1576, 1584, 1586. (pol).

Mękicki R. (1936). *Muzeum narodowe im. króla Jana III we Lwowie. Przewodnik po zbiorach*. Lwów. 130 s. (pol).

Prokip A.

Myhalskyj Y.

SAMPLES OF WEAPONS, ELEMENTS OF WEAPONS DURING THE POLISH-RUSSIAN WAR OF 1920 FROM THE COLLECTIONS NATIONAL MUSEUM NAMED KING JAN III AND THE LVIV HISTORICAL MUSEUM

The events Polish-Russian war of 1920 assisted to substantial addition and enriching of collections at first the National museum the name of king Jan III in Lviv,

and afterwards his successor – Lviv Historical Museum, by various objects, in particular, by a weapon, elements of armament, military accoutrement. These objects can be conditionally divided into three groups: weapon and armament, related to Ukrainian military subdivisions, weapons, armament of Poland, weapons of Russian-bolshevik invaders of period of war of 1920.

The publication examines in more detail the events of the Polish-Russian war of 1920, analyzes the characteristics of weapons and weapons of the conflict: cold steel (bayonets, sabers, checkers), firearms (rifles of various systems, revolvers), elements of protective weapons (helmets), which were used in the Active Army of the Ukrainian People's Republic, the Polish army, in the Russian-Bolshevik so-called "red" army.

Particular attention is paid to samples of memorial weapons belonging to soldiers of the Ukrainian (sword of Otaman Yaroslav Voevidka), Polish armies (sword of Lieutenant Jan Kazimir Bodnowski). Weapons and weapons originating from the sites of specific battles of the Polish-Russian war of 1920 (for example, the saber of an unknown Polish soldier found in the Rivne region near the village of Klekotiv, where in 1920 there was a battle between Polish units of Józef Haller and Special brigade of the 1st Cavalry Army of Russia, helmets were damaged by Russian swords of soldiers of the Polish volunteer battalion under the command of Major Roman Abraham, who died on August 17, 1920 in the battle near Zadvirya, trophy Russian cut obtained in the battles near Bar in 1920 and transferred named after King Jan III Captain, Adjutant of the Sylvester Strilchuk-Vysotsky).

Keywords: Museum, weapons, Polish-Russian war of 1920.

УДК 902(477.83)

ВЕРХОТУРОВА М.А.

<https://orcid.org/0000-0002-9172-2310>

ПЕРЕМИБІДА Д.О.

<https://orcid.org/0000-0001-7468-4060>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.161-171>

КАТАЛОГИ МУЗЕЙНИХ ЗІБРАНЬ ГАРМАТ XIV– XVIII СТОЛІТЬ: СУЧАСНИЙ СТАН В УКРАЇНІ, ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ

В статті аналізується ряд проблемних питань які виникають при каталогізації колекцій гармат XIV–XVIII ст. і пропонуються можливі варіанти їх вирішення. Розглянуто сучасний стан каталогізації предметів зброї в музеях України на прикладі зібрань артилерії. Запропоновано можливі варіанти створення та формування каталогів для інтеграції історії артилерії в сучасний світовий науковий інформаційний простір.

Ключові слова: гармати XIV – XVIII ст., музейні колекції зброї, каталогізація, каталог.

Актуальність проблеми. З появою та поширенням вогнепальної зброї чільне місце в історії зброї посідає артилерія. Колекції зброї завжди є особливо цінними у фондах, викликають значний інтерес відвідувачів та професійних дослідників. Тому гостро постає проблема фахової атрибуції та цікавої подачі інформації про зібрання. Саме каталогізація дозволяє в повному обсязі ввести в науковий обіг збірку, якісно вплинувши на джерельну базу військово-історичних та зброєзнавчих студій. Провідні історичні музеї світу візитують свої зібрання зброї каталогами, значно підвищуючи до них інтерес професійної спільноти науковців та всіх зацікавлених. Аналіз наявного стану каталогізації зібрань гармат XIV– XVIII ст. в українських музеях виявив їх фактичну відсутність, на протигагу загальноєвропейській та світовим тенденціям.

За системою оцінки пам'яток культури, запропонованою В. Індутним, предмети, які можуть вважатися культурними

Верхотурова Мар'яна Андріївна, кандидат історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Перемибіда Денис Олександрович, старший викладач кафедри тактики факультету бойового застосування військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Верхотурова М.А., Перемибіда Д.О., 2020

цінностями мають відповідати певним критеріям, зокрема: бути автентичними, нести соціокультурну цінність, задовольняти гуманітарні потреби особистості, виконувати загальновиховну функцію (*Індутний, 2009: 42-115*). Одним із важливих інструментів визначення відповідності цим критеріям колекцій зброї вважаємо саме каталогізацію. В процесі атрибуції предмета визначається його автентичність, при накопиченні фахової інформації про гармату вона набирає здатності надавати потрібну інформацію як професійному досліднику, так і суспільству загалом, а комплексне наукове опрацювання зібрання відкриває можливість панорамного бачення ролі та значення артилерії XIV– XVIII ст. у військовій історії, як зброї, що стала рушійною силою для змін у воєнному мистецтві та розвитку фортифікації, демонструючи її загальне соціокультурне значення. Окрім того, каталог виконує функцію публічної бази даних наявних предметів у фондах, що додатково стає запорукою їх обліку на державному рівні. Ця проблема гостро постала під час анексії Криму та війни на Сході України. Фактично значний відсоток втрачених цінностей можна облікувати лише в кількісному вимірі (*Про передачу музейних предметів до Національного музею історії України..., 2014*).

Пам'ятки артилерії XIV– XVIII ст. мають художню, історичну, етнографічну, культурну, антикварну та наукову цінність і підлягають збереженню та охороні згідно з чинним законодавством України, що також ставить відповідні вимоги до їх збереження, дослідження та популяризації (*Закон України «Про музеї та музейну справу..., 2010*). Історичні обставини розвитку зброєзнавства як науки в Україні стали однією з причин прогалин в процесі каталогізації колекцій як гармат XIV– XVIII ст., так і зброї загалом. Вимагає каталогізації артилерії XIV– XVIII ст. в українських музеях і стрімкий розвиток військово-історичних студій, адже каталог дає змогу досліднику, не працюючи безпосередньо з гарматою, інтегрувати дані про неї в наукову роботу. Окрім того, каталог виконує функцію візитівки музею, значно підвищуючи зацікавленість відвідувачів. Саме тому зараз важко переоцінити важливість створення каталогів зібрань зброї музеїв України.

Метою статті є розгляд проблемних питань під час роботи з укладання каталогу колекції гармат XIV– XVIII ст. та напрацювання рекомендацій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Багаті фонди музеїв України повною мірою демонструють загальний розвиток зброї, в тому числі артилерії українських земель в різний історичних період. Чи не найбільшими зібраннями гармат XIV–XVIII ст. володіють КЗ ЛОР «Львівський історичний музей», Чернігівський обласний історичний музей імені Василя Гарновського, Дніпровський національний історичний музей імені Дмитра Яворницького. Дещо меншими в кількісному вимірі, втім теж цікавими, є колекції Одеського історично-краєзнавчого музею, Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Зберігаються гармати також і в Національному музеї історії України, Національному військово-історичному музеї, Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику. Багато музеїв у фондах зберігають одну-дві гармати.

Аналізуючи наявність каталогів гармат в музеях України ми виявили невітшну статистику, а саме практичну відсутність таких праць. Часткову каталогізацію українських гармат в зарубіжних музейних зібраннях здійснив О. Мальченко, проаналізувавши зібрання кількох музеїв Польщі та Росії (*Мальченко, 2011: 216*). Втім, дана праця, попри всю ґрунтовність та фаховість, не є каталогом окремого музейного зібрання. Комплексний аналіз історії формування та характеристики гармат XIV–XVIII ст. з фондів Львівського історичного музею в дисертаційному дослідженні здійснила М. Верхотурова (*Верхотурова, 2018: 233*). На жаль, на цьому українська історіографія, спрямована на каталогізацію гармат XIV–XVIII ст. в українських музеях, закінчується. Відзначимо, що практично аналогічна тенденція спостерігається й з каталогізацією інших видів зброї та озброєння в українських державних музеях. Для прикладу, холодна зброя українських державних музеїв каталогами теж, на жаль, практично не представлена. Хоча є кілька наукових праць, які могли б стати основою для каталогів опрацьованих в них збірок. Дослідження бойових мечів музейного зібрання Ужгородського краєзнавчого музею зробив в своїй монографії В. Гуцул (*Гуцул, 2008: 72*), систематизацію колекції мечів Львівського історичного музею в дисертаційному дослідженні зробив Б. Гринчишин (*Гринчишин, 2016*). Відзначимо той факт, що чи не найбільш презентабельним каталогом зброї, який вийшов за останній час в Україні, є каталог східної зброї приватного музею Feldman Family Museum (*Сиваченко, 2019: 720*).

Для порівняння ми звернулися до світової практики каталогізації гармат. *Official Catalogue of the Museum of Artillery in the Rotunda, Woolwich (Official Catalogue of the Museum of Artillery in the Rotunda..., 1874: 286)* – взірцевий за змістовим наповненням каталог колекції гармат Королівського Арсеналу Великобританії навіть через 150 років після випуску є актуальним як за змістом, так і за структурою, повною мірою висвітлюючи каталогізоване зібрання. Відзначимо, що музей випустив кілька каталогів цієї серії, присвячених артилерії. Фахово укладений каталог зібрання гармат є незамінним джерелом для військово-історичних та зброєзнавчих студій, даючи можливість дослідникам віддалено (не опрацьовуючи безпосередньо гармату як джерело інформації) аналізувати її в наукових працях. Так, для прикладу, «*Katalog zbiorów wiek XVII. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*» та «*Katalog zbiorów wiek XVIII. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*» не втрачають своєї джерельної значущості та актуальності й через півстоліття (*Stefańska, 1968: 416; Stefańska, 1968: 213*). Королівська збройня в Турині представила частину зібрання зброї каталогом «*L'Armeria Reale di Torino*». Видання ключає в себе 390 фотографій, описи предметів та історичні довідки (*Mazzini, 1982: 434*). Цей перелік можна доповнити десятками каталогів гармат музеїв світу, аналізуючи та виокремлюючи певні особливості, що вважаємо цікавою темою для наступної статті. Зараз же відзначимо лише те, що серед значної кількості плюсів каталогу є й те, що такі праці не втрачають актуальності та джерельного значення й через кілька століть після свого виходу в світ. Тому й їх значущість перебільшити важко. Відзначимо, що кілька каталогів зібрань музеїв Львова чи окремих виставок, де згадуються гармати XIV– XVIII ст., було видано до Другої світової війни (*Czolowski & Badecki & Mekicki & Harasimowicz & Zarewicz & Ciesla, 1929: 318; Mekicki, 1936: 136*).

Теоретичним розумінням процесу каталогізації, ролі і значення каталогу для музею та відвідувача є «класична» праця Ф. Вайдахера «Загальна музеологія» (*Вайдахер, 2005: 298-301*). Важливість фахових досліджень предметів культурних цінностей повною мірою висвітлена в роботі В. Індутного «Оцінка пам'яток культури» (*Індутний, 2009: 536*).

Каталогізація колекцій зброї в державних музеях України на сьогоднішній день є явищем досить рідкісним, радше унікальним.

На жаль, мусимо констатувати факт цілковитої відсутності каталогів цілісних колекцій гармат XIV–XVIII ст. в музеях України. Тому вважаємо за доцільне нижче описати певні теоретичні рекомендації стосовно побудови каталогу так, як ми це бачимо з власного практичного досвіду.

Каталогізація – процес, спрямований на систематизацію всього масиву інформації про колекцію з метою створення про неї максимально наповненого інформаційного ресурсу – каталогу. Включає сукупність процесів, які забезпечать структурування за хронологічним, типологічним, географічним чи іншим заздалегідь визначеним принципом, всіх наявних в збірці гармат (*Микульчик & Слободян, 2012: 50-51*).

Необхідно відрізнити інвентарну книгу, музейний покажчик і каталог. Перш за все, вони мають різну цільову аудиторію, різне призначення, і, хоча всі названі документи фіксують інформацію про предмети зібрання, за своїм змістом вони суттєво різняться.

Інвентарна книга – це внутрішній документ постійного зберігання, призначений для обліку (державного обліку в державних музеях) музейних фондів, який фіксує інвентарний номер музейного предмета, його опис, може містити коротку додаткову інформацію про шлях надходження у фонди чи ін. Музейний покажчик – документ службового використання, призначений для спрощення роботи з предметами, містить коротку довідкову службову інформацію – інвентарний номер, назву предмета, де знаходиться в даний час, і т.ін. (*Микульчик & Слободян, 2012: 128*).

Каталог – це науковий документ, призначений представити колекцію цільовій аудиторії таким чином, щоб загальна структуризація та подача матеріалу могла задовольнити інформативну потребу як професійного дослідника, так і зацікавленого аматора. Обов'язковим елементом є якісні фотографії, графічні креслення. Важливими доповнюючими елементами є покажчики, словник термінів та будь-які інші, на розгляд автора, допоміжні структурні елементи. Також варто відрізнити каталог зібрання та каталог виставки. Перший висвітлює постійні фонди, другий – тільки ті предмети, які експонуються під час тематичної виставки (*Українська музейна енциклопедія, 2006: 17-21*).

При побудові каталогу колекції гармат об'єктом каталогізації виступатиме безпосередньо гармата. Вона ж є основним джерелом інформації. Також до джерельної бази віднесемо документи як

часів використання за призначенням (при наявності таких), так і фондово-облікову документацію, які стосуються гармати, що каталогізується. Ще раз наголосимо, що каталог – це науковий документ, тому повинен бути чітко структурованим. Для цього укладач повинен напрацювати для себе уніфікований формуляр, за яким буде структурувати інформацію про гармати. Для прикладу, в Енциклопедії маркування і декору артилерії, (*Peterson, 2014: 314*) наведено взірць формуляра, який ми можемо розділити умовно на три частини – фотографію, лінійне креслення та письмовий опис, що є цілком доречним при каталогізації гармати. В свою чергу, письмова частина даного формуляра ділиться на чотири підрозділи. Перший – дає загальну інформацію про регіон походження гармати, калібр, метал, з якого вона виготовлена, хронологічні межі датування. Другий – фіксує метричні виміри конструктивних частин ствола. Третій – більш розлогий – подає дані про маркування та декор гармати, що, враховуючи спрямування даної праці, яка зосереджує свою увагу перш за все на орнаментальній частині гарматного ствола, є цілком оправданим.

Польський дослідник П. Стриж під час описів гармат подає основні метричні заміри конструктивних частин гармати, не вдаючись до їх «дрібною» деталізації, ілюструючи особливості ствола гармати фотографіями, за потреби – лінійними кресленнями. Відзначимо, що автор не використовує якогось єдиного сталого формуляра опису. Кожна гармата описана відповідно до завдань, які поставив перед собою науковець (*Strzyż, 2014: 416*). М. Волков подає досить загальні метричні заміри стволів, не вдаючись до деталізації. Натомість автор акцентує увагу на архівних документах XIV – XVIII ст., які висвітлюють історію опрацьованих ним гармат (*Волка, 2015: 187*). О. Мальченко пропонує досить повний формуляр опису гарматного ствола, подаючи значну кількість метричних замірів окремих частин гармати (*Мальченко, 2011: 216*).

Для здійснення фахового опису гармати, перш за все, необхідно якісно виконати метричні заміри параметрів архітекtonіки ствола. Вважаємо за доцільне за одиницю вимірювання приймати міліметр. Інструменти, які можна використовувати – штангенциркуль, лінійка чи будь-які інші, є зручними для дослідника. Оскільки опис має бути логічно-структурованим, варто визначитися, з дула чи з казенної частини він буде починатися, та дотримуватися цього принципу при описі всіх предметів зібрання.

Не всі конструктивні особливості ствола можливо точно передати в метричному еквіваленті чи описово, а лінійне креслення дає можливість відображення цього. Тому, для повноти опису гармати цілком доцільним є використання комплексного формуляра, який міститиме опис, фотографії та графічне креслення (*Верхотурова, 2017: 180*).

У ході каталогізації колекції гостро виникає потреба чіткої структуризації всього масиву наявної інформації (*Вайдахер, 2005: 298-301*). Є різні варіанти такого структурування. В залежності від того, на що ми робитимемо акцент. Вважаємо обов'язковим дотримання чіткого хронологічного ряду відносно часу виготовлення гармат колекції, починаючи від найдавнішої. В межах століття в хронологічній підгрупі можливе структурування за типологією (бойовим призначенням), за матеріалом виготовлення, регіоном походження чи в будь-який інший спосіб, логічний для зібрання, що каталогізується.

Значну інформативну складову каталогу зброї мають світлини. Важливо обирати ракурс зйомки таким чином, щоб добре проглядалися всі частини ствола (дуло, казенна частина, запальний отвір, цапфи і т.д.), декор, епіграфіка, маркування та будь-які інші особливості гармати за їх наявності (*Peterson, 2014: 102-105*). Доцільним буде й графічне доповнення – лінійне креслення або графічне зображення виконане методом лазерного сканування. Це дозволить професійним дослідникам отримати більш повну інформацію про гармату.

Вступними частинами тексту можуть стати розділи, які розкажуть читачу, як саме було зібрано колекцію. Історія формування музейних фондів в Україні значною мірою ознаменована подіями двох світових воєн та подальшою радянською політикою щодо музейної справи. Що, безумовно, теж є актуальним сьогодні. Якщо це можливо, як, наприклад, у Львові, то варто розповісти й про історію артилерії міста (*Верхотурова, 2017: 233*).

Важливість каталогізації музейних зібрань зброї для українських музеїв важко перебільшити, враховуючи їх повну відсутність. Зазначимо, що каталоги є візитівками зібрання і стають «подарунковими» книгами, важливим моментом є якісний друк зображень і фахово виконана верстка. Сьогодні диктує свої вимоги і до сайту музею. Світова музейна практика показує, що каталог цілком може бути реалізований і в електронному варіанті

з дотриманням всіх вище описаних структурних елементів на офіційному сайті музею. Варто враховувати при цьому й розвиток сучасних технологій, які дозволяють зробити каталог в 3D-форматі

Всі вище описані рекомендації потребують від укладача каталогу фахової спеціалізації та відповідного рівня кваліфікації. Вважаємо, що сучасне українське зброєзнавство накопичило достатньо історіографічного доробку для заповнення разючої прогалини в Україні на загальному тлі світових тенденцій.

Висновки. Аналіз наявності каталогів гармат в музеях України довів, що існує цілий ряд проблемних питань, які потребують вирішення. Першочерговою проблемою є їх практична відсутність. Колекції зброї завжди є особливо цінними у фондах, викликають значний інтерес відвідувачів та професійних дослідників. Саме тому гостро постає проблема фахової атрибуції та цікавої подачі інформації про зібрання. Впродовж останнього десятиліття сучасне українське та європейське зброєзнавство напрацювало достатньо наукову базу, що створює якісно нове підґрунтя для інформаційного наповнення каталогів зброї. У статті запропоновано рекомендації до структури, змісту та інформаційного наповнення каталогу колекцій гармат.

Важливо розмежовувати поняття внутрішніх систематизуючих документів, які можуть використовувати в роботі музейні працівники, та каталогів, «робота» яких спрямована назовні – інформація подається для професійних дослідників та всіх зацікавлених історією зброї. У роботі розглянуто проблеми побудови формуляра каталогу, допоміжного довідкового апарату та подачі ілюстративного матеріалу. Розроблено рекомендації для здійснення процедур, які потрібно виконати при підготовці каталогу колекції гармат безпосередньо з предметами зброї.

Сучасні військово-історичні музеї України мають багаті фонди та повинні розвиватися відповідно до стандартів провідних країн світу, пропонуючи відвідувачу сучасну інформаційно наповнену виставку з використанням нових технологій, а професійному досліднику – вільний доступ до фондів для проведення досліджень. Вважаємо, що така співпраця гарантуватиме успіх в цій вкрай необхідній для нас справі. У зв'язку з значним зростанням популяризації зброєзнавчих та військово-історичних студій як в Україні, так і закордоном, перед сучасними українськими музеями постають нові виклики, пов'язані з введенням в фаховий

науковий простір наявних у фондах предметів зброї. Професійно укладені каталоги колекцій зброї стануть джерелами для досліджень на століття, вводячи збірку в науковий обіг, що, в свою чергу, значно підвищує загальний рівень зацікавленості зібранням музею. Проблематика каталогізації колекцій артилерії в музеях України стоїть надзвичайно гостро і потребує швидкого фахового вирішення.

Використані посилання

- Актуальні проблеми фондової роботи музеїв: Темат. збірник наук. праць.* (1988). Київ. 112 с.
- Вайдахер Ф. (2005). *Загальна музеологія*. Львів, 632 с.
- Верхотурова М. (2017). *Артилерія XIV–XVIII ст. у фондах Львівського історичного музею: історія формування та характеристика колекції. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук*. Львів. 233 с.
- Волкау М. (2015). *Артиллерия Нясвижскага замка*. Мінск, 188 с.
- Гринчишин Б. (2016). *Клинкова зброя в системі озброєння давньоукраїнського воїна XII – XIV ст.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук*. Львів: Національний університет «Львівська політехніка». 216 с.
- Гуцул В. (2008). *Бойові мечі з музейного зібрання Ужгородського замку*. Львів. 72 с.
- Закон України «Про музеї та музейну справу» № 1709-VI від 05.11.2009*. Київ: ВВР, 2010, № 5, с. 45.
- Індутний В. (2009). *Оцінка пам'яток культури*. Київ. 536 с.
- Мальченко О. (2011). *Museum artilleriae ucrainicae saeculi XV–XVIII. Pars prima. Українські гармати в зарубіжних музейних колекціях*. Київ. 216 с.
- Микутьчик Р., Слободян П., Діденко Є., Рак Т. (2012). *Словник-довідник термінології музейництва*. Львів. 128 с.
- Про передачу музейних предметів до Національного музею історії України*: Наказ Міністерства культури України від 13 травня 2014 року № 292 (2014). Доступно <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0292734-14#Text> [Дата звернення 27 серпня 2020].
- Сиваченко Е. (2019). *Сталь и золото. Восточное оружие из собрания Feldman Family Museum*. Киев. 720 с.
- Українська музейна енциклопедія: збірник науково-методичних матеріалів*. (2006). Київ. 155 с.
- Mendel L. Peterson (2014) *Encyclopedia of markings & decoration on artileria*. 314 p.
- Mekicki R. (1936). *Museum narodowe im. Krola Jana III we Lwowie. Przewodnik po zbiorach z 12 tablicami*. Lwów. 136 s.
- Stefańska Z. (1968). *Katalog zbiorów wiek XVII. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*. Warszawa. 416 s.
- Strzyż P. (2014). *Broń palna w Europie Środkowej w XIV– XV w.* Łódź: IAE PAN. 281 s.

Official Catalogue of the Museum of Artillery in the Rotunda, Woolwich. Her Majesty's Office (1874). Lwów, 1874. 286 p.

Czolowski A., Badecki K., Mekicki R., Harasimowicz M., Zarewicz S., Ciesla H. (1929). *Muzea Gminy miasta Lwowa.* 318 s.

References

Actual problems of stock work of museums: Topic collection of studies. (1988). Kiev. 112 p.

Czolowski A., Badecki K., Mekicki R., Harasimowicz M., Zarewicz S., Ciesla H. (1929). *Museums of the Lviv City Commune,* 318 p. (pl).

Hrynchyshyn B. (2016). *Bladed weapons in the armament system of the ancient Ukrainian warrior of the XII - XIV centuries: PhD dissertation in military history.* Lviv: Lviv Polytechnic National University. 216 p. (ukr).

Hutsul V. (2008). *Battle swords from the museum collection of Uzhhorod Castle.* Lviv. 72 p. (ukr).

Indutny V. (2009). *Assessment of cultural monuments.* Kyiv. 536 p. (ukr).

Law of Ukraine «On Museums and Museum Affairs» № 1709-VI, 05.11.2009 (2010). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine,* № 5, 45 p. (ukr).

Malchenko O. (2011). *Museum artilleries of the Ukrainian saeculi XV–XVIII. Pars prima. Ukrainian guns in foreign museum collections.* Kyiv. 216 p. (ukr).

Mekicki R. (1936). *King Jan III National Museum in Lviv. Collection guide with 12 boards.* Lviv, 136 s. (pl).

Mendel L. Peterson (2014) *Encyclopedia of markings & decoration on artilleries.* 314 p.

Mykulchyk R., Slobodyan P., Didenko E., Rak T. (2012). *Dictionary-reference book of museum terminology.* Lviv. 128 p. (ukr).

Official Catalogue of the Museum of Artillery in the Rotunda, Woolwich. Her Majesty's Office (1874). Lwów, 1874. 286 p.

Order of the Ministry of Culture of Ukraine. May 13, № 292 «On the transfer of museum objects to the National Museum of History of Ukraine» (2014) (ukr).

Sivachenko E. (2019). *Steel and gold. Oriental weapons from the collection of the Feldman Family Museum.* Kyiv, 720 p. (rus).

Stefańska Z. (1968). *Collection catalog 18th century. Museum of the Polish Army in Warsaw.* Warsaw, 213 p. (pl).

Stefańska Z. (1968). *Collection catalog of 17th century. Museum of the Polish Army in Warsaw.* Warsaw. 416 p. (pl).

Strzyż, P. (2014). *Firearms in Central Europe in the 14th-15th centuries.* Łódź: IAE PAN, 281 p. (pl).

Ukrainian Museum Encyclopedia a collection of scientific and methodological materials. (2006). Kyiv, 155 p. (ukr).

Verkhoturouva M. (2017). *Artillery of the XIV–XVIII centuries in the funds of the Lviv Historical Museum: the history of formation and characteristics of the collection. PhD dissertation in military history.* Lviv: 233 p. (ukr).

Volkau M. (2015). *Artillery of Nesvizh Castle.* Minsk, 188 p. (be).

Weidacher F. (2005). *General museology.* Lviv. 632 p. (ukr).

Verhoturova M.

Peremybida D.

CATALOGS OF MUSEUM COLLECTIONS OF GUNS OF XIV-XVIII CENTURIES: CURRENT SITUATION IN UKRAINE, PROBLEMS OF CONSTRUCTION

The article analyzes a number of problematic issues that arise when cataloging gun collections, offers possible solutions. The current state of cataloging of weapons in the museums of Ukraine on the example of artillery collections is considered. Possible options for creating and forming catalogs for the integration of artillery history into the modern world scientific information space are proposed.

Weapons collections are always especially valuable in the funds, are of great interest to visitors and professional researchers. That is why the problem of professional attribution and interesting presentation of information about the meeting is acute. Over the last decade, modern Ukrainian and European weapons studies have developed a sufficient scientific base, which creates a qualitatively new basis for the information content of weapons catalogs. The article develops recommendations for the structure, content, and information content of the catalog of gun collections. Possible options for presenting information to visitors in electronic form on the museum's website using the latest technologies used by European museums are proposed.

Due to the significant growth in the popularization of weapons studies and military history studies both in Ukraine and abroad, modern Ukrainian museums face new challenges related to the introduction of weapons into the professional scientific space.

During the Soviet period in the history of Ukraine, under the influence or even pressure of political factors, weapons science as a science did not develop. A small number of works by Ukrainian scientists of that period were published solely due to the enthusiasm and efforts of their authors. The ideological load of Soviet works on the subject created a distorted historical picture of the development of artillery in Ukraine. This state of affairs was reflected in museum expositions, cataloging of collections, which, in their content, should be based on professional research.

We believe that modern Ukrainian armaments has accumulated enough historiographical work to fill a striking gap in Ukraine against the general background of world trends.

Keywords: guns of the XIV–XVIIIth centuries, museum collections of weapons, cataloging, catalog.

ЛОКАЛЬНІ ВІЙНИ ТА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ СУЧАСНОСТІ

УДК 355. 014.94 (477+470)

БЕНЧУК В.О.

<https://orcid.org/0000-0002-3516-5871>

ТРОФИМОВИЧ В.В.

<http://orcid.org/0000-0003-0083-0437>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.172-199>

РЕАКЦІЯ ЖИТЕЛІВ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ЗБРОЙНУ АГРЕСІЮ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У 2014 р.

У статті з'ясовано та проаналізовано реакцію населення Донецької області на «російську весну» та військове вторгнення на Донбас. Досліджено механізми російського спеціального координаційного центру у розв'язанні військового протистояння на Донеччині з метою розпалювання суспільної ворожнечі для демонстрації нібито «внутрішнього конфлікту», а не агресії РФ. Встановлено еволюцію настроїв донеччан у зв'язку з активними бойовими діями на Сході України та причини їх змін.

Ключові слова: «ДНР», Донецька область, збройна агресія, реакція, Росія, суспільно-політичне протистояння, Україна.

Постановка проблеми та її актуальність. Самоусунення від влади экс-президента В. Януковича та збройна агресія Росії проти України створили складну суспільно-політичну ситуацію у Донецькій області. Революційні зміни, породжені Майданом, донеччани сприйняли неоднозначно, чим скористались як внутрішні агенти впливу, так і кремлівські очільники. Це призвело до суспільно-політичного протистояння між проросійськи налаштованими протестувальниками й українськими патріотами. Вказані події отримали назву «російська весна», котра після інтервенції російських парамілітарних і військових груп переросла у збройний конфлікт на материковій частині України. Військово-політичне керівництво РФ, втрутившись у внутрішньополітичні процеси України, намагалося створити російську окупаційну

Трофимович Володимир Васильович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України ім. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія».

Бенчук Віталій Олександрович, аспірант Національного університету «Острозька академія».

© Трофимович В.В., Бенчук В.О., 2020

адміністрацію під прикриттям чи то «Новоросії», чи то «народних республік», але під виглядом місцевого міжетнічного конфлікту, щоб приховати власну збройну агресію. Тому неупереджене та ґрунтовне дослідження реакції донеччан на події «російської весни» та військової інтервенції на Сході України є вкрай актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Реакція донеччан на збройну агресію Росії залишається малодослідженою темою. Окремі її аспекти частково висвітлювались вітчизняними та зарубіжними авторами. Зокрема, В. Головка та Л. Якубова у співавторстві дослідили суспільно-політичне протистояння та позицію місцевої влади (*25 років незалежності: нариси історії...*, 2016). Г. Перепелиця відобразив суспільно-політичний та військовий розвиток подій на Донбасі з аналізом соціологічних опитувань його жителів щодо їхнього ставлення до тогочасних подій (2017). В. Войналович і Н. Кочан з'ясували реакцію донецьких релігійних громад на силове протистояння та дійшли висновку, що, крім Української Православної Церкви Московського Патріархату, усі вони зайняли проукраїнську позицію. Також на сторінках видань «Український тиждень» і «Дзеркало тижня» опубліковані як репортажі донецьких журналістів, зроблені з епіцентру подій, так і розвідки їхніх колег, котрі акцентували увагу на внутрішніх процесах у донецькому соціумі – Б. Буткевич (2014), Є. Шибалов (2014), І. Лосєв (2014).

Зарубіжна історіографія представлена працями британського та канадського політолога українського походження Т. Кузьо та російських дослідників – А. Циганка та А. Антонова-Овсієнка. Перший охарактеризував реакцію донецької влади на російську агресію та проаналізував сили, котрі здійснювали інтервенцію навесні 2014 р. (2018). А. Циганок події Революції Гідності розцінював як «державний переворот», а нову революційну владу – як «хунту», яка розпочала «геноцид» проти російськомовних громадян південних та східних регіонів (2016). Протилежної думки дотримується А. Антонов-Овсієнко, який вважає, що збройний конфлікт на Донбасі розпалював засланий російський спецназ, замаскований під «народну самооборону», з метою повторення кримського сценарію.

Проте, дослідження безпосередньо реакції жителів Донецької області на військову інтервенцію Росії присвячується вперше.

Метою статті є з'ясування реакції населення Донецької області на збройну агресію Росії проти України у 2014 році.

Виклад основного матеріалу. Активна фаза підготовки до розв'язання війни проти України розпочалася під час подій на Майдані, коли за допомогою російських медійних ресурсів відбувалося компонування інформації для зміни свідомості жителів південних і східних регіонів у ставленні до тогочасних суспільно-політичних процесів. Обрана стратегія мала на меті розвинути внутрішній конфліктогенний потенціал для майбутньої агресії (*Гибрессія Путіна. Невоенные аспекты войн нового поколения...*, 2016).

Самоусунення В. Януковича та його оточення від влади, кількамісячна інформаційна кампанія із дискредитації учасників і прихильників Революції Гідності призвели до протестного настрою частини населення Донецької області, котра революційні зміни у Києві сприймала як «державний переворот» і «фашистський заколот». Соціологічне дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) 8–18 лютого, зафіксувало, що на Сході України 57% опитаних вважали причиною виходу людей на масові протести дії Заходу, котрий прагнув втягнути Україну в орбіту своїх політичних процесів, 68% – поклали відповідальність за ескалацію протистояння на тогочасні опозиційні політичні сили, а 52% – підтримували В. Януковича (*Ставлення в Україні та Росії до акцій протесту в Україні, 2014*). Інше опитування, здійснене у квітні, продемонструвало, що уже 70,5% респодентів сприймали Майдан як «державний переворот», організований опозицією у змові з представниками Заходу, і саме на лідерів останньої 57,2% поклали провину за масові жертви у Києві та 28,5% – на країни Заходу. Разом із тим 40% опитаних вважали, що В. Янукович мав би розігнати його силою, однак 53,7% проти 35% засудили використання зброї силовиками на Майдані (*Думки та погляди жителів південно-східних областей України: квітень 2014, 2014*).

Антимайданівські мітинги розпочались одразу після зміни влади. 23 лютого у Маріуполі на акцію зібралися близько 600 осіб, які закликали до федералізації України, створення загонів самооборони й озброєння усіх присутніх з метою «захисту південного сходу України від фашистів» (*Приазовський робочий № 28, 2014: 4*). Через два дні у Донецьку біля пам'ятника В. Леніна, де були

розміщені намети КПУ з прапорами РФ і символікою громадської організації «Донецька республіка», зібралися близько 100 протестувальників. Вони прагнули створити «Східний фронт» для противників нової влади (*Фотофакт. Жителі Донецька не спешат записуватися в «Восточный фронт», 2014*).

Настроями місцевого населення скористалися службові особи ЗС РФ, ФСБ і представники кремлівської влади, котрі з метою порушення суверенітету і територіальної цілісності України створили спеціальний координаційний центр, який здійснив серію операцій під назвою «російська весна». Основними рушійними силами, котрі розпалювали суспільний заколот, були, з одного боку, місцеві іредентисти – члени проросійських і панславістських організацій та представники місцевої влади, а з іншого – російські «туристи», ветерани війн, кадрові військовики – так звані відпускники і відставники, представники організованих злочинних угруповань і члени різноманітних російських фашистських і націоналістичних організацій (*Кузьо, 2018: 390-391*).

Їхні дії супроводжувала інформаційна атака медіаресурсів Росії, котрі формували відповідний контент для зміни свідомості місцевого населення, розповсюджуючи хибну, перекручену та неправдиву інформацію. Найбільш вигаданими та поширеними чутками були відрахування із зарплат коштів на відбудову Майдану та утримання Правого Сектору, приїзд на Донеччину «бандерівців», які будуть виселяти всіх російськомовних громадян, спланований та організований «геноцид» останніх новою українською владою методом соціально-економічних заходів тощо (*Чего боится Донбасс. Список слухов..., 2014*). Російські медіа використовували також інструментарій смислової війни. Її суть – формування смислів, які ведуть до певних інтерпретацій фактів. Тому в інформаційному просторі систематично застосовувалися слова та словосполучення, котрі у масовій свідомості донеччан мали негативний підтекст – «бандерівці», «фашисти», «неонацисти», «карателі», «хунта» (*Почетцов, 2016: 222*).

Метою російського спеціального центру було створення «керованого хаосу» із рекрутуванням якомога більшої кількості місцевого населення. Військово-політичне керівництво РФ намаглося організувати внутрішній міжетнічний конфлікт як протистояння між українцями та росіянами Сходу України для застосування міжнародного правового механізму сецесії – права

нації на самовизначення (*Пахоменко, 2015: 246*). Попри невелику чисельність мітингів, учасники яких виступали проти революційних змін, послідовники антимайдану розгорнули активну діяльність. Вони вимагали від місцевої влади надання приміщень для військових тренувань членів «Східного фронту», розповсюджували листівки з закликами до донеччан прийти на «народне віче» проти «бандерівської окупації», організували наметове містечко. Російські спецслужби, у свою чергою, в численних групах соціальної мережі «ВКонтакте» збирали загони російських «туристів» в українські міста – Харків, Донецьк, Одесу з метою максимальної кількості їх присутності, щоб кремлівське керівництво мало офіційний привід для «захисту» своїх співвітчизників за кордоном (*В России собирают «туристов» в Украину, служивших в армии, 2014*).

У результаті 1 березня 2014 р. у низці міст Донеччини відбулися чітко сплановані за одним сценарієм антиукраїнські мітинги – Бахмуті (до 2016 р. Артемівськ), Горлівці, Єнакієві, Донецьку, Краматорську, Маріуполі, Слов'янську, на які прийшли від кілька сотень до кілька тисяч протестувальників. Вони підтримали озвучений 28 лютого терористичною організацією «Народне ополчення Донбасу» ультиматум на сесії Донецької міської ради – невизнання нового керівництва та перебрання всієї повноти державної влади органами місцевого самоврядування. (*Сепаратистские митинги в городах Донецкой области..., 2014*). Найбільший мітинг відбувся у Донецьку, де активною групою виступали члени «Донецької республіки», Російського блоку та інших маргінальних організацій, котрі мали намір захистити Донбас від «бандерівців і фашистів». На ньому було обрано «народного губернатора» П. Губарева, керівника «Народного ополчення Донбасу», члена російської неофашистської організації «Російська національна єдність», який закликав ввести війська РФ на територію України. Це завершилося екстремим засіданням облради, котра прийняла резолюцію, що передбачала низку пунктів, головний з яких – проведення в області референдуму стосовно подальшої долі Донбасу. Питання, винесені на референдум, вирішили доопрацювати у подальших консультаціях із представниками протестантів (*Заграница нам поможет? Как Донецк делал выбор..., 2014*).

Місцева влада у цих подіях зайняла неоднозначну позицію. На тлі самоусунення її політичного лідера В. Януковича вона намагалася зберегти свій вплив, а тому також провокувала «керований» бунт для торгу з новим центральним керівництвом. Зазначимо, що на Донбасі у стосунках влада/суспільство завжди панував патерналізм, а лідери проросійського табору мали тісні стосунки з владою на місцях. Тому остання взяла на озброєння вимоги проросійських мітингів у питаннях статусу російської мови та децентралізації, щоб запропонувати офіційному Києву своє бачення вирішення суспільно-політичного заколоту на Сході України. Звідси висновок В. Головка та Л. Якубової про те, що «актори на сепаратистській сцені Донбасу були начебто старі («люди» місцевих авторитетів), але замовники в них вже були інші – у Москві», найбільш правдиво характеризує тодішню ситуацію (*25 років незалежності: нариси історії...*, 2016: 645).

На протигагу проросійському табору постав потужний й організований суспільно-політичний рух, який виступав за єдину Україну та проти збройної агресії РФ. Низка обласних представництв партій та громадських організацій Донеччини – «УДАР», Народний Рух України, Конгрес Українських Націоналістів та інші підготували спільну заяву, в якій засудили окупацію російськими військами української території, висловили підтримку новій українській владі та наголосили, що «Народне ополчення Донбасу» не представляє інтереси всіх місцевих жителів, а лише малочисельних проросійських радикальних організацій (*Посягающие на территориальную целостность являются преступниками...*, 2014). Згодом усі лідери політичних сил Донбасу, крім Партії Регіонів та КПУ, виступили із закликом до В. Путіна не втручатись у внутрішню політику української суверенної держави. Також про підтримку останньої звявили Незалежна профспілка гірників Донбасу та Донецька обласна організація «Всеукраїнське об'єднання ветеранів Чорнобиля», які вказали на те, що радикальні елементи та провокатори закликають до силового повалення законної української державної влади (*Горняки и черныбыльцы призывают горячие головы Донбасса...*, 2014).

Частина донеччан також виступила на підтримку соборної України. 3 березня вони записали відеозвернення до президента Росії, в якому засудили його агресивну політику, а наступного дня близько 2 тис. жителів міста вийшли на акцію підтримки

єдиної та незалежної України. На фоні зростання активності проросійського руху український також розширював свою діяльність і чисельність. Тому 5 березня на мітингу були присутні вже 5–7 тис. прихильників єдиної України (*Пророссийские активисты напали на мирных граждан в Донецке...*, 2014).

Суспільно-політичне протистояння відбувалось у всіх містах області. Для боротьби з проросійським рухом патріотичні сили сформували Координаційний комітет патріотичних сил Донбасу (ККПСД) – консультативний орган, який об'єднав усі українські сили: політичні партії, крім БЮТ, кілька громадських організацій, журналістів, патріотично налаштованих афганців, військовиків у відставці й інших. 13 березня вони організували найбільший мітинг за Україну, під час якого було вбито першу жертву «російської весни» – донеччанина Д. Черняхівського. Це змусило ККПСД припинити акції. Але його учасники продовжили свою боротьбу іншими методами – підтримували волонтерською допомогою українських військовиків, влаштовували патріотичні флешмоби «Донбас – це Україна» тощо (*Дончане продолжают проводить акции в поддержку...*, 2014).

Проросійські лідери, крім вуличних акцій, провели «народний референдум». У бюлетенях, які роздавали учасникам протестів і перехожим, стояли два питання, аналогічні кримському «референдуму» – «Ви за приєднання Донецької області до Росії на правах суб'єкта Російської Федерації?» та «Ви за статус Донецької області як частини України?» (*В Донецке на улице раздают «бюллетени» для референдума*, 2014). Місцева влада, прийнявши рішення від 3 березня 2014 р. № 6/29-704 «Про громадсько-політичну ситуацію в Донецькій області», котрим передбачалося проведення референдуму, зайняла у цьому питанні неоднозначну позицію. З одного боку, голова обласної ради заявляв, що для його проведення в українському законодавстві немає відповідної бази, а з іншого, не відкликав це рішення, а, навпаки, створив робочу групу для його реалізації. Тому прокуратура звернулася до окружного адміністративного суду, котрий тимчасово зупинив прийняте рішення (*Андрей Шишацкий начал готовить референдум в Донецкой области*, 2014).

Лінія суспільного розламу в подіях «російської весни» проходила не за національним, мовним, релігійним чи станово-класовим поділами, а, очевидно, на інтелектуальному й ідеологічному рівнях. Тому дати їй однозначну характеристику складно. Проте,

у проросійському таборі слід виокремити дві підтечі – російську й українську. Останню І. Лосєв охарактеризував як «альянс ватників і фраків», в якому «фраки» – це донбаська сучасна еліта, а «ватники» – патерналістське і люмпенізоване населення, позбавлене схильності до самодіяльності.

«Люмпени» виступали не так за Росію, як проти України, котра в їхній свідомості асоціювалася з усім поганим. Адже у радянський період вони мали роботу та стабільний заробіток, а після розпаду СРСР, внаслідок деіндустріалізації регіону та реструктуризації вугільної промисловості втратили це. Саме вони були найбільш уразливі до вербування російськими спецслужбами, інтерес яких був підкріплений матеріальною винагородою невідомого походження, виплати якої проросійським протестувальникам були неодноразово зафіксовані журналістами (*Лосєв, 2014: 20*).

Російську підтечію складали представники силових і безпекових відомств, представники влади, а також громадських рухів та організацій різного спрямування – сталінізму, російського православного фундаменталізму та фашизму, котрі, за визначенням Марлен Ларуель, уособлювали червоний (прихильники комуністичних ідей), білий (російських імперських поглядів) і коричневий (прибічники фашистських ідей) компонент триколірного російського політичного проекту «Новоросія» (*Кузьо, 2018: 389*).

Тому вимоги та цілі спочатку антимайдану, а потім проросійського руху були плутані та непослідовні. Їх умовно можна розділити на дві категорії – радикальні та нерадикальні (*Цыганок, 2016: 51*). Останні склались із таких пунктів:

- відновлення дії Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 р.;
- проведення референдуму та федералізація, але в складі України, та внесення відповідних змін до її Конституції тощо.

Радикальні заклики вимагали «ввести миротворчі війська братерського народу для захисту південно-східного населення від безчинств коричневої чуми» та «бандерівців» (*Приазовский рабочий № 32 (19806), 2014: 1-3*). Для цього проросійські протестувальники підготували низку листів президенту Росії, в яких просили «відновити законний конституційний лад» та захистити російськомовне населення. Вони прагнули визнання «Донецької Народної Республіки» з подальшим її входженням до складу РФ як нового суб'єкта федерації (*Приазовский рабочий № 58 (19832), 2014: 2*).

Однак, справжнє ставлення місцевих жителів до тогочасних суспільно-політичних подій та збройної агресії Росії дають можливість з'ясувати соціологічні дані. Перші з них були зібрані Донецьким інститутом соціальних досліджень та політичного аналізу, котрий провів опитування серед донеччан 26–29 березня. Отже, понад 31,6% опитаних містян прагнули жити в унітарній державі, але з розширенням економічних і податкових повноважень, 18,6% – не хотіли жодних змін у адміністративно-територіальному устрої регіону, 15,5% – підтримували федералізацію України з її поділом на кілька федеральних округів, 18,2% – виступали за входження Донецького регіону у міждержавний союз з Росією, 8,7% – за приєднання до останньої і лише 4,7% – за проголошення так званої ДНР (*Большинство жителей Донецка хотят жить в единой Украине – опрос, 2014*). Крім того, проведене дослідження показало, що 26,5% опитаних схвалювали дії проросійських заколотників, а 40,8%, навпаки, підтримували акції за єдність України. Різне й неоднозначне ставлення було до збройної агресії – більшість виступала за мирне вирішення кризової ситуації між РФ і Україною, тому на випадок введення російських військ на материкову частину останньої 46,2% вважали нормальним зайняти нейтральну, вичікувальну позицію та уникати прямої участі в конфлікті, 20,9% готові були підтримати українську армію і чинити опір агресору, а 21,5%, навпаки, мали намір його підтримувати (*Большинство дончан не одобряют действия сепаратистов – опрос, 2014*).

8–16 квітня КМІС провів соціологічне дослідження «Думки та погляди жителів південно-східних областей України: квітень 2014». Серед опитаних жителів Донецької області не визнавали нову владу законною: 74% – в. о. Президента України О. Турчинова; 72% – Кабінет Міністрів України на чолі з А. Яценюком; 49,5% – Верховну Раду України, а визнавали легітимними, відповідно 14,3%; 16,6%; 32%. Важко було визначитися, відповідно 10%; 9,4%; 16,6% респондентам.

Відокремлення свого регіону від України та приєднання до РФ підтримували 27,5% опитаних, не підтримували – 52,2% та важко було визначитися – 17,3%. Разом із тим 41,1% респондентів прагнули здійснення децентралізації та розширення прав регіону, 38,8% – виступали за федералізацію, 10,6% – вважали за достатнє

ті права для регіону, котрі він має. 64,6% опитаних не готові були голосувати за приєднання їхнього регіону до Росії, а 25,5% – навпаки.

Стосовно агресії РФ то 28,2% опитаних вважали, що між двома державами йде війна, а 60,6%, навпаки, – немає. 48,3% розглядали можливість вторгнення російських військ на територію України, 37,4% – супроти. При цьому 19,3% навіть підтримували такий крок з боку кремлівського керівництва, а 66,3% виступали проти. А на випадок такого сценарію 11,9% готові були боротися з агресором, 12,6% – підтримувати його, 3,5% – навіть би приєдналися до російської армії, а 55,4% – залишилися би вдома й зайняли нейтральну позицію (*Думки та погляди жителів південно-східних областей України: квітень 2014, 2014*).

Ще одне дослідження, проведене у травні в рамках проекту «Народний референдум» на протипагу проросійському, продемонструвало, що 72,8% жителів підтримувало територіальну цілісність України, а 24,75% - ні. Разом із тим 84,79% прагнуло розширення повноважень органів місцевого самоврядування. У зв'язку з терористичною діяльністю бойовиків «ДНР» в низці міст і районів опитування проводилось у 48 з 66 адміністративно-територіальних громад. Як показали соціологічні дослідження донецької громади, більшість мешканців прагнули залишитись у складі України, з розширенням повноважень органів місцевого самоврядування. Проте втручання Росії у події на Донбасі перетворили суспільну кризу на розкол, який призвів до військового протистояння (*Более 70% жителей Донбасса поддерживают территориальную целостность..., 2014*).

Попри значну кількість і чисельність проросійських мітингів протягом березня, до кінця місяця їх підтримка серед місцевого населення почала спадати. «Кримський сценарій» на Донеччині не спрацював, оскільки на її території не було іноземних військових формувань, як у випадку з Кримом, а постання потужного патріотичного руху не дало можливості проросійському виражати інтереси Донбасу від свого імені. Значну роль у затуханні проросійської активності відіграли також непродумані дії кураторів «російської весни». 22 березня у деяких містах відбулись акції на підтримку экс-президента В. Януковича. Очевидно, кремлівські зверхники шукали різні варіанти врегулювання ситуації, й

повернення останнього розглядалося як один із них. Аналіз тогочасної російської пропаганди, здійснений П. Бурковським, засвідчив: офіційна Москва протягом лютого-березня робила ставку на колишніх членів Партії Регіонів та її керівників на місцях із очікуванням, що вони очолять антиукраїнський заколот. Але їх нерішучі дії та переслідування власних інтересів продемонстрували марні сподівання російських можновладців. Крім того, біля 73% навіть «своїх» донеччан вже не сприймали В. Януковича як законного президента і лише 15,8% досі вважали його таким (Бурковський, 2017).

Найбільші акції на підтримку экс-президента відбулись у Донецьку та Маріуполі. В останньому мітинг готували задалегідь та агітували на нього місцевих жителів. На ньому були присутні близько тисячі протестувальників, які записали відеозвернення до В. Януковича, в якому наголосили, що він «єдиний законний президент» та вимагали від нього «виконати присягу, дану українському народові» (*Приазовский рабочий № 42 (19816), 2014: 2*). На мітингу у Донецьку була прийнята резолюція з вимогами до экс-президента як до «законного», головною з яких було заклик звернутися до В. Путіна з проханням ввести «російські миротворчі війська» для захисту російськомовного населення на території Донецької області. Проведення цих заходів відбулося після офіційної заяви прем'єр-міністра РФ Д. Медведєва, в якій він наголосив, що В. Янукович залишається «законним» президентом України (*Как жители Донецка ждали второго пришествия Януковича, 2014*).

Спад активності проросійського руху зафіксував у своїй статті донецький власкор Є. Шибалов, який на початку квітня на сторінках газети «Дзеркало тижня» писав, що «проросісти більше не виглядають організованою й потужною силою, здатною поставити під сумнів статус східних регіонів та відчинити ворота загарбникам» (*Шибалов, 2014*). Однак, насправді, це було підготовкою проросійських сил до скоординованих дій у низці областей України, котрі 7 квітня захопили адміністративні установи, в тому числі обласні управління СБУ для заволодіння зброєю. Цього ж дня була проголошена «Донецька народна республіка». Також був організований «штаб Південно-Східного протипу» та озвучена його головна вимога – відокремлення

регіону від України. Тому антитерористичний центр СБУ з метою захисту територіальної цілісності держави розпочав проведення антитерористичної операції (*Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016), 2017: 20-21*).

У результаті 7 квітня було звільнене обласне управління СБУ, проте зачистка облради від терористів була зупинена. Причини того, чому антитерористична операція не була продовжена, дотепер до кінця не з'ясовані. Найбільш поширеною версією є саботаж наказу бійцями спецпідрозділу «Альфа» СБУ, а відправлені силовики на чолі з В. Яремою та В. Гелетеєм відмовилися штурмувати приміщення ОДА, аргументуючи це тим, що відповідні дії – не їх спеціалізація (*25 років незалежності: нариси історії..., 2016: 643*). Представники «ДНР», своєю чергою, зрозумівши, що штурму захопленої установи не буде, почали вибудовувати стійку ієрархічну терористичну організацію зі створенням «тимчасового уряду» та формуванням власних парамілітарних воєнізованих груп. Попри поширення терористичної влади лише на захоплені об'єкти, припинення точкових спеціальних операцій з боку українських силовиків призвело до нарощування сили «ДНР» і опанування нею суспільно-політичної та військової ситуації на Донбасі (*Якубова, 2018: 210*).

Провал «народного заколоту», з огляду на відсутність масової підтримки місцевим населенням проросійського руху, оскільки, за інформацією облдержадміністрації, у квітні в проросійських мітингах брали участь близько 10 тисяч осіб, змусив кремлівське керівництво змінити свої плани і зробити ставку на розпалювання збройного конфлікту. Відтепер головними фігурами інформаційних ресурсів стали «ополченці», під якими маскувалися російські військовослужбовці та добровольці. Вони представлені «народними» героями як «захисники» чи то новоросійського, чи то російськомовного населення від українських «фашистів» і «неонацистів». Відбулось активне формування «органів самоуправління», до складу яких увійшли особи з натовпу, що створювало враження справжнього «народовладдя» (*Бурковський, 2017*).

Уперше російські диверсанти під виглядом «ополченців» з'явилися 12 квітня, коли вони напали та взяли під контроль низку управлінь міліції в Бахмуті, Краматорську, Слов'янську, Лимані (до 2016 р. Красному Лимані). В їх захопленні брали

участь представники ЗС РФ, переодягнені у форму «зелених чоловічків» (*Перепелиця, 2017: 551*) та спеціальна диверсійна рота «Крим», сформована з російських добровольців, яких очолює полковник ФСБ у відставці І. Стрелков («Гіркін»). Як згадував член останньої О. Жучковський, перед відрядженням в Україну в осіб, котрі ухвалювали подібні рішення, були сумніви щодо доцільності такого кроку. Оскільки, як пояснював сам куратор кримської групи О. Бородай, підтримка їхньої діяльності місцевим населенням була не настільки істотна як у Криму (*Жучковский, 2020: 43-44*).

Українська влада, отримавши інформацію про появу «зелених чоловічків» у Слов'янську, відправила рекогносцирувальну групу СБУ для уточнення та перевірки розвідувальних даних. Але на підступах до міста в с. Семенівка вона була атакована російською групою, зазнавши втрат серед особового складу. Тому Рада національної безпеки та оборони України 13 квітня 2014 р. прийняла рішення розпочати Антитерористичну операцію з метою подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України.

Інтервенція російських парамілітарних формувань і спецзагонів призвела до активних бойових дій, епіцентром яких стали Слов'янськ та Краматорськ. Їхню присутність у місті зафіксували журналісти з російського видання «Новая газета», матеріал яких згодом був видалений із сайту. У своєму репортажі вони зазначили, що так звані добровольці-ополченці були одягнуті в однострій та озброєні новими зразками автоматичної зброї АКС-100, що перебуває на озброєнні ЗС РФ. Крім того, при спілкуванні з місцевими мешканцями деякі з них визнали, що прибули з Рязані, де розташована в/ч 41450, яка входить до складу 106-ї повітрянодесантної дивізії («*Зеленые человечки в Славянске рассказали...*, 2014).

Зважаючи на відсутність адекватних рішень і дій з боку влади, патріотична частина жителів Донеччини почала власний спротив російській агресії. Наприклад, уже в окупованих терористами Слов'янську та Краматорську відбулися мітинги за єдину Україну, котрі були розігнані озброєними бойовиками. У Маріуполі місцева самооборона самостійно захистила управління міліції від захоплення місцевими колаборантами (*Вооруженные люди разогнали мирный митинг...*, 2014). Певна частина патріотично налаштованих

жителів самоорганізувалась у батальйон територіальної оборони «Донбас», який навесні звільнив від терористів Великоново-сілківський район, а в бою за Карлівку зазнав втрат – 5 загиблих. Згодом, протягом липня-серпня, сили батальйону взяли участь у звільненні Артемівська, Лисичанська, Попасного, Іловайська (*Интерв'ю з А. Поляковим («Поляк») – стрільцем-санітаром 1-го взводу 1-ї штурмової роти батальйону «Донбас», 2017*).

На тлі збройного конфлікту активну діяльність розгорнув і ККПСД, який після проголошення «ДНР» звернувся до офіційного Києва з проханням ввести на територію Донеччини додаткові збройні сили та організував альтернативні «народні збори». На них були присутні представники 66 адміністративно-територіальних громад області, котрі виступили проти проголошення «ДНР» і проведення місцевого референдуму. Крім того, з їх ініціативи 17 квітня у Донецьку була влаштована велика акція на підтримку єдиної України, котра відбулася на фоні чотиристоронньої зустрічі за участі представників останньої, США, ЄС і РФ у Женеві з метою врегулювання кризової ситуації в державі (*Народные сборы Донбасса отменили решения о референдуме..., 2014*). Тому завдяки спротиву місцевих патріотів російській агресії на кінець квітня, згідно з інформацією департаменту внутрішньої політики Донецької ОДА, у 5 містах і 13 районах збереглися державні символи, у 4 містах і 1 районі була присутня лише символіка «ДНР», а одночасно України і «республіки» – в 6 містах і 1 районі (*Информация об общественно-политической ситуации в Донецкой области, 2014*).

На час цих подій вже була сформована мета проросійського заклоту – проведення «референдуму» щодо підтримки державної самостійності «ДНР». На ньому планувалося винести єдине питання – «Чи підтримуєте Ви акт про державну самостійність Донецької народної республіки?». 8 травня, під час зібрання «депутатів» «ДНР», було ухвалене рішення провести «референдум» у два тури. Перший планувався 11 травня, на якому донеччани мали визначитися: підтримувати чи не підтримувати «Акт державної самостійності «ДНР». А другий – через тиждень: тоді ж планували озвучити питання про приєднання «республіки» до складу РФ. Проте після проведення першого туру голова «Центральної Виборчої Комісії ДНР» Р. Лягін виступив із

офіційною заявою про те, що другого етапу «референдуму» не буде (*ДНР проведе «референдум» за приєднання до Росії в два тура, 2014*).

Результати «референдуму» були оголошені 12 травня 23:30, відразу після закриття «виборчих дільниць». Їх фіктивність підтвердили і російські незалежні експерти, котрі заявили, що офіційна явка не відповідає дійсності, яка, на їх думку, складала бл. 40%. Крім того, масова явка була штучно створена шляхом малої кількості відкритих «виборчих дільниць». Наприклад, у Маріуполі, згідно з офіційними даними, зареєстровано близько 300 тис. виборців, які під час українських виборів мали можливість прийти до 211 виборчих дільниць, а під час «референдуму» 12 травня – лише у 4 (*Независимые наблюдатели из РФ не признали Донецкий «референдум», 2014*).

Під вивіскою «ДНР» кремлівські очільники сформували окупаційну адміністрацію на материковій частині України, яку очолив громадянин РФ О. Бородай, зайнявши пост «прем'єр-міністра республіки». Проте, попри збройну інтервенцію під виглядом місцевих «ополченців» і «повстанців», потужну військово-технічну, військово-професійну, політичну, інформаційну та дипломатичну підтримку з боку офіційної Москви, «ДНР» не досягнула бажаного ефекту як політичне і військове формування (*Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. 2019: 36*).

РФ прагнула залучити до участі у бойових діях проти українських сил якомога більше місцевих жителів, аби продемонструвати ці дії як «громадянський конфлікт». Проте, вони особливо не підтримували проросійський рух, а озброєних терористів і поготів. Тому останні та завербовані колаборанти намагалися влаштувати ворожнечу та насильство серед донеччан методом провокацій задля збільшення кількості жертв серед мирного населення та дискредитації українських силовиків. Адже, як показало соціологічне опитування, місцеві жителі могли взяти зброю в руки лише на випадок загрози їхнім рідним і близьким (*Думки та погляди жителів південно-східних областей України: квітень 2014, 2014*). Тому з початком збройного конфлікту військові сили «ДНР» були слабкі та нечисленні. Як скаржився командувач терористичними силами у Слов'янську та «військовий міністр ДНР» І. Гіркін під час відеозвернення 17 травня, із 4,5 млн жителів Донеччини до їхніх лав записалося лише біля тисячі осіб (*Слов'янськ у війні 2014 року, 2016: 55*).

Найтрагічніша провокація відбулася 9 травня у Маріуполі, організована терористичною групою, керованою місцевим жителем О. Недавнім, більш відомим як «Мангуст». Вона атакувала міське управління міліції під час масових заходів у місті. У результаті між бойовиками та правоохоронцями відбулося бойове зіткнення. Останні викликали підмогу (*Кровавое 9 мая в Мариуполе...*, 2020). Терористи, своєю чергою, поширили серед учасників масових заходів неправдиві чутки та скерували натовп до місця силового протистояння. Введені в оману містяни почали наближатися до українських військовиків, викрикувати образливі слова та провокувати їх. Аби зупинити натовп, останні почали стріляти у повітря, а коли це не подіяло, під ноги, а кулі, потрапляючи в асфальт, рикошетили та ранили навколишніх людей. У результаті цієї провокації значних втрат зазнали як українські силовики, так і цивільне населення. Це призвело до дискредитації української армії та центральної влади у масовій свідомості жителів міста (*Приазовский рабочий № 81 (19855), 2014: 18*). Подібна провокація відбулась і в Артемівську, де під час нападу на танкову базу терористи відкрили вогонь із житлових будинків з метою викликати зустрічний вогонь українських військовиків у бік їх мешканців (*В Артемовске снова напали на танковую базу...*, 2014).

Подальше військове загострення з використанням важкого озброєння – різноманітних ракетно-артилерійських гармат і реактивних систем залпового вогню збільшувало масштаби руйнувань інфраструктурних об'єктів та жертв серед мирного населення. Бойовики «ДНР» свідомо та цілеспрямовано обстрілювали житлові квартали міст області, звинувачуючи у цьому українську армію, поширюючи ненависть серед місцевих жителів до України. Як згадували очевидці подібних обстрілів Донецька, перед їх початком, зазвичай, приїжджали журналісти російського телебачення, а потім починались обстріли, котрі відразу демонстрували по телебаченню. Аналогічні випадки відбувались і в інших містах Донбасу (*ДНР обстреливает Донецк – свидетельство очевидцев*, 2014). Згодом, командир «Востока» – військового формування «ДНР» – О. Ходаковський в одному з інтерв'ю визнав, що його підлеглі обстріляли центр міста Ясинувата реактивними системами залпового вогню БМП-21 («Град») (*ДНР призналась в обстрелах Ясиноватой*, 2014).

Інші очевидці тих подій розповідали, що у батальйоні «Зоря», яким командував І. Плотницький, для подібних провокацій існували спеціальні групи, котрі з пересувного міномета здійснювали обстріли житлових кварталів. Ці та інші важливі зізнання бойовиків зібрані й опубліковані донецьким журналістом Д. Казанським у його відеоканалі на відеохостингу Youtube. Саме на липень-серпень 2014 р., коли українська армія почала звільняти окуповану територію, припадає найбільше репортажів російських телеканалів із демонстрацією наслідків артобстрілів, жахливих подробиць загибелі цивільного населення та нібито масових страт «ополченців» і «мирних жителів» українськими військами, на адресу яких почали вживати термін «карателі» (Бурковський, 2017).

Загалом, терористичні сили «ДНР» склались із таких підрозділів: батальйон «Восток», чисельність якого доходила до 2,5 тис. осіб; «Оплот» під командуванням О. Захарченка, який нараховував стільки ж; угруповання І. Гірка, на боці якого воювали 2 тис. осіб; формування І. Безлера («Бес») – до тисячі осіб; «Російська православна армія», в складі якої перебували близько 350 бойовиків. Тому, зважаючи на професійну, матеріально-технічну та кількісну перевагу української армії, територія, окупована ними, зменшувалася, а їх позиції поступово знищувались. На серпень українські війська наблизилися до Донецька та поступово брали його в оточення, відрізаючи ворожі лінії комунікації від баз постачання. Це загрожувало знищенням терористичних військ та існуванню «ДНР» найближчим часом (Із чого состоит "ДНР": Схема иерархии сепаратистов, 2014).

Такий розвиток подій змусив російське керівництво спланувати та здійснити спільну військову операцію ЗС РФ із військовими формуваннями терористичних організацій – «Северный ветер» (Бенчук, 2019: 78). Їй передували військові та політичні зміни в окупаційній адміністрації. На початку серпня були відкликані громадяни Росії, котрі займали керівні посади у «республіці» – О. Бородай та І. Гіркін. Новим лідером «ДНР» був призначений громадянин України О. Захарченко, котрий заявив про введення в бій резервів «республіки» з метою контрнаступу проти урядових військ (Донбас в огні. Путівник зоною конфлікту, 2017: 42).

Проте насправді це вже були не росіяни-добровольці, а війська регулярних частин ЗС РФ. Як свідчить опублікований запис журналу бойових дій 19-ї ракетної бригади, оприлюднений

М. Жіроховим, 13.08.2014 від розвідувальних підрозділів штабу АТО їм надійшла інформація про появу колони 18-ї омсбр РФ у районі населеного пункту Сніжне, по якій був здійснений ракетний удар (*Жирохов, 2017*). Інша російська колона бронетехніки цього ж дня атакувала командний пункт сектора «Д», який відповідав за контроль українського кордону на ділянці Ізварине-Кумачове (*Проміжний звіт ТСК з розслідування трагічних подій під Іловайськом. Повний текст, 2014*). Загалом, на материкову частину України вторглися 8 батальйонно-тактичних груп ЗС РФ, які нараховували: особового складу – понад 6 тис. осіб; танків – до 70 од.; бойових броньованих машин – до 270 од.; артилерійських систем – до 90 од. (*Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення..., 2015: 16*).

24 серпня бійці 51-ї омсбр, які перебували в районі Іловайська, під час бою з однією із російських колон взяли у полон 11 псковських десантників 98-ї дивізії, котрих українські журналісти, які перебували в епіцентрі подій, відразу продемонстрували на весь світ як факт вторгнення Росії на Донеччину (*Зіненко, 2019: 403-404*). Контрнаступ російських військ у взаємодії з бойовиками призвів до оточення українських військових в районі Іловайська та Луганського аеропорту. Проте, під Іловайськом сталися найдраматичніші події – попри досягнуті домовленості, війська агресора розстріляли українські сили під час їх виходу з оточення, що призвело до великих втрат і суспільно-політичної деморалізації української спільноти. У результаті 5 вересня 2014 р. Тристороння контактна група (посол ОБСЄ Х. Тальявіні, Л. Кучма, посол РФ в Україні М. Зурабов, очільники «ДНР» і «ЛНР» О. Захарченко та І. Плотницький) підписали в Мінську «План мирного врегулювання ситуації на Сході України», в основу якого лягли попередньо запропонований мирний план П. Порошенка та ініціативи В. Путіна. Його підписання не зменшило військову напругу, проте переконало офіційний Київ у неможливості силового розв'язання проблеми на Донбасі (*Перепелиця, 2017: 627*).

Підписання Мінська-1 призвело до недопущення військової поразки «ДНР» і розділення Донецької області на території, підконтрольні Україні та на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень. Тимчасове зупинення активних бойових дій дало можливість дослідити настрої місцевого населення на Донеччині, котрі, порівняно з весняними,

змінилися. Проведені опитування 12–21 вересня Фонду «Демократичні ініціативи Лька Кучеріва» та Київського міжнародного інституту соціології зафіксували наступне: 39% респондентів підтримували ідею федеративного устрою України; 26% – незалежність «ДНР»; 16% – не проти були приєднатися до Росії. Крім того, 53% опитаних жителів Донеччини прагнули виведення ЗСУ з території їхньої області, оскільки 56% не вважали, що між Україною та РФ йде війна, а 63% із них не покладали вину за кровопролиття на РФ (*Ставлення населення до подій на Донбасі...*, 2014). Відповідне ставлення було до кремлівського керівництва, до якого добре ставилося 69,1% опитаних, до самих росіян – 90,9%, а до РФ як до держави – 83%. Тому 77,7% респондентів прагнули дружніх відносин між обома країнами з відкритими кордонами та без митниць, а 13,3% – об'єднання (*Як змінилося ставлення населення України до Росії...*, 2014).

Такі зміни в настроях були обумовлені перебуванням місцевих жителів під потужним інформаційно-психологічним впливом російських медіаресурсів. Адже із інтервенцією російських парамілітарних і військових груп відбулася зачистка українського інформаційного простору. Терористи відразу почали захоплювати телевізійні вежі з метою відключення українських телеканалів та редакції місцевих газет, які відмовилися співпрацювати з ними та продукувати їхній контент. Оскільки головна мета «гібридної війни» полягає не стільки у захопленні території, скільки у встановленні контролю над світоглядом громадян держави, які стали жертвами агресії (*Магда, 2017: 32*). Соціологічне опитування, проведене у жовтні 2014 р., продемонструвало, що жителі Донецької області більше довіряли саме російським ЗМІ: 20,5% респондентів – повністю їм довіряли; 67% – частково; 7% – взагалі не довіряли. А українським масмедіа: 7% – повністю довіряли; 50% – частково; 34,5% – взагалі не довіряли (*ЗМІ та довіра до українських і російських ЗМІ, 2014*). Інший чинник, який, очевидно, вплинув на такі зміни – еміграція значної кількості донеччан, змушених втікати від війни, серед яких була значна кількість патріотично налаштованих осіб. Згідно з першою збіраною статистикою, на кінець лютого 2015 р. зі Сходу України виїхали та зареєструвались як внутрішньопереміщені особи

близько 1 070 000 українських громадян. Із них: 60% – це пенсіонер(к)и; 23,1% – працездатні особи; 12,8% – діти; 4,1% – неповносправні особи (*Вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні, 2015*).

Висновки. Революційні зміни жителями Донецької області були сприйняті неоднозначно. Це було обумовлено їх значним перебуванням під інформаційним впливом тих мас-медіа, котрі дискредитували події на Майдані та їх прихильників. Відповідними настроями скористалися як внутрішні, так і зовнішні сили, котрі переслідували власні цілі. Це призвело до суспільно-політичного протистояння між проросійськими силами та прихильниками єдиної України. Активний спротив українського населення «російській весні» та бажання більшості, згідно з соціологічними опитуваннями, жити в Україні зірвало плани кремлівського керівництва щодо провокування внутрішнього конфлікту та змусило його піти на військову інтервенцію за участі парамілітарних і військових груп. Вони були замасковані під місцевих «ополченців», які шляхом різноманітних провокацій поширювали кровопролиття та ворожнечу. Проте, наступ української армії та слабка підтримка мешканцями терористичної діяльності «ДНР» призвели до загрози існування російської окупаційної адміністрації, що спонукало офіційну Москву ввести батальйонно-тактичні групи ЗС РФ на материкову частину України. Їх інтервенція призвела до значних втрат української армії та підписання плану мирного врегулювання ситуації на Сході держави, так званого Мінська-1. Це розділило територію Донецької області на тимчасово окуповану та підконтрольну Україні. Після активних бойових дій ставлення донеччан до України та її армії змінилось, оскільки значна їх частка прагнула виведення останньої зі свого регіону; збільшилася кількість прихильників «незалежності ДНР» та, разом із тим, зменшилося число тих хто прагнув приєднання області до РФ.

Використані посилання

Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні – вересні 2014 року (2015). Київ: Генеральний штаб Збройних сил України, Центральний науково-дослідний інститут Збройних сил України. 28 с.

Андрей Шишацкий начал готовить референдум в Донецкой области (2014) *Новости Донбасса.* Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/203757-andrey-shyshackyy-nachal-gotovyt-referendum-v-doneckoy-oblasty>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Бенчук В. (2019). Доктрина Валерія Герасимова як віддзеркалення стратегічного військового плану РФ. *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX століття: збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції. 25-26 червня 2019 р.* Львів. С. 77-79.

Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016) (2017). Київ: Національний університет оборони імені Івана Черняховського. 162 с.

Более 70% жителей Донбасса поддерживают территориальную целостность Украины – «народный референдум» (2014). *Новости Донбасса*. Доступно <https://novosti.dn.ua/news/207138-bole-70-zhyteley-donbassa-podderzhyvayut-territoryalnuycelostnost-ukraynu-narodnyu-referendum>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Большинство дончан не одобряют действия сепаратистов – опрос (2014). *Ліга. Новости*. Доступно: https://news.liga.net/politics/news/bolshinstvo_donchan_ne_odobryayut_deystviya_separatistov_opros. [Дата звернення 18 липня 2020].

Большинство жителей Донецка хотят жить в единой Украине – опрос. (2014). *Ліга. Новости*. Доступно: https://news.liga.net/politics/news/bolshinstvo_zhiteley_donetska_khotyat_zhit_v_edinoi_ukraine_opros [Дата звернення 18 липня 2020].

Боряк Г., Головка В., Даниленко В., Кульчицький С., Майборода О., Смолій В., Якубова Л., Янішевський С. (2016). *25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави*. Київ: Ніка-Центр. 796 с.

Бурковський П. Російська пропаганда про події в Україні: тенденції 2014–2016 років. (2017). *Детектор медіа*. Доступно: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/19200/2017-07-04-rosiiska-propaganda-pro-podii-v-ukraini-tendentsii-20142016-rokiv/>. [Дата звернення 18 липня 2020].

В Артемовске снова напали на танковую базу. Огонь вели из жилых домов - утверждают военные. (2014). *06274.com.ua Сайт города Бахмута*. Доступно: <https://www.06274.com.ua/news/560456/v-artemovske-snova-napali-na-tankovuu-bazu-ogon-veli-iz-zilyh-domov-utverzdaut-voennye>. [Дата звернення 18 липня 2020].

В Донецке на улице раздают «бюллетени» для референдума. (2014). *Українська правда*. Доступно <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/19/7019536/>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні. (2015). Доступно: <https://www.irf.ua/content/files/dp-2015-7.pdf>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. (2019). *Доповідь у рамках проекту «Конфлікт на Донбасі: сучасні реалії і перспективи врегулювання» за підтримки МЗС Нідерландів*. Київ. 144 с.

Вооруженные люди разогнали мирный митинг в защиту Украины в Славянске. (2014). *Остров*. Доступно: <https://www.ostro.org/general/politics/news/442943/>. [Дата звернення 18 липня 2020].

В России собирают «туристов» в Украину, служивших в армии. (2014). *Українська правда*. Доступно: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/02/28/7016603/>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения. Фрагменты исследования Центра глобалистики «Стратегия XXI» в рамках проекта «Антарес». (2016). Доступно: https://geostrategy.org.ua/images/Hybression_finversion.pdf. [Дата звернення 18 липня 2020].

Горняки и чернобыльцы призывают горячие головы Донбасса остудить эмоции. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/202331-gornyaku-y-chernobylcy-pryzyvayut-goryachye-golovy-donbassa-ostudyt-ehmocyu>. [Дата звернення 18 липня 2020].

ДНР обстреливает Донецк – свидетельства очевидцев. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/article/4955-dnr-obstrelyvaet-doneck-svydetelstva-ochevydcv>. [Дата звернення 18 липня 2020].

ДНР призналась в обстрелах Ясиноватой. Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=JKH3K7Jme4>. [Дата звернення 18 липня 2020].

ДНР проведет «референдум» за присоединение к России в два тура. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/207389-dnr-provedet-referendum-za-prysoedyneniye-k-rossyyu-v-dva-tura>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Донбас в огні. Путівник зоною конфлікту. (2017). Львів. 100 с.

Дончане продолжают проводить акции в поддержку Соборности Украины – Фото. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/203565-donchane-prodolzhayut-provodyt-aktsyyu-v-podderzhku-sobornosty-ukrayny-foto>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Думки та погляди жителів південно-східних областей України: квітень 2014. (2014). *Київський міжнародний інститут соціології*. Доступно: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=302&page=1>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Жирохов М. (2017). Хроника вторжения: когда реально русская армия вошла на Донбасс. *Фраза.юа*. Доступно: <https://frazz.ua/analytics/262740-hroniki-vtorzheniya-kogda-realno-russkaja-armiya-voshla-na-donbass>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Жители Донбасса просят центральное правительство защитить их от сепаратистов. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно <https://novosti.dn.ua/news/204904-zhityely-donbassa-prosyat-centralnoe-pravytelstvo-zashhytyt-ykh-ot-separatystov>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Жучковский А. (2020). *85 дней Славянска*. Нижний Новгород: Черная сотня. 368 с.

Заграница нам поможет? Как Донецк делал выбор в пользу России. (2014). *Остров*. Доступно <https://www.ostro.org/general/politics/articles/438957/>. [Дата звернення 18 липня 2020].

«Зеленые человечки» в Славянске рассказали, что они спецназ ГРУ из Рязани – репортаж российского СМИ. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/206005-zelenye-chelovechky-v-slavyanske-rasskazaly-chno-ony-spcnaz-gru-yz-guazany-reportazh-rossyuskogo-smy>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Зіненко Р. (2019). *Війна, якої не було. Хроніка Гловайської трагедії*. Ч. 1. 7 – 24 серпня 2014. 446 с.

ЗМІ та довіра до українських і російських ЗМІ. (2014). *Київський міжнародний інститут соціології*. Доступно: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=425&page=44>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Из чего состоит «ДНР»: Схема иерархии сепаратистов. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/211260-yz-chego-sostoyt-dnr-skhemayeararkhyu-separatystov>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Информация об общественно-политической ситуации в Донецкой области. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/206263-unformasyua-ob-obshhestvenno-polytycheskou-sytuacyyu-v-doneckoy-oblasty>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Как жители Донецка ждали второго пришествия. Януковича. (2014). *Остров*. Доступно: <https://www.ostro.org/donetsk/politics/articles/440760/?pagen=2>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Кровавое 9 мая в Мариуполе. Шесть лет после трагедии, – ВИДЕО. (2020). *0629.com.ua Сайт города Мариуполя*. Доступно: <https://www.0629.com.ua/news/2754972/krovavoe-9-maa-v-mariupole-sest-let-posle-tragedii-video>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Кузьо Т. (2018). *Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет*. Київ: Дух і література. 560 с.

Лосев І. (2014). Альянс ватників і фраків. *Український тиждень*. № 35. С. 20-21.

Магда Є. *Гібридна агресія Росії: уроки для Європи*. (2017). Київ: Каламар. 268 с.

Народные сборы Донбасса отменили решения о референдуме и создании Донецкой республики. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/205070-narodnye-sbory-donbassa-otmenyly-reshenye-o-referendume-y-sozdanyu-doneckoy-respublyky>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Независимые наблюдатели из РФ не признали Донецкий «референдум». (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/207963-nezavysymye-nablyudately-uz-rf-ne-pryznali-doneckyy-referendum>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Особистий архів Бенчука В. *Інтерв'ю з А. Поляковим («Поляк») – стрільцем-санітаром 1-го взводу 1-ї штурмової роти батальйону «Донбас»* (записано 31.07.2017).

Пахоменко С. (2015). Фактор ідентичності в українській кризі: приклад Донбасу. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. Вип. 12. С. 245–252.

Перепелиця Г. (2017). *Україна – Росія: війна в умовах стівіснування*. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2017. 880 с.

Посягающие на территориальную целостность являются преступниками – общественные организации Донечины. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/202329-posyagayushhyye-na-terytoryalnuyu-celostnost-yavlyayutsya-prestupnykamy-obshhestvennye-organyzatsyy-donetchyny>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Почепцов Г. (2016). *Сучасні інформаційні війни*. Вид. 3-тє, доповн. та переробл. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 504 с.

Почти 600 человек в Донецкой области добровольно пришли в военкомат и изъявили желание защищать Родину. (2014). *Остров*. Доступно: <https://www.ostro.org/donetsk/society/news/441492/>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Приазовский рабочий. (2014). № 28 (19802).

Приазовский рабочий. (2014). № 32 (19806).

Приазовский рабочий. (2014). № 42 (19816).

Приазовский рабочий. (2014). № 58 (19832).

Приазовский рабочий. (2014). № 81 (19855).

Проміжний звіт ТСК з розслідування трагічних подій під Іловайськом. Повний текст (2014). *Українська правда*. Доступно: <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/10/20/7041381/>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Пророссийские активисты напали на мирных граждан в Донецке и спровоцировали драку. (2014). *Новости Донбасса*. Доступно: <https://novosti.dn.ua/news/202577-prorossyyuskye-aktyvysty-napaly-na-myrnykh-grazhdan-v-donecke-y-sprovocuyrovaly-draku>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Слов'янськ у війні 2014 року. (2016). Слов'янськ: Видавництво «Друкарський двір». 232 с.

Ставлення в Україні та Росії до акцій протесту в Україні. (2014). *Київський міжнародний інститут соціології*. Доступно: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=231&page=51>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Ставлення населення до подій на Донбасі: ціна миру - загальнонаціональне опитування. (2014). *Фонд «Демократичні ініціативи Лька Кучеріва»*. Доступно: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-naseleण्या-do-podiy-na-donbasi-tsina-miru-zagalnonatsionalne-opituvannya>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Указ Президента України від 14 квітня 2014 № 405/2014 Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України». (2014). Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Фотофакт. Жителі Донецька не спешат записуватися в «Восточный фронт». (2014). *Остров*. Доступно: <https://www.ostro.org/donetsk/society/news/438416/>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Цыганок А. (2016). *Донбасс: неоконченная война. Гражданская война на Украине (2014–2016): русский взгляд*. Москва. 680 с.

Чего боится Донбасс. Список слухов, которые питают пророссийские митинги. (2014). *Остров*. Доступно: <https://www.ostro.org/general/politics/articles/441298/>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Шибалов Є. (2014). Донбас: українська весна. *Дзеркало тижня*. №. 12.

Як змінилося ставлення населення України до Росії та населення Росії до України. (2014). *Київський міжнародний інститут соціології*. Доступно: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=404&page=45>. [Дата звернення 18 липня 2020].

Якубова Л. (2018). *«Русский мир» в Україні: на краю прірви*. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо». 384 с.

References

Boryak G., Golovko V., Danylenko V., Kulchytsky S., Maiboroda O., Smoliy V., Yakubova L., Yanishevsky S. (2016). *25 years of independence: essays on the history of the nation and state*. Kyiv. 796 p.

Analysis of the anti-terrorist operation and the consequences of the Russian invasion of Ukraine in August - September 2014 (prepared by the General Staff of the Armed Forces of Ukraine together with the Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine). Kyiv, 2015. 28 p.

Andrey Shishatskiy began to prepare a referendum in the Donetsk region. *Donbass News*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/203757-andrey-shyshackyy-nachal-gotovyt-referendum-v-doneckoy-oblasty>.

Armed people dispersed a peaceful rally in defense of Ukraine in Slavyansk. *Island*. URL: <https://www.ostro.org/general/politics/news/442943/>.

As residents of Donetsk waited for the second coming. Yanukovich. *Island*. URL: <https://www.ostro.org/donetsk/politics/articles/440760/?pagen=2>.

Attitudes in Ukraine and Russia to protests in Ukraine. Kyiv: Kyiv International Institute of Sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=231&page=51>.

Benchuk V. The doctrine of Valery Gerasimov as a reflection of the strategic military plan of the Russian Federation. *Collection of abstracts of the International Scientific Conference June 25-26, 2019 "Man and technology in the significant battles of the world wars of the twentieth century"* pp. 77-79.

Bloody May 9 in Mariupol. Six years after the tragedy. URL: <https://www.0629.com.ua/news/2754972/krovavoe-9-maa-v-mariupole-sest-let-posle-tragedii-video>.

Burkovsky P. Russian propaganda about events in Ukraine: trends of 2014–2016. *Media Detector*. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/19200/2017-07-04-rosiiska-propaganda-pro-podii-v-ukraini-tendentsii-20142016-rokiv/>.

Denis Kazanskyi. URL: <https://www.youtube.com/user/Frankensstein1/videos>.

DNR shells Donetsk - eyewitness accounts. *Donbass News* URL: <https://novosti.dn.ua/article/4955-dnr-obstreluyaet-doneck-svydetelstva-ochevydcev>.

DNR will hold a "referendum" for joining Russia in two rounds. *Donbass News*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/207389-dnr-provedet-referendum-za-prysoedynenye-k-rossyy-v-dva-tura>.

Development of a policy on internally displaced persons in Ukraine. Prepared with the support of the International Renaissance Foundation. Kyiv, 2015. URL: <https://www.irf.ua/content/files/dp-2015-7.pdf>.

Encroaching on territorial integrity are criminals - public organizations of Donetsk region. *News of Donbass*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/202329-posyagayushhyye-na-territoryalnuyu-celostnost-yavlyayutsya-prestupnykami-obshchestvennye-organyzatsyy-donetchyn>.

"Green men" in Slavyansk told that they are GRU special forces from Ryazan - a report by the Russian media. *Donbass News*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/206005-zelenye-chelovechky-v-slavyanske-rasskazaly-chno-ony-specnaz-gru-zy-ryazany-reportazh-rossyyskogo-smy>.

How the attitude of the population of Ukraine to Russia and the population of Russia to Ukraine has changed. Kyiv: Kyiv International Institute of Sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=404&page=45>.

Independent observers from the Russian Federation did not recognize the Donetsk "referendum". *Donbass News*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/207963-nezavysymye-nablyudately-yz-rf-ne-pryznali-doneckyy-referendum>.

In Donetsk, "bulletins" for referendum are distributed on the street. *Ukrainska Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2014/03/19/7019536/>.

Information about the socio-political situation in the Donetsk region. *Donbass News*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/206263-ynformatsyya-ob-obshchestvenno-polytycheskoy-sytuatsyy-v-doneckoy-oblasty>.

In Russia collect served in the army "tourists" to Ukraine. *Ukrainian Truth*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/02/28/7016603/>.

Kuzio T. *Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism and crime*. Kyiv: Spirit and letter, 2018. 560 p.

Losev I. Alliance of quilted jackets and tailcoats. *Ukrainian Week*. 2014. № 35. pp. 20-21.

Magda E. (2017) *Hybrid aggression of Russia: lessons for Europe*. Kyiv: KALAMAR, 268 p.

Mass media and trust in Ukrainian and Russian mass media. Kyiv International Institute of Sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=425&page=44>.

Miners and Chernobyl victims call on the hot heads of Donbass to cool their emotions. *Donbass News*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/202331-gornyaky-y-chernobylcy-pryzyvayut-goryachye-golovy-donbassa-ostudyt-ehmocyy>.

More than 70% of Donbass residents support the territorial integrity of Ukraine - "people's referendum". *Donbass News*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/207138-bolee-70-zhyteley-donbassa-podderzhyvayut-terytoryalnuyu-celostnost-ukrayny-narodnyy-referendum>.

Most Donetsk residents do not approve of the actions of separatists – poll. *League. News*. URL: https://news.liga.net/politics/news/bolshinstvo_donchan_ne_odobryayut_deystviya_separatistov_opros.

Most residents of Donetsk want to live in a united Ukraine – poll. *League. News*. URL: https://news.liga.net/politics/news/bolshinstvo_zhiteley_donetska_khotyat_zhit_v_eidinoi_ukraine_opros.

Pakhomenko S. (2015) Identity factor in the Ukrainian crisis: the example of Donbass. *Bulletin of the Mariupol State University. Series: History. Politology.* Iss. 12. pp. 245-252.

People's Assembly of Donbass canceled the decision on the referendum and the creation of the Donetsk Republic. *Donbass News*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/205070-narodnye-sbory-donbassa-otmenyly-reshenye-o-referendume-y-sozdanyy-doneckoy-respublyky>.

Perepelitsa G. (2017) *Ukraine - Russia: war in coexistence*. Kyiv: Stylos Publishing House, 880 p.

Benchuk V. personal archive. *Interview with A. Polyakov ("Pole") - shooter-paramedic of the 1st platoon of the 1st assault company of the "Donbass" battalion* (recorded on 31.07.2017).

Photo fact. Residents of Donetsk are in no hurry to enroll in the "Eastern Front". *Island*. URL: <https://www.ostro.org/donetsk/society/news/438416/>.

Pochepstov G. (2016) *Modern information wars. View.* 3rd ed., add. and reworked. Kyiv: Type. Kyiv-Mohyla Academy House, 504 p.

Priazovsky worker. 2014. № 28 (19802).

Priazovsky worker. 2014. № 32 (19806).

Priazovsky worker. 2014. № 42 (19816).

Priazovsky worker. 2014. № 58 (19832).

Priazovsky worker. 2014. № 81 (19855).

Pro-Russian activists attack civilians in Donetsk and provoked a fight photo. *Donbass News*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/202577-prorossyyskye-aktyvysty-napaly-na-myrynykh-grazhdan-v-donecke-y-sprovocirovaly-draku>.

Putin's gibberish. Non-military aspects of the new generation of wars. Excerpts from the study of the Center for Global Studies "Strategy XXI" in the framework of the project "Antares". URL: https://geostrategy.org.ua/images/Hybreccion_finversion.pdf.

Shibalov E. (2014) Donbass: Ukrainian spring. *Mirror of the week*. №. 12. URL: <https://dt.ua/internal/donbas-ukrayinska-vesna-.html>.

Slavyansk in the 2014 war. Slovyansk: Drukarskyi Dvir Publishing House, 2016. 232 p.

The attitude of the population to the events in Donbass: the price of peace - a nationwide survey. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-naselennya-do-podiy-na-donbasi-tsina-miru-zagalnonatsionalne-opituvannya>.

The DNR admitted to shelling Yasinovataya. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JKH3K7Jme4>.

The war in Donbass: realities and prospects for settlement (2019) Report within the project "Conflict in Donbass: current realities and prospects for settlement" with the support of the Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands. Kyiv, 144 p.

Thoughts and views of residents of the south-eastern regions of Ukraine: April 2014. Kyiv: Kyiv International Institute of Sociology. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=302&page=1>.

Tsiganok A. (2016) *Donbass: unfinished war. The Civil War in Ukraine (2014–2016): a Russian view.* Moscow, 680 p.

TSK interim report on the investigation of the tragic events near Ilovaisk. *Ukrainian Truth.* URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/10/20/7041381/>.

What does the "DNR" consist of: Scheme of the hierarchy of separatists. *News of Donbass.* URL: <https://novosti.dn.ua/news/211260-yz-chego-sostoyt-dnr-skhemaryarkhyi-separatystov>.

What is Donbass afraid of? List of rumors that feed pro-Russian rallies. *Donbass News.* URL: <https://www.ostro.org/general/politics/articles/441298/>.

White Book of the anti-terrorist operation in eastern Ukraine (2014–2016) (2017) Kyiv: Ivan Chernyakhovsky National University of Defense, 162 p.

Will abroad help us? How Donetsk made a choice in favor of Russia. *Island.* URL: <https://www.ostro.org/general/politics/articles/438957/>.

Zinenko R. (2019) *A war that did not exist. Chronicle of the Ilovaysk tragedy. Part 1.* 7 - 24 August 2014. 446 p.

Zhirokhov M. *Chronicles of the invasion: when the Russian army actually entered the Donbass.* URL: <https://frazua.com/analytiks/262740-hroniki-vtorzhenijakogda-realno-russkaja-armija-voshla-na-donbass>.

Zhukovsky A. (2020) *85 days of Slavyansk.* Nizhnii Novgorod: Black Hundred Publishing House, 368 p.

Yakubova L. (2018) *"Russian world" in Ukraine: on the edge of the abyss.* Kyiv: Clio Publishing House LLC, 384 p.

Benchuk V.

Trofymovych V.

REACTION OF DONETSK REGION RESIDENTS TO RUSSIA'S ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE: 2014 YEAR.

The article clarifies and analyzes the reaction of the population of Donetsk region to the "Russian spring" and the military invasion of Donbass. The mechanisms of the Russian special coordination center in resolving the military confrontation in the Donetsk region in order to incite public hatred to demonstrate the alleged «internal conflict» and not the aggression of the Russian Federation have been studied. The evolution of the mood of Donetsk residents in connection with the active hostilities in eastern Ukraine and the reasons for their changes have been established. Thus, it was found that the revolutionary changes were perceived ambiguously by the residents of

Donetsk region. This was due to their significant presence under the influence of those media outlets that discredited the events on the Maidan and their supporters. Relevant sentiments were used by both internal and external forces that pursued their own goals. This led to a socio-political confrontation between pro-Russian forces and supporters of a united Ukraine. The active resistance of the Ukrainian population to the «Russian Spring» and the desire of the majority, according to opinion polls, to thwart the Kremlin leadership's plans to provoke internal conflict and forced it to intervene militarily with paramilitary and military groups. They were disguised as local «militias» who spread bloodshed and enmity through various provocations. However, the offensive of the Ukrainian army and the weak support of the inhabitants of the terrorist activities of the «DNR» threatened the existence of the Russian occupation administration, which prompted official Moscow to introduce battalion tactical groups of the Russian Armed Forces on the mainland of Ukraine. Their intervention led to significant losses of the Ukrainian army and the signing of a plan for a peaceful settlement of the situation in the east of the country, the so-called Minsk-1. This divided the territory of Donetsk region into temporarily occupied and controlled Ukraine. After active hostilities, the attitude of Donetsk residents towards Ukraine and its army changed, as a significant part of them sought to withdraw the latter from their region; the number of supporters of the "independence of the DNR" increased and, at the same time, the number of those who sought to join the region to the Russian Federation decreased.

Keywords: «DPR», Donetsk region, armed aggression, reaction, Russia, socio-political confrontation, Ukraine.

ЛЕТАЛЬНІ ВТРАТИ ВОЛИНЯН ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ (2014 – 2018)

У період, коли Україна продовжує боротися за територіальну цілісність, коли на Сході Держави бойові зіткнення чергуються з недовготривалою тишею, перегляду й переосмисленню підлягають всі роки новітньої незалежності, роки становлення Української державності на предмет нашої національної самодостатності. Задля цього українці кладуть голови у боротьбі з проросійськими сепаратистами. За час проведення антитерористичної операції на сході України двісті вісімнадцять волинян стали жертвами збройного протистояння. Маємо пам'ятати про героїв, які віддали своє життя за територіальну цілісність України. Про цих вояків, їх жертвність й мужність йде мова у статті. Аналізу піддано обставини їх загибелі, починаючи від трагедії під Волновахою, динаміку смертності серед волинян-військовослужбовців упродовж 2014 – початку 2018 рр., тенденцію до збільшення кількості небойових втрат.

Ключові слова: Збройні Сили України, Антитерористична операція, російсько-українська війна, Волинь, Волинська область, військовослужбовець, державний суверенітет, бойові / небойові втрати.

Постановка проблеми та її актуальність. На завершальному етапі Революції Гідності почали наростати сепаратистські настрої на Півдні та Сході України. Після вдалої анексії Кримської автономії Росією прокремлівські сили від квітня 2014 р. розпочали розпалювати міжнаціональну ворожнечу на територіях південно-східних областей України. Порушити територіальну цілісність України цим силам вдалося на частині Донецької та Луганської областей. Невдовзі тут дійшло до кривавого протистояння незаконних збройних формувань, підтриманих, озброєних й керованих з території Російської Федерації з правоохоронними органами України, з наступним залученням військових підрозділів Збройних Сил України. Сепаратистські збройні формування, а фактично – терористичні організації, дестабілізували ситуацію в цій частині держави й розпочали захоплення населених пунктів Південно-Східної України.

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та моніторингу якості освіти Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

© Дем'янюк О.Й., 2020

Під загрозою відкритої агресії Росії та значних територіальних втрат політичне керівництво держави оголосило Антитерористичну операцію (АТО) на території цих областей із залученням Збройних Сил України. Нею охоплено Донецьку і Луганську області (з 14 квітня 2014 р.), Ізюмський район та м. Ізюм Харківської області (14 квітня – 7 вересня 2014 р.) (*Про боротьбу з тероризмом: Закон України, 2003*). 30 квітня 2018 р. АТО було змінено на операцію Об'єднаних сил (ООС).

Натомість в Україні з'явилися розвідувально-диверсійні групи російських збройних сил, а локальне протистояння поступово переросло у масштабний військовий конфлікт. В Україні було оголошено мобілізацію. Фактично відтоді й розпочалася неоголошена війна з Росією.

На виконання плану мобілізації у Волинській області відповідні заходи розпочалися 8-9 квітня 2014 р. Жителі Волинського краю почали брати активну участь у захисті державного суверенітету й територіальної цілісності на Сході країни. Більшість мобілізованих волинян у 2014 р. поповнили лави 51-ї окремої механізованої бригади (51-ї омбр), яка дислокувалася в місті Володимир-Волинський Волинської області. Від грудня 2014 р. на базі цієї військової частини було створено 14-ту окрему механізовану бригаду (14-ту омбр).

Майже відразу Волинський край розпочав свій рахунок у цій війні. Від початку російської агресії на Сході України сотні волинян пішли добровольцями боронити Батьківщину, сотні чоловіків мобілізували до лав Українського війська. Відтоді Волинь за час проведення АТО втратила понад дві сотні Героїв, понад дві сотні разів область перебувала у жалобі – волиняни ховали своїх земляків (110 волинян загинуло й померло у 2014 р., 65 – у 2015 р., 29 – у 2016 р., 13 – у 2017 р., 1 – до 30 квітня 2018 р.).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Підбираючи матеріал для написання статті, з'ясовано, що вивчення цієї проблеми має наукову доцільність, позаяк обрана тема жодного разу не ставала предметом ґрунтовного наукового дискурсу. Створюючи загальну картину жертвовності волинян-військовиків, що загинули на Сході України, аналізуючи та узагальнюючи опрацьований матеріал, послуговувалися працями волинських дослідників О. Дем'янюка та Г. Гулька (подають перелік загиблих і померлих волинян у 2014 – 2017 рр.) (2018), статтями в місцевій періодиці, електронних ЗМІ.

Мета та завдання дослідження. Узагальнимо відомості про загиблих / померлих волинян у період проведення Антитерористичної операції на сході України (2014 – квітень 2018 рр.), з'ясуємо обставини летальних втрат, виокремимо причини бойових / небойових втрат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зазначимо, що нас, у розрізі проблеми дослідження, цікавитиме період від середини квітня 2014 р. до кінця квітня 2018 р., тобто той відтинок часу, коли тривала Антитерористична операція.

Уже вдосвіта 22 травня 2014 р. бійці 51-ї омбр були атаковані на блокпосту поблизу м. Волноваха на Донеччині. Блокпост упритул обстріляли терористи, які під'їхали на кількох джипах та інкасаторських машинах. Відразу на місці нападу загинуло дев'ять осіб. Згодом ще кілька військових померло в лікарнях від отриманих поранень. У результаті обстрілу десять волинян зі складу 3-го батальйону 51-ї омбр, у тому числі його командир майор Л. Полінкевич, загинули. Це були перші волинські втрати на Сході Держави. Назвемо поіменно загиблих бійців: майор Леонід Полінкевич, старший сержант Олександр Артемук, молодший сержант Дмитро Йовзик, солдати Микола Бондарук, Михайло Грицюк, Володимир Зарадюк, Віталій Ліщук, Віталій Махновець, Павло Попов, Володимир Прокопчук (*Дем'янюк, Гулько, 2018*).

Втрати Збройних Сил України у бою під Волновахою стали найбільшими від початку АТО та найбільшими, на той час, за новітню історію Української армії. Тут, у результаті нападу загинули 18 військовослужбовців 51-ї омбр. 29 травня бригаду виведено з зони АТО, однак вже 10 червня стало відомо, що підрозділи бригади повернуто в зону бойових дій.

14 березня 2015 р. на околиці Волновахи встановлено пам'ятний хрест загиблим українським бійцям. Він став першим пам'ятником українцям, полеглим у 2014 р. на Сході країни. 4 червня 2015 р. Президент України П. Порошенко підписав Указ про нагородження медаллю «Захиснику Вітчизни» за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність Військовій присязі (*Указ Президента України: Про відзначення державними нагородами України. 2015*), усіх полеглих під Волновахою волинян.

18 червня 2014 р. на околиці Станиці Луганської танк Т-64Б у складі командира танка молодшого сержанта Володимира Крохмалю і водія-механіка солдата Івана Ващені потрапив в оточення терористів. Снайпери противника розбили приціли і перископи. Перед тим як були розбиті прилади командира танка, він встиг помітити гранатометників, що ховались неподалік. Екіпаж встиг зробити постріли у бік ворога, але не влучив. Щоб не віддати бойову машину в руки сепаратистам і не здаватися у полон, екіпаж прийняв рішення підірвати танк (Власюк, 2014).

Улітку 2014 р. бої розгорнулися за курган Савур-Могила (Шахтарський район Донецької області). У різних військових підрозділах перебували тут волиняни. П'ятеро з них загинули, понад три десятки отримали поранення різного ступеня важкості. Так, 28 липня майор Віктор Хмелецький загинув під час мінометного обстрілу колони військових, яка пересувалася в район Савур-Могили. Старші солдати Володимир Поліщук і Олександр Свинчук загинули 5 серпня 2014 р. під час пошуково-ударних дій підрозділів 51-ї омбр (Романчук, 2014). Важкопоранений в бою за Савур-Могилу лучанин старший солдат Артем Карабан помер по дорозі в госпіталь Амвросіївки. 24 серпня солдат Петро Сусваль був важко поранений в бою за висоту Савур-Могила, помер 2 вересня 2014 р. в госпіталі.

У другій половині серпня 2014 р. бойові дії розгорнулися поблизу Іловайська. Після введення регулярних російських військ 23-24 серпня іловайське угруповання опинилося в потрійному оточенні. 29 серпня терористи погодилися випустити українських бійців з оточення. Однак колони підступно розстріляли, завдавши значних втрат особовому складу ЗСУ.

Не оминула іловайська бійня 51-шу омбр й інші підрозділи, в яких воювали волиняни. Так, за останніми підрахунками (на жаль, ще й донині залишаються пропалі безвісти волиняни, які виходили з іловайського котла) тридцять шість жителів Волинської області загинули в боях за Іловайськ, навколишні населені пункти і під час виходу з оточення через зелений коридор, який для них перетворився на кривавий.

Поблизу смт Кутейникове в ніч проти 25 серпня 2014 р. загинули бійці третього батальйону 51 омбр: майор Олексій Шепелюк, капітан Анатолій Шилік, старший лейтенант Віктор Михальчук, молодший сержант Дмитро Брик, старший солдат

Леонід Крупець, солдати Сергій Бугайчук, Роман Данилевич, Андрій Мостика, Юрій Оніщук, Микола Павляшик. У бою за Іловайськ 25-28 серпня загинули: сержант Олександр Ярмолук, старший солдат Олександр Войчук, солдати Роман Лучук, Ігор Пугач. Під час виходу з оточення під Іловайськом загинули військовослужбовці 51 омбр: старший прапорщик Сергій Смірнов, молодші сержанти Олександр Василюк, Сергій Дем'яник, В'ячеслав Іонов, молодший сержант запасу Іван Ганя, старші солдати Андрій Посполітак, Олексій Тарасюк, солдати Сергій Засєкін, Василь Зелінський (*Дем'янюк, Гулько, 2018*).

Переважна більшість особового складу роти патрульної служби міліції особливого призначення «Світязь» УМВС України у Волинській області організовано відступила з-під Іловайська. Одинадцять бійців вийшли з оточення самотужки, семеро – загинули в іловайському котлі: лейтенант міліції Максим Ляшук, сержант міліції Віктор Шолуха, рядові міліції Володимир Ішук, Сергій Помінкевич, Олександр Сацюк, Олександр Сивий, Мирослав Столярчук (*Козюпа, 2014*).

Ігор Філіпчук від початку бойових дій на Сході Держави записався добровольцем у батальйон «Айдар». Солдат І. Філіпчук загинув у бою біля селища Хрящувате Луганської області. Він тричі виходив із укриття, щоб вистрілити з ручного протитанкового гранатомета. На третій раз вже пошкоджений танк вистрілив у відповідь... Боєць зробив неможливе – він захистив своїх побратимів, захистив позиції і захистив честь українського добровольця (*Моклиця, 2014*).

У 2015 р. під час жорстоких боїв із сепаратистами, внаслідок влаштованих ними засідок, на «розтяжках» загинули або ж померли від ран, хвороб у шпиталях 45 волинян. Ще 20 учасників АТО померли від незалікованих ран, хвороб або ж загинули з інших причин невдовзі після повернення із зони бойових дій. На відміну від 2014 року, цьогоріч не було одночасної загибелі відразу кількох осіб. Адже наступальні операції майже не проводилися. Це пояснює як зменшення кількості загиблих, так і причини смертей. Принагідно згадаємо про окремих загиблих у 2015 р. волинян.

Відразу троє волинян, військовослужбовців 81-ї окремої аеромобільної бригади (оамбр), загинуло 3 квітня 2015 р. У складі бойової розвідувальної групи капітан Юрій Чучалін і

солдат Андрій Карпюк, повертаючись у розташування свого підрозділу, підірвалися на «розтяжці» поблизу м. Авдіївка Донецької області. Односельчанин А. Карпюка солдат Дмитро Степанов підірвався на міні, намагаючись надати допомогу бійцям розвідувальної групи (*Хітько, 2015*).

Начальник державної виконавчої служби Рожищенського району Волинської області Іван Сотнік у вересні 2014 р. пішов добровольцем в зону АТО. Після військового вишколу воював у складі 2-го батальйону спеціального призначення НГУ «Донбас», де був командиром взводу. 2 травня 2015 р. в бою з російськими солдатами, обороняючи с. Широкине Новоазовського району Донецької області, молодший сержант І. Сотнік був поранений снайпером у голову (куля пробила каску). Помер у маріупольській лікарні під час другої операції (*Дем'янюк, Гулько, 2018:180*).

Трагічною виявилася доля багатьох волинян, захисників Донецького аеропорту. Так, солдат 3-го батальйону 80-ї аеромобільної бригади Олександр Грошев зник безвісти 20 січня 2015 р. під час боїв за Донецький аеропорт. Упізнаний за експертизою ДНК серед загиблих під руїнами стіни будівлі аеропорту в червні 2015 р. Солдат Василь Смолярчук зник безвісти під час оборони Донецького аеропорту. Як виявилось пізніше, він був серед загиблих під завалами нового терміналу, підірваного російськими бойовиками. Ідентифікований за експертизою ДНК лише навесні 2015 р.

14 січня 2015 р. 7-ма рота батальйону, в якому служив сержант Вадим Демчук, опинилася в повному оточенні в районі Донецького аеропорту. Тоді В. Демчук разом із двадцятьма двома десантниками, з боєм прорвалися до своїх побратимів на допомогу. Після тижневої оборони нового терміналу 20 січня 2015 р. сержант пропав безвісти. Тіло воїна, яке витягли з-під руїн аеропорту, довгий час перебувало у бойовиків. У червні передане у Дніпропетровськ, де, за експертизою ДНК, ідентифіковане (*Дем'янюк, Гулько, 2018:55*).

Особливістю 2016 р. були триваючі позиційні бойові дії в зоні АТО. Відтак різко зросла чисельність небойових втрат у військових частинах і поза їх межами. Серед воїнів-волинян зафіксовано сім таких фактів. Ще однією болючою темою для громадськості Волині стали факти раптових смертей, переважно від хвороб серця, нещодавно мобілізованих чи волинян-контрактників. У 2016 р. таких випадків було зафіксовано чотири.

Так, 4 лютого, перебуваючи на навчальних зборах на Яворівському полігоні, від зупинки серця помер сержант-контрактник Олександр Бондар. 8 лютого після демобілізації від отриманої важкої побутової травми помер солдат Роман Остап'юк. Сержант Валентин Ремішко проходив лікування в госпіталях Миколаєва, Одеси, Луцька, Львова, де й помер 18 лютого 2016 р. внаслідок хвороби, одержаної під час проходження військової служби. 22 лютого 2016 р. від серцевої недостатності в пункті бойової дислокації підрозділу поблизу м. Мар'їнка Донецької області помер старший сержант Олег Вишневський (*Дем'янюк, Гулько, 2018*). 15 лютого загинув від смертельного поранення у пункті бойової дислокації військового підрозділу поблизу м. Артемівська Донецької області солдат Василь Шишолук (*Бичкова, 2016*).

Солдат Роман Луцюк 30 травня 2014 р. був зарахований до 24-го батальйону Територіальної оборони «Айдар». Після першого поранення, отриманого наприкінці липня 2014 р. під Георгіївкою на Луганщині, повернувся в зону бойових дій. 5 листопада цього ж року Р. Луцюк дістав важке поранення у живіт у районі м. Щастя на Луганщині. Спочатку лікувався у Київському військовому шпиталі, а від січня 2015 р. – у госпіталі в штаті Коннектикут (США). На жаль, лікарям не вдалося подолати наслідки важкого поранення. Вночі 20 березня 2016 р. він помер (*Свереда, 2016*).

Старшина Віктор Чопко мобілізований до лав ЗСУ в четвертій хвилі мобілізації 4 лютого 2015 р. на посаду механіка-водія в 14-ту омбр. Загинув В. Чопко 25 березня 2016 р. від ураження осколками снаряда протитанкового гранатомета поблизу м. Мар'їнка Донецької області під час обстрілу одного з крайніх опорних пунктів 14-ї омбр (*Кравчук, 2016*). Старший солдат Олег Горкавчук у зону проведення АТО вперше прибув у складі «Айдару». 28 квітня 2015 р. призваний до лав ЗСУ за мобілізацією. Служив стрільцем у роті розвідки 128-ї окремої гірсько-піхотної бригади (огпбр). Загинув у районі с. Піски Донецької області за нез'ясованих обставин.

Ще однієї бойової втрати Волинський край зазнав у листопаді 2016 р. Солдат Віктор Юхимчук з с. Щурин Рожищенського району у травні 2016 р. підписав контракт на службу в ЗСУ. Після підготовки й бойового вишколу воював вогнетником вогнетного взводу радіаційного, хімічного і бактеріологічного

захисту 14-ї омбр. Загинув солдат В. Юхимчук 18 листопада під час виконання бойового завдання на спостережному посту поблизу смт Станиця Луганська Луганської області (*Дем'янюк, Гулько, 2018:216*).

Отож, у порівнянні з 2015 р. зросла кількість померлих воjakів-волинцян від хвороб серця, контузій та поранень, отриманих під час бойових зіткнень на території Донецької і Луганської областей в зоні проведення АТО у перший рік після демобілізації.

Військове протистояння на Сході України в 2017 р. дещо відрізнялося від попереднього року й кардинально було іншим, ніж у 2014–2015 рр. Упродовж 2017 р. Українська армія здійснила низку вдалих військових операцій і встановила свій контроль над частиною території так званої сірої зони. Насамперед це – Світлодарська дуга, Горлівський периметр, Бахмутська траса. Продовжилося застосування тактики «повзучого наступу».

Бойові втрати серед волинцян зменшилися. В 2017 р. гинули українські захисники внаслідок обстрілів із важкого озброєння, вогню снайперів, підривалися на мінах і розтяжках, а також під час бойових зіткнень з диверсійними групами супротивника. Безпосередньо на бойових позиціях у зоні АТО від куль та осколків загинуло шестеро волинцян, ще четверо померли після демобілізації в шпиталях чи вдома від захворювань, одержаних під час проходження військової служби, в результаті нещасних випадків і побутових травм.

Бойових втрат Волинський край зазнав вже в січні 2017 р. 10 січня в результаті смертельного поранення у голову під час обстрілу позицій поблизу сіл Новозванівка – Троїцьке Попелянського району Луганської області загинув гранатометник 1-го механізованого відділення 1-го механізованого батальйону 24-ої омбр імені князя Данила Галицького солдат Ігор Климчук. 12 січня в зоні бойових дій від снайперського кульового поранення під час обстрілу поблизу КПВВ «Станиця Луганська» на Луганщині загинув заступник командира бойової машини – навідник-оператор (БМП-1) 14-ї омбр старший солдат Богдан Корнелюк (*Савчук, 2017*).

У лютому бойові втрати серед волинцян продовжилися. 3 лютого 2017 р. під час ворожого обстрілу з реактивної системи залпового вогню БМ-21 «Град» с. Галицинівка Мар'їнського району Донецької області загинув капітан Маріс Камінський. У

зону проведення АТО Капітан М. Камінський прибув навесні 2014 р. у складі 3-ї батальйонної тактичної групи 80-ї одшбр. Пройшов кілька ротаций. Учасник оборони Луганського аеропорту. Наприкінці 2016 р. був призначений на посаду начальника продовольчої служби тилу 3-ї бтгр (*Дем'янюк, Гулько, 2018:77*).

19 лютого 2017 р. від кулі снайпера під час виконання бойового завдання в районі м. Авдіївка Донецької області загинув командир зенітно-ракетного взводу 1-го механізованого батальйону 72-ї омбр молодший лейтенант Максим Гринчишин (*Лугова, 2017*). До лав ЗСУ М. Гринчишин був мобілізований 14 серпня 2014 р. Бойовий шлях на Сході України розпочав під Волновахою кулеметником. Згодом отримав офіцерське звання, а посмертно став лейтенантом.

28 лютого 2017 р. внаслідок обстрілу зі 82-мм мінометів українських позицій на Світлодарській дузі, поблизу смт Луганське Бахмутського району Донецької області загинув солдат Сергій Мокренко. На Схід України волинянин вирушив у 2014 р. у складі ДУК «Правий сектор». Під час виходу з-під Іловайська отримав множинні осколкові поранення. Після повернення додому майже рік займався волонтерством. У 2016 р. поїхав в полк «Азов» на навчання. Не дочекавшись офіційного оформлення в «Азові», С. Мокренко 14 вересня 2016 р. вступив на контрактну службу в 54-ту омбр стрільцем 3-ї роти 1-го батальйону (*Дем'янюк, Гулько, 2018: 127*).

У квітні 2017 р. від онкологічної хвороби помер старший прапорщик Олег Твердохліб. Від квітня 2014 р. він брав участь в бойових діях на території Луганської області в складі 24-го окремого штурмового батальйону «Айдар» на посадах старшини батальйону, командира взводу, заступника командира роти. З 20 лютого 2015 р. призначений головним сержантом десантно-штурмової роти 5-ї бтгр 81-ї десантно-штурмової бригади (дшбр). У жовтні 2015 р. звільнений у запас за станом здоров'я (в зоні АТО отримав 5 важких і 2 легких поранення). Обраний головою громадської організації «Спілка воїнів АТО Волині» (*Дем'янюк, Гулько, 2018:189*).

Старшина І статті Валерій Вашкевич 27 квітня 2014 р. був мобілізований Ківерцівським РВК до лав ЗСУ. Від 10 червня бійцем 2-го окремого мотопіхотного батальйону 30-ї омбр брав участь в бойових діях у зоні АТО (*Козак, 2017:270*). На

Світлодарській дузі, внаслідок мінометного обстрілу отримав черепно-мозкову травму та контузію. 25 травня 2016 р. старшина І статті В. Вашкевич за станом здоров'я був демобілізований та скерований на обстеження й лікування в Луцький гарнізонний госпіталь. Після обстеження встановлено III групу інвалідності, підтверджено наслідки контузії. Лікування в медичних закладах Києва не дали позитивних результатів. Влітку 2017 р. здоров'я Валерія різко погіршилося, і 5 вересня він помер (*Дем'янюк, Гулько, 2018:24*).

2018 року на Сході України розпочалося перманентне загострення на фронті, в умовах спроб та протидії розведенню сил на певних ділянках бойового зіткнення, свідомого чи несвідомого «замороження» ситуації на території Донбасу. Врешті до 30 квітня було переглянуто низку військових і спеціальних організаційно-правових заходів, які здійснювали українські силові структури задля протидії діяльності незаконних збройних формувань на території Донецької та Луганської областей в умовах проведення АТО. Започатковано операцію Об'єднаних сил, а її керівництво підпорядковане Об'єднаному оперативному штабу ЗСУ.

Ще до завершення періоду АТО, 15 квітня, під час несення служби на Луганщині помер старший солдат Анатолій Іллях. Він служив за контрактом водієм-електриком 71-го маневреного центру радіоелектронної розвідки регіонального центру РЕР ОК «Захід». Від початку бойового протистояння на Сході України кілька разів відряджався в зону АТО (*Пасічник, 2018*).

Висновки. Таким чином, на час проведення Антитерористичної операції (14 квітня 2014 – 29 квітня 2018 рр.) загинуло / померло 218 волинян. Лєвова частка була військовослужбовцями 51-ї / 14-ї омбр (відповідно 76 / 20 осіб), 24-ї омбр – 16 вояків, 24-го батальйону Територіальної оборони «Айдар» – 14 бійців. Серед летальних втрат – 29 офіцерів. Посмертно нагороджено 141 волинянина: Герой України – 1, орден Богдана Хмельницького III ст. – 14, орден «За мужність» II ст. – 1, орден «За мужність» – 115, медаль «Захиснику Вітчизни» – 10 полеглих. Зведені причини загибелі / смерті волинян-військовослужбовців подаємо в таблиці:

	Причини	2014	2015	2016	2017	2018
БОЙОВІ ВТРАТИ (163)	- загиблі під час бойового зіткнення з ворогом і при виконанні бойових завдань в зоні проведення Антитерористичної операції	110	29	5	6	
	- військовослужбовці, які підірвалися на мінах і «розтяжках» на Сході України		13			
НЕБОЙОВІ ВТРАТИ (55)	- небойові втрати в зоні проведення операції АТО			7	1	1
	- померлі в госпіталях чи під час лікування від бойових ран чи хвороб		6	4		
	- померлі на полігонах під час навчань і бойового злагодження підрозділів		1	3	1	
	- померлі вдома під час перебування у відпустці		5			
	- померлі в результаті нещасних випадків		10		1	
	- померлі невдовзі після демобілізації від захворювань, одержаних під час проходження військової служби, в результаті нещасних випадків і побутових травм		1	10	4	
	РАЗОМ		110	65	29	13

Використані посилання

- Бичкова О. (2016). Недоспівана пісня Василя Шишополика. *Нова доба*. 20 лютого.
- Власюк Л. (2014). Підірвалися, щоб не здатися ворогу. *Волинь-нова*. 24 липня.
- Дем'янюк О., Гулько Г. (2018). *Волинський пантеон: Схід–2014–2017*. Луцьк: Вежа-Друк. 246 с.
- Козак Т. (2017). Старшина І статті Вашкевич Валерій Володимирович. Хай знову запахнуть житями поля. А в нас запаанує хай мир. *Бібліографічний довідник*. Ч. II. Луцьк : ФОП Л. В. Сікачова. С. 270-271.
- Козюпа М. (2014). «Зелений» коридор став коридором смерті. *Волинь-нова*. 30 грудня.
- Кравчук Н. (2016). Віктор Чопко загинув за кілька годин до оголошення демобілізації. *Вісник+К*. 31 березня.
- Лугова М. (2017). Він віддав життя за Україну. *Волинь-нова*. 23 лютого.
- Моклиця Ю. (2014). Ігор «Сороковий» Філіпчук – герой України, легенда «Айдару». *Луцький замок*. 21 серпня.
- Пасічник І. (2018). І знову на Ковельщині сумно линуло «Пливе кача по Тисині...». *Волинь-нова*. 19 квітня.
- Про боротьбу з тероризмом: Закон України № 638-IV від 20 березня 2003 року. (2003). *Відомості Верховної Ради*. № 25. С. 180.
- Романчук Б. (2014). Ще три похоронки зі Сходу. *Волинь-нова*. 12 серпня.
- Савчук В. (2017). «У цього хлопця була світла і вірна українська душа, і загинув він за Україну». *Місто вечірне*. 19 січня.
- Свереда Т. (2016). Прожили коротко, але славно. *Луцький замок*. 31 березня.
- Указ Президента України: Про відзначення державними нагородами України. № 311/2015 від 4 червня 2015 року*. (2015). Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2015#Text>. [Дата звернення 7 червня 2020].
- Хітько М. (2015). Вони житимуть у наших серцях вічно. *Вільним шляхом*. 11 квітня.

References

- Bychkova O. (2016). Unfinished song of Vasyl Shysholyk. *New era*. 20 February (ukr).
- Vlasiuk L. (2014). Blew up in order not to surrender to the enemy. *Volyn-nova*. 24 July (ukr).
- Demianiuk O., Hulko H. (2018). *Volyn's pantheon: East–2014–2017*. Lutsk: Vezha-Druk. p. 246 (ukr).
- On fighting against terrorism (2003). *Law of Ukraine* No. 638-IV (ukr).
- Kozak T. (2017). *First-level sergeant-major Vashkevych Valerii Volodymyrovych. Let the fields smell with rye again. And let peace reign in us. Bibliography guide : Part II*. Lutsk : Individual enterpreneur L. V. Sikachova. p. 270–271 (ukr).
- Koziupa M. (2014). The green corridor became the death corridor. *Volyn-nova*. 30 December (ukr).
- Kravchuk N. (2016). Viktor Chopko was killed a few hours befor demobilization was announced. *Visnyk+K*. 31 March (ukr).
- Luhova M. (2017). He gave his life for Ukraine. *Volyn-nova*. 23 February (ukr).

Moklytsia Yu. (2014). Ihor «the Fortieth» («sorokovyi») Filipchuk – hero of Ukraine, legend of «Aidar». *Lutsk's castle*. 21 August (ukr).

Pasichnyk I. 2018. And once more «The duck is swimming through Tysyna...» («Plyve kacha po Tysyni...») was sadly played in Kovel's area. *Volyn-nova*. 19 April (ukr).

Romanchuk B. 2014. Three more funeral letters from the East. *Volyn-nova*. 12 August (ukr).

Savchuk V. 2017. «This boy had a light and faithful Ukrainian soul, and he died for Ukraine». *Evening town*. 19 January (ukr).

Svereda T. 2016. They lived short but glorious life. *Lutsk's castle*. 31 March (ukr).

Order of the President of Ukraine On awarding with the state awards of Ukraine. No. 311/2015 (ukr).

Hitko M. 2015. They will live in our hearts forever. *Free way*. 11 April (ukr).

Demianiuk O.

VOLYN RESIDENTS' FATAL LOSSES DURING THE ANTI-TERRORIST OPERATION IN EASTERN UKRAINE (2014 – 2018)

At a time when Ukraine continues to fight for territorial integrity, and when combat actions in the east of the country alternate with short periods of silence, all the years of modern independence and the years of formation of Ukrainian statehood are subject to revision and rethinking from the perspective of our national self-sufficiency. For these purposes, Ukrainians bite the dust in the fight against pro-Russian separatists. During the anti-terrorist operation in eastern Ukraine, two hundred and eighteen Volynians became victims of armed confrontation. More than two hundred times Volyn region was in mourning - Volynians buried their compatriots (110 Volynians were killed or died in 2014, 65 - in 2015, 29 - in 2016, 13 - in 2017, and 1 - up to 30 April 2018). We must remember the heroes who gave their lives for the territorial integrity of Ukraine. These soldiers, their sacrifice and courage are discussed in the article. The circumstances of their death, starting from the tragedy near Volnovakha, and the dynamics of mortality among Volyn's servicemen during 2014 – early 2018 were analyzed as well as the tendency for non-combat casualties number increase was explained. In addition, information about the Volynians who were killed or died during the anti-terrorist operation in eastern Ukraine (2014 - April 2018) is summarized, the circumstances of fatal losses are clarified, and the causes of combat / non-combat losses are singled out. It was calculated that most of the deceased Volyn residents were servicemen of the 51st / 14th Guards Mechanized Brigades (76 and 20 people, respectively), the 24th Guards Mechanized Brigade – 16 soldiers, and the 24th Aidar Territorial Guard Battalion – 14 soldiers. Among the fatal losses of the Volyn region – 29 officers. 141 people from Volyn were posthumously awarded, while among them the highest award of the Hero of Ukraine was awarded to eighteen-year-old Andriy Snitko.

Keywords: Armed Forces of Ukraine, anti-terrorist operation, Russian-Ukrainian war, Volyn, Volyn region, military serviceman, state sovereignty, combat / non-combat losses.

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО В УМОВАХ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Вивчається досвід підготовки офіцерів у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (НАСВ) під час агресії Російської Федерації проти України (2014 – 2020). Відзначається, що 2014 рік став для Українського війська найскладнішим, але саме тоді був запущений механізм докорінних змін щодо його реформування та зміцнення. Аналізується досвід підготовки курсантів ВВНЗ в роки проведення АТО та ООС.

Ключові слова: Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, ЗС України, АТО, ООС, курсант.

Постановка проблеми. Збройний напад Російської Федерації (РФ) на Україну, анексія Криму та розв'язання війни на Сході Української держави навесні 2014 р. стали важким випробуванням бойової готовності для Збройних Сил України (ЗС України). Війна триває й дотепер, однак вже сьогодні можна констатувати, що керівництву Кремля не вдалося досягнути реалізації проєкту «Новоросія», зокрема загарбати південні і східні області України. Збройні сили України за короткий час відновили та наростили свій потенціал й зупинили агресора. Це, зокрема, стало можливим завдяки масовій громадянській підтримці, у тому числі у формі створення і відправки на фронт добровольчих військових формувань («добробатів»), виникненню й розгортанню масового волонтерського руху допомоги ЗС України серед населення країни, перебудові й реформуванню Української армії.

У відповідь на збройну агресію РФ та підтримку нею незаконних збройних формувань на Донбасі, що мали ознаки терористичної діяльності, Указом Президента України від 14 квітня 2014 року № 405/2014 було введено в дію рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження

Полтавець Юрій Сергійович, ад'юнкт науково-організаційного відділу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Полтавець Ю.С., 2020

територіальної цілісності України». Згідно з цим рішенням в окремих районах Донецької та Луганської областей було розпочато широкомасштабну антитерористичну операцію (далі – АТО) із залученням ЗС України, Національної гвардії України та Служби безпеки України (*Про рішення Ради національної безпеки та оборони України...*, 2014).

За час проведення АТО вдалося зупинити поширення війни на всю територію суверенної України та здійснити локалізацію зони збройного протистояння; вжити заходів щодо підвищення бойових спроможностей ЗС, інших військових формувань, розвідувальних та правоохоронних органів; посилити обороноздатність держави; забезпечити підготовку її території, економіки та населення до оборони тощо. У 2014 р. під контроль української влади було повернуто понад 200 населених пунктів Донецької та Луганської областей, сформовано 29 нових бойових бригад і полків, створено окремі роди військ: Десантно-штурмові війська та Сили спеціальних операцій, реформовано систему Територіальної оборони, створено оперативний резерв, до якого зараховано більше 198 тис. резервістів, які мають досвід виконання завдань у зоні бойових дій (*Євсєєв, 2019: 6-7*). Воєнні дії затяглись. 30 квітня 2018 р. оголошено про завершення АТО й перехід до якісно нового етапу – операції Об'єднаних сил (ООС). Суттєвий внесок у підвищення обороноздатності нашої держави вносять вищі військові заклади ЗС України, зокрема Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (далі – НАСВ).

Метою статті є висвітлення історичного досвіду реформування діяльності НАСВ під час проведення АТО та ООС, відображення внеску Академії у підготовку кадрових офіцерів для ЗС України.

Виклад основного матеріалу. НАСВ оперативно відреагувала на нові виклики і вимоги щодо підготовки українських офіцерів в умовах російсько-української війни. Вступна кампанія 2014 р. – першого року війни, відрізнялася від попередніх тим, що державне замовлення на військових фахівців зросло удвічі. Серед нового набору курсантів з'явилися й учасники АТО. Наступного 2015 р. збільшився план набору. Академія прийняла тоді на перший курс 800 курсантів (*Ткачук, Красюк та інші, 2015: 100.*)

Певних змін зазнав і сам підхід до вишколу майбутніх офіцерів. Зміст навчання оперативно був наповнений досвідом,

отриманим як підрозділами, так і командирами в ході проведення АТО. Забезпечувалася комплексність навчання організацією спільних групових вправ, збільшилися практичні польові заняття з навчальними групами різних спеціальностей. Відбувалися практичні комплексні польові заняття, які сприяли відпрацюванню курсантами тактичних прикладів застосування підрозділів у бойових діях на Сході України. Навчальні групи почали комплектуватися таким чином, що вони забезпечували проведення занять для двосторонньої зустрічної військової гри.

На Вченій раді Академії після початку агресії РФ постановили: для узагальнення досвіду АТО, який позитивно позначається на вишколі майбутніх офіцерів, а в подальшому з не меншим позитивом впливатиме на їхню якісну та швидку адаптацію до сучасних реалій військових підрозділів, потрібна обов'язкова присутність викладацького складу офіцерів-командирів як видового вишу, так і підрозділів НАСВ – Міжнародного центру миротворчості та безпеки (МЦМБ), 184 Навчального центру безпосередньо у зоні збройного протистояння.

Начальник НАСВ генерал-лейтенант П.П. Ткачук згадує: «З початком збройного протистояння на Сході України ми відразу розпочали переводити виш, так би мовити, на «воєнні рейки». Ми добре усвідомлювали, що мусимо оперативно вносити корективи в навчальні програми з урахуванням досвіду АТО. Я вдячний підлеглим за розуміння моїх вимог щодо трансформації навчального процесу в умовах війни...Ми відмовилися від викладачів, які мали недостатні морально-ділові якості, які не змогли адаптуватися до динамічних процесів трансформації підготовки військових фахівців. Відтак дали «зелене світло» бойовим офіцерам, які брали участь в АТО, пройшли горнило афганської війни чи служили в миротворчих місіях у «гарячих» регіонах світу. Аналізуючи на початку Антитерористичної операції дії командирів підрозділів, ми констатували, що вони не завжди приймали вірні рішення на виконання бойового завдання. На це зреагували відповідні структури оборонного відомства, Генерального штабу ЗС України, і до всіх вищих військових навчальних закладів надійшли матеріали з аналізом застосування військових частин та підрозділів під час АТО, конкретними рекомендаціями щодо використання в навчальному процесі набутого бойового досвіду» *(Інтерв'ю з генерал-лейтенантом П.П. Ткачуком: «Уроки війни:..., 2015).*

Навчально-викладацький склад, працівники Наукового центру, ад'юнкти займали посади у штабах керівництва секторів та безпосередньо керівників підрозділів, які були залучені для протидії агресору. На польовій базі Академії – Яворівському полігоні, регулярно відбувався вишкіл мобілізованих військово-службовців, які готувалися до ротації в зону проведення бойових дій. На базі МЦМБ були створені осередки підготовки військово-службовців – «блокпост», «базовий табір», «інженерне містечко», «житловий квартал».

В органах управління на передовій щодо планування вогневого ураження противника перебували офіцери-артилеристи та ракетники. Після ротації вони узагальнювали отриманий в зоні боїв матеріал, готували конкретні пропозиції щодо використання бойового досвіду в процесі навчання курсантів.

Не менш ефективною була діяльність офіцерів низової ланки. Вони відряджалися на посади командирів взводів, рот і батарей та безпосередньо керували підлеглими під час збройного протистояння. Ці воїни неодноразово за відмінну службу заохочувалися керівництвом АТО та ООС.

Представники вишу, 184 Навчального центру виконували також завдання щодо евакуації пошкоджених озброєнь та військової техніки. Спеціалісти Академії ремонтували техніку під вогнем противника. Офіцери 184 Навчального центру, викладачі та курсанти вишу долучалися також до зведення інженерних споруд у зоні протистояння. Для курсантів це була своєрідна практика щодо обладнання смуги оборони. Десятки разів науково-педагогічні та наукові працівники Академії відбували в зону боїв, на полігони, що розташовані поряд із зоною боїв, для навчання офіцерів та солдатів щодо застосування протитанкових ракетних комплексів.

Фахівці Наукового центру Сухопутних військ НАСВ, на замовлення Наукового управління Генштабу ЗС України провели дослідження існуючої системи діяльності органів державного управління, місцевого самоврядування, установ та організацій оборонного відомства, інших військових формувань і правоохоронних органів щодо їхнього функціонування в умовах деєстабілізації суспільно-політичної обстановки з питань оборонної та мобілізаційної роботи. Даний аналіз був врахований при внесенні змін до існуючої законодавчої бази та інших нормативно-правових документів України.

Наукові працівники Академії долучилися до натурних випробувань самохідної дистанційно керованої гусеничної машини, виготовленої ТОВ «Мейл Сервіс», безпілотного літального апарата, який планується використовувати для корегування артилерійського вогню батареєю 2А36 та передачі розвідувальної інформації по локальній радіомережі Wi-Fi, а також автоматизованого комплексу розвідки «Базальт-ЛІПР» (*Ткачук, Красюк та інші, 2015: 101*).

Науковий центр НАСВ розробив власну систему збору, вивчення та узагальнення бойового досвіду. З цією метою в район проведення АТО регулярно відряджалися дослідницькі групи, які працювали безпосередньо у військових підрозділах.

Зазнала змін підготовка офіцерів первинної ланки. Нинішнього командира механізованого взводу в Академії готують, виходячи з того, щоб він досконало оволодів порядком ведення бойових дій. Був і гранатометником, і снайпером, і кулеметником, і стрільцем, і командиром відділення тощо.

У тактичній підготовці офіцерів враховується досвід сучасної війни на Сході України. Так, на основі аналізу та виконання основних завдань, які стоять перед підрозділами під час проведення АТО-ООС, курсанти детально вивчають тактику дій «двійок», «трійок», підрозділу у складі бойових груп. Значна увага приділяється тренуванню солдата на полі бою. Для цього використовуються операційно-методичні карти та анімаційні відеоінструкції, які допомагають курсантам у самостійному сприйнятті навчального матеріалу, особливо під час польових занять (*Похнатюк, 2019: 16*).

Академія готує майбутнього командира взводу, офіцера-лідера, який самостійно аналізуватиме тактичну обстановку на полі бою, здобуватиме розвідувальну інформацію в умовах протидії противника, оцінюватиме обстановку та ставитиме обґрунтовані бойові завдання підлеглим, прийматиме нешаблонні рішення на бій, управлятиме штатними і доданими підрозділами.

Науково-викладацький склад НАСВ вивчив досвід війни, пов'язаний із втратами серед військовослужбовців ЗСУ від ворожих мін та вибухових предметів. Особливо непокоїла статистика щодо втрат як у живій силі, так і у військовій техніці та озброєнні серед механізованих підрозділів. Оперативно в Академії була розроблена програма курсу з питань розмінування та

протидії саморобним вибуховим пристроям. Цей навчальний курс проводиться тепер для усіх фахівців, яких готує Академія. Він базується на стандартах НАТО, на базі МЦМБ створена навчально-матеріальна база для підготовки саперних підрозділів. Значну допомогу у цьому питанні надали представники збройних сил Канади, які залучаються до навчання наших інженерних підрозділів та саперів у МЦМБ, Кам'янець-Подільському Центрі розмінування. І хоча закордонні фахівці готують виключно сержантів та солдатів, викладачі НАСВ ретельно ознайомилися з їхніми пропозиціями та внесли корективи у свій курс мінної безпеки, який проводять для усіх курсантів.

З перших днів російської агресії до визволення української землі долучилися випускники Академії. Військовий виш підтримує із ними тісні зв'язки. Робота з випускниками дозволяє усунути певні недоліки в роботі, вносити корективи у методичне супроводження занять, оперативно коригувати навчальні програми і плани.

Узагальнення бойового досвіду в зоні АТО складає основу навчального матеріалу. В Академії по-новому розглядаються проблеми щодо застосування військ, теорії та практики сучасної «гібридної війни», яка знаходиться на перетині політичної і силової складових. Вивчаються науковцями питання інформаційної війни, продовження ресурсу озброєння і військової техніки в польових умовах, удосконалення методик проведення стрільб тощо.

Велика група офіцерів Академії вивчали рівень морально-психологічного забезпечення (МПЗ) особового складу військових підрозділів, які брали участь в АТО. Вони виявляли військовиків, що потребували негайної психологічної допомоги або посиленої індивідуально-виховної роботи, проводили заходи зі стабілізації морально-психологічного стану окремих військовослужбовців, надавали практичну допомогу заступникам командирів по роботі з особовим складом щодо профілактики негативного психоемоційного стану у підлеглих. За отриманими відгуками, з цим відповідальним завданням вони успішно впоралися. Їхні рекомендації враховані при підготовці майбутніх офіцерів.

У 2017 р. Вчена рада Національної академії сухопутних військ на позачерговому засіданні одногосно підтримала рішення Колегії Міністерства оборони України щодо утворення у складі видового навчального закладу – Інституту морально-психологічного

забезпечення. Зміни структури Академії були схвалені 23 травня 2017 р. на Колегії Міністерства оборони України і затверджені Наказом Міністра оборони України від 30 травня 2017 року. Підготовка військових фахівців з МПЗ розпочалася з 1 вересня 2018 року. Оперативно у НАСВ було реформовано організаційно-штатну структуру, а також опрацьовані нормативні та регламентуючі документи.

Сьогодні до складу Академії входять: 3 факультети (факультет бойового застосування військ, факультет ракетних військ і артилерії, факультет підготовки спеціалістів бойового (оперативного) забезпечення), Інститут морально-психологічного забезпечення, Військовий коледж сержантського складу, Науковий центр Сухопутних військ, Навчально-науковий центр мовної підготовки, навчальні центри та військові частини забезпечення.

Курсанти НАСВ навчаються за десятьма спеціальностями. Упродовж чотирьох-п'яти років досвідчені науково-педагогічні працівники, а це не лише дві сотні докторів та кандидатів наук, але й генерали та офіцери, які безпосередньо брали участь у бойових діях та миротворчих місіях, на сучасній навчально-матеріальній базі готують майбутніх командирів для механізованих, танкових, артилерійських та ракетних підрозділів, фахівців з артилерійської розвідки, офіцерів-вихователів, культурологів, військових диригентів, офіцерів тактичної ланки для інженерних військ Збройних Сил та інших військових формувань України.

У НАСВ проведено успішний експеримент з підготовки військових фахівців на курсах Лідерства тактичного рівня з числа громадян України з вищою освітою. З вересня 2019 р. його поширили ще на три інших вищих військових навчальних заклади (*Офіцер України № 7-8 (78-79), 2017: 6*).

В Академії постійно удосконалюється та оновлюється потужна навчально-матеріальна база. Її основними елементами виступають зразки найсучаснішого озброєння та військової техніки, спеціалізовані навчально-тренувальні комплекси, навчальні лабораторії, аудиторії, спеціалізовані класи, польова навчальна база. Під час навчання використовуються сучасні тренажери, на яких за допомогою комп'ютерних технологій імітується обстановка, максимально наближена до бойової. На кафедрах встановлено понад 200 одиночних та комплексних зразків тренажерного обладнання, а більше 500 зразків озброєння і військової техніки

забезпечують якісний вишкіл курсантів у Міжнародному центрі миротворчості та безпеки. Саме в МЦМБ за останні роки відновлено та створено такі важливі елементи польової навчально-матеріальної бази, як: вогневе містечко танків та БМП, танкодром і автодром, комплекси підготовки фахівців ракетних військ і артилерії та водолазної підготовки, навчальні поля інженерної підготовки, РХБ захисту, стежки розвідника, повітрянодесантний комплекс, тактичні поля та військові містечка.

Навчально-тренувальний комплекс психологічної підготовки формує психологічну стійкість і готовність курсантів до подолання психотравмуючих чинників бою, виховує лідерські якості та вдосконалює методичні навички організації психологічної підготовки. Цей комплекс не лише отримав високу оцінку вищого керівництва оборонного відомства, але й визнано таким, який потрібно обов'язково впроваджувати у війська.

«Ми й надалі нарощуватимемо зусилля щодо професійного вишколу та виховання курсантів, формування в них необхідних морально-бойових і лідерських якостей, – говорить генерал-лейтенант Павло Ткачук. – Молоді офіцери – випускники вишу – приходитимуть у війська всебічно підготовленими для виконання службових обов'язків за посадою. Їх вирізнятиме патріотизм, самовідданість, мужність і стійкість, безкомпромісність стосовно ворога і бажання битися за щонайменший клапчик української землі. Саме ці якості вирізняють вихованця Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного!» (*Мицне військо – неподільна Україна, 2017: 6*).

Колектив Академії усвідомлює і сумлінно виконує свою високу державну місію – готувати висококваліфікованих офіцерів-патріотів, захисників рідної землі, втілюючи в життя гасло навчального закладу: «ЧЕСТЬ. УКРАЇНА. ВІДВАГА».

Завдяки наполегливій праці керівництва та працівників вишу та за результатами діяльності навчального закладу, його вагомому внеску у розвиток військової освіти і науки, забезпечення обороноздатності держави, військово-історичне значення для держави та Збройних Сил України Указом Президента України, Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України № 551/2015 від 21.09.2015 року ВВНЗ присвоєно статус Національного (*Указ Президента України «Питання Академії сухопутних військ...», 2015*).

На жаль, під час виконання бойових завдань підрозділи Української армії та інших силових структур втрачають кращих командирів та бійців. Є серед полеглих українських героїв й офіцери, які здобули військовий фах в Академії. В історію назавжди увійдуть імена та прізвища кращих випускників, які поклали своє життя в ім'я миру та спокою на нашій рідній Українській землі. які своїми героїчними вчинками врятували не одне життя бойових товаришів та зробили безцінний внесок в успіх багатьох воєнних операцій. Станом на 31 липня 2020 р. десять випускників НАСВ – учасників АТО – ООС нагороджені орденом «Золота Зірка» (із них 4 посмертно), 381 випускники нагороджені орденами та медалями (з них 57 посмертно) (*Історичний формуляр НАСВ..., 2020: 76*).

Висновки. Таким чином, діяльність Академії була спрямована на: покращення змісту підготовки військових фахівців з урахуванням досвіду застосування ЗСУ в ООС (АТО), що сприяло підвищенню якості військової освіти. Військова агресія з боку Росії щодо України поставили перед Академією, як вищим військовим навчальним закладом, якісно нові вимоги та стратегічні завдання з питань підготовки нової генерації військових фахівців для потреб армії.

Вивчення та узагальнення бойового досвіду в ході проведення АТО ООС вплинули на якість підготовки військових фахівців за спеціальностями. У ході перебудови навчального процесу зосереджено увагу на тактиці дій військових підрозділів у складі загальновійськового угруповання з локалізації і нейтралізації збройних конфліктів, наданні необхідної психологічної та першої медичної допомоги під час ведення бойових дій, організації морально-психологічного забезпечення у військовому підрозділі в умовах проведення війни, інформаційній безпеці. Отже, діяльність Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного відіграє важливу роль у забезпеченні обороноздатності держави та набуває особливого значення під час російсько-української війни.

Використані посилання

Євсєєв І. (2019). Операція Об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях: передумови запровадження. *Воєнно-історичний вісник. Збірник наукових праць НУОУ*. Том 32, № 2. С. 2–17.

Інтерв'ю з генерал-лейтенантом П.П. Ткачуком: «Уроки війни: як змінюється система підготовки майбутніх офіцерів у Національній академії сухопутних військ з початком АТО» (2015). *Народна армія*. № 91 (5426), 11 грудня.

Історичний формуляр Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. (2020). 21с.

Міцне військо – неподільна Україна. (2017). *Офіцер України*. № 11-12 (82-83). С. 6.

Офіцер України. (2017). № 7-8 (78-79).

Похнатюк С. (2019). Саме деталі бойових епізодів складають сумарну цінність бойового досвіду підрозділів ЗС України. *Офіцер України*. № 13-14 (109-110). С. 16.

Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. (2014). *Офіційний вісник Президента України*. № 14. С. 745.

Ткачук П., Красюк О. (2015). *Нариси історії Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного: монографія*. Львів: АСВ. 124 с.

Указ Президента України «Питання Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного» № 551/2015 від 21.09.2015 року. Доступно: <https://www.president.gov.ua/documents/5512015-19439>. [Дата звернення 21 серпня 2020].

References

On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of April 13, 2014 "On urgent measures to overcome the terrorist threat and preserve the territorial integrity of Ukraine": Decree of the President of Ukraine of 14.04.2014 № 405/2014. (2014) *Official Gazette of the President of Ukraine*. № 14. p. 745.

Evseev I. Joint Forces Operation in Donetsk and Luhansk Oblasts: Preconditions for Implementation. *Military History Bulletin. Collection of scientific works of NUDU*, Vol. 32, № 2 (2019), pp. 2-17.

Tkachuk P., Krasnyuk O. (2015), *Essays on the history of the Academy of Land Forces named after Hetman Peter Sagaidachny*. Lviv: NAA, 124 p.

Interview with Lieutenant General PP Tkachuk: "Lessons of war: how the system of training future officers in the National Academy of Land Forces is changing with the beginning of the ATO". (2015). *People's Army*. № 91 (5426), December 11.

Pokhnatiuk S.. It is the details of combat episodes that make up the total value of combat experience of units of the Armed Forces of Ukraine. *Officer of Ukraine*, № 13-14 (109-110) 2019, p.16.

Officer of Ukraine № 7-8 (78-79), 2017.

A strong army is an indivisible Ukraine. (2017). *Officer of Ukraine*, № 11-12 (82-83), p. 6.

Decree of the President of Ukraine "Hetman Petro Sagaidachny Army Academy" № 551/2015 of 21.09.2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5512015-19439>.

Historical form of Hetman Petro Sagaidachny National Army Academy. Information on graduates of the Hetman Petro Sagaidachny National Army Academy, who were awarded state awards during the anti-terrorist operation as of July 31 (2020), 21 p.

Poltavets Y.
**EXPERIENCE OF TRAINING OFFICERS IN THE CONDITIONS OF
WAR IN EASTERN UKRAINE AT THE HETMAN PETRO SAHAIDACHNYI
NATIONAL ARMY ACADEMY**

This article examines the experience of training officers at the Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy during the aggression of the Russian Federation against Ukraine (2014 - 2018). It is noted that 2014 was the most difficult year for the Ukrainian army, but it was then that a mechanism of radical changes was launched to reform and strengthen it. A significant contribution to the training of the officer corps of the Land Forces is made by the leading military university of Ukraine – National Army Academy. Experience of training cadets of this. Higher military educational institution during the years of anti-terrorist operation and Joint Forces Operation. Generalization of combat experience in the anti-terrorist operation zone is the basis of educational material. The Academy is considering new issues related to the use of troops, theory and practice of modern hybrid warfare, which is at the intersection of political and force components. Scientists study issues of information warfare, extension of the resource of armaments and military equipment in the field, improvement of shooting techniques, etc.

Keywords: Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Armed Forces of Ukraine, ATO, Joint Forces Operation, Cadet.

ЗМІНИ В ОБМУНДИРУВАННІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ТА ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

Війна на Донбасі стала справжнім каталізатором щодо створення не тільки бойового (польового) однострою та ЄБК (Єдиного індивідуального бойового комплекту) ЗС України, а й затвердження нової повсякденної, парадної та церемоніальної уніформи з відображенням національних традицій українського народу та армії. Сьогодні основа ідеології Українського війська та його зовнішній вигляд базуються на бойових традиціях Козаччини, славних перемогах київських і галицьких князів, героїзмі національно-визвольної боротьби ХХ ст. Усе це реально підвищило боєздатність ЗС України, допомогло становленню нової Української армії, дозволило здійснити доведення обмундирування до стандартів НАТО.

Ключові слова: АТО, ООС, уніформа, традиції, військовослужбовці, ЗС України.

Постановка проблеми та її актуальність. Революція гідності і війна на Сході України поклали кінець видимої єдності колишніх «союзних республік». Дерадянізація, що зараз здійснюється у країні, торкнулася усіх сфер життя суспільства, в тому числі і реформування армії. Вона остаточно очищається від рудиментів ідеологічного впливу та комуністичної символіки, де одночасно з удосконаленням структур управління відбувається перехід на нові штати, модернізується техніка, а уніформа набуває національної виразності і приводиться у відповідність зі стандартами НАТО. Збройні Сили України сьогодні стають частиною європейської та світової мілітарної культури, безповоротно позбавляються від будь-яких радянських стереотипів у своєму зовнішньому вигляді, що на даному завершальному етапі вимагає ретельного аналізу: яким чином за часи незалежності здійснювався процес формування національної армії нового типу,

Юрова Тетяна Миколаївна, кандидат мистецтвознавства, викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Інституту морально-психологічного забезпечення, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Юрова Т.М., 2020

як на це вплинули Революція Гідності і війна на Сході України та чи усе зроблено для еволюційного фіналу створення самобутнього образу модернізованого війська незалежної держави.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Слід зауважити, що значна частина українських вчених, таких, як Віктор Карпов, Олександр Муравйов, Олександр Лежнев, Михайло Слободянюк, Микола Чмир, Максим Хорошун і ряд інших, в основному присвячують свої наукові публікації проблематиці військової символіки та геральдики в новій уніформі ЗС України, аналізують втілення національних традицій переважно в емблематиці і знаковій системі одностроїв. Тому доводиться констатувати наявність певного дефіциту уваги з боку військових науковців у дослідженні проблематики проектування та дизайну військового костюма. Крім того, більшість публікацій, пов'язаних з тематикою військової уніформистики, переважно представлена лише в Інтернеті, періодичних виданнях та на сайтах фірм–виробників одностроїв та екіпування. Втім аналіз впровадження традицій Українського війська та народу в зовнішній вигляд сучасних захисників Вітчизни є актуальним не тільки для різних галузей науки, зокрема історії України, військової історії, соціології, психології, історії декоративно-прикладного мистецтва, а й для національно-патріотичного виховання особового складу, молодого покоління та всього суспільства.

Метою і завданнями дослідження є огляд та аналіз динаміки впровадження національних традицій армії та народу в нову українську уніформу, починаючи з моменту проголошення незалежності до наших часів; дослідження того, як вплинули Євромайдан, АТО та ООС на формування обмундирування, емблематики, символіки та знаків розрізнення ЗС України. Результати дослідження у перспективі можуть скласти теоретичну основу для удосконалення нових одностроїв ЗС України.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР особовий склад ЗС України продовжував носити однострої Радянської Армії, в яких військовослужбовці самостійно міняли кокарди з червоними зірками на саморобні кокарди з тризубом. На момент проголошення незалежності України військова форма одягу була регламентована Наказом МО СРСР “Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Радянської Армії і Військово-Морського Флоту” № 250 від 04.03.1988 р.

(Про введення в дію Правил носіння військової форми..., 1988). Після втрати його чинності та введення Наказу МО України “Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України” № 150 від 12.06.95 р. *(Про введення в дію Правил носіння військової форми...,1995)* був також затверджений План переходу військовослужбовців ЗС України на носіння нової військової форми одягу.

Прийнята уніформа відрізнялася від радянської на користь спрощення: в неї було в 1,5 рази менше предметів, ніж в одностроях ЗС СРСР. В Сухопутних військах була скасована офіцерська парадна форма кольору морської хвилі і генеральська сіро-сталевого кольору. Були скасовані кольорові погони і петлиці, але збереглися кашкети з новою околичкою традиційного малинового кольору, як символу козацької волі. Емблеми родів військ розташовувалися в кутах коміра й на погонах. Для повсякденної і парадної форми одягу був встановлений єдиний колір – мокрого полину. Замість парадно-вихідного мундира та повсякденного кітеля вводився уніфікований кітель з накладними нагрудними кишенями і вшитими погонами. Шинелі замінили на «пальто зимові». В якості головного убору у повсякденному і польовому одностроях були затверджені берет і кепі, навіть у моряків (замість безкозирки). Берці замінили чоботи. На військовій формі з'явилися шеврони і нашивки, які позначали приналежність до ЗС України, а також того чи іншого роду військ, конкретної частини. На кокарді головного убору був розміщений Герб – Тризуб. Разом з тим перший досвід створення національного однострою показав силу консервативності традицій і виявив силу 73-річних радянських традицій, що проявилися в зовнішньому вигляді бійця ЗС України (Рис.1).

Починаючи з участі України в бойових діях в Іраку (2003-2008), робилося кілька спроб приведення військової уніформи у відповідність з новими світовими стандартами зі збереженням національної ідентичності, які так і не були реалізовані *(Сич, 2009)*. Наприклад, Постанова Кабміну України “Про затвердження зразків форми одягу і знаків розрізнення військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань, Державної спеціальної служби транспорту, осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби та ліцеїстів військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою”

Рис. 1. Риси радянської уніформи (обмундирування ЗС СРСР на сірому тлі) (Про введення в дію Правил носіння військової форми..., 1988: додаток 2: рис. 45, 54, 55, 95), у перших українських одностроях зразка 1995 р. (Про введення в дію Правил носіння військової форми..., 1995: 56, 62, 63, 68).

№ 1073 від 17 липня 2003 р. (Про затвердження зразків форми одягу і знаків розрізнення військовослужбовців Збройних Сил..., 2003) була прийнята до виконання лише у 2009 р.

У першу чергу, реформа одностроїв торкнулася знаків розрізнення – вони встановлювалися відповідно до досвіду армій НАТО і Української Держави та Західноукраїнської Народної Республіки (Рис.2). У Сухопутних військах ЗС України передбачався погон-хлястик з муфтою для розміщення на ній металевих або вишитих елементів знаків розрізнення, як в Ізраїлі, Нідерландах, Швейцарії, Естонії. Якщо для молодших офіцерів це були просто зірки, то для старшого та вищого офіцерського складу крім зірок, встановлювалися додаткові знаки. Наприклад, для старших офіцерів це був калиновий напіввінок, для генералів – схрещені булави у вінку з листя калини (*Військова форма 2009: нереалізований проект, 2015*).

Проект впроваджував на погони історичні знаки армійської командної ієрархії, які з весни 1918 р. стали традиційними для знаків розрізнення Українського війська. Тоді у період Гетьмана П. Скоропадського для вищого командного складу армії Української Держави на погонах було встановлене зображення булави. Вона також була присутня в емблематиці генеральних старшин Галицької Армії з 1919 р. Для сержантського складу ЗС України елементом знаків розрізнення ставав шеврон кутом вгору, на зразок нарукавних шевронів армії УНР 1917, 1919 рр.

Як важливий геральдичний знак, проєкт пропонував кокарду круглої форми для пілотки, безкозирки та польового кашкета, що була запроваджена в Українському війську при Гетьмані П. Скоропадському та фактично не змінювалась в армії Директорії і у збройних силах ЗУНР. Кокарда на кашкет з дашком за видами Збройних Сил обрамлялася дубовим вінком та прикрашалася схрещеними мечами для Сухопутних військ, мечами з крилами – для Повітряних Сил і якорем з тризубом – для ВМС за зразком 1918 р. Для носіння на беретах, колір яких розширювався через додавання червоного та синього кольорів, затверджувався знак єдиного зразка у вигляді тризуба в калиновому вінку, запроваджений ще у грудні 2007 р. На жаль, цей проєкт не був реалізований, але послужив основою для створення погонів і знаків розрізнення, які були затверджені у 2018 р., чому сприяла війна на Донбасі.

На початку 2015 р., коли вже повним ходом йшли бойові дії на Сході України, була утворена група патріотів-волонтерів, яка запропонувала свою допомогу Міністерству оборони в створенні національної форми одягу для ЗС України (*Військова форма 2015: парадна та повсякденна, знаки розрізнення (проєкт), 2015*). Через соціальні мережі активісти сформуvalи віртуальну групу «Нове військо», – чисто волонтерський проєкт, який почав активно допомагати спеціально створеній при МО України робочій групі, в яку увійшли понад 20 волонтерів, фахівців у сфері військової емблематики, дослідників історії Українського війська та європейських армій («*Вовкулака, хорунжий і хрест Богуна*». *Нові однострої...*, 2016).

За їх допомогою за 4 місяці було зроблено те, чого у військовому відомстві не могли зробити за усі попередні роки незалежності: розроблені нові технічні умови для повсякденного, парадного, польового та інших видів обмундирування для усіх видів ЗС України згідно зі стандартами НАТО зі збереженням національної автентичності, на основі досвіду АТО та ООС впроваджені нові норми у речовому забезпеченні військ, створена чітка система ідентифікації Українського війська та військово-службовців за видами військ і військовими званнями (*У Мініборони презентували нову військову форму, 2015*).

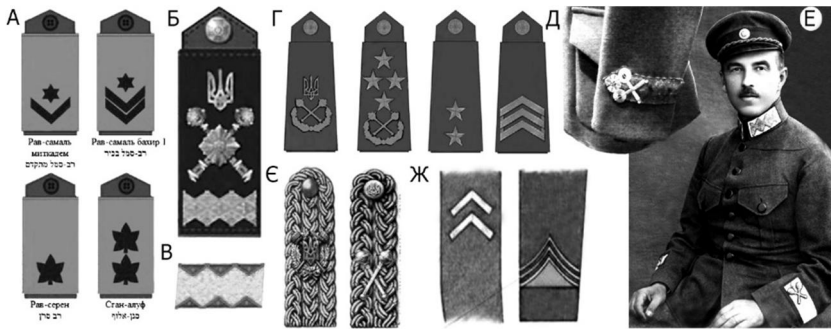

Рис. 2. Проект погонів та знаків розрізнення ЗС України 2009 р. на основі світових і національних традицій:

А – погони Армії оборони Ізраїлю зі знімною муфтою (Звання ЦАХАЛ, 2015);
 Б – погон генерала армії України, 2019; В – орнамент з петлиць генеральних старшин Галицької Армії, створений за мотивами народної вишивки; Г – погони генерального хорунжого Генерального штабу армії Української Держави і Гетьмана України П. Скоропадського, 1918; Д – нарукавні шеврони кутом вгору, які використовувалися у знаках розрізнення армії УНР, 1917, 1919 рр. («Вовкулака, хорунжий і хрест Богуна»..., 2016); Е – погони генерала армії України, генерал-полковника, лейтенанта і сержанта ЗС України, проект 2009 (Військова форма 2009: нереалізований проект, 2015); Є – фрагмент оздоблення однострою генерального старшини ГА, 1919 (ЛІМ, № ТК-4156); Ж – генерал-четар Галицької Армії А. Вольф, 1919 (Чмир, Пінак, Музичук, 2008: 34)

У ході роботи було переглянуто і заново спроектовано багато елементів форми одягу, що перейшли від СРСР і зберігалися в українських одностроях аж до 2015 р. Були прибрані дикі “аеродроми” на головах замість кашкетів, божевільні поєднання кольорів, такі, як темно-зелений мундир з малиновими кантами, нехарактерні для України, погони з люрексовою ниткою, фурнітура в позолоті, гумки на сорочках, пластикові гудзики на польовому однострої тощо. Позбавлення від спадщини “совка” сформувало зовсім інший, новий образ військовослужбовця ЗС України. Кардинальних змін зазнала символіка. Група розробила повністю нові беретні знаки та емблеми родів військ і служб (без радянських зірок, серпів-молотів і прапорів), які були історично обґрунтовані і знайшли підтвердження в українських і європейських першоджерелах (Сампан, 2009).

Однак на доопрацювання військових одностроїв до їх остаточного офіційного затвердження пішло ще довгих три роки. Тільки до 2019 р. Українське військо остаточно відійшло від

радянських традицій і стало виглядати по-новому відповідно до світових стандартів. 16 січня 2018 р. набрав чинності Наказ Міністерства оборони України № 606 «Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військово-службовцями Збройних Сил України та ліцеїстами військових ліцеїв» (*Про затвердження Правил носіння військової форми одягу...*, 2017), який остаточно сформував і закріпив зовнішній образ, знакову і геральдичну систему сучасного українського воїна.

У поновленій геральдиці однострою особливе місце зайняв Герб–Тризуб. Ще за часів Гетьманату та Директорії його розташуванню в декорі уніформи приділялася значна увага, як показника державного статусу Українського війська (Рис. 3). Він не тільки виражав національно-політичну ідею соборності українських земель, а й став першим зразком образного художнього прояву в українській військовій символіці 1917-1920 рр. Як Державний Герб - Тризуб уперше з'явився на «кокарді головного убору» армії Гетьмана Скоропадського (наказ Військової офіції від 6.06.1918 Ч. 207) (*ЦДАВОВ України, ф. 1077, оп. 5, спр. 10, арк. 134*), нагрудних знаках військових частин і навчальних закладів, гудзиках. Вплив Злуки УНР та ЗУНР виявився у використанні Тризуба замість Герба ЗУНР (золотого лева на синьому тлі) на кокардах та різних варіантах шапкових знаків ГА.

Нарукавний знак у вигляді Державного Герба кольору роду військ в новій похідній формі армії Директорії вперше був запроваджений наказом Головного Командувача військ УНР Ч. 113 від 30.07.1919 р. (*ЦДАВОВ України, ф. 1075, оп. 2, спр. 3, арк. 94 зв., 95*). У символічному плані Тризуб на рукаві й кокарді був ознакою державної приналежності, виконував статусно-ієрархічну функцію на петлицях генералітету, а кольором символізував рід військ. Широке використання Тризуба в обмундируванні армій УНР, ГА, Карпатської Січі, військових формувань УПА яскраво відображало прагнення до незалежності та соборності українських земель.

Новий дизайн емблематики та знаків розрізнення, що базується на «спадковості з українською військовою традицією», поступово, але дуже повільно, намагалися впровадити в однострої ЗС України, починаючи з моменту проголошення незалежності України. Наприклад, ромбоподібну зірку для погонів (замість п'ятикутної) було схвалено Комісією з розробки військової символіки ЗС України ще в 1992 р.

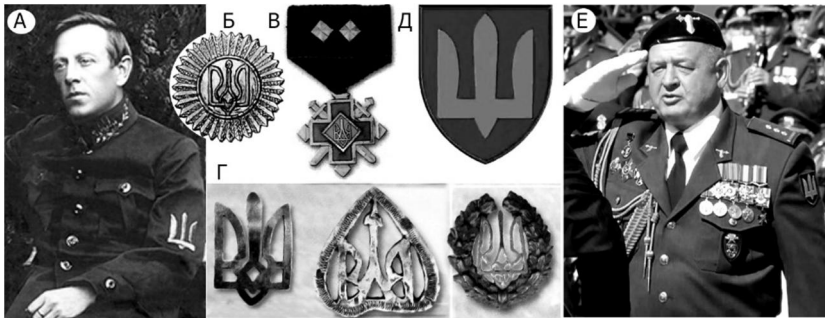

Рис. 3. Традиція розташування Державного геральдичного знака Тризуб в українських символіці та одностроях:

А – головний отаман С. Петлюра у похідному однострої, 1919 (*ЦДКФФА України, ф. 1871, оп.1, с.8, од.обл.0-235668*); Б – Кокарда на кашкет військовослужбовців армії УНР. 1919. (*ЦДАВОВ України ф. 1078, оп. 2, спр. 4, арк. 68*); В – Золотий Хрест бойової заслуги УПА 1 кл. (за ескізами Н. Хасевича), 1944 (*Семотюк, 2004: 41*); Г – саморобні відзнаки-кокарди на головні убори вояків УПА, 1942-1956 рр. (*Музичук, Марчук, 2006: V-4*); Д – нашивний знак «Тризуб загальновійськовий» на сучасний мундир військовослужбовців Сухопутних військ ЗС України, 2019 (*Про затвердження Правил носіння військової форми одягу..., 2017*); Е – нові елементи уніформи, емблематики, символіки та знаків розрізнення на парадній уніформі полковника танкових військ, відповідно до Наказу МО України № 606 від 20.11.2017 р. (*Гайдукевич, 2016*)

Слід зазначити, що незважаючи на затвердження стандартів НАТО у нових українських одностроях, вони успадковують певні традиційні національні риси. Це в першу чергу стосується головного убору – кепі, який в крої майже повторює «мазепинку» Січових Стрільців. «Мазепинка» впродовж ХХ ст. дійсно затвердилася в якості традиційного українського військового головного убору, оскільки її носили не тільки Січові Стрільці, але й вояки Галицької Армії, Карпатської Січі, особовий склад Української поліції і УПА тощо (*Юрова, 2016:253-254*).

Найбільш за все, національні традиції повинні простежуватися, першочергово, не в статутному однострої, а у представницькому, тобто в уніформі почесної варті. Ще наприкінці президентства Л. Кучми робилися спроби створити національну державну церемоніальну уніформу, але вона раз по разу нагадувала російську. Це, ймовірно, відбувалося тому, що «совкові» традиції занадто глибоко вкоренилися в психології тодішнього керівництва країни та армії. Крім того, при всьому багатстві вибору горизонт

реформаторських ідей чомусь обмежувався часами Запорізької Січі або Української Народної Республіки. Але дизайнерська практика показала, що костюми запорожців в XXI ст. представлялися анахронізмом і виглядали занадто театральню (Рис. 4).

Рис. 4. Військовий Церемоніальний костюм Почесної варти Президентського полку, 1998–2018:

А – радянська спадщина в парадній уніформі Почесної варти, 1991–2007;
Б – церемоніальні костюми Почесної варти Президентського полка, 2005–2010
(*Кілька слів про прекрасне...*, 2015).

В уніформологічному ресурсі часів УНР і Директорії сучасні художники і дизайнери довго не могли знайти нічого національного, яскравого і видатного. Спроби взяти за зразок однострої «синьожупанників» і «сірожупанників», сердюків та гайдамаків знову призводили до зайвої театральності. Врешті-решт, у 1998 р. була здійснена спроба створити національний військовий церемоніальний костюм Почесної варти Президентського полку на основі одного з українських підрозділів Російської імперії. За основу цієї форми одягу був взятий однострій козаків Чорноморської сотні початку XIX ст. (автор ідеї та перших ескізів – Віктор Буцало). Ця військова частина була абсолютно українська, зі справжнісіньких запорізьких козаків, але при цьому на 100% імперська. Ця уніформа відшивалася в трьох варіантах у фірмі «Астралюкс». Червоний мундир (задуманий на зразок жупана) за кроєм все ж більше нагадував стандартний кірасирський колет Російської армії періоду Наполеонівських війн (Бабаков, 2007: 4-6).

Цей костюм вийшов досить оригінальним, але відсутність української символіки, знаків розрізнення за званням, будь-яких ознак національної приналежності, відверті риси російського обмундирування періоду Наполеонівських війн і не притаманна

українському вбранню кольорова гама виявилися занадто штучними, але тим не менш цей однострій цілих 20 років протримався як представницький образ Української держави.

Паралельно з розробками Міністерства оборони йшло проектування церемоніального однострою на місцях, яке виявилось більш вдалим, зокрема військовий костюм Почесної варти Національної академії сухопутних військ (м. Львів, автор – Богуслав Любів), який нагадував історичний однострій періоду гетьмана П. Скоропадського і сягав своїм корінням у добу Козаччини (*ЦДАВОВ України, ф. 1078, оп. 2, спр. 4, арк. 53*).

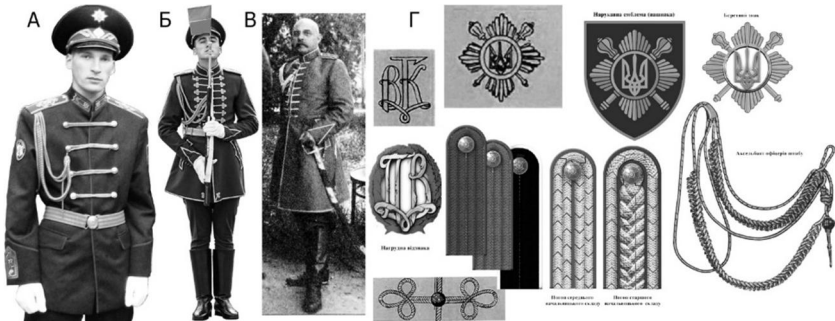

Рис. 5. Традиції однострою Власного Конвою Гетьмана П. Скоропадського в сучасній церемоніальній уніформі:

А – церемоніальний однострій НАСВ, 2009 (*Юрова, 2009*); Б – церемоніальний військовий костюм Почесної варти Президентського полка, 2015–2019 (*Марш нової армії – 2018: наші враження, 2018*); В – генерал штабу Гетьмана Л. Дроздовський, 1918 (*Тинченко, 2007: 147*); Г – елементи символіки та оздоблення однострою Штабу та Конвою Гетьмана (1918) в обмундируванні Почесної варти ЗС України, 2015–2019 (*Нова форма Українського війська: почесна варта, 2015*)

Цей костюм відрізнявся вишуканістю, наявністю символізму у деталях одягу, струнким силуетом і вдалим сполученням національних традицій з постулатами західноєвропейських канонів однострою (Рис. 5). Тому не випадково, що ці знахідки найшли своє відображення у військовому церемоніальному костюмі Почесної варти окремого Президентського полка імені гетьмана Богдана Хмельницького, встановленому у 2015 р., в якому також за основу взятий однострій ад'ютантів (осавулів) Штабу і Власного Конвою Гетьмана П. Скоропадського. На даний час

вжито додаткових заходів щодо вдосконалення правил носіння військової форми одягу і дбайливого ставлення до неї, відповідно до давніх традицій Українського війська. Так, Наказом Міністерства оборони України «Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 20 листопада 2017 року № 606» № 238 від 30.06.2020 (*Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України, 2020*) заборонено носіння предметів уніформи не встановлених зразків (кольорів) і таких, що прийшли в непридатний стан, предметів військової форми одягу разом з цивільними, деформованих погонів, знаків розрізнення, що скасовані, тощо. Усе це, безумовно, сприятиме підвищенню морально-психологічного стану ЗС України та підвищенню їх авторитету в народі України.

Висновки:

Феномен українського однострою полягає в тому, що в скрутні часи безперервних бойових дій 1917–1921 рр. були створені унікальні та довершені його зразки з суто національними рисами, що через 100 років було затребуване і стало предметом переосмислення і базовою основою трансформації культурних здобутків минулого в сучасне обмундирування ЗС України.

У ХХІ ст. формування власного національного однострою також проходило в умовах війни, складній боротьбі з викорінення імперської та радянської спадщини та активізувалося в період бойових дій на Сході України.

Від застарілого радянського обмундирування в дуже короткий термін Україна зробила великий крок до сучасності: був створений унікальний власний однострій с яскраво позначеною національною символікою, геральдикой і знаками розрізнення.

Нинішній український мундир, його окремі елементи, деталі, символіка, маркери, аксесуари не тільки рідняться з формою військових формувань різних періодів національних змагань, а й в той же час позиціонують ЗС України як частину сил НАТО та світового співтовариства на основі рівноправного партнерства.

Сучасна українська уніформа зручна, функціональна, самобутня, в ній втілені багатотисячолітні традиції українського народу та армії, що викликає гордість за Батьківщину та її захисників, служить важливим фактором військово-патріотичного виховання особового складу і молодого покоління.

Використані посилання

«Вовкулака, хорунжий і хрест Богуна». *Нові однострої і знаки розрізнення ЗС України – повне портфоліо.* (2016) Доступно: <https://novuarnia.com/2016/07/06/vovkulaka-horunzhiy-i-hrest-boguna-novi-odnostroyi-i-znaki-rozriznennya-zsu-povne-portfolio/> [Дата звернення 24 вересня 2020 р.].

Бабаков С. (2007). 3 днем народження, почесна варта! *Камуфляж.* № 11. С. 4–6.

Військова форма 2009: нереалізований проект (2015) Доступно: <https://www.ukrmilitary.com/2015/02/2009.html> [Дата звернення 20 вересня 2020 р.].

Військова форма 2015: парадна та повсякденна, знаки розрізнення (проект). (2015) Доступно: <https://www.ukrmilitary.com/2015/03/2015.html>. [Дата звернення 20 вересня 2020 р.].

Гайдукевич В. (2016). *Розробка та впровадження нового однострою ЗСУ - підсумки та плани.* Доступно: <https://www.ukrmilitary.com/2016/12/newuniforms.html>. [Дата звернення 30 вересня 2020 р.].

Звання ЦАХАЛ. (2015). Доступно: <https://anyost.ru/2-rasprostranenie-i-sezon-sbora/general-maior-v-izraile-zvaniya-sahal.html> [Дата звернення 24 вересня 2020 р.].

Кілька слів про прекрасне... (2015). Доступно <https://leib-hussar.livejournal.com/574198.html>. [Дата звернення 10 жовтня 2020 р.].

Львівський історичний музей (ЛІМ), відділ «Історія визвольних змагань українського народу», № ТК-4156.

Марш нової армії – 2018: наші враження. (2018). Доступно: <https://skaldstudio.livejournal.com/tag/погон> [Дата звернення 11 жовтня 2020 р.].

Музичук С., Марчук І. (2006). *Українська Повстанча Армія.* Рівне, 56 с.

Нова форма українського війська: почесна варта (2015) Доступно: <https://www.ukrmilitary.com/2015/10/nova-forma-pochesna-varta.html>. [Дата звернення 25 вересня 2020 р.]

Порошенко провів дипломатичний прийом у Маріїнському палаці. (2018). Доступно: <https://glavcom.ua/news/poroshenko-proviv-diplomatichniy-priyom-u-marijinskomu-palaci-466511.html> [Дата звернення 10 жовтня 2020 р.].

Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Радянської Армії і Військово-Морського Флоту № 250 від 04.03.1988 р.: Наказ МО СРСР (1988).

Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України № 150 від 12.06.1995 р.: Наказ МО України (1995).

Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 20 листопада 2017 року № 606 № 238 від 30.06.2020 р. Наказ МО України

Про затвердження зразків форми одягу і знаків розрізнення військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань, Державної спеціальної служби транспорту, осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби та ліцеїстів військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою № 1073 від 17 липня 2003 р.: Постанова Кабінету Міністрів України.

Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України та ліцеїстами військових ліцеїв № 606 від 20.11.2017 р.: Наказ МО України.

Сампан І. (2017). *Не схожі з противником. Як виглядатимуть ЗС України в новій формі одягу*. Доступно: <https://ua.112.ua/statji/ne-skhozhi-z-protuvnykom-yak-vuhliadatymut-zsu-v-novii-formi-odiyahu-422012.html> [Дата звернення 30 вересня 2020 р.].

Семотюк Я. (2004). *Українські військові нагороди. Ордени, хрести, медалі, відзнаки та нашивки*. Торонто, 64 с.

Сич В. (2009). Однострій має стати дійсно українським, *Народна армія*. № 22, 26 серпня.

Тинченко Я. (2007). *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*. Київ. 536 с.

У Мініоборони презентували нову військову форму. (2015). Доступно <https://www.ukrmilitary.com/2015/07/newuniform.html> [Дата звернення 24 вересня 2020 р.].

Центральний Державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОВ) України, ф. 1077, оп. 5, спр. 10, 572 арк.

ЦДАВОВ України, ф. 1075, оп. 2, спр. 3, 201 арк.

ЦДАВОВ України, ф. 1078, оп. 2, спр. 4, 82 арк.

ЦДАВОВ України, ф. 1078, оп. 2, спр. 4, 82 арк.

Центральний державний кінофотофоноархів (ЦДКФФА) України імені Г.С. Пшеничного, ф. 1871, оп. 1, с. 8, од.обл.0-235668.

Чмир М., Пінак Є., Муzychuk С. (2008). *Галицька Армія 1918–1920*. Рівне, 80 с.

Юрова Т. (2009). *Однострій почесної варті НАСВ*. Особистий архів автора.

Юрова Т. (2016). *Однострій українських вояків від Першої до Другої світової війни: Монографія*. Київ. 276 с.

References

«*Wolf, cornet and cross of Bohun*» New uniforms and insignia of the Armed Forces of Ukraine – full portfolio (2016). URL: <https://novynarnia.com/2016/07/06/vovkulaka-horunzhiy-i-hrest-boguna-novi-odnostroyi-i-znaki-rozriznennya-zsu-povne-portfolio/> [Last accessed: September 24, 2020].

A few words about the beautiful... (2015) URL: <https://leib-hussar.livejournal.com/574198.html> [Last accessed: October 10, 2020].

Babakov S. (2007). «*Happy birthday, honor guard!*». Camouflage. № 11. p. 4–6.

Central State Archive of Supreme Authorities and Administration (CSASAA) of Ukraine, f. 1077, register 5, file 10, 572 sheets.

Chmyr M., Pinak E., Muzychuk S. (2008). *Galician Army 1918-1920*, Rivne: Publisher Oleg Zen, 80 p.

GS Pshenichny Central State Film and Photo Archive (PCSFPA) of Ukraine, f. 1871, register 1, p. 8, od.obl.0-235668.

Lviv Historical Museum (LHM), Department «History of the Liberation Struggle of the Ukrainian People», № ТК-4156.

March of the new army – 2018: our impressions (2018) URL: <https://skaldstudio.livejournal.com/tag/погон> [Last accessed: October 11, 2020].

Military uniform 2009: unrealized project (2015) URL: <https://www.ukrmilitary.com/2015/02/2009.html> [Last accessed: 20 September 2020].

Military uniform 2015: ceremonial and everyday, insignia (draft) (2015). URL: <https://www.ukrmilitary.com/2015/03/2015.html> [Last accessed: September 20, 2020].

Muzychuk S., Marchuk I. (2006). *Ukrainian Insurgent Army*. Rivne: Publisher O. Zen, 56 p.

New form of the Ukrainian army: honor guard (2015) URL: <https://www.ukrmilitary.com/2015/10/nova-forma-pochesna-varta.html> [Last accessed: September 25, 2020]

Order of the Ministry of Defense of the USSR (1988). «*On the enactment of the Rules for wearing military uniforms by servicemen of the Soviet Army and Navy*» № 250 of March 04.

Order of the Ministry of Defense of Ukraine (1995). «*On Enactment of the Rules for Wearing Military Uniforms by Servicemen of the Armed Forces of Ukraine*» № 150 of June 12.

Order of the Ministry of Defense of Ukraine (2017) «*On approval of the Rules for wearing military uniforms and insignia by servicemen of the Armed Forces of Ukraine and lyceum students of military lyceums*» № 606 of December 20, 2017.

Order of the Ministry of Defense of Ukraine (2020) «*On Amendments to the Order of the Ministry of Defense of Ukraine of November 20, 2017 № 606*» № 238 of June 30, 2020.

Poroshenko held a diplomatic reception at the Mariinsky Palace (2018) URL: <https://glavcom.ua/news/poroshenko-proviv-diplomatichniy-priyom-u-marijinskomu-palaci-466511.html> [Last accessed: October 10, 2020].

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2003). «*On approval of samples of uniforms and insignia of servicemen of the Armed Forces, other military formations, the State Special Transport Service, members of the rank and file of the State Penitentiary Service and lyceum students of military lyceums and lyceums with enhanced military training*» №1073 of July 17 2003.

Sampan I. *Not similar to the enemy. What will the Armed Forces of Ukraine look like in a new form of clothing* (2017) URL: <https://ua.112.ua/statji/ne-skhozhi-z-protyvnykom-yak-vyhliadatymut-zsu-v-novii-formi-odiahu-422012.html> [Last accessed: September 30, 2020].

Semotyuk J. (2004). *Ukrainian military awards. Orders, crosses, medals, decorations and stripes*. Publisher: NTSh in Canada, Toronto, 64 p.

Sych V. (2009) Uniform must become truly Ukrainian, *People's Army*, № 22, August 26.

The Ministry of Defense presented a new military uniform (2015) URL: <https://www.ukrmilitary.com/2015/07/newuniform.html> [Last accessed: September 24, 2020].

Tinchenko J. (2007). *Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)*, Kyiv. 536 p.

Title IDF (2015) URL:<https://anyost.ru/2-rasprostranenie-i-sezon-sbora/general-maior-v-izraile-zvaniya-cahal.html> [Last accessed: September 24, 2020].

Vitaliy Haidukevich: development and implementation of a new uniform of the Armed Forces – results and plans (2016) URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/12/newuniforms.html> [Last accessed: September 30, 2020].

Yurova TM (2009). *Uniform of the honor guard of NASV*. Personal archive of the author.

Yurova TM (2016). *Uniforms of Ukrainian soldiers from the First to the Second World War: Monograph*, Kyiv: Publisher Oleg Filyuk, 276 p.

CSASAA of Ukraine, f. 1075, register 2, file 3, 201 sheets.

CSASAA of Ukraine, f. 1078, register 2, file 4, 82 sheets.

CSASAA of Ukraine, f. 1078, register 2, file 4, 82 sheets.

Yurova T.

PROFOUND CHANGES IN THE UNIFORMS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE COURSE OF THE ATO AND OOS, IN ACCORDANCE WITH THE NATIONAL MILITARY TRADITIONS

The Armed Forces of Ukraine today are becoming a part of European and world military culture, irrevocably getting rid of any Soviet stereotypes in their appearance. A significant part of Ukrainian scientists devote their works to the study of the implementation of national traditions in the symbols, emblems and insignia of uniforms. At the same time, there is a certain lack of attention to the coverage of the design and design of a military suit, which reduces the overall scientific value of research.

At this stage of the transition of the Ukrainian army to NATO standards, a careful analysis is needed of how the process of forming a new type of national army was carried out during independence, how the Revolution of Dignity and the war in the East of Ukraine influenced this, and what needs to be done for the evolutionary finale of creating an original image of a modernized army independent Ukraine.

This approach determined the main research methods – monitoring, comparative method, classification method, method of interaction and development, which require that all phenomena that are considered should be illuminated, taking into account the diversity of connections and in dynamics.

The search for historical analogies and sources revealed the fact that during the period of the struggle for independence in 1917–1921, unique and perfect samples of the Ukrainian military suit with purely national features were created. These creative developments 100 years later, already in our time, were in demand and became the subject of rethinking and the basic basis for the transformation of the cultural achievements of the past into the modern uniform of the Armed Forces of Ukraine.

Research has shown a deep historical, cultural and mental connection between times and generations. This was manifested in the fact that in the 21st century, the formation of its own national uniform, as well as a century ago, took place in conditions of war, in a difficult struggle to eradicate the imperial heritage. This work intensified during the period of hostilities in the Donbass. The current Ukrainian military suit embodied the synthesis of national Ukrainian traditions and the achievements of the advanced armies of the North Atlantic Alliance. Thanks to this, its individual elements, details, symbols, markers, accessories not only resemble the uniforms of military formations of various periods of the struggle for independence, but, at the same time, position the Ukrainian Armed Forces as part of the forces of NATO and the world community.

Keywords: ATO, OOS, uniforms, traditions, servicemen, Armed Forces of Ukraine.

УДК 94:356.15.](477)«2014/2018»

ПИТЛЬОВАНА Л. Ю.

<https://orcid.org/0000-0002-5700-9992>

ТРОЯН С. С.

<https://orcid.org/0000-0002-3053-6530>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.239-244>

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013 – 2017 років. За редакцією Олени Аркуші та Миколи Литвина; упорядники Галина Боднар, Олена Лукачук, Леся Хлипавка; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича, 2018. 816 с.

Книга про волонтерський рух в Україні є збірником статей багатьох авторів об'єднаних однією ідеєю – проаналізувати унікальне явище у вітчизняній історії – волонтерський рух на допомогу Збройним Силам України під час російської агресії. «З перших пострілів в Україні в центрі як суспільної уваги, так і думок опинилась армія, – пише у вступі Олена Аркуша, – яку останніми десятиліттями витіснили на узбіччя великих дискусій про великі реформи та їх відсутність. Призвичаєне до миролюбної риторики суспільство мало вкрай невиразні уявлення про те, як потрібно воювати і що насправді відбувається з його Збройними силами... Буквально за лічені дні стало відомо, що армія перебуває у критичному стані. Утім, це стосувалося насамперед забезпечення і військового спорядження» (С. 12 – 13).

Патріотично налаштовані громадяни України не могли байдуже споглядати за подіями, які вирували на східних кордонах нашої Держави, та всім, чим могли, допомагали військовим, аби останні зуміли вистояти та боронити терени країни. Волонтери, так як і бійці, ризикували своїм життям задля того, щоб захистити

Питльована Лілія Юрївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, Український католицький університет (м. Львів).

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету (Київ, Україна); професор Жешувського університету (Республіка Польща).

© Питльована Л.Ю., Троян С.С., 2020

українське населення та зберегти незалежність Батьківщини. Найбільш суттєвий внесок для посилення обороноздатності України волонтери зробили саме на початку проведення АТО у Донецькій і Луганській областях, коли постачання держави силовим структурам здійснювалося повільно, бракувало систем захисту, обмундирування та продовольства.

У рецензованій книзі розкривається високий рівень суспільної та політичної значущості дій волонтерів, залучення до волонтерського руху допомоги ЗС України громадян різного віку (від школярів молодших класів до пенсіонерів та загалом людей літнього віку) та соціальної приналежності (митці, спортивні фанати-ультрас, представники шоу-бізнесу, бізнесмени тощо). Високий кредит соціальної довіри суспільства відомим на всю країну представникам волонтерського руху став підґрунтям для появи нового класу українських суспільно-громадських, а згодом і політичних діячів.

У багатьох статтях збірника відзначено, що волонтерство як добровільне об'єднання громадянських зусиль для вирішення конкретних завдань має ціннісно-гуманістичну та соціальну природу, є однією з ознак громадянського суспільства. Поряд із Церквою та армією населення сприймало діяльність волонтерів з найбільшою повагою та довірою, як наслідок, волонтери творили нову еліту громадянського суспільства України.

Варіанти участі українських громадян у вирішенні проблем забезпечення та якісного озброєння армії, як і загалом українські волонтерські ініціативи, відрізнялися великим розмаїттям способів і методів, і збору коштів, і загалом напрямів допомоги. У 2014 р. найгострішими проблемами Української армії та загалом силовиків у зоні проведення АТО були відсутність одягу та взуття, засобів захисту та спецзасобів, засобів гігієни, ліків, незадовільне харчування. Втім, вже в наприкінці 2014 р. українські волонтери вийшли на вищий рівень допомоги та оснащення армії, почавши проектувати та виготовляти БПЛА, спецтехніку, розробляли системи, зокрема інноваційну технологічну систему артилерійського ведення вогню АРТА тощо.

Переважає більшість авторів статей у збірнику використовують джерела нового типу – матеріали «усної історії». Вивчення «гарячих» подій, які є популярними й емоційно небезпечними для сприйняття, ставлять дослідників перед дилемою суспільного

осмислення й дотримання терміну давності в подачі матеріалу, водночас зобов'язують фіксувати спогади очевидців подій для подальшого використання. Це доволі нова техніка для українських фахівців-істориків, оскільки до цього часу всі тематичні блоки опитувань стосувались подій, які оповідачі пережили раніше, осмислили їх, приховали й стерли зі своєї життєвої історії. Натомість у розмові з учасниками подій є місце обдуманим сюжетам і міркуванням, які слугують елементами конструювання самого себе як героя, жертви або ж спостерігача – вже на власний вибір.

«Усна історія» – це досить поширений сьогодні напрям соціально-гуманітарних досліджень, який надзвичайно динамічно розвивається і головним предметом якого є суб'єктивний досвід окремої людини. Його основний метод дослідження – інтерв'ю, і в цьому він близький за своєю специфікою до інших наук: соціології, психології, етнографії, етнології, культурної антропології. Хоча складовою поняття є слово «історія», все ж «усна історія» – це не нова галузь історичної науки, а нова методика, спосіб залучення до аналізу нової категорії джерел, поряд із писемними джерелами та матеріальними об'єктами. На сьогодні консенсусу щодо остаточної дефініції «усна історія» не досягнуто, але більшість науковців наголошують на міждисциплінарності цього напрямку.

Автори рецензованої книги у рамках проекту «Діяльність волонтерських організацій як чинник зміцнення обороноздатності України та реінтеграції тимчасово окупованих територій» записали 93 інтерв'ю, які зберігаються в архіві Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка та в архіві усних історій Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Усього у книзі використано близько 200 інтерв'ю волонтерів (С. 22).

Варто було би упорядникам рецензованої збірки залучити і матеріали архіву усної історії Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (НАСВ). У вищому військовому навчальному закладі проводилися опитування курсантів – учасників АТО, науковці Наукового центру Сухопутних військ НАСВ були задіяні у виконанні оперативного завдання з проведення усноісторичного дослідження про оборонців

Луганського аеропорту – військовиків 80-ї окремої десантно-штурмової бригади ЗС України, яка розташована у Львові. Це би дало змогу висвітити важливий аспект проблеми, який, на жаль, оминається у книзі – волонтерський рух у рецепції учасників АТО.

Вважаємо, що дослідження у сфері «усної історії» серед учасників АТО ООС повинні тривати й надалі. Такі дослідження сприяють накопиченню, опрацюванню та введенню у науковий обіг історичних джерел; розробці тематичних курсів та навчальних програм для студентів вищих військових навчальних закладів. Слід і надалі розширяти та впорядкувати базу інтерв'юєрів – учасників сучасної російсько-української війни.

Рецензована книга структурована за такими змістовими лініями: суспільний клімат в Україні напередодні та на початку воєнного конфлікту, де акцент зосереджено на тому, як українське суспільство приймало та усвідомлювало війну, як почало по-іншому дивитися на своє військо; історичні аспекти волонтерства (огляд міжнародного досвіду; смисли та контексти терміна «волонтерство»; волонтерські практики в Україні у війнах ХХ століття; волонтери під час Революції Гідності); волонтерство як форма громадського руху (волонтерський рух як предмет аналізу політичних і соціальних наук; його правова база, волонтерство в освітніх стратегіях (йдеться про зміщення емоційних установок до вміння створювати аналітичні моделі); комунікативні практики волонтерів; організовані форми волонтерського руху в умовах бойових дій в Україні (волонтерські організації та ініціативи; життєві історії волонтерів); образи волонтерів у сучасному публічному просторі; комеморація волонтерського руху в Україні; окремі життєві історії волонтерів.

Цікавими і новими аспектами вивчення історії волонтерського руху є статті Мар'яни Байдак «Волонтерські добродійні практики в Україні у війнах першої половини ХХ століття» (С. 123 – 135), Софії Предко «Зародження інституту військових капеланів» (С. 136 – 144), Олени Лукачук «Мова волонтерів»: звернення за допомогою і способи комунікації» (С. 224 – 235), Мар'яна Мудрого «Формування громадянина України засобами історичної освіти» (С. 252 – 262), Юлії Шелеп «Допомога населенню, що постраждало від бойових дій» (С. 490 – 502) та ін.

У рецензованій книзі частина матеріалу присвячена маловивченій проблемі – військовому капеланству. У 2014 – 2018 роках священнослужителі опинилися поруч із військовиками в районах

реальних бойових дій та під час виконання ними бойових завдань, відтак актуалізувалося питання щодо інституалізації капеланства, справедливого соціального захисту їх під час діяльності.

У статтях О. Лукачук, М. Литвина, О. Томчука «Зародження капеланської служби у Львові», «Душпастирська опіка у волонтерському русі: окремі приклади» (С. 284 – 301) згадується волонтерська діяльність настоятеля храму архистратига Михаїла, розташованого на території Національної академії сухопутних військ, а пізніше настоятеля гарнізонного храму святих апостолів Петра та Павла у Львові (нині єпископа УГКЦ) о. Степана (Суса). Курсанти та професорсько-викладацький склад Національної академії сухопутних військ у Львові активно були задіяні у волонтерському русі. Окремі офіцери після служби в Академії брали участь у відновленні військової техніки на Львівському бронетанковому заводі.

Завершується книга «Про гідність...» нарисами життєвих історій деяких волонтерів (розділ 6, С. 533 – 686) та біографічним словником респондентів видання (С. 687 – 780). Тут відкритим залишається питання: за яким принципом відібрані респонденти, та й сама доцільність розміщення у рецензованому виданні словника, адже відоме негативне ставлення переважної більшості рядових волонтерів до піару їхньої діяльності.

Бажано було подати наприкінці книги список літератури, що сприяло би використанню історії волонтерського руху у навчальному процесі. Сама книга «Про гідність...» є бібліографічною рідкістю. Радимо упорядникам хоча би розмістити її на сайті електронних видань установи, під грифом якої здійснений випуск, – Інституту українознавства НАН України імені Івана Крип'якевича.

Події, які переживає народ України упродовж сучасної російсько-української війни, ще раз засвідчили, що проголошена у 1991 р. державна незалежність потребує постійного захисту, глибокого розуміння та оцінки того, що відбувається навколо нас. Саме тому на лекціях та семінарських заняттях курсантів та студентів присвячених сьогодні, особлива увага повинна приділятися ролі учасників бойових дій на сході України та волонтерам. Необхідно акцентувати увагу на тому, що патріотизм в нинішній час проявляється не лише в безпосередній борні на Сході із зовнішнім ворогом, не тільки в надзвичайних ситуаціях, але є звичайним станом повсякденного життя людини.

Становлення та розвиток волонтерського руху допомоги ЗС України під час проведення АТО є унікальним явищем, аналога якому немає у світовій історії. Без сумніву, саме «народна підтримка» врятувала армію від повного розвалу у 2014 р., а Україну – від втрати державності. Вітчизняне волонтерство повинне стати об'єктом посиленої наукової уваги представників воєнно-історичної науки.

Як і обеззброєна в 2014 році Українська армія, так сьогодні і знекровлена українська медицина не справляється в боротьбі з «COVID-19» без підтримки волонтерів і громадянського суспільства. Волонтери і сьогодні взялися за забезпечення медиків найнеобхіднішим – засобами індивідуального захисту, медикаментами, обладнанням і навіть гарячим харчуванням. За підтримки волонтерського руху Україна досягне Перемоги у війні з агресором та подолає пандемію.

СТОЛИЦЯ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У СВІТЛІ АРХЕОЛОГІЇ

Терський С.В. Археологія міста Володимира. Володимир-Волинський; Новоград-Волинський: Видавництво «Новоград», 2020. 244 с.

Одним із найбільш складних і одночасно цікавих питань історичної науки є походження та розвиток торгово-економічних, політичних і культурних центрів Давньоукраїнської держави, а саме міст. Давньоукраїнські міста належать до найважливіших поселень, що займали значну територію і мали складну територіальну структуру та фортифікаційну систему.

Проблема їхнього походження, соціальної суті і структури віддавна привертає увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, оскільки міста були опорними пунктами, соціально-економічними, політичними та культурно-освітніми центрами як окремих удільних князівств, так і Давньоукраїнської держави в цілому. У них відбувалося формування нових феодальних станів, нових форм господарсько-виробничої діяльності. Тут зосереджувалися князівська адміністрація, вільні ремісники та купці. При спробі простежити і зрозуміти процес становлення давньоукраїнського міста дослідники натрапляють на певні труднощі, оскільки недостатньою є кількість писемних джерел та археологічних матеріалів. Окрім того, залишається низьким рівень теоретичної розробки проблеми. Ще більш ускладнюється питання при визначенні місця ремісничого поселення у процесі виникнення і формування міста.

Вивчення соціально-економічного, політичного та культурного розвитку давньоукраїнських міст займає важливе місце у вітчизняній історіографії. С.В. Терський присвятив цьому питанню низку своїх монографій та наукових статей, де детально описано

Бураков Юрій Васильович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Бураков Ю.В., 2020

топографію, оборонне значення, різні елементи військової інфраструктури таких літописних центрів Галицько-Волинської держави, як Львів, Лучеськ, Пересопниця, Перемишль, Чемерин та інших.

Повідомлення писемних джерел та археологічний матеріал, який постійно поповнюється, дозволяють отримати автору важливу інформацію про генезис середньовічних міст України, визначити особливості, шляхи й хронологічні рамки їхнього розвитку.

Про Володимир в 2010 р. С.В. Терським вже надрукована солідна монографія, присвячена цьому місту – «Княже місто Володимир». в якій подано детальний опис виявлених за майже 150-річний період його вивчення археологічних об'єктів: оборонні укріплення, храми, житлові та господарські будівлі, поховання. Однак процес дослідження Володимира не зупинився. Протягом останніх десяти-п'ятнадцяти років у місті проводилися рятівні археологічні дослідження, які доповнюють наше уявлення про цей стародавній центр Західного Побужжя.

У рецензованій новій монографії С.В. Терського значно розширений хронологічний діапазон дослідження, – від періоду заселення району Володимира стародавніми людьми до кінця XVIII століття – періоду занепаду Речі Посполитої та входження Західної Волині до складу Російської імперії.

Таким чином, у монографії розглянуто суцільну історичну канву, яка показує особливості розвитку великого міського центру Східної Європи протягом понад тисячу років: від племінного центру волинян і до ранньомодерного міста.

Як відомо, розробка науково обґрунтованої типології давньоукраїнських поселень в цілому і міст зокрема, входить у число актуальних завдань історіографії. Від її успішного вирішення багато в чому залежить дослідження загальних закономірностей історичного розвитку Київської Русі. Саме вивчення археологічних матеріалів, які містять цінні дані для вирішення широкого кола питань, пов'язаних з проблемою типології, структури, стратегічного значення міст Галицько-Волинської держави, дозволяє суттєво поглибити знання про ранні етапи Української державності.

У цьому контексті монографія Терського С.В. є досить актуальною і складає певний науковий інтерес, оскільки присвячена одному з найдавніших міст Заходу України, центру князівства – Володимиру. Важливість дослідження цього міста полягає в тому, що на його прикладі ми можемо простежити і

вивчити безперервний розвиток стародавніх міст України, оскільки середньовічний Володимир не занепав у результаті навали монголо-татар, а продовжував розвиватися як урбанізаційний центр Волині.

Заслугою автора є не лише подальше введення в науковий обіг значних археологічних матеріалів, здобутих в результаті власних польових розвідок і розкопок, але й прискіпливий аналіз недавно виявлених та обтічно опублікованих знахідок інших археологічних експедицій, які завдяки уважному поглядіві досвідченого дослідника свідчать про маловідомі факти суспільного та духовного життя мешканців Володимира.

Відтак, автором повторно проаналізований значний археологічний матеріал, здобутий, насамперед, у два останні десятиліття. Саме він складає джерельну базу рецензованої монографії. Таким чином, вперше для міста Волинської землі проведено спеціальне дослідження, яке охоплює проблеми появи, ранніх етапів розвитку східнослов'янських племінних центрів за матеріалами конкретного регіону, з широким використанням археологічних, топонімічних та писемних джерел, які вдало взаємодоповнюються.

Такий підхід дав можливість з більшою повнотою висвітлити, а в окремих випадках підняти і розглянути по-новому ряд питань, пов'язаних з розвитком господарства та побуту міста протягом тривалого хронологічного відрізка часу в понад тисячу років.

У першому розділі «Історія досліджень та стан джерельної бази археології Володимира та околиць» автор характеризує бібліографію проблеми, показує історію археологічних досліджень, аналізує наявні музейні збірки артефактів. Тут Терський С.В. велику увагу приділяє суб'єктивним соціально-економічним і політичним причинам, які перешкоджали ефективному дослідженню археології міста.

У другому розділі «Археологія Володимирщини доісторичного періоду» за археологічними джерелами описана історія населення басейну р. Луги від кам'яної до ранньослов'янської доби. Особлива увага приділяється початкам формування протоміської агломерації.

У третьому розділі «Міська археологія X – XIV ст.» Терський С.В. подає новий погляд на територіально-топографічну структуру міста, його планіграфію. Тут також детально аналізуються типологія храмової та житлової забудови.

Значна увага у розділі приділяється соціально-економічній історії міста Княжої доби. Досить ґрунтовно автор аналізує суспільні функції політичного центру міста – дитинця.

Важливим, на наш погляд, є розгляд інших структурних елементів стародавнього міста. Серед них: середмістя, передмістя та приміська інфраструктура. При цьому кожний структурний елемент дослідник розглядає системно, всебічно, із залученням характеристики археологічних об'єктів, карт міста другої половини ХІХ ст.

Крім того, автор на основі залучення та порівняння археологічних матеріалів та актових писемних джерел ХVІ – ХVІІ ст. детально розглядає етапи заселення середмістя, еволюцію систем укріплень і забудови території, порівнює призначення й виводить головні ознаки міського та приміського ринків. На основі археологічних розкопок автор приходить до досить цікавого висновку, що місто в другій половині ХІV ст. повертається до забудови класичними садибами, а забудова, характерна для західноєвропейських міст цього періоду, зберігається, переважно, в районі Ринкового майдану.

Важливим є висновок про локалізацію згаданого в літописі храму св. Дмитрія в межах Малого Окольного города Володимира. Святий воїн Дмитрій відомий як покровитель дружинників, що переважно традиційно населяли цю частину міста.

Досить детально автор характеризує торгівлю міста, простежуючи її еволюцію, починаючи з Х ст. Досліджуючи напрямки торговельних інтересів міста, Терський С.В. характеризує різноманітні категорії імпортих речей, скарби, широко залучаючи при цьому дані писемних документів. Про значення міста в торговельній політиці Галицько-Волинської держави та раннього Великого князівства Литовського свідчать дані про те, що у другій половині ХІІІ – ХІV ст. у Володимирі міг існувати державний монетний двір, де карбували монети цього князівства.

Ґрунтовно (хоча можна було б і більш детально) автор характеризує військову справу населення цього важливого волинського міста. Серед зброї він виділяє мечі, хоча хронологічної та типологічної класифікації не проводить. Тут же згадані шаблі, вістря списів, стріл, болти самострілів. На цьому тлі більш детально характеризуються сокири. Автор знаходить широкі аналогії виявленим предметам озброєння та обладунку воїнів на інших давньоукраїнських землях

Досить багатою була духовна культура населення Володимира. Терський С.В. на основі широкого залучення археологічного матеріалу показав еволюцію розвитку християнської культури в місті поряд з широкими залишками язичницьких вірувань серед місцевого населення. При цьому автор правильно констатує, що з розростанням вшир і вглиб християнства, язичницькі культові місця переносять за межі міста, а на їхніх місцях споруджуються християнські храми. Докладно автор розглядає й архаїчні обряди, які збереглися в побуті міщан.

Терський С.В. також детально характеризує християнську культурову атрибутику, виявлену в місті, простежує значення впровадження християнства із поширенням грамотності серед міщан. Про це свідчать знахідки писал, графіті, печаток-малівдовул, підписних перснів-печаток. На думку автора монографії, Володимир був важливим центром книго- та іконописання. Це своє припущення автор підтверджує рядом аргументованих доказів стосовно володимирського походження т.зв. Добрилового Євангелія.

Важливим і інформативним є наступний розділ монографії «Археологія Володимира XV – XVIII ст.». При характеристиці житлового будівництва XVI – XVII ст. автор широко використовує дані писемних джерел. На нашу думку, в роботі при характеристиці забудови Ринку Володимира та різних типів міщанських житлових, господарських та виробничих споруд автору необхідно було б показати аналогії в інших містах ранньомодерної України. За умови практично повної відсутності розкопаних археологами ділянок цієї частини міста це дало б змогу простежити загальні принципи планування, способи спорудження, або ж вичленувати локальні, характерні лише для даного регіону способи будування й обладнання вищеназваних споруд.

Досить детально автор описує інтер'єр жител. Важливою ілюстрацією до цієї частини опису жител є малюнки кахлів. Цікавим є опис застосування брускової цегли у Володимирі, починаючи з XIII – XIV ст. Тут можна говорити про цегляне будівництво жител, яке було викликане потребами оборони та протипожежного захисту.

Цілком аргументованими виглядають і заключні сторінки третього та четвертого розділів монографії, які висвітлюють значення Володимира в історії України та його міжнародні зв'язки. Терський С.В. на основі широкого залучення писемних джерел і

документального матеріалу простежив формування суспільно-культурного обличчя міста, які, як зазначає автор, виходило за межі суто торговельних зв'язків. Він цілком слушно зауважує, що в силу географічного розташування Волині відносно Києва волинська знать завжди більше тяжіла до своїх західних сусідів і була в опозиції до центральної київської влади. Більшість князів з місцевої династії Рюриковичів була пов'язана родинними зв'язками з представниками феодальної верхівки країн Центральної Європи.

Не менш важливі були зв'язки міста з країнами Сходу, Північного Причорномор'я, Золотою Ордою тощо. Це, в свою чергу, відобразилося на етнічному складі міщан.

У підсумках монографічного дослідження автор робить цілком переконливі висновки, що Володимир є типовим слов'янським містом, що виросло з племінного кореня, а його історія є важливою для реконструкції історії суспільства Княжої та Ранньомодерної доби.

На основі отриманого в результаті археологічних досліджень на території міста речового матеріалу можна простежити не тільки рівень матеріальної культури, зокрема, й військової, але й деякі елементи духовної культури давніх дружинників. Отримані матеріали з досліджень Володимира значно доповнюють нашу уяву про давньоукраїнські міста, їх складові частини, етапи їх розвитку, а також збагачують вітчизняну історичну науку новими неозцінними археологічними джерелами, які у майбутньому допоможуть науковцям при вивченні давньоукраїнських міст періоду розвинутого середньовіччя та початку нової доби.

Монографія Терського С.В. залишає враження оригінального дослідження. Вона базується на значному фактичному матеріалі, який дозволяє зробити переконливі висновки з актуальних проблем історії досліджуваного регіону. Книга відзначається новизною матеріалів і актуальністю проблематики. Значно доповнюють монографію ілюстрації, в тому числі й кольорові.

Дослідження Терського С.В. має практичне значення. Одержані матеріали і висновки можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць із стародавньої історії України, для характеристики періодів розвинутого та пізнього середньовіччя не тільки досліджуваного регіону, але й для всієї Української держави, при вивченні нормативних курсів «Історія України», військово-історичних розвідок про оборонні споруди, історії зброї й історичного краєзнавства.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- Аллеров В.Ю.* Проходження строкової військової служби громадянами Української РСР на території своєї держави: вимоги опозиції, законодавче забезпечення (1990 – 1991)3
- Белінська Л.С.* Українці Східної Галичини у військовому дискурсі: погляд через століття (Іван Теодор Рудницький)16
- Єфімов Г.В., Музика О.О., В'яткін Ю.О.* Сепаратизм, стабілізаційні дії, територіальна оборона – співвідношення понять, історія та сучасність27
- Пашкова О.О., Каменюк Ю.В.* Роль і місце історичної свідомості у процесі військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України42
- Попко С.М.* Система контролю над озброєнням в Україні: верифікація договірної бази52

100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

- Зайцев С.І.* Організація іррегулярних бойових формувань Катеринославщини у 1917–1921 рр.64
- Труба Р.І., Полянський О.А.* Маркіян Терлецький: мікроісторія таборової діяльності у Німецькому Яблонному (1919–1921)74

75-РІЧЧЯ ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

- Зінкевич Р.Д.* Діяльність і тактика УПА на Закарпатті87
- Смирнов А.І.* Становлення УАПЦ на Київщині в роки нацистської окупації103

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- Харук А.І.* Французькі авіатори та авіаційні частини на Східному фронті Першої світової війни116
- Войтович Л.В.* Проблеми участі українського козацтва у Тридцятилітній війні129

ІСТОРІЯ ОЗБРОЄННЯ І ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ

- Прокіп А.В., Михальський Ю.В.* Зразки зброї, елементів озброєння часу польсько-російської війни 1920 року з колекцій Національного музею імені короля Яна III та Львівського історичного музею149
- Верхотурова М.А., Перемибіда Д.О.* Каталог музеєвих зібрань гармат XIV–XVIII століть: сучасний стан в Україні, проблеми побудови.....161

ЛОКАЛЬНІ ВІЙНИ ТА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ СУЧАСНОСТІ

Бенчук В.О., Трофимович В.В. Реакція жителів Донецької області на збройну агресію Росії проти України у 2014 р.172

Дем'янюк О.Й. Летальні втрати волинян під час проведення Антитерористичної операції на Сході України (2014 – 2018)200

Полтавець Ю.С. Досвід підготовки офіцерів у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного в умовах війни на Сході України213

Юрова Т.М. Зміни в обмундируванні Збройних Сил України в ході проведення Антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил.....224

НАУКОВІ ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКА

Питльована Л.Ю., Троян С.С. Особливості дослідження волонтерського руху в Україні на сучасному етапі239

Бураков Ю.В. Столиця Галицько-Волинської держави у світлі археології245

C O N T E N T S

HISTORY OF UKRAINE

- Allerov V.* Performance of constitutional military service by Ukrainian Soviet Socialist Republic citizens: opposition requirements, legislative support (1990 – 1991) ...3
- Belinska L.* Eastern Galicia ukrainians in military discourse: a look through ages (Ivan Theodor Rudnytzky)16
- Yefimov H., Muzyka O., Vyatkin Yu.* Separatism, stabilizing actions, territorial defense: correlation of concepts, history and contemporaneity27
- Pashkova O., Kamenyuk Yu.* The role and place of historical consciousness in the process of military-patriotic education of military personnel of the Armed Forces of Ukraine42
- Popko S.* Arms control system in Ukraine: verification of the contractual base52

100 years OF UKRAINIAN REVOLUTION

- Zaitsev S.* Organization of irregular combat formations of Katerynoslav region in 1917–192164
- Truba R., Polianskyi O.* Markiyán Terletskyi: microhistory of camp activities at Německé Jablonné (1919-1921)74

75th ANNIVERSARY OF VICTORY IN THE SECOND WORLD WAR

- Zinkevych R.* Activity and tactics of the UPA on Zakerzonía87
- Smyrnov A.* The establishment of UAOC in the Kyiv Region during the nazi occupation103

WORLD HISTORY

- Kharuk A.* French aviators and air units on the Eastern Front of the First World War116
- Voitovych L.* Problems of participation of the Ukrainian Cossacks are in of Thirty Years War.....129

HISTORY OF WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT

- Prokip A., Myhalskyj Y.* Samples of weapons, elements of weapons during the Polish-russian War of 1920 from the collections National Museum Named King Jan III and the Lviv Historical Museum149
- Verhoturova M., Peremybida D.* Catalogs of museum collections of guns of XIV-XVIII centuries: current situation in Ukraine, problems of construction161

CURRENT LOKAL WARS AND ARMED CONFLICTS

Benchuk V., Trofymovych V. Reaction of Donetsk Region residents to Russia's armed aggression against Ukraine: 2014 year172

Demianiuk O. Volyn residents' fatal losses during the Anti-terrorist operation in Eastern Ukraine (2014 – 2018)200

Poltavets Yu. Experience of training officers in the conditions of war in Eastern Ukraine at the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy213

Yurova T. Profound changes in the uniforms of the Armed Forces of Ukraine in the course of the Anti-Terrorist Operation and Joint Forces Operation, in accordance with the national military traditions224

SCIENTIFIC REVIEWS

Pytl'ovana L., Troyan S. Study features of the volunteer movement in Ukraine at the present stage239

Burakov Yu. The capital of the Galicia-Volyn state in the light of archeology245

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

«Військово-науковий вісник» внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук, категорія «Б». Збірник видається Національною академією сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного двічі на рік (весна – осінь). Статті публікуються українською та англійською мовами.

Статті, що подаються до публікації у Віснику, повинні відповідати високому науковому рівню, не бути раніше опублікованими, містити елементи новизни. Вони мають бути структурно побудовані згідно з вимогами Постанови Президії ВАК України від 15.01.03 р. № 7-05/1. Тобто включати наступні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Комп'ютерний варіант рукопису повинен відповідати таким вимогам: стаття оформляється у текстовому редакторі Word for Windows 6.0, 7.0 (шрифт Times New Roman, 14 pt, через 1,5 інтервали, диск CD). Параметри сторінки – формат А5, поля 2×2×3×1, абзац 1, 25 см.

Обов'язковими елементами статті є:

індекс УДК (універсальний десятковий класифікатор). Розташовують окремим рядком, у лівому верхньому куті;

прізвище та ініціали автора. Розташовують окремим рядком, у лівому верхньому куті, під УДК;

обліковий запис автора ORCID (має відповідати стандартам ORCID та мати вигляд повного URL (наприклад, <http://orcid.org/0000-0003-1856-0045>). У лівому верхньому куті, під прізвищем та ініціалами автора;

заголовок статті;

анотація українською мовою (не менше 600 знаків з пробілами);

ключові слова (не більше 5-ти) українською мовою.

текст статті (до 40 тис. знаків);

список використаних джерел та літератури;

references;

анотація англійською мовою (не менше 1800 знаків з пробілами).

Журнал використовує Harvard Referencing Style (варіант Великої Британії (GB)) для оформлення списку використаних джерел, а також для

упорядкування внутрішньотекстових посилань. Приклади оформлення списку літератури можна знайти за посиланнями: <http://www.nbu.gov.ua/node/868> та <http://www.emeraldgrouppublishing.com/authors/guides/write/harvard.htm?part=2>

Окремо подається інформація про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, повна назва організації, посада, вчений ступінь, наукове звання, поштова адреса, телефон, e-mail.

Автор несе відповідальність за додержання вимог чинного законодавства при підготовці матеріалів, у тому числі норм авторського права та достовірність наведених фактичних даних, зокрема цитат, посилань на джерела, імен і назв.

Рукописи, що не відповідають вказаним вимогам, не приймаються до публікації. Редакційна колегія залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису, відхилити його, якщо науковий рівень статті недостатній або не відповідає напряму Вісника. Рукописи авторам не повертаються. Редакційна колегія не здійснює поштову пересилку збірників авторам статей.

Авторські матеріали подаються до редколегії збірника через Науковий центр Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ (науково-дослідна лабораторія військово-історичних досліджень). Матеріали в електронному вигляді надсилати на адресу: burakov04@ukr.net, deep_in_faith@ukr.net.

Редакційна колегія «Військово-наукового вісника»

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

ВИПУСК 34

Відповідальний за випуск *А. Щеглов*
Редактори *Л. Актімова, Т. Животова*
Коректор *О. Мінецьва*
Комп'ютерний набір і верстка *М. Пукій*

Підписано до друку 12.11.2020 р.
Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Century Schoolbook. Офсетний друк.
Умов. друк. арк. 16,5
Обл.-вид. арк. 14,00
Тираж 100 прим.
Замовлення № 60

Видавець та виготовлювач – Національна академія
сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
79026, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32
тел.: (032) 258-44-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3939 від 14.12.2010 р.